

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ'NİN XVIII. CİLDİNİN
TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Özge TUNÇASLAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT**

EYLÜL 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hayrullah Efendi Tarihi’nin XVIII. Cildinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” isimli **Yüksek Lisans** tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Özge TUNÇASLAN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Tarih
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Hayrullah Efendi Tarihi'nin XVIII. Cildinin
Transkripsiyon ve Değerlendirmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 142 sayfalık kısmına ilişkin 29/09/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 11'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29/09/2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT

Öğrenci: Özge TUNÇASLAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hayrullah Efendi Tarihi’nin XVIII. Cildinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Özge TUNÇASLAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT danışmanlığında **Özge TUNÇASLAN** tarafından hazırlanan “**Hayrullah Efendi Tarihi’nin XVIII. Cildinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

29/09/2025

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Süleyman LOKMACI** (İmza)
Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÖZDEMİR** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2023 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2023

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı dünyası, yalnızca siyaset, idare ve toplum alanlarında değil; tarih yazımında da köklü dönüşümlere sahne olmuştur. Bu dönemde Osmanlı tarihçiliği, resmî ve gayriresmî tarih yazımı şeklinde iki ana çizgide gelişimini sürdürmüştür. Tanzimat Dönemi ile birlikte tarihçilik anlayışında modernleşme belirginleşmiş, Osmanlı tarih yazımı metodolojik bir dönüşüm geçirmiştir. XIX. yüzyıl, Osmanlı tarihçiliği açısından bilimsel anlamda bir dönüm noktası olmuş; bu da tarih yazımında kabul edilen yeni yöntem ve kaynak kullanımı ile ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, XIX. yüzyılda yaşamış olan Hayrullah Efendi, Osmanlı tarih yazımında yeni bir metodolojinin öncüsü olmuştur. Yalnızca Osmanlı kaynaklarına değil, Batı kaynaklarına da başvurarak tarihsel olayları karşılaştırmalı bir şekilde sebep-sonuç ilişkisinde ele alan Hayrullah Efendi, Osmanlı tarih yazımına eleştirel ve analitik bir bakış açısı kazandırmıştır. Hekimbaşı, tarihçi, eğitimci ve devlet adamı kimliğiyle ön plana çıkan Hayrullah Efendi, özellikle kaleme aldığı *Hayrullah Efendi Tarihi* adlı eseriyle modern Osmanlı tarihçiliğine yön vererek damga vurmuştur.

Bu çalışmada, Hayrullah Efendi'nin vefatının ardından Ali Şevki Efendi tarafından tamamlanan Hayrullah Efendi Tarihi'nin XVIII. cildinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca, bu çalışma XVIII. cildin analizinden hareketle Osmanlı tarihine dair mevcut araştırmaları yeni verilerle zenginleştirmeyi ve tarih yazımına somut katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma sürecinde, eserin Osmanlıca orijinal matbu nüshasına sadık kalınmış; sayfa numaralandırması birebir korunmuş, konu başlıkları, içerik yapısı ve düzeni aslına uygun şekilde aktarılmaya özen gösterilmiştir. Çalışma, toplamda giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Osmanlı tarih yazımının başlangıcı olan XV. yüzyıldan itibaren gelişimi ele alınmış; ardından XVI. yüzyıldaki gelişmeler ve XVII. ile XVIII. yüzyıllarda ortaya çıkan yeni tarih yazımı türleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu sürecin devamında, XIX. yüzyıldaki modern Osmanlı tarihçiliği anlayışı, oluşumu ve gelişimi ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Birinci bölümde, Hayrullah Efendi'nin hayatı, eserleri, tarihçiliği ve *Osmanlı Tarihi* eserine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Hayrullah Efendi Tarihi'nin XVIII. cildinin değerlendirilmesine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise cildin transkripsiyonu yapılarak günümüz Türkçesine aktarılan metnin içeriği tarihsel bir

Çizelgeye oturtulmuş, önemli tarihler belirtilerek sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. Sultan İbrahim dönemindeki siyasî gelişmeler, önemli idar atamalar, Osmanlı devleti ile yabancı devletlerarasındaki ilişkiler gibi temalar başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, çalışma boyunca elde edilen veriler bütüncül bir şekilde özetlenmiştir. Çalışmanın sonunda ise kaynakça, çalışmada tesis edilen yol, matbu metin ve ekler başlıklarına yer verilerek tez sonlandırılmıştır.

Eserde kullanılan sade ve anlaşılır üslup sayesinde transkripsiyon aşamasında büyük ölçüde zorluk yaşanmamıştır. Ancak, az sayıda da olsa okunamayan veya silik olan bazı kelimeler ile okunuşundan emin olunamayan ifadeler dipnotlarda orijinal hliyle belirtilmiştir. Ayrıca metinde Hicrî takvimle verilen tarihler, miladi takvime çevrilerek günümüz okuyucusunun anlamlandırmasını kolaylaştırmak hedeflenmiştir. Metindeki şahıs adları, yer isimleri ve yabancı kökenli terimler de yine dipnotlar aracılığıyla açıklanmış; böylece eserin daha anlaşılır ve erişilebilir hâle gelmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Özge TUNÇASLAN, Erzincan, 2025

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hayata geçirilmesinde bizzat benden hiçbir zaman yardımlarını, bilgisini esirgemeyen, fikirleriyle yol gösteren ve desteğini hep yanımda hissettiğim değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT'a, tezin transkripsiyonu kısımda bana yol gösteren her türlü bilgi, yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Süleyman Lokmacı'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÖZDEMİR'e, bu günlere gelmemde, her zaman maddi-manevi destekçim olan ve yardımlarını esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunmaktan mutluluk duyarım.

Özge TUNÇASLAN

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ'NİN XVIII. CİLDİNİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

Özge TUNÇASLAN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT

ÖZET

Hayrullah Efendi, XIX. yüzyılda yaşamış tarihçi, bilim insanı, devlet adamı ve hekimbaşı olarak görev yapmış çeşitli sahalarda yetkinlik göstermiş bir kimsedir. Bu çok yönlülüğü, onu yalnızca dikkat çekici bir şahsiyet kılmamış, aynı zamanda dönemin önde gelenlerinden biri konumuna yükseltmiştir. Hayrullah Efendi, *Tarih-i Hayrullah Efendi* adlı eserinde Osmanlı padişahlarının her biri için ayrı bir cilt kaleme almayı hedeflemiş ve toplamda otuz iki ciltlik bir külliyyat tasarlamıştır; ancak bu büyük projenin yalnızca on dört cildini tamamlayabilmiştir. Çalışma daha sonra Ali Şevki Efendi tarafından zeyillerle sürdürülerek XVIII. cilde kadar getirilmiş, bu son cilt ise Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde yer alan Sultan İbrahim dönemini ele almakla birlikte aynı zamanda bu araştırmanın temel kaynağını oluşturmuştur. Bu bağlamda, söz konusu XVIII. cildin transkripsiyon yöntemiyle günümüz Türkçesine aktarılması ve metnin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tezin temel kaynağını, MDZ Digitale Bibliothek'te yer alan "*Hayrullah Efendi, Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Otmaniye*" adlı, İstanbul 1292/1875, A.or.6699 t-10/18, urn:nbn:de:bvb:12-bsb11312534-6'ta kayıtlı olan matbu eser oluşturmaktadır. Ayrıca arşiv belgeleri, telif eserler ve Osmanlıca-Türkçe sözlüklerden faydalanılmış; elde edilen verilerin nitel araştırma yöntemi doğrultusunda analizi gerçekleştirilmiştir. Ortaya konan bu çalışma ile bir transkripsiyon metniyle müellifin tarih yazımındaki bakış açısı değerlendirilmiş ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir temel oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Osmanlı Tarihi, Hayrullah Efendi, Transkripsiyon

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF VOLUME XVIII OF HAYRULLAH EFENDİ HISTORY

Özge TUNÇASLAN

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, September 2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Asuman KARABULUT

ABSTRACT

Hayrullah Efendi was a historian, scientist, statesman, and chief physician who lived in the 19th century and demonstrated expertise in various fields. This versatility not only made him a remarkable figure, but also elevated him to the status of one of the leading figures of his time. Hayrullah Efendi, in his work titled *Tarih-i Hayrullah Efendi*, aimed to write a separate volume for each Ottoman sultan and planned a total of thirty-two volumes; however, he was only able to complete fourteen volumes of this grand project. The work was later continued by Ali Şevki Efendi with appendices up to the eighteenth volume. This final volume covers the reign of Sultan Ibrahim during the dissolution of the Ottoman Empire and also forms the primary source for this research. In this context, the aim is to transcribe the aforementioned Volume XVIII into modern Turkish and evaluate the text.

The primary source of the thesis is the printed work titled “Hayrullah Efendi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Otmaniye*,” Istanbul 1292/1875, A.or. 6699 t-10/18, urn: nbn:de:bvb:12-bsb11312534-6. In addition, archival documents, copyrighted works, and Ottoman Turkish-Turkish dictionaries were utilized; the analysis of the obtained data was conducted in accordance with the qualitative research method. This study evaluates the author's perspective on historical writing through a transcription text and provides a guiding foundation for future research.

Keywords: 19th Century, Ottoman History, Hayrullah Efendi, Transcription

İÇİNDEKİLER

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ’NİN XVIII. CİLDİNİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA YAŞAMIŞ OLAN HAYRULLAH EFENDİ HAKKINDA BİLGİ

1. 1. Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri	20
1.1.1. Hayrullah Efendi’nin Hayatı (1817-1866).....	20
1.1.2. Hayrullah Efendi’nin Eserleri	22
1.1.2.1. Hayrullah Efendi’nin Tıp ile Alakalı Eserleri	23
1.1.2.1.1. Durûrül’l- Muhât	23
1.1.2.1.2. Makâlat-ı Tıbbiye	24
1.1.2.1.3. Beyt-i Dihâknî	24

1.1.2.1.4. Terbiye ve Tedavi-i Eftâl.....	24
1.1.2.1.5. Lûgat-ı Tıbbiye	25
1.1.2.1.6. Müfredâ-ı Tıbbiye Fi Beyan-ı Evzaü'l- Edviyyen	25
1.1.2.1.7. Ordu Hıfzıssıhhası	25
1.1.2.1.8. Muâlecâta Dair El Mecmuası	26
1.1.2.2. Hayrullah Efendi'nin Diğer Eserleri	26
1.1.2.2.1. Mesail-i Hikmet.....	26
1.1.2.2.2. Hikâye-i İbrahim Paşa Bâ İbrahim Gülşeni.....	26
1.1.2.2.3. Hezar-ı Esrar.....	27
1.1.2.2.4. Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye	27
1.1.2.2.5. Yolculuk Kitabı (Avrupa Seyahatnamesi).....	28
1.1.2.2.6. Nâkş-ı Hayal	29
1.1.2.2.7. İnsanın Sath-ı Sûret-i İntişarı.....	29
1.1.2.2.8. Kıt'a-i Afrika.....	29
1.1.2.2.9. Rothomago Tercümesi.....	30
1.1.2.2.10. Bahçe-i İntizâm	30
1.1.3. Hayrullah Efendi'nin Tarihçiliği ve Osmanlı Tarihi Eseri	30
1.1.3.1. Hayrullah Efendi'nin Tarih'i: Devlet-i Aliyeyi Osmâniyye Târihi Eseri.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ'NİN XVIII. CİLDİNİN DEĞERLENDİRMESİ

2.1. Hayrullah Efendi Tarihi'nin XVIII. Cildin Değerlendirilmesi.....	51
2.1.1. XVIII. Cildin Muhtevası.....	51
2.1.1.1. Kuşatmalar ve Fetihler	52
2.1.1.2. Doğumlar ve Ölümler.....	57

2.1.1.3. Atamalar, Aziller ve İdamlar.....	60
2.1.1.4. Doğal Afetler.....	66
2.1.1.5. Merkeze Uzak Bölgelerin ve Diğer Devletlerin Durumları.....	68
2.1.1.5.1. Hicaz ve Yemen.....	68
2.1.1.5.2. Macar Sınırındaki Durum ve Nemçe ve Fransa'nın Barışı	70
2.1.1.5.3. İran.....	71
2.1.1.5.4. Çin	73
2.1.1.5.5. Hindistan.....	74
2.1.1.5.6. Almanya ve Çevre Ülkeler	74
2.1.1.5.7. İngiltere.....	76
2.1.1.5.8. Fransa	77
2.1.1.5.9. Rusya	78
2.1.1.6. Sultan İbrahim Döneminin Değerlendirmesi	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ'NİN XVIII. CİLDİNİN TRANSKRİPSİYONU

3.1. Metnin Transkripsiyonunda İzlenen Yol.....	83
3.2. Metnin Transkripsiyonu	84
SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	143
EKLER	149
ÖZ GEÇMİŞ	223

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çvr	: Çeviren
Ed	: Editör
H	: Hicri
HZR	: Hazırlayan
M	: Miladi
V	: Varak
Vb	: Ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1: Sultan I. İbrahim Saltanat Dönemi (1640-1648) Tarihsel Çizelgesi.....	81
--	----

GİRİŞ

Tarih, bir ulusun yıllar içerisindeki gelişimini etkileyen; bireyin kendi ulusuyla ilişki kurmasına, özdeşleşmesine ve ulusal bilinç geliştirmesine katkı sağlayan kültürel bir birikimdir.¹ Tarih biliminin ana kaynakları arasında tarih yazıcılığı önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı'nın vakanüvis geleneği, kuvvetli bir tarih yazımı anlayışını yansıtmaktadır. Bu geleneksel birikim, birçok eserin sonraki nesillere aktarılmasına olanak sağlar.² Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yüzyılındaki Osmanlı tarih yazımına dair bilgiler bilinmemektedir. Günümüze ulaşan tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre Osmanlılarda tarih yazıcılığı, devletin kuruluşundan yaklaşık bir asır hatta bir buçuk asır sonra başlamış olduğu söylenebilir. Bu gecikmenin sebepleri kesin belli değildir.³ Bu ilk dönemine ait başlıca kaynaklar, efsane ve destanlardır.⁴

Osmanlı tarih yazımının bilinen ilk örneklerinden biri, Yahşi Fakih'in *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı eseridir. Lakin eser günümüzde mevcut değildir. Eserde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları ele alınmakta; müellif, gözlemlerine de değinmiştir. Bu eser, ilk Osmanlı tarihi sayılabilmekle birlikte Âşıkpaşazâde ve sonraki tarihçiler için temel kaynaklardan biri olmuştur. XIV. yüzyılın ilk zamanlarında Osmanlı tarihini kaleme alan Germiyanlı Ahmedi'nin *İskendernamesi*'nin sonuna eklenen manzum “*Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk- Âl-i Osman*” günümüze ulaşan ilk Türkçe yazılı Osmanlı kaynağıdır. Bu döneme ait bilgiler Bizanslı tarihçiler, Arap tarihçiler ile seyyahların eserlerine ve menâkıbnamelelere dayanmaktadır.⁵

XV. yüzyılda, II. Murad dönemi, Osmanlı tarih yazımının teşekkül ettiği bir dönemi ifade edilmektedir. Osmanlı tarihçiliğinin kuruluş aşaması olarak kabul edilen bu zamanda, Arapça ve Farsça eserlerden çeşitli tercüme yapılmıştır. Buna örnek olarak Yazıcızade Ali İbn Bîbî'den *Tarih-i Âl-i Selçuk* adlı tercüme eseri gösterilebilmektedir.

¹ Refik Turan, “Kültür Alanındaki Gelişmeler”, Türkiye Cumhuriyet Tarihi (Komisyon), Cilt: II, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1971), 189.

² İsmail Coşkun, “Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine”, içinde Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler, (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 43-44.

³ Necdet Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 29.

⁴ Büşra Ersanlı Behar, İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu, (İstanbul: Afa Yayınları, 1992), 41.

⁵ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, FSM İli Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 1, (2013): 275.

Bunun yanı sıra, Osmanlı tarihine dair bilgiler çeşitli eserlerde yazıya aktarılmıştır. Kısa kronolojik bilgilerin yanında; sel, fırtına, deprem gibi doğal afetlerle ay ve güneş tutulması vb. gibi astronomik olayları konu edinen takvimler hazırlanmıştır. Bu dönemde ayrıca, gazanâme ve fetihnâme türlerinin ilk örnekleri de ortaya çıkmıştır.⁶ Bu eserleri takip eden dönemde, İstanbul'un fethinin ardından, Fatih Sultan Mehmed zamanında devlette yaşanan canlanmaya paralel olarak tarih yazımında da bir hareketlenme yaşanmıştır. İlk sistemli dünya tarihi ve Osmanlı tarihi yazma çalışmaları bu devirde yapılmıştır. Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevârih*'i adlı Farsça eseri dünyanın yaratılışından başlayarak Osmanlı dönemini ele alan ilk genel tarih niteliğindedir. Enverî'nin Türkçe yazdığı *Düsturnâme* isimli eseri ise döneme damgasını vurmuştur. Karamanî Mehmed Paşa'nın Arapça eseri olan *Tevârihü's-Selâtil*'i-Osmâniyye'si devletin kuruluşundan başlamış olan ilk müstakil Osmanlı tarihidir. Tursun Bey'in *Târîh-i Ebü'l-Feth*'i adlı eseri ise Osmanlı tarih yazımında vekayinâme türünün ilkidir. Bu dönemde asıl gelişme, hanedan ve saray tarihçiliği anlamına gelen Şehnâmeciliğin başlamış olmasıdır. İran şehnâme geleneğinden etkilenen ve padişahı öven şairler tarafından Osmanlı'da bu türün ilk örnekleri verilmiştir. Yine bu dönemin önemli bir özelliği de, örfi kanunların *Kanunnâme-i Âl-i Osman* adıyla ilk defa tedvin edilmiş olmasıdır. XV. yüzyılın son padişahı II. Bayezid dönemi de Osmanlı tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. İlk standart Osmanlı tarihleri sayılan, Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sı, İdris-i Bitlisî'nin Farsça kaleme aldığı *Heşt Bihişt*'i ve İbn Kemâl'in *Tevârih-i Âl-i Osman* bu zamanda kaleme alınmıştır.

Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren olayları ele alan İdrîs-i Bitlisî'nin, *Heşt Bihişt* eserinde kullandığı üslup ile kendinden sonraki tarihçileri de etkilemiştir. II. Bayezid döneminde ayrıca, belirli bir olaya ait monografik eserler de yazıya geçirilmiştir. Bu tür eserlere örnek olarak anonim *Menâkıb-ı Sultan Bâyezid*, Uzun Firdevsî'nin *Kutbnâme*'si Suzi Çelebi'nin *Gazânâme*'si gösterilebilir.⁷ Bu türe verilebilecek önemli örneklerden biri de, Bayatî Hasan'ın Cem Sultan adına kaleme aldığı *Câm-ı Cem-âyîn* ise kime ait olduğu bilinmeyen *Oğuznâme*'den özetlenmiş; Osmanlı silsilenamesi ve Cem Sultan'a dair bölümler eklenerek oluşmuş bir eserdir.⁸

⁶ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 21.

⁷ Abdülkadir Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2023), 3.

⁸ Özcan, Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, 275-276.

XVI. yüzyılda Osmanlı tarihçiliğinin başlıca kaynaklar arasında Selimnâme, Süleymannâme, fetihnâme, umumi dünya tarihleri⁹, Tevârih-i Âl-i Osmanlar ile bu devride telif edilen ilk biyografya, bibliyografya ve ansiklopedik türünden eserler yer almaktadır.¹⁰ Yavuz Sultan döneminin gazavât-nâme örnekleri Selimnâmelere aittir. Bu ad verme geleneği Kanuni Sultan Süleyman döneminde yerini Süleymannâmelere bırakmıştır. Burada padişahın dönemi ve olaylarını konu alan Süleymannâme yazarların örnek olarak en kapsamlısı Celalzâde Mustafa'nın *Tabaka-tü'l-Memâlik*'i, Matrakçı Nasuh'un *Mecmau't-Tevârih*'i gösterilebilmektedir. Tevârih-i Âl-i Osmanlara örnekler ise, Hadîdî'nin manzum, Muhyiddin Mehmed'nin ve Lütfî Paşa'nın mensur *Tevârih-i Âl-i Osmanlar*'dır.¹¹ Saray tarihçiliği olan Şehnâmenüvîslük, Kanuni döneminde 1550 yılı civarında kurumsallaşmıştır. Şehnâmecilerin temel görevleri padişahı ve hanedanın betimleyerek anlatmaktır. Şiir biçiminde yazılan, resimlerle süslenip gösterişli bir cilt içinde sunulan bu eserler, XVI. yüzyıl padişahların görkemini yansıtmaktadır. Bu makamda Fethullah Ârifî, Eflatun Şirvanî ve Seyyid Lokmân gibi önemli yazar bu türün Farsça olarak güzel örneklerini kaleme almışlardır.¹²

II. Selim devrinde fethedilen Kıbrıs ile alakalı Vusûlî'nin *Selimnâme*'si kıymetlidir. XVI. yüzyılın büyük tarihleri bu devrin yarısı ve sonlarında kaleme almıştır. Bu devre Cenâbî'nin Arapça *El- Aylemü'z-Zâhir*'i, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı ve Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i örnek verilebilebilir. Birden çok sefer, zafer ve fetihler ile alakalı monografilerin yazıldığı XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı görevini üstlenmiş olan Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-Selâtîn* adlı eseridir. Ayrıca, yine bu yüzyılda ilk örnekleri verilen ve günümüze kadar ulaşan biyografya ile bibliyografya türleri de tarih yazımı açısından önemli kaynaklar arasında kabul edilmektedir. İslâm tarihinin siyer geleneğinin tipik örneklerinden olan Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* isimli mevlidi ile *İskendernâme* ve *Hamzanâme* vb. gibi

⁹ Ayrıntılı bilgi için Ramazanzâde Nişancı Mehmed'in *Târih-i Nişancı Paşa* isimli eseri bu türe güzel bir örnektir. Ayrıntılı bilig için Bk. Rukiye Özdemir, Ahmed Aydın, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler Üzerine", *Anasay*, 3 Aylık Ulusal-Süreli Dergi, 7,(2019):108.

¹⁰ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemleri Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 21.

¹¹ Özcan, Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, 276-277.

¹² Christine Woodhead, "Şehnâmecî", içinde *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 25: 456-458.

eserler, her ne kadar daha önceki zamanlarda yazılmış olsa da esasen bu yüzyılda edebi kimlik kazanmıştır. Biyografi türünün ilk tipik örnekleri ise Taşköprizâde Efendi'nin Arapça *Nevâdirü'l- AHBâr'ı* ile *Eş-Şekaiku'n- Nu'mâniyye'si* ve Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserlerdir.¹³

XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında yazılan eserler, dil ve üslup bakımından XVI. yüzyılda kaleme alınanlara kıyasla daha ağırdır. Fakat bu dönemde, XVI. yüzyılın üslubunu devam ettiren tarihçiler de bulunmaktadır. Bu yüzyılda kaleme alınan eserlerin içeriklerine göre çeşitli türlerde sınıflandırılmaktadır. *Genel Tarihler*, Hz. Âdem'den ya da Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak yazarın yaşadığı döneme kadar gelen olayları anlatmaktadır. Vekâyinâmeler, sadece müellifin kendi yaşadığı dönemi anlatan ve dönemin olaylarını kronolojik olarak işleyen eserlerdir. *Hususî Tarihler* ise belirli bir olayı, tanınmış bir kişinin hayatını, icraatını, savaşlarını ya da bir şehrin veya kalenin fethini aktarmaktadır. Son olarak, *Teşkilata Dair Eserler*, Osmanlı devlet teşkilatının yapısı, işleyişi ve kurumlar hakkında bilgiler kaleme alınmıştır.¹⁴ Bu türe verilebilecek örneklerin bazıları dünya tarihi alanındadır. Kâtip Çelebi'nin Arapça olarak yazdığı *Fezleke*, Bosnalı Hüseyin'in *Bedâiü'l-Vekayi*, Karaçelebizade Abdülaziz'in *Ravzatü'l Ebrâr* ve Müneccimbaşı Ahmed'nin *Câmiü'd-Düvel* isimli eserleri bu alanda öne çıkmıştır. Genel Osmanlı tarihine örnek olarak ise, Solakzade Mehmed Hemdemî'nin *Solakzade Tarihi*, Mehmed b. Mehmed'in *Nuhbetü't- Tevârih Ve'l-Ahbâr* ve Abdurrahman Hibrî'nin *Defter-i AHBâr* isimli eserleri sayılabilir. Vekayinâme tarzında özel tarih ve monografilere örnekler ise Hocaşade Mehmed, Safî Mustafa, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Vecihî Hasan ve daha birçok tarihçi gösterilebilmektedir. Özel tarih türünün alt başlıklarını oluşturan gazanâme, fetihnâme ve şehir tarihi alanlarında eser yazarlar arasında İvânî Cafer, İbrahim Hrimî, Vasıfî, Tugî Hüseyin, Güffî Ali ve Mühürdar Hasan gibi kişiler yer almaktadır. Bu yüzyılın tarihçiliğinde bir diğer gelişme ise şehnâmenüvisliğin yerini yavaş yavaş vekayinüvisliğe bırakmış olmasıdır. Biyografya türü eserler, bu yüzyılda yoğunlukla yazılmıştır. Bu alana örnek olarak, Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-Vusûl* ve Muhibbî'nin *Hulâstü'l-Eser*'i gösterilebilir. Hususî nitelikli eserler

¹³ Esra Havza, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't Tevârih Adlı Eserinde I. Murâd Dönemi Transkripsyonu ve Değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 3-4.

¹⁴ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 105.

arasında ise Cemaledin Hulvî ve Nefeszade İbrahim'nin *Lemezât-ı Hulviyye* ve *Gülzâr-ı Savab*'ı yer almaktadır. Ayrıca, bibliyografya ve seyahatnâme alanında iki önemli eser de kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn'u* ve ikincisi de Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sidir. Devamında, bu yüzyılda ıslahatlara dair birçok eser yazılmıştır. Müessese ve teşkilat tarihi olarak Hasanbeyzade Ahmed'in *Usûlü'l-Hikem'i* ve Sarı Abdullah'ın *Nasihatü'l-Mülûk*'ü, siyasetnâme türünde yer almaktadır. Anonim *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın *Mebde-i Yeniçeri Ocağı Tarihi*, Eyyûbî Efendi'nin *Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi* ve Hezarfen Hüseyin'nin *Telhîsül'l-Beyân*'ı diğer önemli çalışmalardır. Layiha tarzındaki eserler ise Koçi Bey'in *Koçi Bey Risâlesi* ile Kâtip Çelebi'nin *Düstûrî'l-Amel* gibi eserler öne çıkmıştır. Ayrıca, sefaretnâme türünün ilk örnekleri arasında Sarı Abdullah Efendi'nin *Düstûrî'l-İnşâ* ile Viyana elçisi Zülfikar Efendi'nin *Sefâretnâme*'si yer almaktadır.¹⁵

XVIII. yüzyılda Osmanlı'da farklı alanlarda etkisini gösteren Batılaşma hareketi, tarih yazımını da etkilemiştir. Askeri yeniliklerin yanında kültürel dönüşümler de yaşanmıştır. Bu dönüşümle birlikte, İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Osmanlı matbaasında tarihi eserlerin basılması ve çoğaltılması imkânı elde edilmiştir.¹⁶

XVIII. yüzyılda umumi Osmanlı tarihlerinin yanında, vekayinâme türünden çokça eserler kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda vekayinâmecilik resmi nitelik haline gelerek, şehnameciliğin yerini vekanüvislik almıştır. Gayri resmi olarak vaka yazma geleneği bir yandan da devam ettirilmiştir. Ayrıca, önceki yüzyıllarda olduğu gibi monografya, biyografya ve bibliyografya türlerinde eserler yazılmaya devam edilmiş; bunları yanı sıra, surnâme adında şehzade sünnet düşünlerini konu alan güzel örnekler yazılmıştır. Yazıcılık resmi ve gayri resmi diye ikiye ayrılmıştır. Vekayiname türündeki resmi yazım geleneği, Naîmâ Mustafa Efendi ile başlamış¹⁷; yüzyılın son vakanüvisi Ahmed Vâsıf ile devam etmiştir. Naima Efendi'nin en önemli eseri, Naima Tarihi olarak bilinen asıl adı Ravzatü'l-Hüseyin Fi Hülasati Ahbari'l-Hafıkayn'dır.¹⁸ Naima eserinde dönemin sınırlarını aşan, tarihi bir bilim yöntemi olarak sistemleştirmeyi amaçlayan yenilikçi bir

¹⁵ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemlı Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 22-23.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: IV, (Ankara: TTK Yayınları,1987), 597.

¹⁷ Göktuğ Sırkıntı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Genel Türk Tarih Yazımı", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024), 26-27.

¹⁸ Duygu, Kayalık Şahin, Vak'anüvis Tarihlerinde Edebî Muhtevâ, (İstanbul, Paradigma Akademi, 2020), 619-631.

yaklaşımı temsil etmektedir.¹⁹ Olayları sade ve akıcı bir dille aktarırken sosyal, bürokratik ve kültürel bağlamları da dikkate almıştır. Resmî tarihçi olarak kaynaklara erişimine rağmen eleştirel bir yaklaşımda benimsemiştir.²⁰ Gayri resmi vekayınameler *İsâzâde Tarihi*, *Zübde-i Vekayîât*, *Uşşakîzâde Tarihi* ve *Zeyl-i Fezleke* örnek gösterilebilir.²¹ Bu yüzyılda monografi türünde büyük bir artış yaşanmıştır. Bu artışın başlıca sebebi, 1703 yılında meydana gelen Feyzullah Efendi vakasıdır. Naimâ ve Müminzade Hasıb gibi kişiler tarafından bu doğrultuda eserler kaleme alınmıştır. Devamında ise meslek gruplarına göre müstakil eserler de yazılmıştır.

Bu dönemde Uşşakîzâde İbrahim Efendi'nin *Zeylü'z-Zeyl-i Şakaik* ve Şeyhî Mehmed Efendi tarafından *Vekayiu'l-Fudalâ* adlı eserler yazılmıştır. Osmanzâde Tâib ise *Hadîkatü'l-Vüzerâ* adlı eserinde padişah ve veziriazam biyografilerine yer vermiştir. Ayrıca, bu yüzyılın önemli biyografi yazarlarından Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, bir ilk olarak şeyhülislâmların hal tercümelerini *Devhatü'l-Meşâyih* adlı eserinde anlatmıştır. Yine bu yüzyılda, Ahmed Resmi Efendi tarafından kaleme alınan *Hamîletü'l-Küberâ* adlı biyografi eserde, Dârüssaâde ağalarının hayatlarına yer verilmiştir. Bu yönüyle de dönem açısından da bir ilki temsil etmiştir. İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Tarîk-ı Celvetiyye* isimli eserinde önemli tarikat büyüklerinin biyografilerine değinmiştir. Yüzyılın en kapsamlı ansiklopedik eseri ise yine Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından yazılan *Ma'rifnâme*'dir.²²

XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı, XVIII. yüzyılın bir devamı niteliğindedir ve hem resmi devlet tarih yazıcılığı hem de gayriresmi tarih yazıcılığı olarak iki farklı yapıda gelişimini devam ettirmiştir. Resmi tarihçiliği, devlet tarafından tayin edilen vakanüvisler yürütürken; gayriresmi tarihçiler ise esas meslekleri tarih yazmak olmayan, farklı alanlarda ilgilenen kişilerden oluşmaktaydı. Resmi tarih yazımını ifade eden vakanüvislik kurumu II. Mahmud döneminde önemini korumuş olmasına rağmen, bu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu durumu en iyi özetleyen ifade, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin vakanüvislik kurumunu, “*ne arayanın ne soranın*

¹⁹ Havva Nur Takva, “Naima’ya Göre Osmanlı Devleti’nin Siyasi Yapısı (1574-1659)”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 19-21.

²⁰ Vildan Çalışkan, “Mustafa Naîma Efendi’nin Târih-i Naîma Bağlamında Tarihçiliği”, Dini Tetkikler Dergisi, 5/1, (2022), 130-132.

²¹ Özcan, Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, 280.

²² Özcan, Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, 282-283.

olduğu'' sözüdür. Bunun en önemli nedeni, 1831 yılında devletin resmi yayın organı olan *Takvim-i Vekayi'nin* yayın hayatına başlamasıdır. Gazetenin başyazarının da esas amacı; siyasi, iktisadi, sosyal, bilimsel ve teknik alanlardaki gelişmeleri günü gününe yayımlamak ve vatandaşları bilgilendirmektir. Bu gelişme, olayları günü gününe kaydeden vakanüvisleri olumsuz anlamda etkilemiştir.²³

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde her alanda olduğu gibi tarih yazımında da değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Tarihçilik anlayışındaki yenileşme, Tanzimat dönemiyle birlikte başlamış ve sonraki zamanlarda artarak devam etmiştir. Bu süreçte tarih bilimi, ders olarak müfredata dâhil edilip derslerde okutulmaya başlamıştır. Dil ve ifadede sadeleşmeye gidilmiş ve geniş kitlelere ulaşılması istenmiştir. Avrupa kaynaklarının kullanımının artmasıyla, olaylara yaklaşımında da yeni metotlar geliştirilmiştir. Bunun yanı sıra, bir yandan Osmanlı hanedanı tarihçiliğinde ağırlık verilen İslâm tarihçiliği devam ederken; diğer yandan da Türkçü tarih anlayışı da ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde, eski geleneğin devamı sağlanarak genel, özel ve resmi nitelikte tarih ve vakayinâmeler yazılmıştır. Osmanlı tarihçiliğinin bir diğer önemli noktası ise, Batı dillerini öğrenmiş olan tarihçilerin Avrupa halklarının tarihine sıklıkla yer vermeleridir. Bundan dolayı, Batı kaynaklarından faydalanarak devletin kurumlarını da dâhil ederek ilk sentez tarihleri ortaya çıkarılmasıdır.²⁴

Osmanlı Devleti bu dönemde, Mısır sorunundan dolayı bunalımlı bir süreç içine girmişti. Bu sırada, yeni padişah olan Abdülmecid saltanatının daha başlarındaiken kendinden önceki padişahlardan çok daha farklı bir yeniliğe girişmişti. 3 Kasım 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa, Gülhane Meydanı'nda padişahın Hatt-ı Hümayunu'nu okuyarak fermanın maddeler halinde içeriği hakkında bilgiler verdi. Bu gelişmeyle birlikte Tanzimat Fermanı ilan edilmiş oldu.²⁵ Bundan sonraki süreç siyasi, idari, iktisadi, sosyal, kültürel ve hukuki yönden pek çok dönüşümün yaşandığı bir dönem oldu. Bu gelişmeler, Türk modernleşmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.²⁶

²³ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 193.

²⁴ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 239-240.

²⁵ Fahri Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), (İstanbul: Kronik Kitap Yayınlar, 2020), 232.

²⁶ Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat ,“Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu” (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 407.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında bilimsel ve tarihi bir dönüşümün ortaya çıktığı bir asır olmuştur.²⁷ Bu dönüşümü tarih yazımında benimsenen usullerde gözlemlemek mümkündür.²⁸ Şöyle ki, vekayinâme ve rivayetlerin yanı sıra, devletin resmî vesikaları, belgeleri ile yabancı dillerdeki tarihi kaynaklardan yararlanılmaya başlanmıştır. Batı dillerini çok iyi derecede bilen, 1819 yılında vakanüvisliğe atanan Şanzade, yalnızca vakaların sıralanmasını değil Avrupa'daki parlamentolar, şehirler, sigorta ve karantina sistemlerini de kaleme alarak Avrupa tarihi kadar ve diğer ülkelerin tarihlerini de bildiğini gözler önüne sermiştir.²⁹ Şunu belirtmek gerekir ki, XIX. yüzyıl, Osmanlı tarih yazıcılığında, tarihi mukayese ve dış dünyayla bağlantıyı oluşturan yazma geleneğini Hayrullah Efendi, 1853-1854 yıllarında başlatmıştır. Onun yabancı dillerdeki kaynaklardan büyük oranda yararlanarak hazırlamış olduğu eseri, Hammer'ın de beğenisini kazanmayı başarmıştır. Bu yüzyılda, asıl Osmanlı tarihçiliğine damgayı vuran eser, Fransızca bilen klasik medrese kökenli Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Paşa, tarih yazıcıların ağdalı olan dilini bırakıp sade ve daha anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir.³⁰

XIX. yüzyılda tarihçilik, Encümen-i Dâniş ile birlikte kurumsallaşmaya başlamış; bilimsel bir altyapı inşa edilerek Osmanlı aydınlarına aktarılmıştır. Bu gelişmeyle, öğretici tarihçilik anlayışı da Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sisteminde yerini almıştır. Bu yüzyıldan itibaren müellifler, yaşadıkları ve ziyaret ettikleri yerleri ön yargılarından uzak durarak iyice araştırıp, tanımaya çalışmış; böylece nesnel anlatımı benimseyerek bu doğrultuda eserler yazmışlardır. Öğretici tarihçilik usulü kullanılmaya başlandığı için yazarlar artık rivayetleri eserin son kısmına yazmaktadırlar. Tarih yazımı ana hatlarıyla giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Yazı dili özgürleşmiş ve halkın anlayacağı bir yazım anlayışı ön plana çıkmıştır. Önceki yılların aksine, artık tek bir kaynakla yetinmeyip birçok kaynaktan yararlanılmaya başlanmıştır. Anlatılacak konular ise daha düzenli ve dengeli bir şekilde ayarlanmıştır.³¹

²⁷ Mustafa Oral, Türkiye'de Romantik Tarihçilik, (Ankara: Asım Yayın Dağıtım, 2002), 67.

²⁸ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemlı Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 193.

²⁹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı, (1789-1909) Türkiye'de Tarih Yazımı, (İstanbul: TDK, 2013), 140.

³⁰ İlber Ortaylı, Tarih Yazıcılık Üzerine, (Ankara: Cedit Yayıncılık, 2009), 86-87.

³¹ Mehmet Münir Aktepe, "Ahmed Lütfi Efendi", içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2:97-98.

XIX. yüzyılın bir diğer önemli noktası ise, olayları aktarırken tarihçilik açısından yabancı dil bilinmeyen ve sadece Türkçe kaynaklarla modern tarih yazarlarla birlikte, pedagojik açıdan da devrim yapan tarihçilerin ortaya çıkmasıdır. Tanzimat ile birlikte, bilimsel tarih araştırmalarının ve bu alana bağlı yan dallarının doğduğu bir dönem olmuştur. Fakat ciddi manada kurumlaşma olmaması ve düzenli bir çalışma ortamının bulunmaması tarih yazıcılığında sürekliliği sağlayamamıştır. Bilimsel Tarih alanında kurumsallaşma ancak II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ön plana çıkan Osmanlıcılık akımının etkisi ve Osmanlı tarihinin çağdaş bilimsel metotlara uygun bir şekilde yazma etkisiyle *Tarih-i Osmani Encümeni* kurulmuştur. Bu dönemde pek çok tarihçi ortaya çıkmış; yazdıkları eserlerle Osmanlı Devleti'ni ve onun tarihini yazarak, belgelendirip güçlendirmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak Osmanlı tarih yazımı olayların kaydedilmesi, kaydedilen olayların gelecek kuşaklara aktarılması ve öğretilmesi için yazılmaktadır.³²

Genel olarak özetlemek gerekirse, XIX. yüzyıl tarih yazıcılığında önceki dönemlerin genel, özel ve resmi tarih yazma geleneği devam ettirilmiştir. Bu bağlamda sefer, zafer ve şehir tarihleri monografi tarzında eserler yazıldı. Ayrıca, biyografik içerikli eserler ile eski türün devamı şeklinde zeyillerde oluşturularak alanında yeni sayılan eserler yazılmıştır. Sonrasında klasik tezkere yazımı korunmuş ve yeni tezkirelerde kaleme alınmıştır. Bibliyografi ve ansiklopedik türlerde de daha kalıcı çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte özellikle İstanbul'daki vakıf kütüphaneleri için kataloglar hazırlanarak Osmanlı teşkilat, ıslahat ve siyaset konulu eserlerde burada meydana getirilmiştir.³³ Bu yüzyılın ikinci yarısında, geleneksel Osmanlı teşrifat usulleri yerine Avrupa protokol kuralları benimsenmiş surnâmeler yazılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde sefaretnamelerin daha güçlü örnekleri ortaya konulmuş, coğrafya alanında da kalıcı ve modern tarzda çalışmalarda bulunulmuştur. Dönemin en kayda değer önemli gelişmesi ise Osmanlı Türkçesiyle gazeteciliğin başlamasıdır. Bu gelişmenin devamında vakanüvislik yerini yavaşça gazeteciliğe bırakmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı tarih yazımı, önceki yüzyıllarda olduğu gibi padişah merkezli anlatılarla devam etmiştir. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin önemli bir kısmı Mabeyn Kalemî'nde görevli

³² Elif Dervişoğlu, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kroniklerin Yeri", içinde Genç Türkologlar Çalıştayı Bildirileri Kitabı: Hüseyin Yıldız, Abdulkadir Öztürk, (Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 2018), 87.

³³ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, 193-196.

bürokratlar tarafından hatırat türünde yazılmış ve böylece hatırat geleneği zenginleşmiştir. Bunun yanında ansiklopedi, meskûkât yani sikke ve para tarihi, ayrıca arkeoloji alanında da eserler ortaya konmuştur. Tanzimat sonrasında ise Osmanlı tarih yazımı yeni bir yön kazanmış, Batı kaynaklarından yararlanılarak ve Avrupa milletlerinden sıkça söz edilerek devletin kurumsal yapısını kapsayan ilk sentez tarih çalışmaları yapılmıştır. Bu değişimle birlikte yalnızca Osmanlı'nın kuruluş ve hılkat konularını merkeze alan eserler değil, aynı zamanda dönemin Panislamizm ve Pantürkizm fikir akımlarının etkisiyle genel Türk tarihi üzerine tercüme ve telif eserler de kaleme alınmıştır. Böylece XIX. yüzyılda dünya tarihi, İslam tarihi ve Türk-Osmanlı tarihine dair eserler yazılmış, bu eserler aynı zamanda ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁴

XIX. yüzyılda Osmanlı tarih yazımı, bir önceki yüzyılda olduğu gibi vekayinâme geleneği çerçevesinde sürdürülmüştür. Resmi tarih yazıcılığı kapsamında vakanüvislik görevine tayin edilen ilk kişi, aslında XVIII. yüzyılın sonlarında bu göreve başlamış olan Ahmed Vâsıf'tır. Bu yüzyılda toplamda on vakanüvis daha görev yapmıştır. Osmanlı tarih yazımındaki bu geleneğin son temsilcisi Abdurrahman Şeref Efendi olmuştur. Ancak devletin son yüzyılında bu görevde en uzun süre kalan isim Ahmed Lûtfî Efendi'dir.³⁵ Bu yüzyılda, gayriresmi ya da özel tarih yazıcılığı kapsamında toplam yetmiş altı kişi tarafından çeşitli eserler kaleme alınmıştır.³⁶

XIX. yüzyılın müelliflerinden Ferâizîzâde Mehmet Sait Efendi, yaradılıştan başlayan genel tarihlerin ilki olan *Târîh-i Gülşen-i Maarif* isimli eserini yazmıştır. Herkesin kolaylıkla anlayabileceği sade bir üslupla eserini oluşturmuştur.³⁷ İki ciltten oluşan eserin içeriği yaradılıştan başlayıp I. Abdülhamid dönemine kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır.³⁸ Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı *Kâinat, Mufasssal, Târîh-i Kurûn-ı Cedîde* ve *Târîh-i Umûmi* isimli eserlerinden ilki Fransızca L'Univers'ten özetleyerek bazı konular da ekleyerek bir dünya tarihi yazmıştır.³⁹ Bu dönemde resmi önemli kronik bırakanlardan biride Osmanlı tarih yazıcılığının nadir isimlerinden olan

³⁴ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 239-298.

³⁵ Hasan Yüksek, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliği", (Yüksek Lisans Tezi, Eski Şehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 33.

³⁶ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemlî Muhafızları Osmanlı Tarihçiler, 212-254.

³⁷ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 240.

³⁸ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1/ 2, (2003): 169.

³⁹ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 242.

Mütercim Asım Efendi'dir. Vakanüvislik yaptığı sırada kaleme aldığı kıymetli *Asım Tarihi* adlı eserinde⁴⁰, 1804 yılından başlatarak 1807 Kabakçı İsyanı'nı ve II. Mahmud'un ilk yıllarına dair meydana gelen olayları anlatarak, Temmuz 1808'e kadar getirebilmiştir.⁴¹ Bu eser, Naima ve Kâtip Çelebi gibi önceki vakanüvislerin temsil ettiği sosyal tarih anlayışını yeniden canlandırmıştır.⁴² Asım Efendi ayrıca eserinde, ayetler, hadisler, fıkıh bilgilerinden, Arapça ve Farsça ile Türkçe atasözleri ve şiirlerden örnekler vermiştir.⁴³ Diğer önemli kronik yazan diğer önemli kişide Şânîzâde Atâullah Efendi'dir. Şânîzâde vakanüvislik görevine başlar başlamaz selefi Asım Efendi'nin nerede kaldığını öğrenerek *Târih-i Şânîzâde*'nin yazımına başlamıştır. Dört cilt halinde hazırlanmış olan bu eser, 1290 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁴ Eserin ilk iki cildi, Şânîzâde Efendi'nin daha vakanüvis olarak göreve başlamadığı yılı ele almaktadır. *Târih-i Şânîzâde*'nin giriş kısmı en kıymetli bölümü olduğu bilinir. Söz konusu olan giriş kısmı, Osmanlı tarih geleneğinde şimdiye dek benimsenmemiş bir tarihsel yaklaşımı kapsamaktadır. Olayların anlatımı ise olduğu gibi yazma tekniğini kullanmıştır. Yani olayları anlatırken abartılı anlatımdan kaçınmıştır.⁴⁵ Türk tarih yazımı tutumunda kısıtlı ölçekte de olsa bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir; bu yönüyle modern tarih anlayışının öncü örneklerindendir. Şânîzâde'nin üslup özelliği, ağır, süslü, sanatlı ve saray merkezli bir bakış açısı hâkimdir. Olayları anlatırken müellif, kronolojik bir sırayla, belge kullanımı az ve yorumu sınırlıdır.⁴⁶

Ahmed Lutfi Efendi, XIX. yüzyılda yaşamış, önemli Osmanlı resmi vekayinâme yazarlarından en uzun görevde bulunan kişidir. Müellifin en kıymetli eseri, *Târih-i Cevdet*'e zeyl olarak yazıya geçirdiği tarihidir. Eser, 1825-1879 yılları arasındaki meydana gelen olayları içermektedir. Lutfi Târihi ismiyle ünlenen bu eser, Takvîm-i

⁴⁰ Özdemir, Aydın, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler Üzerine", 112.

⁴¹ Mustafa Sinan Kaçalın, "Mütercim Asım Efendi", içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 25:200-201.

⁴² Ali Osman Yalçın, "Mütercim Asım Efendi'nin "Merahu'l-Me'Âlî" Adlı Esei ve Kelâmi Görüşleri", (Yüksek Lisan Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 31.

⁴³ İlyas Karslı, "Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri", (Doktora Tezi, Atarürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 89-90.

⁴⁴ Ziya Yılmaz, "Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38: 334-336.

⁴⁵ Halil İbrahim Erol, "Şânîzâde Mehmet Atâullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği", İnsan ve Toplum Dergisi, 2/3, (İstanbul: 2012), 33-56.

⁴⁶ Mehmet Erdoğan, "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi (Hayatı, Kişiliği, Eserler, Etkileri)", (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 24-26.

vekâyi ve bazı resmî belgelerden yararlanarak sade ve resmi bir dille yazıya geçirilmiştir. On beş cilt halinde yazılmış olan bu eserin yurt içi ve yurt dışında pek çok kütüphanede yazma nüshalar bulunmaktadır. Üslubu klasik Osmanlı tarih yazımına göre daha sade ve açıklayıcıdır. Müellif, arşiv belgelerine ve resmi kayıtlarına daha fazla müracat ederek sınırlı da olsa analizde bulunmuştur.⁴⁷

Bu yüzyıla damgasını vurmuş büyük âlim ve devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet adlı eserinden anlaşıldığı üzere üslubu sade, nesnel, düzenli ve analitiktir.⁴⁸ Paşa, 12 ciltlik bu eserinde 1774 yılından başlayarak 1853 yılına kadar gerçekleşmiş olayları aktarmıştır.⁴⁹ Geniş bir kaynak kullanımı bulunan Cevdet Paşa, tarihi sadece olayların kronolojiyle yazmakla değilde topluma yarar sağlayan bir rehber olarak görmektedir. Tarih öğretiminde devletin düzeninin korunması açısından zorunlu olduğunu söyler. Eleştirel tavrı, hukuki düşünme yöntemi ve öğretici-yararlı tarih anlayışıyla Osmanlı tarih yazımının modernleşmesinde önemli temsilcilerinden birisidir. Ayrıca, Ahmed Cevdet Paşa'nın önemli eseri Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ'sı adlı eserleri peygamberler ve İslam hükümdarlarını konu alan popüler nitelikli eserlerdir.⁵⁰

Monografik eserler, yani bir olaya odaklanarak yazıya geçirilmiş olan bu türün sayısında, XIX. yüzyılda önemli bir artışlar yaşanmıştır. Bu eserlerden biri, Bahriye mektebi'nde öğretmenlik yapan ve daha sonrasında Târih-i Osmânî Encümeni yardımcı üyeliği görevinde bulunmuş olan Mehmed Şükrü'ye aittir. Mehmed Şükrü, *Esfâr-i Bahriyye-i Osmâniyye* adlı eserinde, II. Abdülhamid dönemine kadar gerçekleşen Osmanlı deniz savaşları hakkında bilgileri anlatmaktadır. Bu alanda yazmış olan diğer bir önemli kişi ise, en son görevi Esliha-i Askeriyye Müzesi'nde müdürlük yapan Ahmed Muhtar Paşa'nın, *Feth-i Celil-i Konstantiniyye* adlı iki ciltlik eserinde İstanbul'un fethini anlatmıştır. Paşa, bu eserini kırtan fazla yerli; ondan fazlada Bizans kaynağı ile otuz kadar da Rum, Yunan, Avrupalı tarihçi ve yazardan yararlanarak oluşturmuştur. Bu iki eserde, Osmanlı askeri hayatıyla ilgili değerli bilgiler vermektedir.⁵¹ Bu yüzyılın önemli olaylarından biri de ünlü gazeteci, bestekâr ve genel tarih yazarı Ahmed Rasim'in *Resimli*

⁴⁷ Aktepe, "Ahmed Lütü Efendi", 98.

⁴⁸ Edip Uzunlal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *Türk Tarih Eğitim Dergisi*, 2/2, (2013), 111-112.

⁴⁹ Süleyman Lokmacı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/2, (2017), 699.

⁵⁰ Uzunlal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", 113-115.

⁵¹ Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçiler*, 258-285.

ve *Osmanlı Târihi* adlı eseri, yarı popüler bir üsluba sahip olup, özellikle Osmanlı teşkilatı ve kültürel yaşamıyla ilgili bilgiler sunması açısından değerlidir. Eserin içeriği, Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden başlayıp, Abdülaziz dönemine kadar yaşanmış olayların anlatılmasıdır. Eserde, sayfaların alt kısımlarına “Fayda” başlığı ekleyerek, Osmanlı'daki askeri ve yönetim teşkilat, teşrifat yöntemleri, tarihi terimler ve düğünler hakkında son derece kıymetli bilgilere değinilmiştir.⁵² Yine bu yüzyılda, hususi vekayinâmeler yazarlardan bir diğeri de bürokrasi kökenli Zâîmzâde Mehmed Sadık Efendi'dir. Onun özel girişimle yazmış olduğu *Vak'a-i Hamîddiyye* adlı eser, önemli Osmanlı kroniklerindendir. Eserin içeriği, I. Abdülhamid dönemindeki Osmanlı-Rusya-Avusturya arasındaki savaş ve barış olaylarıdır. Bu tarzda yazan bir önemli kişi ise, Câbî Ömer Efendi'nin, *Târîh-i Sultân Selâm-i Sâlis* ve *Mahmûd-ı Sâni* adlı iki önemli eserleridir. Bu müellifin Ruznâme tarzında, detaylı bir şekilde kaleme aldığı ve orijinal bilgiler verdiği *Câbî Târihi*, Osmanlı tarihi için son derece değerlidir. Eserin konusu, Nizâm-ı Cedîd, Napolyon'un Mısır'ı işgali, Kabakçı Mustafa'nın isyanı, III. Selim'in öldürülmesi, IV. Mustafa Dönemi ve II. Mahmud'un ilk yıllarından bahsedilmiştir.⁵³ XIX. yüzyılın diğer önemli âlimlerinden Abdullatif Subhi Paşa'nın telifine başladığı *Hakayıku'l-keîlâm fî Târîh-i İslâm* isimli eseri, yarım kalıp tek cilt hâlinde yayımlanmış ve ders kitabı niteliğinde olan bir çalışmadır. Abdurrahman Şeref Bey'in, yüksekokullarda ders kitabı için yazdığı *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye* isimli eserinin yanı sıra, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyyesi* ve *Zübdetü'l-Kıyas* isimli eserleri de orta mektebler için ders kitabı olarak yazılmıştır.⁵⁴

Şehir, bölge, ülke tarihleri ve teşkilata dair eser yazarlardan bazıları şu kişilerdir; Girit fethine ait eser kaleme alan Hanyalı Nûri'nin, *Girit Fethi ve Tarihi*'dir. Bursa şehrine ait, Bakırcı Mehmed Râşid tarafından kaleme alınan *Zübdetü'l-Vekâyî der-Belde-i Celîle-i Bursa* adlı eseri önemlidir. Yine önemli kişilerden biri olan Ahmed Vehbi, tarafından kaleme alınan *Ahsenü'l-Ahbâr* isimli, Hz. Peygamber dönemi Mekke tarihine yönelik yazılmış önemli bir eserdir. Bir diğeri de, Saray Bosnalı hâfız olan Sâlih Sıdkı'nın *Târîh-i Bosna* adlı eserde, kronolojik olarak 1414-1878 seneleri arasındaki Bosna'da

⁵² Şerif Aktaş, Nuri Özcan, “Ahmed Râsim”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 2:117-119.

⁵³ İlber Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2005), 38- 45.

⁵⁴ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 266-267.

gerçekleşen olayları anlatmaktadır. Bu eser, Osmanlı öncesi Bosna'sı ile XVIII-XIX. yüzyıllara ait verilen bilgiler çok değerlidir. Türkoloji'nin ilk temsilcisi, lügat ve tiyatro çalışmalarıyla bilinen, birden fazla Doğu ve Batı diline hâkim olan Ahmet Vefik Paşa, daha çok mekteplerde okutulmak için ders kitapları kaleme almıştır. Buna örnek olarak *Târîh-i Osmânî/Fezleke-i Târîh-i Osmânî* adlı İbni Haldun'un bakış açısından yararlanarak oluşturmuş olduğu küçük eseri gösterilmektedir.⁵⁵ Pedagogik bakımından yenilik getiren tarihçi ve devlet adamı olan Paşa'nın eseri sayesinde, genç kuşak dünya, Avrupa ve Osmanlı tarihi merakla tanımayı öğrenmişti. Bu eser, Osmanlı öncesinden başlayarak XIX. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemi anlatmaktadır.⁵⁶

Modern manada, ansiklopedi çalışmalarına bu yüzyılda başlanmıştır. Tanzimat dönemi şahsi girişimde bulunanlardan biri Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi'nin, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*'si bu türe örnektir.⁵⁷ Bu eserde ise, ünlü kişilerin ve yazarların biyografileri, tarihi olaylar, yıllar önce kurulmuş devletler, uluslar ve önemli coğrafi mevkileri hakkında alfabetik maddeler şeklinde bilgilere yer verilmiştir. Bu yönüyle, donanımlı bir tarih ve coğrafya sözlüğü niteliğinde bulunmakla birlikte; diğer ilim ve fen alanlarına dair bilgileri de içermesi açısından, genel bir ansiklopedi işlevide göstermektedir. Eser, toplamda yedi ciltten meydana gelmiştir.⁵⁸

Tercüme eserlerin, güzel örnekleri de bu yüzyılda verilmiştir. Bunlardan biri Mehmed Atâ Bey tarafından, Hammer'in değerli yapıtı *Devlet-i Osmaniye Tarihi*'ni Fransızcadan çevirerek yazıya geçirmiştir.⁵⁹ Şahsın başından geçen olayları anlatan Hatırat türünden eserler, XIX. yüzyıl sonunda çağdaş anlamına ulaşmıştır. Bu tür yazarlara örnek olarak Keçecizâde İzzet Molla'nın, eseri *Mihmet-i Keşan / Mihnet-keşân* ile Âkif Paşa'nın eseri Tebsıra dönemin siyasi ve sosyal yaşamını gösteren hatıra kitabıdır. Tanzimat döneminden sonra bu türün sayıları daha çok artmıştır. Ziya Paşa'nın *Defter-i A'mâl* adlı eseri, bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu yüzyılda, meskûkât ve arkeoloji alanında da ilk eserler kaleme alınmıştır. Bu yüzyıldaki devlet adamları arasında, ilk Türk nüvizmatı kabul edilen ve önemli bir para koleksiyonu olan

⁵⁵ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 247-267.

⁵⁶ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçiler, 194.

⁵⁷ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Coşkun Üçok, (Ankara: Kültür Yayınları, 1992), 408.

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "Ahmed Rifat Efendi, Yağlıkçızâde", içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 2:130-131.

⁵⁹ Özcan, Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, 287.

Abdüllatif Subhi Paşa'nın, *Uyûnü'l-Ahbar Fi'n-Nukud Ve'l-Âsâr* adlı eserinde İslâmî sikkelerden bahsetmiştir. Bir diğer kişi de Mehmed Muhsin Bey'in eseri ise, *Hurûf-ı Berbâiyye Tercümesi* ismiyle Mısır hiyerogliflerinin alfabesini yayımlamıştır.⁶⁰

XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında ilim anlayışında yaşanan köklü dönüşümün yanı sıra, bibliyografya alanında da göz ardı edilemeyecek bir algı değişimi meydana gelmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, bu alandaki öncüler arasında yer almaktadır. Onu diğer bibliyografya yazarlarından ayıran özellik ise sadece bu alanın teorik önemini kavramakla yetinmemesi, yaklaşık 25 yıllık bir süreci bu ilmin gelişimine adanmış olmasıdır. Bu alandaki ilk eseri *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'dir. Eserde, Osmanlılardan önce ve Osmanlı bölgesi dışında yaşamış olan Türk asıllı bilim insanlarına da yer verilmiştir. Bu yönünden dolayı eser bir ilk olma özelliğindedir. On bölümden oluşan eserde 185 isme değinmiştir. Bunların arasında dokuz kadın ismi de yerini almıştır. Biyografiler, kısa olacak şekilde yazılmıştır. Bu çalışma ilerleyen zamanlarda *Osmanlı Müellifleri* adlı eserin yazılmasına öncü olmuştur.⁶¹ Ayrıca, Osmanlı tarih yazarlarının ilk olarak biyografilerinin yazılmasını Karslızâde Cemâleddin Mehmed'e Sultan Abdülmecid emir buyurması sonucunda *Âyîne-i Zurefâ* adlı eserini oluşturmuştur. Ahmed Cevdet tarafından zeyl yapılan *Osmanlı Tarihi ve Müverrihler* ismiyle yayımlanmış olan eserde özel ve resmi tarihçiler hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Osmanlı kültür tarihiyle ilgili bilgiler de içeren Cemâleddin Efendi'nin *Me'debetü'l-Hitân* adlı eseri, Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet düğünleri sebebiyle yazılmış ve II. Mahmud'a takdim edilmiştir.⁶² Diğer önemli bir gelişmede Nakîbüleşraf biyografileri de yine ilk defa bu asırda yazılmıştır. Bu makama dair yazılmış ilk eserlerden biri Sahaflar Şeyhizâde Ahmed Nazif Efendi'nin kaleme aldığı *Riyâzu'n-Nukabâ* adlı eserdir. Eser, ilk olarak kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Ahmed Nazif Efendi burada Kâtip Çelebi ve Müstakimzâde'nin eserlerinden etkilendiği için bu eseri yazmaya başladığını belirtmiştir. Devamında Nikâbet'in tarihçesinden ve 56 Nakîbüleşrafın biyografisi kronolojik sırayla anlatmıştır.⁶³ Bir diğer nakîbüleşraf biyografisi yazan kişi *Topal* adıyla da anılan Ahmed

⁶⁰ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 270-272.

⁶¹ Ahmed Yasin Tomakin, "Bursalı Mehmed Tahir: Hayatı, Eserleri ve Bibliyografya Üzerine Düşünleri", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/17 (2017):102-106.

⁶² Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 278.

⁶³ M. Fatih Köksal, "Riyâzü'n Nükabâ", içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 35:145-146.

Rifat'tır. *Devhatü'n-Nükebâ* adlı eserde Seyyid Mahmud'dan başlayarak Seyyid Hilmi Efendi'ye kadar olan Nakibü'l-Eşrafların biyografilerine yer vermiştir.⁶⁴ XIX. yüzyılda yaşamış olan Fındıklılı İsmet Efendi daha küçük yaşlardayken biyografi ve menakıba alanına ilgi duymaya başlamıştı. Askeri idâdiye'den bu alana büyük ilgisinden dolayı yarıda bırakıp alay kâtipliği mesleği görevine başlamıştır. Bu görevinden emekli olan İsmet Efendi Yıldız Sarayı Kütüphanesi görevine tayin edilmiştir. Biyografi alanında pek çok eseri olan İsmet Efendi ününü *Tekmilletü's-Şekâik Hakkı Ehli'l-i Hakâik* isimli eserinden kazanmıştır.⁶⁵ Salnâmeler / Yıllıklar XIX. devre ait kaynaklarından olup Osmanlı tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Mustafa Reşid Paşa'nın, teşvikiyle ilk resmi Osmanlı salnâmesi ise 1847 senesinde çıkarılmıştır. Özel salnamelerden biri olan İbrahim Halet Efendi'nin, 1867 senesinde Halep'te yayınladığı *Fihrist-i Vilâyet-i Halep* adlı eserinde oradaki olaylardan bahsetmiştir.⁶⁶ Surnâmeler, Osmanlı döneminde sultan çocuklarının doğum, sünnet törenleri ile sultan kızlarının düğün merasimlerini anlatan manzum ve mensur yazılan eserlerdir. Bu yüzyılda da yazımına da devam edilmiştir. Örnek olarak Mir Alemzâde Rifat'ın *Surnâme-i Rif'at* adlı manzum eserinde, II. Mahmud'un kızı Sâliha Sultan ile Halil Rifat Paşa'nın düğünleri anlatılmaktadır. Lebîb'in *Surnâme-i Lebîb* ile Hızır Bey'in *Surnâme-i Hızır* adlı eserlerinde Şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnetiyle Mihrimah Sultan'ın düğün törenlerinden bahsedilmiştir. Bu eserler kültürel hayatı yansıttıkları için çok önemlidir.⁶⁷

Bu devirle birlikte mecmualar, yeni bir kimlik kazanarak günümüz dergilerine dönüşmüş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu türün ilk örneklerini Mehmed Salâhî Bey ile Ebüzziya Tevfik Bey'i çıkarmış oldukları mecmualardır. Mehmed Salâhî Bey'in *Kamus-ı Osmânî* adlı mecmuasında II. Abdülhamid döneminde Balkanlar'daki gelişmeler, İstanbul depremlerine ve Girit meselesi gibi önemli olaylara değinilmiştir.⁶⁸ Ebüzziya Tevfik Bey'in *Mecmua-i Ebüzziya* isimli mecmuasında ise, Tanzimat dönemi edebiyatçıları ve eserlerini tanıtmak için hazırlanmıştır. Bu mecmuaların içeriği ve kalite

⁶⁴ Yüksek, XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliği, 96.

⁶⁵ Abdülkadir Özcan, İsmet Efendi, Fındıklılı, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 23:139-140.

⁶⁶ M. Orhan Bayrak, Osmanlı Tarihi Yazarları, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002), 181.

⁶⁷ Hatice Aynur, "Surnâme", içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 37:565-567.

⁶⁸ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türler, 288.

açısından en etkili yayınlardır.⁶⁹ Ruznâme türünden eserlerde de bir artış bu yüzyılda önemli sayıda olmuştur. Geleneksel vekayinâmelere benzeyen bu eserlere ilk örnek III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Bey'in *Rûznâme* ile Abdülhak Molla'nın *Târih-i Livâ* adlı eserler gösterilebilmektedir. Abdülhak Molla görevi boyunca Osmanlı Devleti'nde önemli yeniliklerin ilk adımını atmıştır. Eserde, Sultan II. Mahmud'un 1828-1829 yılları arasında Rami Kışlasında yaşadığı günlerin olaylarını günü güne aktarmıştır. Bu esere kışladaki icraatlarının günlüğü denilmiştir.⁷⁰

XIX. yüzyılında genel Türk tarihi yazımında öne çıkan ayırt edici gelişmelerden biri, İslamiyet öncesi Türk toplulukları ve devletlerinin tarihlerinin ilk defa sistematik bir şekilde ele alınmasıdır. Bu dönemde, Osmanlı Türkiyesi'nde Panislamizm ve Pantürkizm fikirleri de ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin etkisiyle, özellikle Rusların Türkistan'ı işgali ile ilgili bazı seyahatnâmeler Türkçeye çevrilmesine neden olmuştur. Bu çevirilere örnek olarak *Hîve* isimli eseriyle Ali Suavi gösterilmektedir. Ayrıca Müşir Süleyman Paşa gibi dönemin yazarları bazı telif ve tercümeler yaparak bu alana katkıda bulunmuştur.⁷¹

XIX. yüzyılda yaşamış olan Hayrullah Efendi de Osmanlı tarih yazımında önemli vakanüvislerden birisidir. Çalışmanın birinci bölümünde, Hayrullah Efendi'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

Osmanlı tarihçiliği açısından önemli bir yere sahip olan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi, Hayrullah Efendi tarafından yazılmıştır. Müellif, eseri otuz iki cilt olarak yazmayı planlasa da sadece ilk 15 cildini tamamlayabilmiştir. Hayrullah Efendi'nin ölümünün ardından eserin tamamlama fikrini Ali Şevki Efendi üstlenmiş; eserin XVI., XVII. ve XVIII. ciltleri onun tarafından yazılmıştır. Ancak hedeflenen 32 cildin yazımı yine tamamlanamamıştır. Söz konusu eser hem kapsamı hem de yazıldığı dönemin tarih anlayışını yansıtmaması bakımından Osmanlı tarih yazımı içerisinde dikkat çeken çalışmalardan birisidir.⁷²

⁶⁹ Ziyad Ebüzziya, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 10:374-378.

⁷⁰ Yüksek, XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliği, 149-150.

⁷¹ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 293.

⁷² Ömer Faruk Akün, “Hayrullah Efendi Târîhi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998),17: 76-77.

Tezin Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığının mümtaz şahsiyetlerinden Hayrullah Efendi'nin dönemin tarih anlayışına getirdiği yenilikleri bilim dünyasına kazandırmaktır. Çok yönlü bir bilim insanı olan Hayrullah Efendi üzerine yapılan araştırmaların sınırlı kalması ve özellikle eserinin son ciltlerinin yeterince değerlendirilmemiş olması, bu tezin ortaya çıkışını gerekli kılan sebeplerdendir.

Bu bağlamda, söz konusu eserin transkripsiyonunun gerçekleştirilmesi ve içerik bakımından değerlendirilmesi hem eserin akademik erişilebilirliğini artıracak hem de Osmanlı tarih yazımı, modernleşme dönemi tarihçiliği ve metin tahlili alanlarında hissedilen boşluğu önemli ölçüde dolduracaktır.

Tez, müellifin tarihçilik metodunun anlaşılmasına, Osmanlı tarih yazımındaki yenileşmenin somut biçimde izlenmesine ve yeni akademik araştırmalara zemin hazırlanmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu yönleriyle çalışma hem Osmanlı tarihçiliği açısından hem de akademik çevreler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Araştırma kapsamında ilk olarak eserin müellifi hakkında literatür taraması yapılmıştır. Telif eserlerden yararlanılarak bilgi ve bulgular bir araya getirilip yorumlanmaya çalışılmıştır. Hayrullah Efendi'nin Tarihi: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarih'i: XVIII. Cildin basit transkripsiyonu yapıp ve metnin, özgün yapısı korunarak metin günümüz Türkçesine çevrilmiştir. İncelenen cildin yazma nüshası, MDZ Digitale Bibliothek'in içerisinde yer alan, Hayrullah Efendi, Tarih-i Devlet-i Aliye-i Otmaniye adlı eser olup, İstanbul 1292/1875 tarihli A.or.6699 t-10/18, urn:nbn:de:bvb:12-bsb11312534-6 numaralı katalogda kayıtlı matbu nüshaya dayanmaktadır. Söz konusu eser, 69 sayfadan oluşmaktadır. İki sayfası eksiktir. Bunlar ise 50 ile 51. sayfalardır. Eser açık ve sade bir dil ile yazılmasına rağmen okunamayan kelimeler olduğundan dipnotta metinde yazıldığı şekilde gösterilmiştir. Metnin dikkatli bir şekilde incelenip değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi padişahı I. İbrahim saltanatıyla, ondan önce tahta çıkan IV. Murad ve ardından gelen IV. Mehmed padişahların dönemlerinde gerçekleşen tarihi olaylar anlatılmaktadır. Eser, üç bölümden

meydana gelmiştir. Yer yer II. Osman ve I. Mustafa dönemlerine de atıfta bulunulmuştur. İçindekiler kısmı ise, 38 konu başlığından meydana gelmiştir.

Çalışmanın değerlendirme kısmında cildin içeriği bu başlıklar üzerinden incelenmiştir. Olayların aktarımında müellifin üslubu, duygu yansıtma biçimi ve tarihsel çözümleme yöntemleri ön planda tutulmuştur. Böylelikle metnin yalnızca içerik aktarımıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda müellifin tarih yazımındaki yaklaşımını ve üslubunu ortaya koyan bir değerlendirme çerçevesi oluşturulmuştur.

Tezin kapsamı, bilinçli bir tercih olarak bu sınırlar içerisinde tutulmuş, esere adını veren Hayrullah Efendi'nin daha önceki ciltlerdeki anlatımıyla mukayese yapılması ve dönemin diğer tarihçilerinin üslup, dünya görüşü ve benzer olaylara yaklaşım biçimleriyle karşılaştırılması gibi konular çalışmanın hedefleri arasına dâhil edilmemiştir. Bu tür karşılaştırmaların, şüphesiz ki çalışmayı zenginleştirecek ve daha geniş bir perspektif kazandıracak nitelikte olduğu aşîkârdır. Ancak bu minvaldeki mukayeseli incelemelerin mevcut araştırmanın amaç ve kapsamını aştığı ve ayrı bir çalışmanın konusu olabileceği değerlendirilmiştir. Bu nedenle bu tip yöntemler kapsam dışında bırakılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile transkribe edilmiş temiz bir metin ortaya konmuş, müellifin tarih yazımındaki yaklaşımı değerlendirilmiş ve ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalara zemin hazırlayacak bir başlangıç noktası oluşturulmuştur. Böylece hem Osmanlı tarih yazıcılığına dair örnek bir metin bilimsel olarak erişilebilir hale getirilmiş, hem de tarih yazımı ve üslup çözümlemeleri açısından yeni araştırmalara kapı aralanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA YAŞAMIŞ OLAN HAYRULLAH EFENDİ

HAKKINDA BİLGİ

1. 1. Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Hayrullah Efendi'nin Hayatı (1817-1866)

Tarih yazıcılarından olan Hayrullah Efendi, devlet adamı, eğitimci, tarihçi ve esasında hekimdir. Ailesi üç kuşak boyunca hekimbaşılık yapmış bu durum onun eğitim-öğretim hayatına ve yaşam tercihinine etki etmiştir. Bu sebeple ilk olarak aile hayatından bahsetmek doğru görünmektedir. Hayrullah Efendi, eğitilmiş dört hekimbaşı yetiştirmiş eğitilmiş bir aile içerisinde 26 Ekim 1817 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı memurlarından olan köklü bir ailenin üyesidir. Babası hekim ve din âlimi olan Abdülhak Molla'dır.⁷³ Dedesi Molla Emin Şükûhi Efendi'dir. Abdülhak Molla ve hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi'nin anneleri ise Hekimbaşı olan büyük Hayrullah Efendi'nin kızı Nefise Hanım'dır. Büyük babası III. Mustafa ile I. Abdülhamid'in başhekimiydi. Büyük dedesi Hayrullah Efendi, attan düşmesi neticesinde yaşamını yitirmiştir.⁷⁴ Geçmiş baba tarafından aslen İzmirlidir. Soyları bir zamanlar Mısır'da yaşamış sonrasında ise İstanbul'a gelip buraya yerleşerek dokuzuncu kuşak olarak bilinen Şeyh Abdülhak Sinbatî Efendi'ye dayanmaktadır.⁷⁵

Hayrullah Efendi, eğitim-öğretim hayatına ilk olarak özel hocalardan dersler alarak başlamıştır. Önce özel din dersleri almış devamında ise güçlü bir medrese tahsili

⁷³ Hayta, Ünal, Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazımı, 232.

⁷⁴ Hayrullah Efendi, Avrupa Seyahatnamesi, çev. Belkıs Altunış-Gürsoy, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002), IX.

⁷⁵ Zuhal Özyayın, "Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2017), 26.

görmüştür. Müderris olmuş⁷⁶ on bir yaşındayken beşik ulemalığı hususundan dolayı kendisine müderrislik payesi verilmiştir. Sonrasında babasının da başında bulunduğu 1839 yılında yeni açılmış olan Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne'ye (Tıp Fakültesi) başlamıştır. Daha bu mektebe başlamadan öncede tıp kitaplarını okuyup bu alana büyük ilgisi olduğu Makalat-ı Tıbbiyye eserinden öğrenilmektedir.⁷⁷

1839 ile 1843 yılları arasında tıp eğitimi alan Hayrullah Efendi, başarılı bir şekilde Mekteb-i Tıbbiyye'yi bitirmiştir. Ardından bir müddet müderrislik yaptıktan sonra 1848 yılında Encümen-i Dâniş'in ikinci başkanlığı görevini yapmıştır. 1854 yılında Mekâtib-i Umûmiye nazırı oldu. Societe Imperiale de Nedecin, Salih Efendi ile kendisine şeref üyeliği verilmiştir. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiyye nazarı olmuştur. İlerleyen zamanlarda bu görevinden azledilmiştir. 1861 yılında ise Altıncı Daire belediye başkanlığına getirildi.⁷⁸ 1864 yılında Avrupa'ya oradaki okullarla alakalı araştırmalar yapmak için gitmiştir.⁷⁹ Bu seyahat dört ay sürmüştür. Seyahat esnasında Viyana, Karlsbat, Paris, Vişi, Bürüksel ve Londra'ya gitmiştir. Buralarda hem bilim insanı hem de hekimlik yaparak gözlemlerde bulunmuştur. Bu sırada notlar almış, tablolar oluşturmuş ve seyyahlara da rehber olması için seyahatname türünde bir eser de kaleme almıştır.⁸⁰

Kaynaklarda Hayrullah Efendi'nin tam bir Osmanlı aydını gibi yaşadığı belirtilmektedir. Bu özelliği, Avrupa seyahati esnasındaki tavır ve lüks düşkünlüğünden de anlaşılmaktadır. Lükse düşkün olduğunu kendisi de ifade etmektedir. Anılarında, genellikle zengin muhitlerde oturduğunu dile getirmiştir.⁸¹

1865 yılında Tahran elçisi olarak atanan Hayrullah Efendi bir yıl bu görevi icra etmesinin ardından 1866 yılında mesai esnasında aniden vefat etmiştir.⁸² Hayrullah Efendi'nin ölüm anıyla ilgili olarak Lütü Tarihi'nde şunlar yazmaktadır: Tahran büyükelçisi olan Hayrullah Efendi, adı gecen görevi başındayken Berat Kandili'nde,

⁷⁶ Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, 390-391.

⁷⁷ Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17: 67.

⁷⁸ Abdülkadir Özcan, "Hayrullah Efendi" içinde Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi (İstanbul: Kültür Yayınları, 2012), 211.

⁷⁹ Bayrak, Osmanlı Tarihi Yazarları, 173.

⁸⁰ Süheyl Ünver, "Tabib Hayrullah Efendi ve Makâlât-ı Tıbbiyye", içinde Tıp Tarihi Araştırmaları, ed., Hasan Ali Göksoy, Hüsrev Hatemi, Nil Sarı, (İstanbul: Renkler Matbaacılık, 1986), 12.

⁸¹ Derya Kılıçkaya, "Hayrullah Efendi ve 'Şık Beyler' (Silvilizeler/Centilmenler) ", Uluslararası Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17 /3 (2015): 39-45.

⁸² Hayta, Ünal, Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı, 232.

padişahın doğum günü etkinlikleri münasebetiyle gösterişli bir ziyafet şöleni hazırlayarak İranlı devlet adamlarını davet etmiştir. Bu davet sırasında, Osmanlı'nın şatafatını ve diplomatikteki başarısını gösterebilmek maksatıyla büyük bir özveri göstermiştir. Lakin bu gösterişli gecenin sonunda, ani bir şekilde ansızın ölmüştür. Ölümünün ardından cenazesine hem Osmanlı hem de İran Devletleri tarafından büyük saygı gösterilmiştir. Adına törenler ve hayır yapılmıştır. Hekimbaşızâde Hayrullah Efendi'nin diplomatik alanda gösterdiği başarılarından dolayı ölümünün ardından yapılan törenler Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir.⁸³

Hayrullah Efendi çok donanımlı bir şahsiyet olduğu için eğitim ve öğretim hayatına da oldukça önem vermiştir. Özellikle kız çocuklarının da erkek çocukları gibi eğitim görmeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca hat sanatıyla ilgilenmiş ve bunu eserlerinde uygulamıştır. Hayrullah Efendi'nin çok değerli bir aydın ve tarihçi olduğu Avrupa'daki kütüphanelerde eserlerinin yer almasından da anlaşılmaktadır.⁸⁴

1.1.2. Hayrullah Efendi'nin Eserleri

Hayrullah Efendi, resmi görevinin yanı sıra şu alanlarda; tarih, ziraat, fizik, coğrafya, tabiat ilimleri ve edebiyat gibi pek çok eser hazırlamıştır. Eserlerinin çoğu o zamana kadar alışılmamış bir tarzdan hazırlanarak kaleme alınmıştır. Eserleri yaşadığı çağın yazım usulü ile kıyaslandığında açık, kolay anlaşılır ve öğreticidir. Eserleri;

A. Tıp ile Alakalı Eserleri ise şunlardır:

1.Durûrül'l- Muhâat

2.Makâlat-ı Tıbbîye

3.Beyt-i Dihâknî (Bu eseri hem tıbbi hemde tıp dışı eserler içerisine girmektedir)

4.Müfredâ-ı Tıbbiye Fi Beyân-ı Evzâû'l- Edvîyye

5.Lûgat-ı Tıbbiye

6.Terbiyye ve Tedâvi-i Eftâl

⁸³ Münir Aktepe, Ahmed Lütfi Efendi: Vakanüvis Ahmet Lütfü Tarihi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 9:52.

⁸⁴ Ercüment Kuran, "Tanzimatçı Osmanlı Aydını Hayrullah Efendiye Göre Fransız Bilim Ve Eğitim Kurumları", içinde Milletlerarası Kongresi Tebliğleri, Haz. Hidayet Yavuz Nuhoglu, (İstanbul: IRCICA, 1999) , 677.

7.Makâlat-ı Tıbbiye

8.Ordu Hıfzıssıhhası

9.Muâlecâta Dair El Mecnûası

B. Diğer Eserleri ise şunlardır:

1.Mesâil-i Hikmet

2.Hikâye-i İbrahim Paşa Bâ İbrahim Gülşeni Eseri

3.Hezar Esrar

4.Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye

5.Yolculuk Kitabı (Avrupa Seyahatnamesi)

6. Nâkş-ı Hayal

7.İnsanın Sath-ı Sûret-i İntişarı Makalesi

8.Kıt'a-i Afrika⁸⁵

Hayrullah Efendi'nin eserlerini bu başlıklar altında aktarılabilir.

1.1.2.1. Hayrullah Efendi'nin Tıp ile Alakalı Eserleri

1.1.2.1.1. Durûrül'l- Muhât

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 7042 numarada kayıtlı olarak bulunan eseri, 17 sayfadan, ciltli ve tâlik yazı şeklinde oluşturulmuştur. Eserin diğer baskısı ise Cerrah Paşa Tıp Fakültesi kütüphanesinde ve 43 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin konusu bel soğukluğu hastalığıyla ilgilidir. Eserde birçok kişinin bu hastalığa yakalandığı söylenerek bu hastalığın sınırları açıklanmaya çalışılmış, bu hastalıktan nasıl korunması gerektiğini ve tedavinin nasıl yöntemlerle uygulayacağı belirtilmektedir. Hayrullah Efendi bu eserini henüz tıpta talebeyken sınavdan geçmek nedeniyle yazmış ve mezun olduktan sonra basılmıştır.⁸⁶

⁸⁵ Özeydin, "Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", 4-5.

⁸⁶ Özeydin, "Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", 49.

1.1.2.1.2. Makâlat-ı Tıbbiye

Bu eser, sekiz fasıldan meydana gelmiştir. Son kısmında 7 adet cetvel tablosu vardı. Bu kısımda hastalıkları bölümlere ayırmıştır.⁸⁷ Mekteb-i Tıbbiyye’de okuyacak tabiplere bu eser kılavuzluk etmek için yazılmıştır. Daha önceleri bu mektepte tıp öğretimi Fransızca olarak verilmekteydi. Bu eserle birlikte modern tıbbî Türk dili ile aktarılmaya başlandı. Hayrullah Efendi kendi tecrübelerini de kitaba aktarmıştır. Emrâr-ı Bilâdî başlığı içersin de hastalıkları bulunduğu yerlere göre karşılaştırmalar yaparak değerlendirmiştir.

Eser, 400 fıkra ekten yani makaleden meydana gelmiştir. Sayfa sayısı ise 145’tir. Hayrullah Efendi’nin doktora için bitirme çalışmasıdır. Kopyası ise Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesi olan bu eserin 1843 yılında Matbaa-i Amire de basılmış olduğu bilinmektedir. En önemli kısmı ise makaleler tarzında yazıldığından aranan konuya kolay bir şekilde ulaşılmasıdır. Burada ilkel olarak tabir edilebilen dipnot yöntemin de kullanılmıştır.⁸⁸

1.1.2.1.3. Beyt-i Dihâknî

Eser Maison Rustigve adlı dört ciltten oluşan Fransızca eserin ilk iki cildini almış, kendi milletin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak, anlaşılır bir şekilde özetleyerek ve bazı kısımlara eklemeler yaparak Osmanlı Devlet’i hizmetine sunmuştur.⁸⁹ Bu eser ziraatla ilgilidir. Hayrullah Efendi bu eserini ziraat meclisine üye olduğu zamanlarda yazmıştır. Ziraat alanındaki hastalıklara nasıl önemler alacaklarını ve tedavi yöntemlerini başlıklar halinde açıklamıştır. Baskı nüshası Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesinde, Yazma nüshaları ise Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. I. cilt 241 sayfa, II. cilt ise 209 sayfadan oluşmaktadır.⁹⁰

1.1.2.1.4. Terbiye ve Tedavi-i Eftâl

Hayrullah Efendi tıp alanında yükselmek için çalışmasını üç kademeli olarak hazırlamıştır. 57 varaktan oluşan bu eser, ilk olarak doğum anından başlayıp, çocuk hastalıkları, bebek bakımları ve son olarak da çocukların eğitimiyle ilgili konulara

⁸⁷ Ünver, “Tabib Hayrullah Efendi ve Makâlat-ı Tıbbiyye”, 14.

⁸⁸ Akün, “ Hayrullah Efendi”, 70.

⁸⁹ Efendi, Avrupa Seyahatnamesi, IX-X.

⁹⁰ Zuhal, “Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, 56.

değirmiştir. Osmanlı Devleti içerisinde bu konularla ilgili çok az sayıda yazılmış eser bulunmaktaydı. Bu eser çocuk bakımıyla alakalı eksiklikleri kapatan değerli bir başı ucu kitabıdır. Hocası Dr. Bernard, Hayrullah Efendi'nin mezun olacağı yıldaki verilere bakarak, bebek bakımıyla ilgili temel eğitimde eksikliklere dikkat çekmiştir. Bu alandaki Müfredâ-ı Tıbbiye Fi Beyan-ı Evzaü'l- Edviyye adlı eserle bu büyük eksiklikleri gidereceğini ve çok da yararlı olduğunu belirterek talebesi Hayrullah Efendi ile gurur duyarak övgülerde bulunmuştur.⁹¹

1.1.2.1.5. Lûgat-ı Tıbbiye

Bu eser, Osmanlı Devleti'nde modern tıba ilginin gittikçe artmasıyla eski tıp dili kelimeleri yerini çağa uygun anlaşılır kelimelere bırakmıştır. Bu alandaki eksiklikleri Hayrullah Efendi ortaya koyarak ihtiyaçları gidermek için detaylı bir şekilde hazırlanarak ilk tıp lûgati olan bu eseri yazmıştır. Başka bir deyişle, Arapça ve Fransızca kelimeleri Türkçe karışıklarıyla güzelce açıklamıştır. Eserin tek yazma nüshası Cerrah Paşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarih Anabilim Dalı Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin kayıtlı olduğu numarası 581'dir. 575 sayfadan oluşmuş ve 6000'den fazla madde başlığı bulunmaktadır. Eser 1851 yılında tamamlanarak basılmıştır. Hayrullah Efendi bu eseri padişah Abdülmecid'e sunmuş ve ilerleyen zamanlarda da eklemeler yapmıştır.

1.1.2.1.6. Müfredâ-ı Tıbbiye Fi Beyan-ı Evzaü'l- Edviyyen

Eser, Hayrullah Efendi'nin 29 Haziran 1843 yılında tıp son sınıftayken hazırladığı reçete defteridir. İlaçlar sınıflandırılarak hangi ilacın hangi hastalıklığa iyi geldiği belirtilmiştir. Ayrıca burada hocalarının isimleri ve bir cetvel ile bu isimler gösterilmiştir. İstanbul Üniveriteside 1251 numarada kayıtlıdır, nüshası 21 varaktan oluşmuştur.⁹²

1.1.2.1.7. Ordu Hıfzıssıhhası

Fransa'dan tercüme edilen bir eserdir. Osmanlı Devleti ordusunun sağlığıyla alakalı hizmet ve bilgi verilmek için tercüme edilmiştir.⁹³

⁹¹ Akün, "Hayrullah Efendi", 70-71.

⁹² Akün, "Hayrullah Efendi", 70-72.

⁹³ Akün, "Hayrullah Efendi", 70.

1.1.2.1.8. Muâlecâta Dair El Mecmuası

Bu eser, 1427 numaralı katalog da kayıtlı olarak İstanbul Üniversitesinde bulunmaktadır. Hayrullah Efendi'nin el yazısı olarak yazılmış reçete defteri ve 88 sayfa olduğu bilinmektedir.⁹⁴

1.1.2.2. Hayrullah Efendi'nin Diğer Eserleri

1.1.2.2.1. Mesail-i Hikmet

Hayrullah Efendi, bu eseri 1849 yıllarının sonlarına doğru rüşdiye derslerine müfredata yeni dâhil edilen fizik dersi gereksinimini karşılamak için yazmış olduğu bir ders kitabıdır. İlerleyen zamanlarda Orta öğretim için yazılacak ders kitaplarına örnek olması ve talebelerin kolayca dersi anlayabilmeleri için hazırlanmıştır. Bu eser, Hayrullah Efendi'nin diğer dillerdeki terimler hususundaki tutumunun gösterilmesi açısından çok önemlidir.⁹⁵ Nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. 119 sayfadan oluşmakla birlikte ve içerisinde üç adet tablo bulmaktadır.⁹⁶

1.1.2.2.2. Hikâye-i İbrahim Paşa Bâ İbrahim Gülşeni

Hayrullah Efendi, bu eserini kaleme daha talebeyken almıştır. Dört perdelik, dram türü bir tiyatro eserdir. Kırmızı maroken kaplı olan defterin boyutu yüzdoksan x ikiyüzdoksan mili metredir. Bu tiyatro eserin sayfa sayısı 46'dır. Hayrullah Efendi, Batılı tiyatroya aşırı yönelişinden dolayı burada öğrendiği bilgileri Osmanlı Devleti tiyatrosuna yani modern tiyatro ihtiyacından dolayı yazmıştır. Eserin 1859 yılı saray tiyatrosu için yazılmış olduğuna dair düşünceler bulunmaktadır.⁹⁷

Oyunun konusu Kanuni Sultan Süleyman dönemini kapsamaktadır. Burada Osmanlı sarayının devlet büyüklerinin içinden seçilmiş kişilerin arasındaki kuşku, gurur, hırs ve intikam gibi duyguların olduğu bir ortam anlatılmaktadır. Aslı amaç Kanuni dönemi gösterilerek XIX. yüzyıl Osman Devleti'nin durumuna dikkat çekmektir. Çünkü bu dönemde Mısır tehlikesi sorunu gündemi meşgul etmektedir. Bu tiyatro oyunu saray

⁹⁴ Zuhâl Özeydin, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri II, (İstanbul: Yeni Tıp Araştırmaları, 1995), 110.

⁹⁵ Akün, "Hayrullah Efendi", 71.

⁹⁶ Özeydin, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 101.

⁹⁷ Akün, "Hayrullah Efendi", 71.

entrikalarını bir yana bırakıp ülkeyi dış tehlikelerden kurtarmanın önemini vurgulamaktadır. Kahramanlar şunlardır; Kanuni Sultan Süleyman, İbrahim Paşa, Defterdar İskender Çelebi, Silahtar, devlet ileri gelenleri ve Şeyh İbrahim adındaki bir derviş arasında geçmektedir. Türk edebiyatının modern Avrupa tarzı ilk tiyatro oyunu olduğuna dair iddialar hala tartışılmaktadır.⁹⁸

1.1.2.2.3. Hezar-ı Esrar

Bu eser, bazı rahatsızlıkları tedavi etmek ve tıpla alakalı sorunların giderilmesinden başlayarak çeşitli problemlerin en kısa sürede çözümleyebilmek için yazılmıştır. ‘Sır’ diye anılan bin maddeyi tamamlayabilmek için Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi tarafından yazımına başlanmıştır. Hekimbaşının ölümü üzerine Abdülhak Efendi de kaldığı yerden yazmaya başlamış lakin o da devamını getirememiştir. Bu olay üzerine Hayrullah Efendi, eseri tamamlamayı başararak 1862 yılında yayımlamıştır. Hayrullah Efendi’nin ölümünden sonra bir baskısı daha yapılmıştır.⁹⁹

1.1.2.2.4. Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye

Hayrullah Efendi’nin bu eseri, en iyi Osmanlı tarihi eserleri içerisinde yerini almıştır. Eser, müellifin kendi dönemine kadarki yazı üslubunda farklı olarak yeni bir tarz ile yazılmıştır. Hayrullah Efendi, Osman Gazi’den başlayarak 1648 yılı arasındaki dönemleri, olaylar ve diğer devletleri de karşılaştırarak açık bir dil ile kaleme almıştır. 18 ciltlik bir eserdir. Son iki ciltteki tarihi olayları Mümeyyiz olan Ali Şevki tarafından eklenmiştir.¹⁰⁰ Hammer bu eser için ‘çok dikkate değer bir eser’ diye şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁰¹

Bu eser yabancı kaynaklardan da yararlanılarak sebep-sonuç ilişkileri içerisinde ele alınmış çok değerli bir yapıttır. Eserin Ahmet Zuhuru Danışman tarafından sadeleştirilmesinin yapıldığı tarih ise 1971 yılıdır.¹⁰² Burada Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Eseri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Bu konuda tezin ilerleyen bölümlerinde ilgili başlık içerisinde eserle ilgili detaylı açıklama yapılacaktır.

⁹⁸ Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 101.

⁹⁹ Akün, ‘‘Hayrullah Efendi’’, 71-72.

¹⁰⁰ Bayrak, Osmanlı Tarihi Yazarları, 173.

¹⁰¹ Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, 391.

¹⁰² Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçiler, 232-233.

1.1.2.2.5. Yolculuk Kitabı (Avrupa Seyahatnamesi)

Hayrullah Efendi, 1863 yılında Avrupa'ya gitmiş ve orada gözlemlediklerini *Yolculuk Kitabı* adlı eserinde anlatmıştır.¹⁰³ Eserin tek nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bulunmaktadır.¹⁰⁴

Yolculuk Kitabı'nın diğer adı da Avrupa Seyahatnamesi'dir. İlk üç sayfası eksiktir. Müellif, yabancı ülkeler hakkında detaylı bilgi verilen bir yolculuk kitabı olmadığından bu kitabı yazma gereği duymuştur. Yine burada Hayrullah Efendi alışılmışların dışına çıkmıştır. İlk olarak Allah'a hamd, Peygambere salavat, padişah ve devlet büyüklerine saygılarını bildirmiştir. Eser birinci yolculuk, ikinci yolculuk, üçüncü yolculuk ve dördüncü yolculuk diye genel başlıklar altına alınmıştır.

Birinci yolculuk kısmında Memalik-i Osmaniye'nin himayesinde olan çeşitli açıklamalarla yolculuğu anlatmıştır. İkinci yolculukta İstanbul'dan başlayarak Tuna'ya oradan da Bazias kadarki olayları, üçüncü yolculukta İstanbul'dan başlayarak Trieste'ye oradan da Viyana doğru yolculukları ve dördüncü yolculukta Marsillaya'ya olan yolculuğu anlatmıştır. Müellif bu eserinde gezip gördüğü yerleri, insanları, gelenek ve görenekleri, kültürel yapıyı, sanatı, mimari eserleri ve bilimi gözlemleyip aktarmaya çalışmıştır.¹⁰⁵

Buradan da anlaşılacağı üzere Hayrullah Efendi'nin gözlemlerinden Avrupa'daki binların taş ve tuğladan inşa edilmesinin özellikle yangılara karşı bir önlem olarak değerlendirildiği anlaşıyor. Osmanlı mimarisinde o dönemde malzeme olarak ahşap kullanılırdı. Avrupa'daki evler kargir (taş veya tuğladan)'dan yapıldığından yangına dayanıklıydı. Osmanlıdaki evler ise ahşap olduğu için sık sık yanarak harap olurdu.¹⁰⁶

Müellifin yukarıda aktardığı bilgilerden anlaşıldığı üzere, Avrupa'daki evlerin taş ile tuğladan yapılmış olmasının en büyük nedeni çıkabilmesi muhtemel olan yangıları önleyerek kontrol altına alma olduğu anlaşılmaktadır. Lakin Hayrullah Efendi de şu şekilde ifade etmiştir; *Osmanlı Devleti mimari yapısında önemli yapı malzemesi olan*

¹⁰³ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 245.

¹⁰⁴ Özyayın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 111.

¹⁰⁵ Efendi, Avrupa Seyahatnamesi, 5-100.

¹⁰⁶ Mehmet Cihangir, "Rifâ'a Râfi' El-Tahtâvî'nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı ve Batılı İmgesi", (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 77.

*ahşap, kolay yanabildiği için Osmanlıda yangınların çok sıklıkla çıkmasının sebeplerinden birisidir.*¹⁰⁷ Bu şekilde mimari yapılar arasında karşılaştırmalar yapmış ve Osmanlıdaki problemlere çözüm aramıştır.

1.1.2.2.6. Nâkş-ı Hayal

Eser, kısmen otobiyografik tarzda yazılmıştır. 67 vr.'tan meydana gelmiştir. Hatta buradan özel izin alınarak araştırmacılara sunulmaktadır. Hayrullah Efendi'nin yazdığı ilk edebi eseri Nakş-i Hayal'dir.¹⁰⁸ Konusu bir gönül macerasıdır. Bu eser hem mısralar ve beyitlerle hem de mesnevi ile estetik güzellik taşımaktadır. Müellif bu eseri tıbbiye'nin birinci sınıfının sonunda yazmaya başlamış ise de 20 Eylül 1839 yılında tamamlayabilmiştir. Eserde aşk kelimesi sorgulanmaya çalışılmıştır. Bazı aktüel denilen hadiseler kronojik bir sırada kendilerini göstermiştir. Ayrıca II. Mahmud son zamanlarıyla Sultan Abdülmecid'in ilk döneminde yaşanan gelişmelere de değinilmiştir.¹⁰⁹

1.1.2.2.7. İnsanın Sath-ı Sûret-i İntişarı

Bu makale türünde bir çalışmadır. Mecmua-i Fünun'un 239 ile 243 sayfaları aralığındadır. Hayrullah Efendi bu makalede kuzey kutbu ve Afrika gibi bölgelerdeki nüfus hakkında net bilginin bulunmadığına değinmiştir. Yalnızca Avrupa kıtasının nüfusu hakkında bilgi sahibi olunabileceğini, dünya nüfusunun ise yaklaşık bir milyar olabileceği konusunda tahmin yürütmüştür. Ayrıca bu eserde dünyadaki kara parçalarının tarım yapmak için elverişli olduğunu ve bu şekilde insanların rahatça yaşamlarını sürdürebileceklerini düşünmektedir. Dünya nüfusunun artması için savaşların ortadan kalkması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁰

1.1.2.2.8. Kıt'a-i Afrika

Eser, Şubat 1852 yılında Konrad Malte Brun'un Geographie Universelle adlı eserinden kısaltılmış ve sayfa kenarlarına notlar ile ilaveler yapmış olduğu tercüme bir eserdir.

¹⁰⁷Cihangir, "Rifâ'a Râfi' El-Tahtâvî'nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı ve Batılı İmgesi", 77-78.

¹⁰⁸ Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 117-119.

¹⁰⁹ Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", 76-78.

¹¹⁰ Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 118.

1.1.2.2.9. Rothomago Tercümesi

D'Ennery Clairville ve Albet Mounier'den tercüme edilmiş bir tiyatro eseridir.¹¹¹ Fransızca olan oyun 25 tablo ve 5 perdeden meydana gelmiştir. Hayrullah Efendi, oyunu 1863 yılında Paris'e gittiğinde Chalelet Tiyatrosunda izlemiş çok beğenmiştir. Bu oyunu Osmanlı aile hayatına benzer bulduğu için Türkçe'ye çevirmiştir. Bu oyun daha sonra Yolculuk Kitabı eserinin sayfaları arasına eklemiştir.

1.1.2.2.10. Bahçe-i İntizâm

Eseri daha Mekteb-i Tıbbiyede talebeyken bitki bilimine olan ilgisinden dolayı kaleme almıştır. Eserin varlığıyla ilgili günümüz kayıtlarında pek fazla bilgi yoktur yalnızca diğer eserlerinde verdiği bilgiden böyle bir eserin yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Hayrullah Efendi'nin eserleri genel olarak bu şekilde sıralanabilir. Kaynaklara göre birkaç eserinin daha olduğu anlaşılmaktadır. Lakin bazılarının isimleri tam olarak bilinmemektedir.

Hayrullah Efendi şiirlerde yazmıştır. Fakat divanları günümüz dünyasına gelememiştir. Diğer türlerde kullandığı üslubu basit, kolay ve açık olduğu gibi şiirlerini de bu tarzda yazmıştır. Bu tarzda yazmasının en büyük amacı halkın her kesimine ulaşabilmesi içindir. Fakat her ne kadar sadelik istemiş ise de klasik divanın da etkisinden çıkamadığı anlaşılmaktadır. Bu eserleri yazarken devlet desteği aldığı yazılarından anlaşılmaktadır.¹¹³

1.1.3. Hayrullah Efendi'nin Tarihçiliği ve Osmanlı Tarihi Eseri

Tarihçi bir yönü de bulunan Hayrullah Efendi, Osmanlı tarihçileri içerisinde önemli bir yeri vardır.¹¹⁴ Tarih yazımında öncelikle olayların sebep-sonuç ilişkisine bakmıştır. Osmanlı tarih yazımı onunla yeni bir boyut kazanmıştır. Başka bir deyişle Osmanlı tarihinde modern bir dönemi başlatmış kişi olan Hayrullah Efendi'nin yazdığı

¹¹¹ Efendi, Avrupa Seyahatnamesi, X.

¹¹² Akün, "Hayrullah Efendi", 71-73.

¹¹³ Büşra Merve Boyacı, "Hayrullah Efendi Tarihi'nin X. Cilt Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 8-9.

¹¹⁴ Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 118.

Devlet-i Aliyeyi ‘Osmâniyye Târîhi, Mustafa Nuri ve Namık Kemal gibi birçok tarihçiyi derinden etkilemiş kıymetli eserlerden biri olarak görülmektedir.¹¹⁵

Hayrullah Efendi, 1864 yılında Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye’de Osmanlı tarihi alanında birçok konferans vermiştir.¹¹⁶ Bu da onun tarih alanına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Tarihçi titizliğiyle, farklı alanlardaki eserlerini de yazmıştır. Hayrullah Efendi, XIX. yüzyıl tarihçilik anlayışıyla geleneksel Osmanlı tarihçilik anlayışını iç içe işlemiştir. Burada yer yer kelime oyunlarına başvurarak yer yerde edebi üslup kullanarak olayları olduğu gibi kaleme almıştır.¹¹⁷ Başka bir deyişle: Hayrullah Efendi, Osmanlı geleneksel yazım anlayışını tamamen terk etmemiş ancak Batı yanlısı bir yazım anlayışını da benimsemiştir. Çalışmalarında çoğunlukla Osmanlı kaynaklarından faydalanmıştır. Hayrullah Efendi’nin önceki dönemlerdeki tarihçilik usulünü eleştirdiği bilinmektedir.¹¹⁸ Bu açıklamayı iki örnekle desteklemek gerekirse: Sadullah Enver Efendi’nin tarih anlayışı, genellikle askeri ve siyasi olayları kayıt altına alarak klasik tarih yazımını devam ettirmektedir. Gözleme dayalı yazım anlayışla yorumlarda bulunmadan direk olayları kaleme alır. Üslubu ağır, resmi ve duyguyu yönünden zayıftır. Müellifin en önemli eseri Enveri Tarihi’dir. Olayları Osmanlı merkezli olarak anlatılmıştır.¹¹⁹ Ahmed Vasıf Efendi’nin tarih anlayışı, üst tabakaya hitap eder bir şekildedir. En önemli eseri Vasıf Tarihi’dir. Üslubu ağır ve sanatlı olup beğendiklerini övmekten, beğenmediklerindeki yermekten kaçınmazdır. Ayrıca olayları dramatize edip anlatarak ve sebep-sonuç içersinde analizlerde bulunur.¹²⁰

Sadullah Enveri Efendi ve Ahmed Vasıf Efendi gibi kronik vakanüvisleri, olayları aktarırken yorum yapmadan direk anlatırlar, kullandıkları kaynakları genellikle Osmanlı kaynaklarından oluşmaktadır. Ayrıca olaylarda Osmanlı merkeze alınır, dünya tarihine geniş ölçüde yer verilmemesi, çoğunlukla kendinden önceki müelliflerin eserlerini devam ettirmeleri ve ağır, süslü, resmi bir dil kullanmaları açısından Hayrullah Efendi, kendinden önceki müellifleri bu noktalarda eleştirmiştir.

¹¹⁵ Özcan, Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 245.

¹¹⁶ Akün, “Hayrullah Efendi”, 71.

¹¹⁷ Boyacı, “Hayrullah Efendi Tarihi’nin X. Cilt Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, 15.

¹¹⁸ Akün, “Hayrullah Efendi Tarihi”, 76-79.

¹¹⁹ M. Münir Aktepe, “Enveri, Sadullah”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 25: 268- 270.

¹²⁰ Öztürk, Osmanlı Tarihçileri, 168-169.

1.1.3.1. Hayrullah Efendi'nin Tarih'i: Devlet-i Aliyeyi Osmâniyye Târihi Eseri

Hayrullah Efendi'nin eserin adı, “Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” diye bilinmekle birlikte literetürde “Hayrullah Efendi Târihi” ismiyle anılır. Bu eser, Osmanlı tarihini anlatan önemli bir çalışmadır.¹²¹ Müellif, “Hayrullah Efendi Tarihi” adlı değerli çalışmasını, 1851 yılında Encümen-i Dâniş’ın kuruluş döneminde yazmaya başlamış ve ölünceye kadar yazımını devam ettirmiştir. Bu çalışma, XXXII. cilt olarak planlanmış, müellifin vefatıyla sadece ilk on beş cildini yazılabilmektedir.¹²²

Hayrullah Efendi, Osmanlı tarihinin başlangıcı olan Ertuğrul Gazi’den başlayıp I. Ahmed’e kadar ki on dört padişahı içine alan olayları kronolojik bir düzen içinde kaleme almıştır. Müellifin vefatının ardından eserin devam ettirme işi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye müfettişi olan Ali Şevki tarafından kabul edilmiştir. Ali Şevki Efendi, 1872-1875 yılları arasında “Devlet-i Aliyeyi Osmâniyye Tarihi’ne” ek olarak “Zeyl-i Tarih-i Hayrullah Efendi” aydıyla eseri tamamlamak istemiş. Lakin çalışmasını, I. Mustafa’dan Sultan İbrahim’e dönemine kadar üç cilt halinde ele almış, sonrasında eseri sonlandırma gereğinde kalmış. Nedeni, Ali Şevki Efendi’nin Hayrullah Efendi’nin belirlediği planı sürdüremediği için eseri sınırlı kalması ve onunki kadar başarılı olamamasıdır. Herşeye rağmen Ali Şevki Efendi, esere eklemeler yaparak 18 cilt halinde yayımlamıştır. Ayrıca Ali Şevki Efendi’nin Hayrullah Efendi’nin üslubunu ve yöntemini korumaya çalışmıştır.¹²³

Alman tarihçisi J.V. Hammer, eser hakkında “ çok dikkate değer bir yapıt” olarak değerlendirmiştir. Müellifin eserinde, Osmanlı padişahları yanında İslam ve Hıristiyan hükümdarlarla ilgili bilgiler vermesi, sade ve tarafsız dille yazdığı için Hammer bu hitabı kullanmıştır.¹²⁴ XIX. yüzyılda, Osmanlı tarih yazımında Hayrullah Efendi, önceki müelliflerin aksine yeni olayları sadece anlatan değil, kronolojik sistem kapsamında yorumlayan, neden-sonuç ilişkilerinde bulunarak daha bir modern tarihçilik metodu benimsemiştir. Bundan dolayı klasik tarih yazım tarzından modern tarih tarihçiliğe geçişte etkili olmuştur. Hayrullah Efendi vakanüvisleri şu noktalarda eleştirmek; Olayları

¹²¹ Özcan, Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 245.

¹²² Akün, “Hayrullah Efendi Târihi”, 76.

¹²³ Akün, “Hayrullah Efendi Târihi”, 76.

¹²⁴ Babingir, Osmanlı Yazarları ve Eserleri, 391.

yeterli derecede açıklamamaları ve sistematik bir yapıda yazılmaması, kronolojik düzenin olmaması, kaynakların karşılaştırmalarında bulunmaması ve sebep-sonuç ilişkisinin sağlanamada yazılması. Bu eksikliği kapatmak adına müellif, her padişahın saltanat dönemlerini sadece Osmanlı sınırlarında değil dünya tarihi açısından incelemiştir. Bu sayede padişahların dönemlerini dünyadaki gelişmelerle entekre ederek geniş bir çerçevede sunmuştur.¹²⁵

Eserde Batı tarzı tarih yazım etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Müellifi olan Hayrullah Efendi ciltlerin her padişahı içine alarak kendi dönemi padişahı olan Abdülmecid'i 1839-1861 yılları da dâhil olan 32 padişahın her birinin saltanatlarının dönemine ayrı cilt yazmayı planlamıştır.¹²⁶ Çünkü kendinden önceki vakanüvislerin Osmanlı tarihini yeterince ayrıntılı ve anlaşılır bir şekilde yazmadıklarından yakınlık ve yeni yöntemlerle Osmanlı tarihini yazarak onları eleştirmek istemiştir. Yani Hayrullah Efendi'nin yapmak istediği şey geçmişteki olayların sebep ve sonuçlarını araştırıp bilimsel olarak ortaya koymak ve araştırmanın nasıl yapılacağıyla ilgili tavsiyelerde bulunmaktadır. Müellif, Osmanlı tarih yazımına düzenli, planlı ve nesnel bir düzen anlayışı katmıştır.¹²⁷

Hayrullah Efendi, eserini oluştururken, olayları konulara göre tasnif yöntemiyle yazmıştır. Olaylar, iki başlıkta değerlendirilmiştir: Vekayi cesimede, devleti ve milleti derinden etkileyen olayları. "Vekayi-i adiyede" ise toplum ve hükümdar ailesinin günlük yaşadığı olayları anlatmaktadır. Müellife göre bir milletin büyüklüğü, geçmişindeki "Vekay-i cesime" kadrosuyla ölçülür. Bu tasnifle Hayrullah Efendi'nin tarih yazımında analitik yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle önceki kronik tarihçilerinden ayrılan önemli bir özelliğidir.¹²⁸

Eserin diğer önemli noktası da kaynak yönünden zenginliğidir. Hayrullah Efendi, Şükrullah'ında Behcetü't Tevarih'inde başlayarak Karamânî Mehmed Paşa, İbn Kemal, Seyyid Lokân, Hezarfen Hüseyin vb. gibi içine alarak Naîmâ'ya kadar uzanan klasik Osmanlı tarihçilerinin eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Bu sayede derinlemesine bir analiz yaparak önceki tarihçilerin çalışmalarını değerlendirme fırsatı bulmuştur. Ayrıca,

¹²⁵ Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, 245-246.

¹²⁶ Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", 76.

¹²⁷ Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", 76-77.

¹²⁸ Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", 76-78.

Selçuknâmeler ve Arapça yazılmış kaynaklardan da yararlanmıştır. Osmanlı tarihinin kayıp kaynaklardan biri olarak bilinen Yahşî Fakih'in menâkıbnâmesini görmüş olması eserinin itibarını daha da artırmıştır. Bunun yanı sıra batı kaynaklarından Hammer ve François Petis de la Croix'in gibi eserlerinden de faydalanmıştır. Bu esere, klasik tarih yazıcılığından modern tarih yazıcılığına geçişi sağlayan bir yol olarak bakılabilmektedir. XIX. yüzyıl Osmanlı aydın kesiminin bu eser sayesinde Avrupa medeniyetine karşı merak duygusu artmış ve bunun sonucunda yabancı dil öğrenen pek çok Türk yetişmiştir.¹²⁹ Eserde müellif, kronik sıraya çok önem vermiştir. Osmanlı kaynakları yanında batı kaynaklarından¹³⁰ en fazlada Fransız kaynaklardan faydalanmıştır. Şöyle ki müellif bu kıymetli eserini kaleme alırken birçok yabancı dilde yazılmış olan Türk tarihi, Osmanlı tarihi ve genel tarih eserlerinden kapsamlı bir biçimde kaynak olarak yararlanmıştır. Eserde anlatılan bir olayda rivayetlerden kısaca bahsedilmekte ve farklı anlatımlar birbirleriyle kıyaslayarak bir sonuca varılmaktadır. Bununla birlikte müellif, bazı durumlarda rivayetleri olduğu gibi aktarak yorum işini okuyucuya bırakmaktadır. Bu amaçla okuyucunun tarihi olaylara karşısında sorgulayıcı ve eleştirel bakış açılarını geliştirmek istemiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı tarih yazımında çok boyutlu kaynak kullanımını teşvik eder. Ayrıca okuyucu kitlesinin tarihsel düşünme becerisinin gelişimine katkı sağlamaktadır.¹³¹

Eser Zuhuri Danışman tarafından sadeleştirilerek son Havadis Yayınları aracılığıyla 1971 tarihinde yayınlanmıştır.¹³² Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde “Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” ismiyle yazdığı eserin basımıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu belgede ise birçok görevlinin onay mührü yer almaktadır.¹³³

Devlet-i Aliyeyi Osmâniyye Târîhi isimli eserin ciltleri:

İlk üç cildi Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sonraki on üç cildi de Muhib Matbaasında basılıp diğer ciltler ise bazı kaynaklarda Matbaa-i Amire ismiyle anılmış, bazısında ise isim verilmemiştir. Bu konu hakkında ise S.Özege, Türkçe Eserler

¹²⁹ Ercüment Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 211-212.

¹³⁰ Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçiler, 232.

¹³¹ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt: 1, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 3-4.

¹³² Öztürk, İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçiler, 232.

¹³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye, H-17-06-1269, 269/16828, 1-2.

Katalogunda bütün ciltlerin Matbaa-i Amire’de basılmış olduğunu belirtmiştir. Hayrullah Efendi’nin yazdığı 15 cildin sayfa sayısı 1886 olup, Ali Şevki Efendi’nin Zeyl-i olan iki cildin toplam sayfa sayısı ise 192’dir. Böylece eserin toplamda sayfa sayısı 2078 olmuştur. Eserin I. cildi 1223 ile 1281 yılları arası olayları anlatmaktadır.¹³⁴

I. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir:

Birinci Fasıl: Burada Osmanlı hanedan yapısının kıymetli atalarına dair ciddi araştırmalar ile Ertuğrul Gazi’nin soyundan gelen Osmanlı’nın diğer İslam devletlerinden üstünlüklerini çeşitli yollarla anlatmıştır.

İkinci Fasıl: Osman Devleti’nin atası olan Gazi Ertuğrul Hazretlerinin Anadolu’ya geldikleri anda çağdaşı olan İslam Melikleri ile Hristiyan Hükümdarlarının hallerini ifade etmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır: *Yassı Çimen Cengi, Hoca Maruf’un Raporu, Gıyaseddin’in İlk İcraatı, Moğolların Selçuklu Sultanlığı Üzerine Thakkümü, Selçuk Sultanının Vefatı, Selçuk Hanedanı Arasında Anlaşmazlık, Aleddin Kervân-Seray’ı Cengi, Sultan Rükneddin’in Öldürülmesi, Haçlılar, Abbasi Halifeleri, Halifeler ve Cengizogulları, Kuzey Afrika ve Endülüs Kıtlarındaki Hükümetlet Boğuşmalar, Mısır’da Melik Kâmil ve Haçlılar, Cengiz İmparatorluğu ve Bağdad Abbasi Halifeliğinin Tarihe Karışması, Mardin Kalesinin Dayanışı, Hülagu’nun Ölümü, Haçlılar ve Eyyûbiler, Ayn-ı Calût Muharebesi (1259- 658); Mısır’da Türk Hükümdarları, İran’da İlhanlılar, Hindistan Ahvali, İltemiş Devleti, Uluğhâniye Devleti, 620 (1223) Senesinden 680 (1281) Senesine Kadar İslam Ülkelerinde Yaşayan Bilginler, Haçlı Seferleri ve Bizans İmparatorluğu, Bu Devirde Bulgarlar, Bu Devirde Papalık ve Papalık ve Papalar, Bu Devirde Fransa, Bu Asırda İngiltere, Bu Devirde Bohemya, Almanya, Bu zamanda Macaristan, Venedik Cumhuriyeti Ahvali, Napoli ve Sicilya Krallıkları, Kudüs Krallığı, Girid ve Rusya ve Diğer Akdeniz Devletleri Ahvali’dir.*

Üçüncü Fasıl: Gazi Ertuğrul Hazretlerinin Anadolu’ya gelerek buraya yerleşip sonrasında vefat edinceye kadar ki olayları anlatmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır: *Osmanlılar, Ortasya’dan Doğu Anadolu’ya Geliyor, Rüya Olayı, Avşar ve Çavdar Aşiretleriyle Yapılan Mücadeleler, Ereğli Sahrası Cengi, Bir Rüya ve Osman Gazi’nin Doğuşu, Konya Tahtındaki Karışıklıklar, Osman Beye Emir-ül Ümara’lık Verilmesi ve*

¹³⁴ Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri, 118-107.

Konya Tahtı Karışıklıkları Devamı, Selçuklular ve Babailer, Selçuk Saltanatının Son Günleri, Cimri Bey Meselesi, Türkçe Resmi Dil Oluyor, Cimri Meselesi ve Cimri'nin Katli ve Ertuğrul Gazi Devri Hakkında Kaynak Olan Osmanlı Tarihleri' dir.

Dördüncü Fasıl: Bulunduğu asırdaki insanının medeniyet ve ahlaki yapısı, ilimle ilgili bilgiler, o dönem yaşamış hükümdarlar zamanında vuku bulan olaylar anlatılmıştır. Konu başlıkları ise şunlardır: *Dünya Milletlerine Genel Bir Bakış, Moğol İstilâsının Meydana Getirdiği Karışıklıkları, Batı'nın Tecavüzü karşısında Doğu'nun Hareketi, Avrupa'da Papaz Hkimiyeti, Bu Devirde İslam Ülkelerinin Ahvali ve Bu Devirde Papalık ve Kilise* 'dir.

Cildin ilk sayfasında eserin kıymetli bir eser olduğunu Osmanlı Devleti'nin değerli büyüklerinden Hayrullah Efendi tarafından kaleme alındığından bahsedilmektedir. Sonrasında ise Osmanlı devletinin kuruluşunu ifade eden Hicri 1223 yılından 1281 yılına kadar ki süreç I. ciltte anlatılmıştır. İlk olarak müellif geleneksel diğer eserlerde de olduğu gibi Allah'a şükürler ederek ve Peygamber'e salavat sunarak sonrasında baba ve atalarının 160 yıldır, Padişah Hazretleri'nin hizmetlerinde bulunmaktan dolayı gurur duyduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Hayrullah Efendi tahsilden, hekimliğinden, yurtdışında hizmet ettiğinden, tercüme eserler yazdığından bahsetmektedir. İlerleyen kısımlarda ise Osmanlı devletinin güzel eserlerini gelecek nesillere aktarmak istediğini ve bunu kendine bir görev bildiğini belirtmektedir. Devamında Türk ile yabancı kaynaklardan yararlandığını ve bu sayede dünyadaki olaylar çerçevesinde Osmanlı'nın iç ve dış politikalarını ele almış, değerlendirmiş ve yeni bir tarih yazımı tekniği geliştirmiştir. Osmanlı devletinin kurulduğu dönemlerde diğer ülkelerin durumlarından, din ve mezhep savaşlarından ve Avrupa'nın birbirleriyle olan ilişkilerinden bahsetmiştir. Avrupa'nın eğitim ve medeniyet açısından nereye kadar ilerlediklerini araştırarak bu konu hakkında Osmanlı devletine bilgi vermek istemiştir. Bilhassa Osmanlı devletinin ortaya çıkış büyüme ve gelişmesini okurlara anlatmaya çalışmıştır. Ertuğrul Gazi'den başlayarak bütün padişahları çağdaşı olan hükümdarlarla kıyaslayarak yazmıştır. Ciltleri tamamladıkça basılması için gerekli şartlar hazırlanıp yayınlanmıştır.

Hayrullah Efendi Tarihi'nin I. cildi, birinci fasıldan başlayıp dördüncü fasılda anlatılarak burada sonlandırmıştır.¹³⁵

II. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir:

Birinci Fasıl: Gazi Osman Han Hazretlerinin emirlik yaptığı sıradaki İslam Hükümdarlarının Durumlarını (1281-1324) bu kısımda anlatmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır: *Osman Gazi devrindeki Halifelerin durumu, Bu devirde Selçuklu Sultanları ve Moğol Tahakkümü, Osman Gazi'nin Durumu burada ise Osman Han'ın yaşanan olaylar sonucunda Dobrucadaki Türklerin gelmesiyle taraftarlarının arttığından bahsetmektedir. İran, İlhanlı Hanlarının Durumu, Moğolların Mısırlılarla Mücadelesi, Olcaytu ve Ebu Said Hanlar zamanında Anadolu, Çin Ahvali, Hindistan Ahvali, Yemen, Eyyubiler ve Mekke Şerifleri, Kuzey Afrika İslam Devletleri, Endülüslü Müslümanlarının Ahvali, Fransa, İngiltere, İspanya Kıtasındaki Hükümetler, Lehistan, "Macaristan-Bohemya ve Almanya" ve Bizans İmparatorluğu başlıklarındaki olaylar anlatılmaktadır.*

İkinci Fasıl: Sultan Osman Gazi'nin hükümdarlığı döneminde yaşanan iç olayların özeti anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Ermeni Beli Baskını, Meşhur Rüya, Rüya'nın Tabiri ve İkizce Savaşı, Karaca hisarının Fethi, Sakarya'nın Kuzey Taraflarına Akın, 'Suikast Teşebbüsü, Bilecek ve Yarhisar Kalelerinin Fethi ve Nilüfer Hatun, Selçuk Sultan'ının Son Günleri, Osmanlı Devletinin tam İstiklali Senesi Hakkındaki çeşitli Rivayetleri, Bursa'nın Fethi, Osman Gazi Devrine Genel Bakış, Bursa'nın Muhakemesi ve özeti, Osman Gazi'nin Tuttuğu Doğru Yol, Mısırlılar ve son olarak ta "İspanya, Endülüslü ve Afrika Ahvali olarak" dir.*

Hayrullah Efendi Tarihi'nin II. cildi, birinci fasıl ve ikinci fasıl olarak yukarıdaki konu başlıklarına değinenerek burada sonlandırmıştır.¹³⁶

III. Cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir:

Birinci Fasıl: Orhan Gazi Hazretlerinin Osmanlı tahtına çıktıkları dönemlerini ölümelerini kadarki kendileriyle çağdaş olan İslam ve Hristiyan hükümdarlarının durumları (1325-1359) anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Mısır Ahvali Halife Tarafından Bir hükümdara hükümdarlık tevcihi merasimi, Bu devirde İlhanlılar, Bu*

¹³⁵ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 1-130.

¹³⁶ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 131-208.

sırada Hindistan, Hindistan’da Tuğluk şahlar, Anadolu Beylikleri, Bizans İmparatorları, Ebülfida’nın Vefatı, Tunus’ta Beni Hafs, İspanya ve Endülü’s Ahvali, Fransa ve Valua Hanedanı, İngiltere, Kastil ve Aragon Krallıkları, Aragon Krallığı, Portekiz, Almanya ve “Kırım, Kıpçak ve Kafkas Ülkesi” dir.

İkinci Fasıl: *Sultan Orhan Gazi’nin tahta çıkışından ölümüne kadar ki, yani 1325 tarihinden 1359 tarihine kadar otuz beş yıllık iç olayları anlatmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; Maltepe Cengi, Garip Bir Rüya ve Aydos Kalesinin Zapt, Osmanlı Devletinde İlk Teşkilatı, İznik Şehrinin Tarihçesi, Bir İç Meselelerden bahsedilmektedir.*

Üçüncül Fasıl: Avrupa kıtasında olan Rumeli’nin elde edilmesi bölümü anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Rumeli’ye Geçiş, Sultan Orhanla Kantakuzen’in Mülakatı, Avrupa Yakasının İstilas Sebepleri, Rumeli’ye Geçiş, Gelibolu Kalesinin Zaptı, Padişah Huzuruna Süleyman Paşa Tarafından Gönderilen Arızanın Sureti’dir, Orhan Gazi Tarafından Süleyman Paşa’ya Gönderilen Cevaptır, Süleyman Paşa’nın Vefatı, Sultan Orhan’ın Vefatı olayları’ dır.*

Dördüncü Fasıl: Önceki fasıllarda anlatılan konular dördüncü fasılda özetlenmiştir.

Hayrullah Efendi Tarihi’nin III. cildi, birinci fasıldan başlayarak dördüncü fasıl olarak yukarıdaki konu başlıkları anlatılarak sonlandırmıştır.¹³⁷

IV. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Burada Hicri 1356 ile 1388 yılları Hüdavendigâr Gazi Sultan Murad Han’ın, tahta çıkışından ölümüne kadarki hem kendi topraklarında yaşananlar hem de çağdaşı diğer devletlerin durumları olan olaylar anlatılmaktadır.

Birinci Fasıl: Hüdavendigâr Gazi’nin zamanında âlemin çeşitli hallerini anlatmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Mısır Abbasi Halifeleri, Mısır ve Şam Sultanları, Mısır’da Çerkez Kölemenleri, Hicaz ve Irak Ahvali, Timur’un Meydana Çıkışı, Hikâye, Mektubun İçindekiler, Seyit Zahir’in Habeşistan Tarihinden, Türkmen Aşiretleri; Dul Kadir Ramazan ve Karamanoğulları, Germiyanogulları, İsfandiyoğulları, Ertena Hükümeti, Endülü’s ve Mağribliler, Fas Ülkesinde Olanlar;*

¹³⁷ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt: 2, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 5- 144.

Fransa, Kastil, Portekiz, İngiltere, İskoçya, Almanya, Leh Memleketleri, İtalya, Kırım, Rus, Rumeli Ahvali' dir.

İkinci Fasıl: Hüdavendigâr Gazi'nin iç olaylarını anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Gelibolu Kalesinin Zaptı, Edirne'nin Fethi, Kara-Rüstem ve Pencik (Beşdebir) Resmi, Vezirlik ve Kazaskerlik, Sırp Sındığı, Bursa Şenlikleri Anadolu Beyleri Üzerine Sefer, Mutlu Çınar Olayı, Üsküf Denilen Serpuş, Gazi Evrenos'un Şüphesi, Siroz ve Sofya'nın Zaptı, Manuel Paleolog, Düğünler ve Şahane Hediyeler, Muhteşem Gelin Alayı, Hamidili'nin Satın Alınması, Vezir Hayreddin Paşa'nın Vefatı Karaman Seferi, Mısır Elçisinin Gelişi, Osmanlı Devletinin Genişlemesinin Etrafta Bıraktığı Tesir, Savcı Bey İsyanı, Niş Şehrinin Zaptı Lala Şahın Paşa Bozgunu, Balkanlarda Fetihler, Kosova Meydan Muharebesi'* dir.

Üçüncü Fasıl: Bu asrın özeti ve muhakemesi anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Orta Asya Ahvali ve Endülü's ve Bizans Ahvali'*dir. Hayrullah Efendi Tarihi'nin IV. cildi burada sonlandırılmıştır.¹³⁸

V. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Cildin ilk sayfasında 1388-1402 yılları arasında geçen Osmanlı Devleti olaylarından bahsedeceğine değinilmiştir.

Birinci Fasıl: Yıldırım Bayezid Han Hazretlerine saltanatları döneminde dünyanın bilinen kıtalarında çağdaşı olan bütün İslam ve Hristiyan durumlarını anlatmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Hicaz, Mısır ve Şam, Melik Ferecin Akibeti, Acem ve Arap Irak'ı, Timurlenk'in Anadolu Seferi Özeti,*¹³⁹ *Timur'un Tekrar İran'a Gelişinin Sebebi, Mısırlılarla Muharebe, Timur Şam'da, Kuzey Afrika ve Endülü's Ahvali, İspanya'da Hristiyan Krallıkları, Endülü's'te İslam Devletleri neden süratle mahvoldu ?, Avrupa Ahval; Fransa, İngiltere, Almanya, Portekiz, Bappoli Krallığı, Papalar, Rusya, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'ndan bahsedilmekte'*dir.

İkinci Fasıl: Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın iç olayları anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Germiyanogllu Yakup Bey, Konya Hisarı Önünde, Eflak Seferi, Karaman Seferi, Akçay Muharabesi, Yıldırım Bayezid ve Kadı Burhaneddin,*

¹³⁸ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 115-230.

¹³⁹ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 231-240.

İsfendyaroğulları, Bizans Ahvali, Bizans Kuşatılması Teşebbüsü, Emr-i Şerif Sureti, Niğbolu Mydan Muharebesi, İstanbul'da Müslüman Mahallesi, Osmanlı Padişahlarıyla Bizans İmparatorlarının münasebetleri, İmparatorun Telaşı ve Avrupa Siyaseti, Yıldırım Bayezid'in zevke ve sefahate düşkünlüğü meselesi, Kadıların yakılması, Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Celayir, Germiyan Hâkiminin Sergüzeşti ve Anadolu Beylerinin Ahvali, Osmanlı Ülkesindeki Tatarlar, Sivas Faciası, Timur'nu Yanındaki Beylerin durumu, Şehzâdeler Ahvali, Şehzade Mehmed Çelebi'dir.

Üçüncü Fasıl: Yıldırım Beyazid dönemi içersinde meydana gelen olayların değerlendirilmesinin açıklamasıdır. *Konu başlıkları ise şunlardır; İspanya ve Mısır'dır.*

Cildin son sayfasında Timur ve Yıldırım aralarında olan savaşta; Yıldırım'ın, Timur'un şiddetini ve kızgınlığını yatıştırarak onu yönlendirmesi beklenirken tersine Timur, Yıldırım'ın kuvvetini ve saldırganlığını içine çekerek onu zayıf hale getirdi. Bu mücadele sonucunda Yıldırım Bayezid yenildi ve Timur zafer kazandığını bildirerek, V. cildi burada sonlandırmıştır.¹⁴⁰

VI. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Cildin ilk sayfasında (H.805-824) M. 1402-1421 yılları arasında Osmanlı Devleti olayları anlatılacağına değinilmiştir.

Birinci Fasıl: Şehzadelerin hükümetleri sırasında olan 19 yılı zarfında çağdaş bütün İslam ve Hristiyan hükümdarlarının ahvali ve bu süre içinde meydana gelen olayların özeti açıklanmıştır. *Konu başlıkları ise şunlardır; Mısır ve Şam, İzmir'in Zaptı, Timur Seferinin Sonu, Ek, Çin Seferi, İlave, Arab ve Acem Irak'ı, Acem Irak'ı ve Azrbycan, Çin Elçileri, Kürdistan, Dağıstan, Safavi Hanedanının Geride Kalanı, Çin ve Hind Ahvali, Kore, Japonya, Türkmen Aşiretleri, Hicaz ve Yemen, Afrika ve Mağribliler, Anadolu Ahvali, Avrupa Ahvali, Fransa, İngiltere, Danimarka, Portekiz, Almanya, Napoli, Sicilyeteyn ve Papalık, Sardunya, Cenevizlilerin Ahvali, Toskana Dukalığı, Lombardiya, Modena, Parma Dukalığı, Venedikliler, Macarlar, Lehistan, Rusya'dır.*

İkinci Fasıl: Timur olayından sonra Emir Süleymn Şah Sultan İsa, Sultan Musa'nın saltanatları ve Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tahta çıkış dönemi

¹⁴⁰ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt: 3, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 3-90.

bahsedilmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır; *Mektup Sureti, Şehzade İsa, Emir Süleyman'ın Akibeti, Sultan Süleyman Zamanında Meşhur Kimseler, Musa Çelebi ve Çamurlu Muharebesi'dir.*

Üçüncü Fasil: Çelebi Sultan Mehmed'in Edirne'de üçüncü kez tahta çıkışını ilan edilmesi olayı anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Çelebi Sultan Mehmed'in Karakteri, Şehzade Kasım Meselesi, Karamanoğlu Meselesi, Karamanoğlunun Tekrar İsyanı, Samavna Kadısı Meselesi, Eflak Beyi Mirçe, Karakoyunlu Kara Yusuf, İsfendiyaroğlu, Tatarların Yerleştirilmesi, Düzme Mustafa Meselesi, Padişah ile İmparatorun buluşmaları, Çelebi Sultan Mehmed'in Vefatı ve Çelebi Sultan Mehmed'in Hayır İşleri'dir.*

Dördüncü Fasil: Hicretin 805 yılından, 824 yılına (M. 1402-1421) kadar geçen genel olayların nedenleri ve yargılamaların açıklamasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *İspatı ve 14'üncü yüzyılda İslam Âlemi'dir.* Hayrullah Efendi'nin VI. cildi burada sona ermektedir.¹⁴¹

VII. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Cildin ilk sayfasında (H. 824-855) M. 1421-1451 yılları arasında geçen olaylardan bahsetmektedir.

Birinci Fasil: II. Sultan Murad Hazretlerinin 31 yıl olan saltanat süresinde meydana gelen dünyanın genel olayları, o çağın adetleri ve çağdaş olan İslam ile Hristiyan hükümdarların durumlarının duumlarını açıklamaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Hicaz, Mısır ve Şam Ahvali, Arab ve Acem Irakı, Hint, Büyük Tataristan ve Çin Ahvali, Afganlılar, Çin, Japonlar, Anadolu Ahvali, Germiyan Oğulları, İzmiroğlu Cüneyd Bey, Avrupa Ahvali, Fransa, İngiltere, Portekiz, Papalar, Almanya, Rusya ve Danimarka'dır.*¹⁴²

İkinci Fasil: Sultan II. Murad'ın saltanat döneminde gerçekleşen iç olaylardan bahsedilmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır; *Bizans İmparatoru ve II. Sultan Murad, Şehzade Sultan Mustafa'nın İsyanı, İsfendiyar Bey Meselesi, İvaz Paşa'nın Öldürülmesi, Cüneyd Beyin Öldürülmesi, Menteşe Eyaletinin İlhakı, Karamanoğlu Mehmed Bey,*

¹⁴¹ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 91-205.

¹⁴² Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 206-239.

Yörgeç Paşa'nın Hilesinin Tafsilatı, Koca Kaya Olayı, Germiyen Arazisinin Katılması, Macar Kralının Faaliyetleri, Osmanlıların İlk Bozgunları'dır.

Üçüncü Fasil: II. Sultan Murad Hazretlerinin saltanat tahtını kendi isteğiyle Şehzade II. Sultan Mehmed Hazretlerine bıraktığını açıklamasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Varna Muharebeci, II. Sultan Murad Hazretlerinin ikinci kez tahta geçişinin açıklaması'dır.*

Dördüncü Fasil: II. Sultan Murad'nın döneminde gerçekleşen iç düzen ve dış ilişkilerin başlangıcı ile iç ve dış olayların özetinin açıklaması'dır. Hayrullah Efendi Tarihi'nin VII. cildi burada sonlandırılmıştır.¹⁴³

VIII. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Cildin ilk sayfasında II. Sultan Mehmed han devri olan m. 1452-1481 yılları arasında gerçekleşen iç olayları, seferleri ve çağdaşlarının durumları ile dünya olaylarını birleştirilerek burada anlatılacağına değinilmiştir.

Birinci Fasil: Sultan İkinci Mehmed'in saltanatı döneminde çağdaşı olan hükümdarların çeşitli olaylar ile dünyanın her tarafında gerçekleşen olayların açıklanmasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Abbasilerin Geride kalan tarihleri ve Mısır ve Şam'daki Çerkezler Devleti, Safevi Hanedanının kalanı Arab ve Acem Irak'ında Uzun Hasan, Karakoyunlu Ahvalinin geride kalanı ve Horasan ve Azarbeycan'da Timur Sülalesi, Türkistan ve Afganistan ahvali, Horasan Ülkesi, Hindistan Ahvalinin Sonu ve Moğollar Devleti'nin Teşekkülü, Doğu Hind'de olan ahvalinin ve Çin Ülkesinin ahvali, Endülüs ve Berbistan Ahvali, Hikâye, Grenata, Grenta'da İç Karışıklıklar, İngiltere Devleti Ahvali, Fransa Devleti Ahvali, İspanya Devleti Ahvali Amerika'nın Meydana çıkışının başlangıcı, Portekiz ve Rusya'dır.*

İkinci Fasil: Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri dönemi iç olayları anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *İstanbul'un Eski Durumuna Dair Bilgi beyanıdır, Kuşatmaya Hazırlık, Kuşatma Başlıyor, Ayasofya'nın Tarifi, Fetihden Sonra Yapılan Bazı İşler, Sırf Seferi, Sırp ve Mora Memleketlerinin Zaptı, Amasra Sinop Kalelerinin Zaptı, Trabzon'un Zaptı, Kazıklı Voyvoda, Venediklilerle Savaş, Midilli*

¹⁴³ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:4, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 206-239.Efendi, Devleti Tarihi, 3-75.

Seferi Karaman Seferi'nin Tafsilatı, Venedik Cumhuriyeti, Agriboz Adasının Zaptı, Yine Karamanoğulları Seferi, Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki muharebenin çıkışı sebepleri, Kırım Hanlığının Osmanlı Sultanlığına Tabi oluşu beyanındadır, Boğdan ve Macar Seferleri, Uzun Hasn'ın Akibeti, İşkodra'nın Zaptı, Rodos Sefer, Osmanlı Askerlerinin İtalya'ya Hücumu, Fatih Sultan Mehmed Hanın Vefatı,¹⁴⁴ Fatih Sultan Mehmed'in Saltanatı döneminde gerçekleşen genel olayların özeti ve fezlekesi, Granduk Lukas Notaras ve Bazı Teşilat'dır. Hayrullah Efendi Tarihi'nin VIII. cildi burada sonlandırılmıştır.¹⁴⁵

IX. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: İlk sayfasında Osmanlı devletinin M. 1481-1512 yıllarındaki olayların anlatılacağından bahsedilmektedir.

Birinci Fasıl: Sultan II. Bayezid Hazretlerinin saltanatları döneminde çağdaş olan hükümdarların farklı olayları aktarılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Hicaz, Mısır ve Şam, Akkoyunlu Hanedanı Efradı, Safevi Hanedanı, Hind ve Çin Ahvali, Asya'nın Kuzey Tarafları ve Rus Kabileleri, Fransa, İngiltere, Papalık, Avrupa'nın Kuzey Tarafı, Portez, İspanya, Kapudan Kolomb'un Seferi, Endülüs ve Garanata Ahvali, Grenata'nın Son Günleri, Şartname, Grenata Devleti'nin Son Günü, Kuzey- Batı Afrika Ahvali ve Hicaz ve Yemen Ahvali* 'dir.

İkinci Fasıl: Sultan Bayezid Han Saltanatları dönemindeki iç olayların ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Sultan Bayezid'in Tereddüdü, Sultan Bayezid'in Tahta Çıkışı, Cem Sultan Macerası ve Sultan Cem Kasidesi* 'dir.

Üçüncül Fasıl: Moravya şehrine kale yapılması, Eflak'a ordu gönderilmesi, Yapancı elçilere sınav, Ramazanoğlu meseles, Rum ve Arap kavgası, Şehzadelerin Eyaletlere çıkarılması, Osmanlılar ile Rusların ilk karşılaşması, Sultan Cem'in kızının Bayezid'in nikâh etmesi, Venedik Muharebesi ve bunların barış açıklamasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Osmanlı ve Arap İhtilafı, Bazı İç İşler, Endülüs Ahvali, Mazaristan Ahvali, Mısır Meselesinin Devamı, Davud Paşa, Rus ve Lehistan İşleri, Kırım*

¹⁴⁴ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 76-236.

¹⁴⁵ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:5, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 3-19.

Hanının Mektubu, Venedik Olayları, Eflak İşleri, Macaristan Olayları, İran Ahvali, Lehistan Olayları, Sultan Bayezid'in Evlatları ve Sultan Bayezid Hanın Kızları 'dır.

Dördüncü Fasıl: Dünyanın genel olayları izlenerek Osmanlı devletinin mesleki durumundan bahsedilmektedir. IX. cilt burada sonlandırılmıştır.¹⁴⁶

X. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu ciltte Yavuz Sultan Selim devri olan m. 1512-1520 yılları arasındaki olaylar aktarılmaktadır.

Birinci Fasıl: 1512-1520 yıllar arasındaki geçen dünyanın genel olayların açıklanmasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Mısır Ahvali, Maveraiünnehr'de Cengiz Şehzadelerinin Ahvali'nin Sonu, Hindistan Ahvali, Endülüs'te Bulunan Arapların Sonraki Ahvali, Garibe, İngiltere, Fransa, Almanya İmparatorluğu Bohemya, Macar, Leh, Transilvanya Krallıkları, Kapudan Kolomb'un Olaylar, Papalık, Portekiz ve Rusya* 'dır.

İkinci Fasıl: Yavuz Sultan Selim dönemi saltanatı olan sekiz yıllık olaylar bu bölümde genişletilerek anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Kıta, İran Seferi'nin Tafsilatı, Padişah'ın Mektubunun Süreti*,¹⁴⁷ *Yeniçerlerin Ayaklanması, Bazı Çeşitli Olaylar, Doğu Anaolu'da Fetihler, Bıyıklı Mehmet Paşa, Mısır Seferi'nin Tafsili ve Çerkez Devleti'nin Mahvolması, Sultan Selim'e Ait Bazı Fıkralar, Arab Şehirleri'nin Yazılması, Sultan Selim'in Vefatı, Sultan Selim Han Asrında Olan Olayların Muhakemesi ve Çıkış Sebepleri Beyanındadır ve Sultan Selim'e Ait Bazı Hatıralar*'dır. Hayrullah Efendidi Tarihi'nin X. Cildi burada sona ermiştir.¹⁴⁸

Ayrıca Büşra Merve Boyacı, yüksek lisans tezi içersinde Hayrullah Efendi Tarihi'nin X. Cildin Cilt Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi incelemiştir. Yazar, çalışmasında bu eseri akademik bakış açısıyla ele alarak tarihsel ve dil açısından değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 20-190.

¹⁴⁷ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 191-240.

¹⁴⁸ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt: 6, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 3-44.

¹⁴⁹ Boyacı, "Hayrullah Efendi Tarihi'nin X. Cilt Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", 87-91.

XI. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu cildin ilk sayfasında Kanuni Sultan Süleyman Hazretleri'nin 1519- 1566 yılları arasındaki olayları anlatıldığından bahsedilmektedir.

Birinci Fasıl: Hicretin onuncu asrında Osmanlı devleti ile çağdaş olan üç büyük İslam devletlerinden olan Mısır ile ilgili olaylara değinilmiştir.

İkinci Fasıl: Osmanlı Devleti Memleketlerinin Doğu tarafında bulunan Safevi Hanedanının Ahvali açıklanmıştır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Maveranünnehir Olayları, Hindistan, Fransa Ahvali, İspanya ve Almanya ve İmparator Şarlken, Almanya İmparatorluğu, İngiltere Krallığı, Venedik Cumhuriyet'nin Ahvali, İtalyadaki Devletlerin Ahvali, Sardunya, Saduva, Piyemonte Ahvali, Napoli ve Sicilya Ahvali, Portekiz Ahvali, Danimarka, İsveç ve Norveç, Rusya Ahvali, Leh ve Macar Ahvali, Kanuni Sultan Süleyman Zamanında Olan Olayları Beyan Eder, Ahmet Paşa'nın İsyanı ve Sonra Mahvedilmesi, Sadrazam İbrahim Paşa'nın Mülki Islahat İçin Mısır'a Gidişi, Macaristan Seferi, Viyana Kuşatması, Almanya Seferi, Bağdad Seferi, Berberistan Olayları Destanı ve Meşhur Barbaros Hayrettin Paşa'nın Meydanı Alması, Barbaros Hayrettin Paşa, Akıncılar, Venedikliler'le Deniz Savaşı, Hind Seferi, Boğdan Seferi, Macaristan Seferi, Sadrazamlıkta Değişiklik, Fransa Kralı Fransuva'ya Yazılan Mektup, Osmanlı Donanması Güney Fransa Sahillerinde, İran Seferi, Macaristan Üzerine Sefer, Nahcivan Seferi, Şehzade Mustafa Han'ın Vefatına Dair Bazı Tahkikler, Sultan Süleyman'ın Şehzadelerinden Sultan Selim ile Sultan Bayazıd'ın Muharebeleri ve Sultan Bayazıd'ın Acem Şahı'na Kaçması ve Sonucu, Şehzade Bayazıd Acem Diyarında, Görülmemiş Sel, Sigetvar Seferi, Bu Fasıl, Devlet Tersaneleri, Osmanlı Devletinde İdare Mekanizması, Sultan Mustafa'nın Şehid Edilmesi Muhakemesi, Sultan Süleyman'ın Şehzadeleri, Kanuni Sultan Süleyman Zamanındaki Dış Münasebetler, Sultan Süleyman Han'a Fransa Kralı Birinci Fransuva'nın Valdesi Tarafından Yazılan Mektubun Süret, Kral Fransuva'nın Kanuni Sultan Süleyman'a Yazdığı Mektup ve Sultan Süleyman'ın Fransuva'ya Mektubu'* dur. XI. ciltte olaylar anlatılırken beyitlerle desteklenerek sonlandırılmıştır.¹⁵⁰

XII. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu ciltte Sultan II. Selim devri olan 1566-1574 yılları arasındaki olaylar anlatılmaktadır.

¹⁵⁰ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 45-163.

Birinci Fasıl: Konu başlıkları ise şunlardır; *Tahmasb'ın Ahvalı, Özbekler'in Ahvalı, Moğol ve Cengiz Hanları, Çin ve Japon Ahvalı, Kırım, Turan, Kazan, Çerkes ve Gürcüstan, Hindistan Ahvalı ve Moğol Saltanatı, Rusya, Eflak, Boğdan, Macar ve Erdel Ahvalı, Avusturya, Venedik Cumhuriyeti, İtalya, Fransa Ahvalı, İngiltere, Portekiz ve Felemenk, İsveç ve Norveç* ' dir.

İkinci Fasıl: İkinci Selin devrinin iç olayları anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Yemen Ahvalı, Ejderhan Seferi Volga- Don Kanalı, Kıbrıs Fethi, İnebahtı Bozgunu ve Sultan Selim'in Vefatı* 'dır.

Üçüncü Fasıl: Sultan II. Selim'in saltanat günlerinde meydana gelen genel olayların değerlendirilmesinin açıklamasıdır. Böylece XII. cilt burada sonlandırılmıştır.¹⁵¹

XIII. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu ciltte Sultan III. Murad devri olaylarından bahsedilmektedir.

Birinci Fasıl: Konu başlıkları ise şunlardır; *Hindistan Ahvalı ve Moğollar Saltanatı, Acemistan Ahvalı, Efgan Taifesi, Özbekler, Kırım, Dağıstan ve Şirvan, Bedahşan ve Maveräünnehiri Hanları, Yemen'de İdrisiler Şeriflerinden Olan İmamlar, Mağrib'i Aka Şerifleri, İngiltere Ahvalı, Venedik Cumhurluğu, Almanya Ahvalı, İspanya Ahvalı, Rusya Ahvalı, Portekiz Ahvalı, Felemenk, İsveç ve Norveç, Danimarka ve Fransa Ahvalı* ' dir.

İkinci Fasıl: Üçüncü Sultan Murad dönemindeki iç olaylar anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Osmanlı Devleti Memleketleri, Osmanlı Avrupa'sı, Osmanlı Afrikası, İran Seferi ve III. Murad'ın vefatı* 'dır. Burada XIII. cildin sona erdirilmiştir.¹⁵²

XIV. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu ciltte Osmanlı Devleti'nin 1595'den 1603 yılına kadar devam eden olaylar anlatılmaktadır.

Birinci Fasıl: III. Sultan Mehmed Han Hazretlerinin saltanat döneminde yaşayan melik ve hükümdarların durumları bahsedilmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır; *Acemistan'ın Ahvalı, Afgan, Özbek ve Buhara, Kırım Ahvalı, Eflak ve Boğdan ve Macaristan Ahvalı Beyanındadır, Almanya Ahvalı, Lehistan Ahvalı, Rusya Ahvalı,*

¹⁵¹ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 164-196.

¹⁵² Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 197-224.

İngiltere Ahvali, Portekiz Ahvali, İspanya Ahvali, Fransa Ahvali, İtalya Hükümetleri Beyanındadır, Toskana, Ferare ve Mudnaver Cıyyu Dukalıkları, Venedik ve Malta Kavalirleri'dir.

İkinci Fasıl: III. Sultan Medmed'in dâhili olayların açıklanmasıdır.

Üçüncü Fasıl: III. Mehmed Han döneminde meydana gelen olayların genel özetinden bahsedilerek burada XIV. cilt sonlandırılmıştır.¹⁵³

XV. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Burada Osmanlı Devleti'nin 1603'den 1617 yılına kadar gerçekleşen olaylar anlatılmaktadır.

Birincil Fasıl: I. Ahmed Han'ın saltanat döneminde muasır olarak bulunan melik ve hükümdarların, millet ve kavimlerin olayların açıklanmasıdır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Çin ve Japon Ahvali, Acemistan Ahvali, Hindistan ve Moğal Devletlerinin Ahvali, Eflak, Boğdan ve Erdel Ahvali, Almanya Ahvali, Leh Ahvali, Fransa, Sardunya, Napoli Sicilya, İspanya ve İngiltere Ahvali Beyanındadır*' dir.

İkinci Fasıl: I. Sultan Ahmed'in Saltanat'ı esnasında olan gelişmeler ortaya konmuştur. Konu başlıkları ise şunlardır; *İstanbul Vukuatı, Celaliler Hakkında Tamamlayıcı Malumat ve Mısır ve Hicaz Vakaları*' dir. Hayrullah Efendi Tarihi'nin XV. cildi burada sonlandırılmıştır.¹⁵⁴

XVI. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Burada Osmanlı Devleti'nin 1617 - 1623 yılları arasındaki olaylardan bahsedilmektedir.

Birinci Fasıl: I. Sultan Ahmed'in büyük biraderi Sultan Mustafa ile büyük oğlu Sultan Osman'ın saltanat dönemindeki olaylar açıklanmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *İran Şahı ile olan Muharebenin Tafsilâtı, Bazı Tebeddülât, Voyvoda, Garibe, Kanlı Sefer, Şehzade Mehmed Han'ın Vefatı, Birinci Hücûm, İkinci Hücûm, Üçüncü Hücûm, Dördüncü Hücûm, Beşinci Hücûm, Altıncı Hücûm, Sulh Akdi ve Dönüş, Korkunç Bir Vak'a, Sultan Mustafa'nın Hapisten Çıkarılması, Veziriazam ile Darüssaade Ağasının Katli ve Bazı Tebeddülât*' dir.

¹⁵³ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:7, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar, 1971), 3-57.

¹⁵⁴ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 58-100.

İkinci Fasıl: Ahmed Han'ın oğlu Sultan Mustafa'nın 1622 yılında üçüncü defa culüsü esnasında olan olaylardan bahsedilmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır; *Yeniçeri Hareketi ve Sultan Osman'ın Kan Davası, Aynı Asırda Bulunan Milletlerin ve Hükümdarların Hususi Durumları Beyanıdır, Çin ve Japon, Hindistan, İran, Almanya, İngiltere, Rusya, İsveç ve Norveç, İspanya ve Danimarka*'dır. Olaylar deteyli bir şekilde anlatılarak XVI. cilt sona erdirilmiştir.¹⁵⁵

Zuhuri Danışman tarafından, Hayrullah Efendi'nin yazmış olduğu Osmanlı Devleti Tarihi adlı eserin çevirisini ve sadeleştirmesini yaptığı yedi ciltlik çalışmada on beşinci cilde kadar olan bölümler ile Ali Şevki Efendi'nin zeyli olan on altıncı cilde de değinmiştir. Bu çalışmada, yukarıda ciltlerden kısaca bahsedilirken, Danışman'ın çevirisini yaptığı bu eserinden yararlanılmıştır.

XVII. cildin transkripsiyonunun henüz yapılmadığı, akademik çalışmalarda yerini almadığından anlaşılmaktadır. Bu yüzden, burada on yedinci cildin bölümlerini aktarılammıştır.

XVIII. cildin bölümlerinden kısaca şu şekilde bahsedilebilmektedir: Bu ciltte Osmanlı Devletinde 1640 ile 1648 yılları arasında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır.

Birinci Fasıl: Sultan I. Ahmed Han'ın oğlu Sultan İbrahim Han'ın saltanat dönemi olan sekiz yıl dokuz ay süresinde meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir. Konu başlıkları ise şunlardır: *İstanbul Vukûâtı, Velâdet-i Şehzâdegân, Vefât-ı Şâh-ı İran, Velâdet-i Sultân Murad, Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa Vukûâtı, Teshîr-i Kazak, Donanma Ahvâli, Vefât-ı Şehzâde Sultân Murad, Cinci Hoca Vukûâtı, Vezîr-i azam Kara Mustafa Paşa'nın İzâlesi, Vezâret-i Sultân-zâde Mehmed Paşa, Bâzı Tevcîhat, Pâdişâh Hazretleri'nin Edirne'yi Seyâhati, Bâzı Düvel-i Ecnebiyye Vukûâtı, Mısır'dan Mâzul Prizrenli Maksûd Paşa'nın Katli, Girid Fütûhâtı, Donanma-ı Hü mânuyu'nun Girid Cânibine Hareketi, Aya Todori Kalelerinin Fethi, Hanya'nın Muhârası, Asâkir-i İslâm'ın Hendek'e Hücûmu, Hanya Hisârı'nın Fethi, Bâzı Tevcîhat, Donanma-yı Hü mân Muzafferin İstanbul'a Avdeti, Giridce Bâzı Vukûât, Engürüs Serhaddi'nin Ahvâli, Bâzı Vekâyî Garbine, Bâzı Tevcîhat, Suda Hisârı'nın Fethi, Serdâr-ı Mehmed Paşa'nın Vukû Vefâtı, Garamuza Kalesinin Fethi, Resmo Kalesinin Fethi, Kapudan Musa Paşa'nın*

¹⁵⁵ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 101-134.

Şehâdeti, Bâzı Tebdilât, Kandiye Muhâsarası, Eyâlet Bosna'da Bâzı Vukûât, Hamid Sancağında Kara Haydar Oğlu'nun İsyanı, Vezîr-i azam Sâlih Paşa'nın Katli ile Mühr-i Vezâretin Ahmed Paşa'ya Verilmesi, Müsâlaha Nemçe ve Fransa, Tevcîhat, Kandiye Hisarının Muhâsarası, Varvar Oğlu Ali Paşa'nın İdâmı, Bâzı Vukûât, İstanbul'da Zelzele-i Azîmeye, Bâzı Teklifât-ı Garibe, Sultân İbrâhim Han'ın Hal'liyle Şehzâde Sultân Mehmed Han'ın Sebeb-i Cülûs'u, Vezîr Sâbık Ahmed Paşa'nın Şahâdeti, Avcı Sultân Mehmed Han'ın Cülûs'u, Sultân İbrâhim Han'ın Vukû Şahâdeti, Makâm-ı Vekâlet de Bulunan Devlet'in Tercüme-i Ahvali ve Makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiyye'ye İhrâz Eden Zevât' dır.

İkinci Fasıl: Sultan İbrahim Han Hazretleri zamanında çağdaş bulunan devletlerin ve hükümdarların durumları anlatılmaktadır. Konu başlıkları ise şunlardır; *Aktâr-i Hicaz ve Yemen, İran, Çin, Hindistan, Almanya ve Memâlik-i Mütecâvire, İngiltere, Fransa ve Rusya' dır.*

Üçüncü Fasıl: Sultan İbrahim Han Hazretlerinin saltanatı döneminde meydana gelen olayların özetinden bahsedilmektedir. Cilt hakkında bilgi tezin değerlendirme kısmında detaylı olarak ifade edilecektir.

Devlet-i Aliyeyi 'Osmâniyye Târihi isimli eserin ciltleri hakkında şu şekilde özetlenebilmektedir. Ahmet Zuhuri Danışman'ın günümüz Türkçesiyle sadeleştirerek yayımlamış olduğu bu eserlerin aracılığıyla bilgiler verilmiştir.

Hayrullah Efendi'nin yeni tarihçi, anlayışını yorumlamasına karşı farklı görüşlerde meydana gelmiştir:

Bunlardan biri, Zuhuri Danışman'ın I. cildi Osmanlıcadan Türkçeye çevirisi yaptığı Hayrullah Efendi Tarihi'nin o bir olay anlatırken dipnotunda şu açıklamayı yapmıştır; *Bu listeye doğru diye bakılamaz. Eski Osmanlı Devleti tarihçileri Osmanlı hanesinin soyunun Hazreti Âdem'e kadar gittiğini ifade ederek bu soyun kutsallığını ispat etmeye çalışmışlardı. Asıl amaçları soyun devleti kurmak için şartları kendine sağlamaktadır. Hayrullah Efendi'nin ise Osmanlı tarihindeki bütün rivayetlerin doğruluklarına ve yanlışlıklarına bakmadan direk yazıya geçirir. Bazı zamanlarda bir tek*

*olayda da birçok rivayetler sıralayarak bunları birbiri ile karşılaştırmalar yapılarak doğru bir sonuca ulaşmayı okuyucuya bırakmıştır.*¹⁵⁶

Bir diğeri de Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'nın şu şekilde yorumlamıştır; dini düşüncelerin etkisi altında yazdığını ama doğruları olduğu gibi gerçeklikleriyle anlatmaya özen gösterdiğini belirtmiştir.¹⁵⁷

Genel olarak Hayrullah Efendi'nin eserinin ciltlerini özetlemek gerekirse; Eserin bütün cildinde her padişahın dönemi üç açıdan değerlendirilmiştir: Osmanlı devletinde yaşanan gelişmeler, diğer devletlerin içerisinde bulunduğu siyasi, askeri ve sosyal yapı, dünyadaki gelişmeler üzerine bilgiler vermektedir.¹⁵⁸

I. ciltten XVIII. cilde kadar bakıldığında Hayrullah Efendi eserinde Osmanlı Tarihçiliğinde yeni bir yazım metodunun olduğu göze çarpmaktadır. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad, I. Bayezid, I. Mehmed, II. Murad, II. Mehmed, II. Beyazid, I. Selim, I. Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed 19 tane Osmanlı Padişahının saltanatını ve çağdaşı olan devletlerin durumlarını anlatmaktadır.

Müellif zaman zaman olaylarla ilgili yorumlarda da bulunmuştur. Kullandığı kaynaklarından her zaman güncel olanları tercih etmiştir. Yer, zaman ve mekân kavramları oldukça sistematiktir. Padişahları olayları anlamak için o günün şartlarına göre yorum yapmaya çalışmıştır. Bazı durumlarda okuyucuyu şüpheyne düşürmüştür. Bu sayede okurun merakını taze tutmak istemiştir. Eserde yalın bir dil hâkimdir. Kullandığı bu yeni tarih yazımı metoduyla günümüzde kalıcılığı yakalamıştır. Son üç cildi tamamlayan Ali Şevki de Hayrullah Efendi'nin Osmanlı tarih yazım şeklini benimsemiştir. Onun izlediği yoldan devam etmeye çalışmıştır.

Tezde çalışması yapılan eserin XVIII. cildi, Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde ve birçok kütüphanede bulunmaktadır. Üç sayfası eksiktir. Çalışmanın ekler kısmında orijinal haline yer verilmiştir.

¹⁵⁶ Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, 11.

¹⁵⁷ Fahameddin Başar, İlyas Gökhan ve Ömer Hakan Özalp, Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Makaleler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 786.

¹⁵⁸ Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", 76-79.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ’NİN XVIII. CİLDİNİN DEĞERLENDİRMESİ

2.1. Hayrullah Efendi Tarihi’nin XVIII. Cildin Değerlendirilmesi

2.1.1. XVIII. Cildin Muhtevası

Çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere, Hayrullah Efendi, Osmanlı tarihine dair hazırlamayı düşündüğü eserinde, doğrudan tanıklık ettiği Abdülmecid dönemi olaylarını da kapsayan bir çalışma yapmak niyetindeydi. Her bir padişah dönemini ayrı bir ciltte incelemeyi amaçlayan müellif, 32 cilt olarak tasarladığı Osmanlı tarihine dair çalışmasını, ömrünün yetmemesi nedeniyle ancak XV. cilde kadar yazabilmiştir. Bu kıymetli eserin tamamlanmasına yönelik devletin gösterdiği hassasiyet doğrultusunda, 1872-1875 yılları arasında çalışmanın devam ettirilmesi sorumluluğu Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye müfettişi Ali Şevki Efendi’ye verilmiştir. *Zeyl-i Târîh-i Hayrullah Efendi* adıyla eseri tamamlamayı amaçlayan Ali Şevki Efendi, yalnızca I. Mustafa’dan Sultan İbrahim’e kadar olan dönemi kapsayan üç ciltlik bir zeyl hazırlayabilmiş, 1648 yılına kadar getirdiği zeyli sürdürme imkânı bulamamıştır.

1853-1875 yılları arasında XVIII cilt halinde yayımlanan bu külliyat, zeylleriyle birlikte toplam 2054 sayfadan oluşmaktadır. Ciltlerin sayfa sayısı 69 ile 237 arasında değişmektedir ve bazı ciltler birden fazla kez basılmıştır.

Yine daha önce ifade edildiği gibi, tez kapsamında yer alan XVIII. cilt, Ali Şevki Efendi tarafından hazırlanmış olup, eserin zeyl kısmını oluşturmaktadır. Söz konusu cilt, Sultan İbrahim’in saltanat döneminde meydana gelen gelişmeleri konu edinmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı padişahı I. İbrahim’den önceki hükümdar IV. Murad ile sonraki padişah IV. Mehmed dönemlerine dair olaylara da çeşitli atıflarda bulunulmuştur.

Cildin 50. ve 51. sayfalarına ulaşamamış olup, bu iki sayfa eksiktir. Eserin başlangıç kısmı fihrist bölümünden oluşmaktadır. İkinci sayfada hat süslemeleri eşliğinde eserin adı, cildin türü, müellifin adı, unvanı ve yazım tarihi yer almaktadır. Üçüncü sayfada ise, eserin içeriğini oluşturan 1640 ile 1648 yılları¹⁵⁹ arasındaki olayları kapsayan bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık, hat süslemeleriyle bezeli bir biçimde yazılarak esere dekoratif bir görünüm kazandırmakta ve ardından besmele ile konuya giriş yapılmaktadır. Eser, üç ana bölüme ayrılmıştır. Bunlar: “Fasl-ı Evvel”, “Fasl-ı Sâni” ve “Fasl-ı Sâlis”tir.

Ana metin incelendiğinde XVIII. cildin zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Anlatımda sadeliğin ön planda tutulduğu göze çarpmaktadır. Beyitlerle süslenen bazı bölümler dışında, eser genelinde abartıdan uzak, sade bir dil tercih edilmiştir. Bu yaklaşım hem okuyucunun metni kolaylıkla takip etmesini sağlamakta hem de eserin edebi yönünü gölgelemeden, anlamın berraklığını korumaktadır.

XVIII. ciltte müellifin işlediği konular dikkate alındığında, birinci bölümü tayinler, aziller, idamlar, isyanlar, muhasaralar, fetihler ve donanmanın durumu gibi daha çok siyasi ve askeri içerikler oluşturmaktadır. İkinci bölüm ağırlıklı olarak yabancı devletlerin içinde bulunduğu koşulların incelenmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise Sultan İbrahim döneminde yaşanan olayların kısa bir değerlendirmesi yapılarak cilt sonlandırılmıştır. Müellifin, Hayrullah Efendi’nin hazırlamış olduğu önceki ciltleri örnek alarak oluşturduğu bu ilgili başlıklar, aşağıda belirli kategorilere ayrılarak sistematik biçimde değerlendirilecektir.

2.1.1.1. Kuşatmalar ve Fetihler

Eser, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçekleştirdiği fetih ve kuşatmaları kapsamlı biçimde ele alması bakımından dikkate değer bir içeriğe sahiptir. *1645-1669 Osmanlı-Venedik Savaşı*’nda önemli bir aşama olan Girit’in fethi bunlardan biridir. Metinde Osmanlı ordusunun yaptığı askerî harekât ve kalelerin ele geçirilmesine detaylı bir şekilde değinildiği görülmektedir. Müellif, Osmanlı Devleti’nin, Girit’i fethetmek için hazırlanırken geçirdiği aşamaları tek tek anlatmıştır.

¹⁵⁹ Hicrî 1049 ile 1058 yılları arasındaki dönem.

Girit'in fethi sürecine zemin hazırlayan gelişmeler ele alınırken Osmanlı donanmasının durumu da ihmal edilmemiştir. Bu bağlamda, Donanma-yı Hümâyûn'un lojistik ve teknik açıdan yeterliliği, Kaptan Piyale Paşa'nın birkaç düşman gemisiyle birlikte yaklaşık seksen esirle Ekim/Kasım aylarında¹⁶⁰ İstanbul limanına dönmesiyle somut biçimde ortaya konmaktadır.¹⁶¹

Sonraki süreçte deniz kuvvetlerinin Girit'e hareketine değinilmektedir. Deniz seferi öncesindeki hazırlık süreci tamamlanmıştır. Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa, *Cezâyir Kalemi* adı verilen seçkin ve güçlü askerî birliği donanma gemilerine dağıtarak sefer için organize etmiştir. Gemiler arasında mavnalar ve kalyonlar yer almakta, kürekçiler ve savaşta kullanılacak malzemeler tamamlanmış durumdadır. Bu hazırlıkların ne kadar ciddi ve kapsamlı olduğu, Padişah'ın bizzat tersaneye gelerek gemilerin, topların ve kale kuşatmalarında kullanılacak araçların hazırlanmasına nezaret ettiği vurgulanmaktadır.¹⁶²

Müteakiben, 19 Nisan'da¹⁶³ sefere katılacak askerî birlikler özel giysilerle donatılıp yola çıkarılmıştır. Mayıs ayının onunda¹⁶⁴ Yusuf Paşa, donanmasıyla birlikte Padişah'ın huzuruna çıkarak ihtişamlı bir gösteri sunmuş, ardından büyük gemilerle denize açılarak doğrudan Sakız Limanı'na ulaşmıştır.¹⁶⁵

Sefer kapsamında 21 Nisan'da¹⁶⁶ Anadolu askerlerini kırk şayka ile Sakız Limanı'na gönderilmiştir. Sekiz gün sonra Kızılhisar Limanı'na ulaşılmış ve Rumeli Serdarı Hasan Paşa, Serdar-ı Ekrem ile birlikte Termis Limanı'na geçmiştir. Mayıs/Haziran ayının başında¹⁶⁷ Rumeli ordusu doksan gemiyle Termis kıyılarında Osmanlı donanmasıyla birleşmiştir. İslam beyleri ve beylerbeyleri Çuha Adası yakınında toplandıktan sonra Girit'e doğru ilerlemişlerdir.¹⁶⁸

Sikelya adlı harap adaya ulaşıldıktan sonra, Girit'in dağları görüldüğünde gemilerdeki fenerler yakılmış ve sahile çıkılmıştır. Askerler hemen çadırlarını kurmuş ve

¹⁶⁰ Hicrî Şaban 1053 yılı.

¹⁶¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 8.

¹⁶² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 14.

¹⁶³ Hicrî 22 Safer 1055 yılı.

¹⁶⁴ Hicrî 14 Rebiülevvel 1055 yılı.

¹⁶⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 14.

¹⁶⁶ Hicrî 25 Rebiülevvel 1055 yılı.

¹⁶⁷ Hicrî Rebiülahir 1055 yılı.

¹⁶⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 14.

köyleri, düşman evlerini yakıp yıkmışlardır. Ertesi gün, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa komutasındaki birlikler, Yeniçeri Kethüdası Murad Ağa ve Samsoncubaşı İbrahim Ağa'nın öncülüğünde Hanya Kalesi'nin kuşatılmasını başlatmıştır. Bu süreçte Osmanlı askerleri yeni bir hücumla çok sayıda ganimet ve esir elde etmiştir.¹⁶⁹

Osmanlı donanması, ilk olarak karada tutunmayı, sonra harekâtı içerilere götürmeyi planlamaktadır. Bu nedenle kademeli olarak Ayatodori Adası'nın, Hanya'nın ve sonrasında Resmo'nun kontrol altına alınması gibi bir yol haritası belirlenmiştir. Çıkarmanın başlama ve devamında desteklenmesi için donanmanın fırtınalı havalarda da barınmasına elverişli olan ve Hanya kalesini zapt etmek için seçilen Ayatodori Adası'nın ele geçirilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁰

Ayatodori Adası, Girit Adası'na yakın, üç dört mil uzaklıkta ve yuvarlak bir adadır. Küçük bir ada olan bu adada iki sağlam kale bulunmaktadır.¹⁷¹ Bu kalelerin ele geçirilmesi Osmanlı için oldukça önem arz etmektedir. Gece vakti Amasyalı Ahmed Paşa ve Tırhala Beyi Ahmed Bey'in serdengeçti birlikleri küçük sandallarla sahile gönderilmiştir. Askerler kalelere ulaştıklarında kapıların açık olduğunu fark edip kolayca içeri girerek kaleleri ele geçirmeyi başarmışlardır.¹⁷²

Görüldüğü üzere Girit'in fethine giden yolda oldukça tafsilatlı bir anlatı sunulduğu dikkat çekmektedir. Bu istikamette ilerlerken Hanya Kalesi'nin kuşatması da önem verilen ve detaylandırılan başlıklardan biridir. Müellif, Haziran ayının yirmi yedinci¹⁷³ günü¹⁷⁴ itibarıyla Osmanlı ordusunun Konstantin Tepesi'ne mevzilenmesini ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir. Eserde, Rumeli Beylerbeyi Hüsnü Paşa'nın sağ ve sol kol beyleriyle birlikte büyük balyemez toplarıyla hazır beklediği, yeniçerilerin ve diğer birliklerin de düzenli biçimde mevzilerini aldığı belirtilmektedir. Aynı zamanda, Suda Boğazı'ndan gelebilecek muhtemel düşman müdahalelerine karşı önlemler alındığı ve gözcülerin stratejik noktalara yerleştirildiği de vurgulanmıştır.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 14.

¹⁷⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 15.

¹⁷¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 15.

¹⁷² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 16.

¹⁷³ Hicrî 3 Cemaziyelevvel 1055 yılı.

¹⁷⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 16.

¹⁷⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 17.

Son derece sağlam bir savunma sistemine sahip olan bu muazzam kale, Venedikliler tarafından dört yüzyılda inşa edilmiştir. Yedi büyük burcu ve dokuz tabyası bulunmaktadır. Duvarları çok geniştir ve iki yapay tepeyle tüm çevre gözetlenebilmektedir. Ayrıca korunaklı limanı ve büyük tersanesi de bulunmaktadır.¹⁷⁶

Kuşatmanın fiilen başlamasıyla Osmanlı askerlerinin yoğun çatışmalar neticesinde düşmanı geri püskürttüğü ve birçok düşmanın öldürüldüğüne eserde açıkça değinilmiştir. Bu sırada Serdengeçti Ağası Hayâlîzade Hüseyin Ağa'nın şehit düştüğü ve yerine Yusuf Ağa'nın geçtiği de kaydedilmiştir.¹⁷⁷

Kuşatmanın on yedinci gününde Cezayirli askerlerin deniz yoluyla sefere katıldığı ve Suda Limanı'nın kontrol altına alınarak düşmanın kaleye girişinin engellendiği ifade edilir. Serdar'ın iki yeni tabya inşa ettirdiği ve Osmanlı tüfekçilerinin düşman siperlerine etkili atışlar yaptığı da müellifin dikkatle aktardığı hususlar arasında yer almaktadır.¹⁷⁸

Zaferin ödüllendirilmesi ve meşruiyetin pekiştirilmesi açısından kuşatmanın yirmi beşinci gününde padişah, Serdar'a bir ferman, değerli bir kılıç ve süslü kaftan göndermiştir. Bu iltifat, divanda saygıyla okunmuş ve askerlerin moralini yükseltmiştir.¹⁷⁹

Kuşatmanın kırk beşinci gününde ise Osmanlı ordusu yoğun bir saldırı başlatmış, gaziler büyük bir şiddetle hücum etmiş ancak düşman direnişiyle karşılaşmıştır. Müellif bu noktada kronolojik vurguyu ön plana çıkararmış, kuşatmanın uzun soluklu doğasını ve sabırla sürdürülen mücadelenin önemini aktarmaya çalışmıştır. Çatışmalarda birçok asker yaralanmış, Davud Bey, Hızır Çorbacı ve diğer bazı beyler şehit olmuştur. Elli ikinci günde Osmanlılar zafer kazanmış, tekbir ve mehter sesleriyle kale kuşatması başarıyla sonuçlanmıştır.¹⁸⁰

Burada maneviyat merkezli unsurların kullanımı dikkat çekicidir. Müellif, zaferi yalnızca askeri bir başarı olarak değil, aynı zamanda ilahi destek ve umumi şevk ile gerçekleşmiş bir olay olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, Osmanlı tarih yazımında sıkça görülen destansı ve dinî-manevî çerçevenin bir yansımasıdır. Müellifin üslubu,

¹⁷⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 17.

¹⁷⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 18.

¹⁷⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 18.

¹⁷⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 18.

¹⁸⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 19.

okuyucunun zihninde Osmanlı ordusunu sabırla mücadele eden, şehit veren ve nihayetinde Allah'ın yardımıyla zafer kazanan bir topluluk olarak yerleştirmeyi amaçlamaktadır.

Hanya kuşatmasının son evresi ve zafer süreci, müellif tarafından destansı bir üslupla aktarılmıştır. Müellif, elli dördüncü gün itibarıyla düşman kuvvetlerinin büyük kısmının etkisiz hale getirilmesiyle kalenin teslimini kaçınılmaz bir son olarak görmektedir.¹⁸¹ Ayrıca eserde, düşman tarafının siyah bayrağı indirip beyaz sancak çekerek aman dilemesi, anlatımda görsel ve duygusal yoğunluğu yüksek manzara olarak öne çıkmaktadır. Bunun hemen akabinde, rehin ve elçi gönderme süreciyle birlikte Osmanlı adaletinin titizlikle uygulandığı, düşmanların can ve mal güvenliğinin sağlandığına da dikkat çekilmektedir. Zaferin ardından Osmanlı'nın yalnızca askeri değil, aynı zamanda dini ve sosyal düzen kurma iradesi de kendini göstermiş, camiye çevrilen kiliseler ve tahsis edilen vakıflar bu anlayışın somut örnekleri olarak sunulmuştur. Özellikle Salta Nikola'nın Hünkâr Camii'ne dönüştürülmesi, müellifin anlatımında sembolik bir anlam kazanarak fetih sonrası dönüşümün en belirgin göstergesi haline gelmiştir.¹⁸²

Hanya'nın fethinden sonra askerlerin kararlılığı ve askeri idarenin üstün stratejik gücü sayesinde Suda Kalesi'nin de fethi gerçekleşmiştir.¹⁸³ Daha sonra ise Resmo Kalesi ele geçirilmiştir. Bu zafer, yalnızca askeri bir başarı olarak değil, aynı zamanda manevi bir sembol olarak da değerlendirilmiş, kalenin kapısına kazınan tarih dizesiyle bu anlam pekiştirilmiştir.¹⁸⁴

Bu süreç Osmanlı'nın Girit Seferi'ndeki ilk büyük adımıdır. Hanya'nın ve Resmo'nun alınması, adanın geri kalanının fethine zemin hazırlamıştır. Ancak savaşın 24 yıl sürmesi, Venedik'in direniş gücünü ve Osmanlı'nın karşılaştığı zorlukları da göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Görüldüğü üzere Girit'e yapılan sefer, yalnızca bir askerî harekât değil, Osmanlı'nın deniz gücünü, lojistik kabiliyetini ve eyaletler arası koordinasyonunu gösteren bir örnek olarak kendini göstermektedir. Metinde geçen birliklerin farklı

¹⁸¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 20.

¹⁸² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 21.

¹⁸³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 29.

¹⁸⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 30.

limanlardan hareket etmesi (Sakız, Kızılhisar, Termis) ve donanmanın çeşitli bölgelerden gelen beylerbeyleriyle birleşmesi, merkezi otoritenin güçlü bir organizasyon yeteneğine sahip olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

2.1.1.2. Doğumlar ve Ölümmler

Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresini oluşturan padişahlar, şehzadeler ve yüksek rütbeli devlet erbabı, yalnızca siyasi karar alma süreçlerinde değil, aynı zamanda hanedan ve bürokratik geleneklerin oluşumunda da belirleyici roller üstlenmişlerdir. Bu şahsiyetlerin doğum ve ölüm tarihleri, bireysel biyografilerin ötesinde, dönemin sosyo-politik dinamiklerini anlamaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle padişahların tahta çıkışları ve vefatları, devletin yönetim biçiminde ve dış ilişkilerinde kayda değer değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı idaresinde görev almış mümtaz şahsiyetlerin doğum ve ölüm bilgilerine eserde yer verilmesi, tarihsel sürekliliğin izlenmesine olanak tanımaktadır.

Müellif, şehzadelerin doğumundan bahsettiği başlıkta Sultan Mehmed Han'ın Kasım/Aralık ayında¹⁸⁵ arife gecesi dünyaya gelmesine değinmiştir. Bu durum, uzun süredir tahtın varisinin olmamasından dolayı halk arasında oluşmuş huzursuzluğun dağılmasını sağlayarak endişeleri sevince dönüştürmüştür.¹⁸⁶ Ayrıca, 1642 yılı Nisan ayının on beşinde¹⁸⁷ Sultan Süleyman ve Şubat/Mart aylarında¹⁸⁸ Sultan Ahmed'in doğumu ile halkın sevinç ve umudu artmıştır.¹⁸⁹ Bunların yanı sıra 1643 yılının ortalarında dünyaya gelen Şehzade Murad 1644 yılı başında vefat etmiş, yüce soylu atalarının türbesine defnedilmiştir.¹⁹⁰

Müellif, diğer devletlerin durumlarını ayrı bir bölümde ele almasına rağmen, ilk bölümde İran Şahı Mirza'nın ölümü için özel bir başlık açmıştır. Mayıs ayının on dördüncü günü¹⁹¹ gerçekleşen bu vefatın ardından sekiz yaşındaki oğlu Abbas Mirza'nın tahta çıkışına da değinmiştir.¹⁹²

¹⁸⁵ Hicrî Ramazan 1052 yılı.

¹⁸⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 5.

¹⁸⁷ Hicrî 15 Muharrem 1052 yılı.

¹⁸⁸ Hicrî Zilhicce 1052 yılı.

¹⁸⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 5.

¹⁹⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 8.

¹⁹¹ Hicrî 14 Safer 1052 yılı.

¹⁹² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 5.

Söz konusu eserde, paşaların ve Sultan İbrahim'in şehadetinden de söz edilmektedir. İlk olarak, Serdar-ı Mehmed Paşa'nın vefatının sebepleri detaylı olarak ele alınmıştır. Paşa'nın cesur ve akıllı bir vezir olarak tanındığı belirtilmektedir. Ancak, Mehmed Paşa, Salih Paşa tarafından gerçekleştirilen hile ve aldatmacalar sonucunda sadrazamlık görevinden azledilmiştir. Bu azil, bir tür sürgün olarak değerlendirilmiş ve kendisine seraskerlik görevi verilerek başka bir bölgeye gönderilmiştir. Paşa, yaşanan bu gelişmeler karşısında büyük bir üzüntüye kapılarak kısa süre içinde yüksek ateşe yakalanmış ve vefat etmiştir. Vefatının ardından cenazesinin devlet geleneğine uygun biçimde İstanbul'a gönderildiği bilinmektedir.¹⁹³

Kaptan Musa Paşa'nın şehadeti ise Osmanlı donanmasının Hanya Limanı'ndaki faaliyetleri sırasında yaşanan olaylar esnasında elim bir şekilde gerçekleşmiştir. Açıklamak gerekir ise; Kaptan Paşa, Hanya Limanı'na ulaştığında erzak tahliyesi gerçekleştirilmektedir. Ancak kış mevsiminin ortasında meydana gelen şiddetli fırtına nedeniyle çok sayıda kişi boğularak hayatını kaybetmiştir. Bu olağanüstü hava koşulları sebebiyle bölgede kalınması mümkün olmamış, bunun üzerine donanma, Mora istikametine geri çekilmiştir. Dönüş esnasında düşman kalyonundan yapılan atışlardan biri Musa Paşa'ya isabet etmiş, bu hadise onun şehadetiyle sonuçlanmıştır. Vefatının ardından cenazesi İstanbul'a nakledilmiş ve Üsküdar'da defnedilmiştir.¹⁹⁴

Şehadetle ilgili bir diğer kayıt, Eski Sadrazam Ahmed Paşa ile ilgilidir. Konu, müellif tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Anlatımda, siyasi kriz ve iktidar değişiminin yarattığı yoğun gerilim dikkat çekici biçimde yansıtılmaktadır. Bu husus şu şekilde izah edilebilir; eski Sadrazam Ahmed Paşa, görevden alındıktan sonra can güvenliğini sağlamak amacıyla yanında bir miktar altınla kaçmaya çalışır. Kılık değiştirerek Süleymaniye civarında güvendiği bir kadının evine sığınmak ister, ancak reddedilir. Ardından Behram Ağa'nın evine gider ve burada yakalanarak sadrazama haber verilir. Paşa, teslim edilmeden önce hacca gitme arzusunu dile getirir fakat hakkında verilen fetva doğrultusunda boğularak öldürülür ve cesedi At Meydanı'na atılır. Olay bununla sınırlı kalmaz. Aynı gece mollalar yeniçeri odalarına dağıtılır. Ertesi gün, şeyhülislam, ulemâ, yeniçeri subayları ve sipahiler Atmeydanı'nda toplanarak padişahı

¹⁹³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 29.

¹⁹⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 30.

tahttan indirme niyetlerini açıkça ortaya koyarlar. Ahmed Paşa'nın cesedinin yanından geçerek cami avlusuna giren bu topluluk, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri Muslihiddin'in de öldürülmesini sağlar. Muslihiddin'in başı parçalanır ve cesedi Ahmed Paşa'nın yanına konur.¹⁹⁵

Sonrasında devletin ileri gelenleri, padişahın tahttan indirilmesi konusunda fikir birliğine vararak Valide Mahpeyker Sultan'a haber gönderirler. Büyük Şehzade Avcı Mehmed'in tahta çıkması talep edilir.¹⁹⁶ Valide Sultan bu talebe karşı çıkarak camide tahta çıkılmayacağını, saraya gelinmesi gerektiğini söyler. Ancak bu çağrı dikkate alınmaz. Sarayda bostancıların silahlı olarak hazır beklediği söylentisi yayılır fakat bostancıbaşının gelmesiyle ortam yatıştırılır. Sonunda Divan-ı Hümayun'a geçilir ve Babüssaade önünde taht kurularak şehzadenin tahta çıkması sağlanır.¹⁹⁷

Bu olay, Osmanlı siyasal düzeninde iktidar mücadelesinin ne denli sert ve kanlı biçimlerde yaşandığını gösteren çarpıcı bir örnektir. Ayrıca Osmanlı'da saray merkezli yaşanan bu siyasi çekişmeler, yalnızca hanedan içi rekabetin bir yansıması olarak değil, aynı zamanda askeri sınıfın ve ilmiye mensuplarının aktif desteğiyle biçimlenen, meşruiyet tartışmalarını ve iktidar değişimlerini doğrudan etkileyen etmenlerin somut bir örneği olarak görülebilir.

Sultan İbrahim'in ölümünün anlatıldığı bölümde de dönemin gergin siyasi atmosferi açıkça anlaşılmaktadır. Anlatılanlara göre; Sultan İbrahim, tahttan indirildikten sonra sarayda karanlık bir odada hapsedilmiş, adeta hayattayken mezara konmuş gibi bir yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Feryatları saray halkını derinden etkilemiş, ancak dışarıdaki halkın onu yeniden tahta çıkarma eğiliminde olduğu söylentileri devlet erkânında ciddi bir endişeye yol açmıştır.¹⁹⁸

Bu korku, padişahın yaşamasının devlet düzeni açısından tehdit oluşturduğu yönünde bir kanaate dönüşmüş ve nihayetinde fetva alınarak ölüm kararı verilmiştir. Şeyhülislam Yahya Efendi, Sadrazam Mehmed Paşa ve yeniçeri ağasının gözetiminde

¹⁹⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 39.

¹⁹⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 39.

¹⁹⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 40.

¹⁹⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 41.

cellat Kara Ali tarafından boğularak öldürülen padişahın cenazesi, Ayasofya Kapısı yakınındaki Sultan Mustafa Türbesi'ne defnedilmiştir.¹⁹⁹

Metnin devamında Sultan İbrahim'in kişisel özelliklerine dair bir değerlendirme yer alır: Kalbinin temiz, cömert ve lütfkâr olduğu belirtilmektedir. Ancak çocukluk ve gençlik yıllarını zindan benzeri ortamlarda geçirmesi, kardeşlerinin öldürülmesine tanık olması gibi talihsiz deneyimler nedeniyle ruhsal dengesi bozulmuş, bu da saltanatı boyunca karar alma yetisini etkilemiştir. Devlet işlerinde liyakatsiz kişilerin etkisiyle yönetimde zafiyet yaşanmış ve bu durum onun sonunu hazırlamıştır.²⁰⁰

Müellifin, “Allah onun mezarını pak, cenneti de yurdu eyle” şeklindeki duası, Sultan İbrahim'e duyduğu manevi yakınlığı ve saygıyı açık biçimde ortaya koymaktadır.²⁰¹

2.1.1.3. Atamalar, Aziller ve İdamlar

Müellifin aktardığına göre Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde devletin üst kademelerinde dikkat çekici atamalar yapılmıştır. Müellif, Yahya Efendi'nin şeyhülislamlık makamında kaldığını, Silahdar Paşa'nın Rumeli'ye, Musa Paşa'nın ise Budin eyaletine tayin edildiğini ifade etmektedir. Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı derya olarak görevlendirildiğini, Ebu Said Efendi'nin Rumeli kazaskerliğine, Ahmed Efendi'nin ise Anadolu kazaskerliğine getirildiğini kaydetmiştir. Müellif, Mustafa Paşa'nın sadrazamlık gücünü artırarak eşkıyalığa göz açtırmadığını, Sultan IV. Murad'ın otoritesini korumak için kuralları sıkı bir şekilde uyguladığını ve mali düzeni sağlamak için gelir-gider karşılaştırmaları yaptığını belirtmektedir. Ayrıca Valide Mahpeyker Sultan'ın diplomatik girişimlerini öne çıkararak yabancı devletlerle anlaşmaların yenilendiğini, Avusturya ve Macaristan sınırındaki sorunların barışçıl yollarla çözüldüğünü yazmıştır.²⁰²

Müellif Ali Şevki Efendi, 1640/1641 yıllarında²⁰³ Hüseyin Paşa'nın Edirne'nin korunmasıyla görevlendirildiğini,²⁰⁴ Siyavuş Paşa'nın vezir ve kaptan-ı derya olduğunu aktarmaktadır. Galata'da çıkan yangında sadrazamın yüzünün yandığını ve üç aylık

¹⁹⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 41.

²⁰⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 41.

²⁰¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 40.

²⁰² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 3.

²⁰³ Hicrî 1050 yılı.

²⁰⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 3.

tedavi süresince Kenan Paşa'nın vekil tayin edildiğini ifade etmiştir. Nakkaş Paşa'nın Mısır'a gönderildiğini ve Rodos'a sürgün edilen Şahin Giray'ın ortadan kaldırılması görevini yerine getirdiğini kaydetmiştir. Müellif, aynı yıl İstanbul'da kasırğa ve yangınların yaşandığını, Mart/Nisan aylarında²⁰⁵ Erdel hâkimi Rakoçi'den 15.000 altın vergi geldiğini belirtmiştir. 1641 yılı Nisan/Mayıs aylarında²⁰⁶ Hüseyin Paşa'nın Azak üzerine serasker tayin edildiğini, fakat kuşatmanın başarısız olduğunu yazmıştır. Haziran/Temmuz aylarında²⁰⁷ İran Şahı Safi Han'ın elçisi İbrahim'in İstanbul'a geldiğini ve Yedikule'de tutuklu bulunan İran beylerinin serbest bırakıldığını ifade etmiştir.²⁰⁸

Müellif, Halep beylerbeyi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamın işlerine karıştığı için görevden alındığını ve Sivas'a gönderildiğini, burada çıkan çatışmalar sonrası İstanbul'a yöneldiğini anlatmaktadır. Sadrazam Mustafa Paşa'nın Hüseyin Paşa'nın ortadan kaldırılması için emirler verdiğini ve fetva aldığını, Hüseyin Paşa'nın Üsküdar'a kadar ilerlediğini fakat padişaha bağlılığını bildirerek geri çekildiğini de ifade etmiştir. Ayrıca Hüseyin Paşa'nın Karadeniz'e geçmeye çalışırken yakalanıp idam edilmesi, bazı rivayetlerde ise İstanbul'a getirilip başının ibret için sergilenmesi konusuna da değinmiştir.²⁰⁹

Eserde, Kara Mustafa Paşa'nın da kısa süre içinde görevden alındığı ve Hocapaşa Çarşısı'nda bostancıbaşı tarafından boğularak öldürüldüğü yazmaktadır.²¹⁰ Sadaret mührünün Şam Valisi Sultanzade Mehmed Paşa'ya gönderildiği, onun İstanbul'a büyük bir törenle geldiği ve yeni atamalar yaptığı ifade edilmektedir. Bu dönemde şeyhülislam Yahya Efendi'nin vefat ettiği ve yerine Ebu Said Efendi'nin getirildiği de kaydedilmiştir. Müellif, Mustafa Paşa'nın ölümü ve Yahya Efendi'nin vefatıyla devlet işlerinin saray halkının etkisine açık hale geldiğini, ehil olmayan kişilerin müdahaleleriyle mali düzenin bozulduğunu ve isyanların çıktığını belirtmektedir.²¹¹

1644 yılı Mart/Nisan aylarında²¹² Defterdar Koca Mehmed Paşa'nın görevden alınarak yerine Kara Hasan Efendi'nin getirildiği, Mısır Beylerbeyi Maksut Paşa'nın

²⁰⁵ Hicrî Zilhicce 1050 yılı.

²⁰⁶ Hicrî Muharrem 1051 yılı.

²⁰⁷ Hicrî Rebiülevvel 1051 yılı.

²⁰⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 4.

²⁰⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 6.

²¹⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 9-10.

²¹¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 10-11.

²¹² Hicrî Muharrem 1054 yılı.

azledilip Eyüp Paşa'nın tayin edildiği bilgisi de müellifin aktardıkları arasında yer almaktadır. Ayrıca müellif, aynı dönemde bir şehzadenin doğduğunu ve büyük şenlikler yapıldığını, Bağdat'tan gelen Deli Hüseyin Paşa'nın kısa sürede padişahın yakın dostu olduğunu fakat sadrazam tarafından Budin beylerbeyliğine gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldığını kaydetmiştir.²¹³ Bunların dışında, bu yıllarda Osmanlı yönetiminde ardı ardına atamalar, aziller ve idamlar yaşanmış, devlet düzeni sık sık değişime uğramıştır.

Müellifin eserinde aktardığına göre, Prizrenli Maksut Paşa'nın yükselişi ve düşüşü Osmanlı bürokrasisinin sert geçişlerini yansıtır. Ali Şevki, onun Defterdar Ömer Efendi sayesinde sipahi olduğunu, İstanbul'da defterdar kethüdası iken Kara Mustafa Paşa tarafından vezir rütbesiyle Diyarbakır'a gönderildiğini ve ardından Mısır'a nakledildiğini ifade etmektedir. Müellif, Maksut Paşa'nın Mustafa Paşa ile olan ittifakına güvenerek Mısır'da olur olmaz davalara karıştığını, halkı başına topladığını ve bunun sonucunda halkın tepkisiyle hapsedildiğini kaydeder. Bu olayın ardından Eyüp Paşa'nın yerine tayin edildiğini, Maksut Paşa'nın ise Sadrazam'ın kışkırtmasıyla Eylül/Ekim aylarında²¹⁴ öldürüldüğünü belirtir. Burada müellifin üslubu, bir paşanın hızlı yükselişi ile ani düşüşünü ibret verici bir vaka olarak kurgulamaktadır. Sadrazamın kırgınlığı ve entrikaları üzerinden kişinin kaderinin, Osmanlı siyasal düzeninin işleyişiyle nasıl kesiştiğini detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır.²¹⁵

Eserde, Mart ayının yirmi dokuzu²¹⁶ Yeniçeri Ağası Birincizade'nin Biga sancağını korumakla görevlendirildiği, yerine Sipahiler Ağası Tabah Mehmed Ağa'nın getirildiği,²¹⁷ ardından onun da görevden alınarak Hamamcı Ağa'nın tayin edildiği aktarılır. Müellif, Anadolu Kadıaskeri Cinci Hüseyin Efendi'nin tekrar görevine döndüğünü, Ağustos ayının yirmi dördünde²¹⁸ Abdurrahim Efendi'nin Rumeli'den emekli olup yerine Mahmud Efendi'nin atandığını, Ağustos/Eylül sonlarında²¹⁹ damadı Cinci Hüseyin Efendi'nin yeniden görevine döndüğünü ve Aralık ayının yirmisinde²²⁰ Rumeli Kadıaskerliğinin Bahayi Efendi'ye verildiğini kaydeder. Bu ardı ardına yapılan

²¹³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 11.

²¹⁴ Hicrî Recep 1054 yılı.

²¹⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 12.

²¹⁶ Hicrî 11 Safer 1056 yılı.

²¹⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 30.

²¹⁸ Hicrî 12 Recep 1056 yılı.

²¹⁹ Hicrî Recep 1056 yılı.

²²⁰ Hicrî 12 Zilkade 1056 yılı.

değişiklikler, yazarın dilinde devletin istikrarsızlığını ve makamların sürekli el değiştirmesini vurgulayan eleştirel bir üslupla ele almıştır.²²¹

1647/1648 yıllarında²²² Başkomutan Hüseyin Paşa'nın, Hanya'da bostancıbaşılıktan vezirliğe yükseltlen Mustafa Paşa'yı korumakla görevlendirildiğini, Kaptan Musa Paşa'nın maiyetiyle savaş malzemelerinin Eğriboz'a ulaştırıldığını ve Şaban Efendi'ye Girit defterdarlığının verildiğini müellif kaydeder. Düşman saldırıları karşısında Veli Kethüda'nın dört yüz askerle Kandiye ovasına gönderildiğini, ganimetle döndüğünü ve Hüseyin Paşa'nın kethüdası Veli Ağa'nın zafer kazandığını ifade eder. Mahmud Paşa'nın iki bin askerle yeni fethedilen bölgelerin korunmasına tayin edilmesi, müellifin anlatısında Osmanlı askeri düzeninin işleyişini gösterirken, zaferlerin etkileyici bir dille yüceltilmesi dikkat çekicidir.²²³

Müellif, Bosna Eyaleti'nde İbrahim Paşa'nın ihmali yüzünden kalelerin yağmalandığını, eyaletin Tekeli Paşa'ya verildiğini aktarmaktadır.²²⁴ Yeniçerilerin ve sipahilerin geçişini padişahın köşkünden izlediğini kaydederken bu sahneyi bir tür devlet gücünün gösterisi olarak resmetmiştir.²²⁵

Sadrazam Salih Paşa'nın öldürülüşü ise eserde çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Müellif, Padişah'ın Davutpaşa İskelesi civarında bir araba görmesiyle öfkesinin arttığını, bu öfkenin sadrazamın önem vermemesiyle ilişkilendirildiğini ve nihayetinde Salih Paşa'nın kuyu ipiyle boğdurulduğunu ifade eder. Sadrazamlık mührünün Ahmed Paşa'ya verilmesi, yazarın dilinde bir "trajik son" ve aynı zamanda devlet otoritesinin sert yüzü olarak işlenmiştir.²²⁶

Varvar oğlu Ali Paşa'nın isyanı ve İbşir Paşa tarafından boğdurulması da müellifin anlatısında ibretlik bir sahne olarak yer alır. İbşir Paşa'nın bu hizmetine karşılık Sivas Vilayeti'nin kendisine verilmesi, yazarın dilinde ödül ve cezanın iç içe geçtiği bir düzeni göstermesi açısından önem arz eder.²²⁷

²²¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 31.

²²² Hicrî 1057 yılı.

²²³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 31.

²²⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 32.

²²⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 33.

²²⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 35.

²²⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 36.

Mayıs/Haziran aylarında²²⁸ düşman gemilerinin boğazı tutması, İstanbul Kadısı Mülakkab'ın azledilmesi, yerine Bafzade'nin getirilmesi; Anadolu'dan Hanefi Efendi'nin azledilip Memikzade'nin tayini; Rumeli Sadrazamı Balizade'nin emekliliği ve yerine Muslihiddin'in geçmesi; Yeniçeri Ağası Hamza Paşazade'nin görevden alınarak Emir Mustafa Ağa'nın tayini; Kaptan Mimaroglu'nun öldürülüp yerine Ahmed Paşa'nın getirilmesi, müellifin dilinde ardı ardına gelen değişikliklerin devlet düzenindeki çalkantıyı gösteren bir tablo olarak sunulmuştur.²²⁹

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve Sultan Mehmed'in tahta çıkışı ise siyasi bir kırılma noktasıdır. Müellif, ocak ağalarının ve âlimlerin Orta Camii'de toplanarak Sadrazam Ahmed Paşa'nın "fitneci" olduğunu padişaha bildirdiklerini, Ahmed Paşa'nın azledilip yerine Koca Mehmed Paşa'nın getirildiğini ifade eder. Müellifin dili burada açık bir siyasi eleştiri taşır. Sadrazamın zorbalığı ve liyakatsizliği, fitne ve fesatla özdeşleştirilmiş, ulema ve ocak ağalarının müdahalesi ise bir tür "meşruiyet arayışı" olarak tasvir edilmiştir.²³⁰

Eserde, Avcı Sultan Mehmed Han'ın tahta çıkışı da etkileyici bir şekilde aktarılmıştır. Recep ayının on sekizinci günü saat dokuzda henüz yedi yaşında olan Sultan Mehmed tahta çıkmış, devletin ileri gelenleri ona biat etmiş ve babası Sultan İbrahim Valide Sultan'ın kararıyla hapse atılmıştır. Müellif, Ahmed Paşa'nın meydanda duran cesedinin parçalanmasını da ifade ederken, iktidar değişiminin sert ve kanlı yüzünü gözler önüne sermektedir. Kısacası yeni bir padişahın tahta çıkışı, eski düzenin şiddetle tasfiyesiyle birlikte resmedilmiştir.²³¹

Müellif, yeni padişahın tahta çıkışından kısa süre sonra Hazreti Ebu Eyyub el-Ensari'nin türbesini ziyaretini ve halka görünmesini aktarırken, bu olayı meşruiyetin dini ve toplumsal bir ritüelle pekiştirilmesi olarak sunmuştur. Müellifin dili burada açıkça sembolik bir boyut taşımaktadır. Çocuk yaşta tahta çıkan bir padişahın otoritesi, dini mekân ziyaretiyle güçlendirilmektedir.²³²

²²⁸ Hicrî Cemaziyelevvel 1058 yılı.

²²⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 36.

²³⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 38.

²³¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 40.

²³² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 40.

Vezirlik makamında bulunan kişilerden Kara Mustafa Paşa'nın hayatı anlatılırken kendisi, “çalışkan, tedbirli ve hayırsever” bir vezir olarak tasvir edilmiştir. Onun nüfus sayımı, askerî teşkilat düzenlemeleri ve para değerinin düzeltilmesi gibi icraatları övgüyle aktarılmıştır. Müellif, burada reformcu bir devlet adamını yüceltirken, aynı zamanda kıskançlık ve rekabet yüzünden onun şehit edilmesini yürek burkan bir son olarak anlatmaktadır. Bu anlatım, Osmanlı bürokrasisinde liyakat ile entrikanın sürekli çatıştığını gösteren bir siyasi eleştiri niteliği taşımaktadır.²³³

Sultanzâde Mehmed Paşa'nın hayatı ise müellifin kaleminde cesaret ve talihsizlik arasında gidip gelen bir hikâye olarak sunulmuştur. Hotin Seferi'nde gösterdiği yiğitlik, halkın güvenini kazanması ve Mustafa Paşa'nın kıskançlığıyla Şam'a sürülmesi, ardından sadrazamlığa yükselip garip olaylar nedeniyle görevden alınması, müellifin anlatısında bir “kader döngüsü” olarak işlenmiştir. Burada yazarın üslubu, bireysel kahramanlık ile siyasi rekabetin iç içe geçtiği bir yorumlama olarak değerlendirilebilir.²³⁴

Sâlih Paşa'nın hayatı ise müellifin dilinde cömertlik ve güzel ahlâk vurgusuyla öne çıkarılmıştır. Onun sipahi ocağından başlayarak çeşitli görevlerde yükselmesi, nihayetinde sadrazamlığa ulaşması ve kısa süre sonra şehit edilmesi, müellifin anlatısında bir “kerim şahsiyetin” hazin sonu olarak tasvir edilmektedir. Burada müellif, ahlâkî nitelikleri öne çıkararak siyasi görevlerin geçiciliğini ve faniliğini vurgulamaktadır.²³⁵

Ahmed Paşa, “Hezarpâre” lakabıyla, müellifin anlatısında yetenekli bir kâtip ve maliyeci olarak tasvir edilmektedir. Onun defterdarlıktan sadrazamlığa yükselişi, kısa sürede büyük itibara kavuşması ve ardından rahatsızlanarak ölmesi, hızlı yükselişin ardından ani bir düşüşün örneği olarak sunulmuştur.²³⁶

Şeyhülislamlık makamına gelen zevat arasında Yahyâ Efendi, Ebûsâid Efendi, Ahmed Efendi ve Abdülrahim Efendi'nin zikredildiği görülmektedir. Müellifin dili burada sade ve saygılıdır. Şeyhülislamların isimleri birer “yüce makamın” temsilcileri olarak kaydedilmiştir.²³⁷

²³³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 40.

²³⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 43.

²³⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 43.

²³⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 44.

²³⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 44.

Sonuç olarak olayların aktarımında müellifin kuru bir kronolojiye bağlı kalmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Olayları temsili bir anlatıyla ve zaman zaman eleştirel bir söylemlerle ilişkilendirmiştir. Paşaların yükseliş ve düşüşleri birer trajedi gibi tasvir edilirken, padişahların tahta çıkışları dini ve toplumsal ritüeller aracılığıyla meşrulaştırılmıştır. Ayrıca kıskançlık, rekabet ve entrikalar devlet düzeninin kırılma anlarını gözler önüne seren örnekler olarak aktarılmıştır. Müellifin dili, ahlâkî vurgularla siyasi eleştirileri iç içe geçirerek Osmanlı bürokrasisinin çalkantılı yapısını sergiler niteliktedir. Dolayısıyla bu yönüyle eser, yalnızca atamaları, azilleri ve idamları kaydeden bir kronik olmaktan çıkmaktadır. Vaka tasvirleri, dini referanslar ve tenkitçi dil üzerinden Osmanlı siyaseti ve bürokratik yapının çelişkileri tarihsel bir anlatı ile sunulmuştur.

2.1.1.4. Doğal Afetler

Müellifin eserinde aktardığına göre, Temmuz ayının sekizinci²³⁸ günü İstanbul'da büyük bir deprem meydana gelmiştir. Ali Şevki, bu depremde pek çok evin ve yüksek binaların yıkıldığını ifade ederek, şehrin sarsıntı karşısındaki dayanıksızlığını aktarmaktadır. Müellifin dili burada yalnızca bir doğa olayını kaydetmekle kalmamıştır. Bu olay aynı zamanda şehrin düzenini bozan, halkın gündelik hayatını alt üst eden olumsuz yönleriyle de ortaya konmuştur.²³⁹

1640/1641 yıllarında²⁴⁰ İstanbul'da meydana gelen olaylar arasında yangın ve kasırga felaketleri de vardır. Müellif, Galata'nın dış iskelesinde çıkan yangında sadrazamın yüzünün yandığını ve üç ay tedavi gördüğünü aktarır.²⁴¹ Aynı yıl Cemaziyelevvel ayında²⁴² Macuncu Hamamı civarında çıkan kasırga, camilerin kurşunlarını koparmış ve Murad Paşa Camii'ne kadar ilerlemiştir. Müellif burada doğa olayını bir savaş sahnesi olarak aktarır. Ona göre kasırganın ilerleyişi, bir düşman ordusunun şehre girişi gibi korkunç görünmektedir. Aynı ayın on üçüncü günü Balat Kapısı'ndan çıkan yangının Sultan Selim Camii'ne kadar yayılması da müellifin

²³⁸ Hicrî 16 Cemaziyelahir 1058 yılı.

²³⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 37.

²⁴⁰ Hicrî 1050 yılı.

²⁴¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 3.

²⁴² Hicrî Cemaziyelevvel 1050 yılı.

kaleminde şehrin kutsal mekânlarının bile felaket karşısında korunmasız kaldığını gösteren bir hazin bir görsele dönüşmüştür.²⁴³

Haziran ayının yirmi altıncı gecesi²⁴⁴ Beyazıt yakınlarında çıkan yangının Kumkapı'ya kadar ilerlemesi de afetler arasında kaydedilmiştir. Müellif, yangının ertesi gün ikindi vaktinde söndürüldüğünü ifade ederek felaketin büyüklüğünü vurgulamıştır. Aynı dönemde Mekke'de büyük bir yağmurun sel felaketine yol açtığını, üç gün boyunca Mescid-i Haram'da namaz kılınmadığını aktarmaktadır. Felaketin dini mekânı işlevsiz kıldığını üzerinde duran müellif, bu doğa olayının hem fiziksel hem de ruhani düzeni bozduğuna değinmektedir.²⁴⁵

Girit Seferi'nin başlangıcı da müellifin anlatısında bir musibet ile ilişkilendirilmiştir. Sümbül Ağa'nın sürgün edilmesi sırasında Rodos yakınlarında Malta gemilerinin saldırısı, hacıların esir edilmesi ve malların yağmalanması, ardından gemilerin fırtınada batması²⁴⁶, müellifin kaleminde adeta zincirleme felaketler dizisi olarak aktarılır. Müellif, bu olayın Venedik ile barışın bozulmasına ve Girit'in uzun süreli kuşatılmasına yol açtığını ifade ederek, doğa olaylarının ve korsan saldırılarının siyasi sonuçlarını da ortaya koymuştur.

Kaptan Musa Paşa'nın şehadeti ise müellifin dilinde doğa felaketi ile insan kaybının birleştiği hazin bir vaka olarak aktarılmaktadır. Hanya Limanı'nda erzak indirildiği sırada çıkan fırtına çok sayıda insanın boğulmasına yol açmış, ardından düşman kalyonundan atılan mermiyle Musa Paşa şehit olmuştur. Müellifin dili, "Allah'ın takdiri" ifadesiyle felaketi ilahî bir çerçeveye yerleştirmekte; doğa olayları ile savaşın iç içe geçtiği bu anı kaderin kaçınılmazlığı bağlamında yorumlamaktadır.²⁴⁷

Hümayun donanmasının İstanbul'a dönüşü sırasında yaşanan poyraz fırtınası da müellifin anlatısında uzun süreli bir doğa felaketi olarak resmedilmiştir. On dört gün süren rüzgârın gemileri adalara savurması, seraskerin çabalarıyla gemilerin bir araya toplanması, anlatımda bir kahramanlık ve sabır hikâyesine dönüşmüştür. Ancak aynı sefer

²⁴³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 4.

²⁴⁴ Hicrî 2 Cemaziyelevvel 1055 yılı.

²⁴⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 27.

²⁴⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 12-13.

²⁴⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 30.

sırasında askerler arasında yayılan hastalık ile çok sayıda ölüm yaşanmıştır. Bu durum müellifin ifadesinde zaferin gölgesinde bir musibet olarak yer alır.²⁴⁸

Müellif, İstanbul'daki deprem, yangınlar, kasırgalar ve Mekke'deki sel gibi doğa felaketlerini siyasi ve dini düzeni bozan olaylar olarak aktarmıştır. Bu felaketler, devlet adamlarının kaderleriyle, padişahın kararlarıyla ve halkın gündelik hayatıyla iç içe geçmiştir.

2.1.1.5. Merkeze Uzak Bölgelerin ve Diğer Devletlerin Durumları

2.1.1.5.1. Hicaz ve Yemen

Eserde, Hicaz ve Yemen bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine giriş süreci, yalnızca kronolojik bir olay dizisi olarak değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal bir ibret tablosu olarak aktarılmıştır. Müellif, daha önceki ciltlerde bu bölgelere dair bilgilerin yetersiz olduğunu ifade etmiş, çağdaş araştırmacıların eserlerine dayanarak bu ciltte daha ayrıntılı bir özet sunmayı gerekli görmüştür. Bu tercih, müellifin tarih yazımında tamamlama ve düzeltme kaygısını öne çıkardığını göstermesi açısından önemlidir.²⁴⁹

Müellif, Yavuz Sultan Selim'in 1517/1518 yıllarında Sultan Gavri'yi mağlup ederek Mısır'ı Osmanlı topraklarına kattığını ve bu sefer sırasında Kızıldeniz kıyılarının da Süveyş'ten Babü'l-Mendeb'e kadar fethedildiğini kaydetmiştir. Bu anlatımda kullanılan dil, Osmanlı'nın genişleme siyasetini bir "zafer zinciri" olarak resmetmektedir. Müellif, Hicaz ve Yemen'in o dönemde küçük hükümetlere bölünmüş olduğunu, Sultan Amir'in bir süre bağımsız bir güç olarak öne çıktığını ifade etmektedir. Burada müellif, yerel güçlerin geçici hâkimiyetini Osmanlı'nın kalıcı düzeniyle karşılaştırmış ve manidar bir tezatlık sunmaya çalışmıştır.²⁵⁰

Mısır'ın fethinden sonra Hayri Bey'in beylerbeyi olarak atanması, Yemen'in İskender Bey'e verilmesi ve hutbenin Osmanlı padişahı adına okunmaya başlaması, müellifin dilinde Osmanlı hâkimiyetinin "resmî işareti" olarak sunulmaktadır. Bu ifade, dini sembollerin siyasi meşruiyetin göstergesi olarak kullanıldığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak müellif, hemen ardından Yemen'de çıkan karışıklıkları, Sultan Amir ile Osmanlı valileri arasındaki savaşları ve imamların bağımsızlık ilanlarını aktararak,

²⁴⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 25.

²⁴⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 44-45.

²⁵⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 45.

Osmanlı hâkimiyetinin hassasiyetini de vurgulamıştır. Bu keskin geçiş, müellifin olayları yalnızca başarı hikâyesi olarak değil, aynı zamanda bir istikrarsızlık silsilesi olarak yorumladığını da göstermektedir. Özdemir Paşa'nın Yemen'e gönderilmesi ve kolayca hâkimiyet sağlaması, müellifin dilinde bir fetih başarısı olarak yüceltilmiştir. Ancak 1573/1574 yıllarında²⁵¹ Şerif Mutahhar'ın yeniden kontrol sağlaması ve Yemen Valisi Murad Paşa'nın şehit edilmesi, Osmanlı nüfuzunun zayıflamasını kötü bir kayıp olarak sunmaktadır.²⁵²

Yemen'in XVII. yüzyıldaki durumunu aktarırken müellif, valilerin kötü yönetimlerini özellikle tenkit etmektedir. Cafer Paşa ve Kansu Paşa'nın başarısızlıklarını, İstanbul'dan yardım gelmemesiyle birlikte Osmanlı askerlerinin ve malzemelerinin zayı olmasına bağlamıştır. Bu anlatımda müellifin dili açık bir siyasi eleştiri taşımaktadır. Eserde, Osmanlı merkezî idaresinin uzak bölgelerdeki sorunlara müdahale edememesi, imparatorluğun zayıflığının göstergesi olarak aktarılır. Müellif, “yirmi otuz bin kadar Osmanlı askerinin zayı olması” gibi rakamlardan bahsederek mevcut olumsuzlukları teşhir etmektedir.²⁵³

İmam Muhammed Müeyyed bin Kasım'ın bağımsız yönetimi, müellifin kaleminde bir kopuş olarak sunulur. Onun döneminde yaşanan kıtlık ve pahalılık, çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Müellifin dili burada felaketi çarpıcı bir şekilde tasvir etmektedir. Kıtlık vakası yalnızca ekonomik bir sorun değil, toplumsal bir yıkım olarak aktarılmaktadır. İmamın Şehsar'dan çıkmaması, müellifin anlatısında “dar bir hâkimiyet” ve “sınırlı bir iktidar” olarak yorumlanmaktadır.²⁵⁴

Sonuç olarak müellifin eseri, Hicaz ve Yemen bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girişini ve çıkışını yalnızca tarihsel bir kronoloji olarak değil, çarpıcı vurgularla örülmüş bir siyasi eleştiri olarak sunmaktadır. Fetihler “zafer” diliyle, kayıplar ise “felaket” ve “şehadet” diliyle aktarılmıştır. Müellifin üslubu, Osmanlı'nın uzak bölgelerdeki hâkimiyetinin hassasiyetini, valilerin liyakatsizliğini ve merkezî idarenin yetersizliğini eleştiren bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

²⁵¹ Hicrî 981 yılı.

²⁵² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 45-46.

²⁵³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 46-47.

²⁵⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 47.

2.1.1.5.2. Macar Sınırındaki Durum ve Nemçe ve Fransa'nın Barışı

Müellifin eserinde Engürüs serhaddindeki (Macar sınırındaki) gelişmeler, Avrupa'daki büyük güçler arasındaki çekişmelerin Osmanlı perspektifinden nasıl algılandığını gösteren dikkat çekici bir anlatımla aktarılmıştır. Müellif, Avusturya ile Fransa arasında imparatorluk meselesinden doğan anlaşmazlıkların uzun süredir devam ettiğini, Fransa'nın kışkırtmalarıyla Macaristan ve Almanya topraklarına saldırıların sürdüğünü ifade etmektedir. Müellifin dili burada yalnızca bir diplomatik gerilimi kaydetmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın sınır hattında yaşanan hareketliliği hazin bir manzara içinde aktarmıştır.²⁵⁵

Bu dönemde Ferdinandos'un padişah tarafından elçi olarak tayin edildiği, Yusuf Çavuş'un Mayıs/Haziran aylarında padişah adına yazılan mektubu ve hediyeleri imparatora sunduğu kaydedilmiştir. Ali Şevki, bu diplomatik girişimi "Allah'a itaat etmesi için yollanmıştır" ifadesiyle dini bir çerçeveye oturtmaktadır. Daha önce değinildiği gibi bu üslup, Osmanlı tarih yazımında sıkça görülen bir tercih olup, siyasi ilişkilerin ilahi düzenle ilişkilendirilmesiyle meşruiyetin pekiştirilmesini sağlamaktadır.²⁵⁶

Müellif, İsveç askerlerinin Tuna Nehri'nin karşı yakasında Avusturya'ya ait Pirim Kalesi'ni kuşattığını, Rakoczi'nin askerlerinin Peç köylerinde halka zulmettiğini ve köylülerin kaçmak zorunda kaldığını aktarmaktadır. Burada müellif, sınır hattındaki çatışmaları yalnızca askeri bir olay olarak değil, halkın mağduriyetini öne çıkaran bir çerçeve içinde ortaya koymaktadır. Müellif burada "halkın çektiği sıkıntılar" karşısında devlet müdahalesini haklı görmektedir.²⁵⁷

Eserde, Nemçe (Avusturya) ile Fransa arasındaki barış ise uzun süren bir düşmanlığın nihai çözümü olarak aktarılmıştır. On beş yıldır süren savaşlar ve anlaşmazlıklar İsveç askerlerinin Fransa adına Avusturya topraklarını yağmalamasıyla daha da şiddetlenmiş, fakat sonunda Pomeranya bölgesinin İsveç'in elinde kalması

²⁵⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 26-27.

²⁵⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 27.

²⁵⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 27.

şartıyla barış anlaşması imzalanmıştır. Müellifin dili burada “defalarca galip gelmiş ve büyük zararlar vermişti” gibi vurgularla savaşın yıkıcılığını ön plana çıkarmaktadır.²⁵⁸

2.1.1.5.3. İran

Müellif, Şah Safi’nin, Cihangir Safi Mirza’nın oğlu ve Şah Abbas’ın torunu olarak 1628/1629 yıllarında²⁵⁹ İran tahtına çıktığını belirtmektedir. Eserde, önceki ciltte kendisine dair bazı hadiselerin kısaca aktarıldığı belirtilmektedir. Müellif, Safi’nin cülûsundan hemen sonra babası Cihangir’in katlinde dahil olanları tek tek tespit edip cezalandırdığını, bu siyasî tasfiye ile yeni iktidarın hattını çizdiğini anlatmaktadır. Eserde, 1629/1630 yıllarında²⁶⁰ Osmanlı Devleti’nin Hüsrev Paşa’yı İran seferine gönderdiği, buna mukabil Şah Safi’nin Zeynel Han kumandasında yaklaşık kırk bin kişilik bir kuvveti Osmanlı üzerine sevk ettiği aktarılmaktadır. Mihriban Kalesi önünde vuku bulan muharebede Zeynel Han mağlup olup kaçmıştır. Eserde Safi’nin bu başarısızlık üzerine Zeynel Han’ı idam ettirdiği açıkça ifade edilmektedir. Burada müellif, başarısızlık ile ölüm arasındaki doğrudan ilişkiyi özellikle vurgulayarak siyasî düzenin acımasızlığına dikkat çekmektedir.²⁶¹

Müellif, Hüsrev Paşa’nın Hemedan ve Dergizin havalisini tahrip ederek ele geçirdiğini, ardından Bağdat’ı bir müddet muhasara ettiğini, fakat fethi tehir ederek kuşatmayı kaldırdığını anlatmaktadır. Ayrıca Hüsrev Paşa Hille surlarını tamirle meşgulken Safi’nin Hille’yi ele geçirdiği, akabinde Bağdat’ı imar ve tahkim ederek bölgeden ayrıldığı da aktarılmaktadır. Bu noktada müellifin üslubu dikkat çekicidir. Ona göre savaş yalnızca askerî bir mücadele değil, şehirlerin imarı ve düzenlenmesiyle birlikte tasvir edilir. 1634/1635 tarihlerinde²⁶², yaklaşık otuz yıldır Şiraz hâkimi olan, serveti ve müstakil tavırlarıyla temayüz eden İmam Kulu Han’ın idamına hükmolunduğuna değinilmiştir. İmam’ın on iki oğlundan, cemâliyle seçkin Fatih Ali Bey’i hizmetine almak isteyen Şah Safi’nin, İmam’ın bu talebe rızasını göstermemesi üzerine oğullarından bazısını katlettirdiği, bazısının gözlerini kör ettirip hapse attırdığı anlatılmaktadır. Bu tazyikler neticesinde, İmam Kulu Han’ın kardeşi ve Gence Valisi Davud Han’ın

²⁵⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 34.

²⁵⁹ Hicrî 1038 yılı.

²⁶⁰ Hicrî 1039 yılı.

²⁶¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 48.

²⁶² Hicrî 1044 yılı.

Osmanlı'ya iltica ettiği belirtilmiştir. Bu vaka, müellifin dilinde iktidarın zalim yüzünü ve aile içi problemlerin siyasi düzenle nasıl iç içe geçtiğini gösteren bir manzardır. Netice itibarıyla Davud Han'ın Osmanlı'ya iltica etmesi, müellifin gözünde siyasi çalkantının bölgesel dengeleri nasıl etkilediğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.²⁶³

Müellif, 1638/1639 yıllarında²⁶⁴ IV. Murad'ın İran seferine çıkıp evvelâ Revan'ı (Erivan) alarak Bağdat üzerine yürüdüğünü, Bağdat'ı yaklaşık kırk gün muhasara ettikten sonra Şah Safi'den tamamen teslim aldığına değinmektedir. Eserde, Safi'nin nihayet 1640/1641 yıllarında²⁶⁵ barış yoluyla ve güçlkle IV. Murad gibi yiğit bir padişahın sıyrılabilirdiği vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere burada müellifin dilinde Osmanlı padişahı kahramanlaştırılırken Safi'nin güçlkle barış yoluyla kurtulduğu vurgusu yapılmıştır. Bu anlatım, müellifin Osmanlı merkezli bakışını ve Osmanlı üstünlüğünü öne çıkaran üslubunu açıkça yansıtmaktadır.²⁶⁶

Hindistan padişahı Hürrem Şah fırsatı ganimet bilip İran'a taarruz ederek Kandahar'ı İran Şahı'nın elinden geri alır. Eserde, Osmanlı ile sulh tesis edildikten sonra Safi'nin Kandahar'ı iade almak üzere Emîr'ül-Ümerâ Rüstem Han'ı büyük bir orduyla sevk ettiği, kendisinin ise Revan tarafına gitmek üzere yola çıktığı, ancak 1641/1642 yıllarında²⁶⁷ yolda vefat ettiğinden bahsedilir. Müellif, Safi'nin ölümünden sonra oğlu Şah Abbas (II)'nin tahta geçtiğini, yeni Şah Abbas'ın derhal Osmanlı padişahı Sultan İbrahim Han'a büyük bir fil ve sair kıymetli hediyelerle elçi gönderip barışı teccid etmekte acele ettiğini aktarmaktadır. Müellif, Safi'nin ölümünü yalnızca bir tarih kaydı olarak değil, iktidarın zayıflığı ve sürekliliğini gösteren bir dönüm noktası olarak sunar. Safi'nin ardından tahta geçen Şah Abbas (II)'in Osmanlı Padişahı Sultan İbrahim Han'a büyük hediyelerle elçi göndermesi, müellifin gözünde Osmanlı üstünlüğünün kabulü ve siyasî düzenin yeniden tesis edilmesi anlamını taşımaktadır.²⁶⁸

²⁶³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 48-49.

²⁶⁴ Hicrî 1048 yılı.

²⁶⁵ Hicrî 1050 yılı.

²⁶⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 49.

²⁶⁷ Hicrî 1051 yılı.

²⁶⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 49.

2.1.1.5.4. Çin

Müellife göre, Çin topraklarını uzun yıllar idaresi altında tutan Ming Hanedanı, içeride çıkan karışıklıklar ve isyancıların galip gelmesiyle zayıf düşmüştür. Eserde, bu zayıflığın Tatar ordularının Çin'i kolayca ele geçirmesine sebep olduğu aktarılmaktadır. Müellif, o dönemde tüm Çin topraklarının kolayca fethedilmesi mümkünken, Tatar komutanlarının Çinlilere saçlarını kazıtma emri vermesinin halkın eski geleneklerine aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Bu emir, eserde belirtildiği üzere, gaflet uykusundaki Çin halkını uyandırmış ve onları vatan uğruna canlarını feda edecek derecede harekete geçirmiştir. Dolayısıyla halkın birdenbire gösterdiği gayret ve birkaç savaşta elde ettiği zaferler, Tatarların işini zorlaştırmış, hatta yeni kurdukları hükümetin temellerini sarsacak seviyeye gelmiştir. Ancak eserde, Ming Hanedanı soyundan gelen eski komutanların imparatorluk davasına saplanmaları sebebiyle bu fırsatın değerlendirilemediğinin de altı çizilmiştir.²⁶⁹

Eserde, Kavânfes eyaletinde Hristiyanlığı kabul etmiş ve cesaretiyle ün kazanmış Tomas Kisav adlı bir Çinli generalin Tatarları şiddetle karşılaşmasına değinilmiştir. Fukin eyaletinde ise bir rahibin büyük bir destek toplayarak isyan bayrağı açtığı, fakat sığındığı kalenin fethedilip yıkıldığı ve üç yüz bin kişinin kılıçtan geçirildiği anlatılmaktadır. Aktarılan bilgiye göre, Çinli generallerin anlaşmazlığı ve Tatarların vaat ettikleri hediyeler sayesinde, Tatarlar birkaç yıl içinde bölgeyi tamamen ele geçirmiştir. Tay Tavf şehrini korumakla görevli Çinli Kan isyan bayrağı açmış, dört yüz elli bin piyade ve yüz kırk bin süvariyle birkaç savaşta galip gelmiştir. Ancak müellifin aktardığına göre, Pekin'deki hükümdar Şun Çin'in amcası ve devletin vasisi Amavan, büyük bir orduyla yetişerek Kan'ı bozguna uğratmış, şehri fethedip bol ganimetle Pekin'e dönmüştür. Müellif, Amavan'ın doğru kararları ve askerî yeteneği sayesinde Çin topraklarının ele geçirilmesinin ve Tatar hükümetinin kalıcılığının sağlandığını anlatmaktadır.²⁷⁰

Amavan'ın ölümünden sonra henüz reşit olmayan Şun Çin, devlet adamlarının çekişmesini önlemek için yönetimi bizzat üstlenmiştir. Eserde, Şun Çin'in ilk iş olarak Amavan'ın mezarını açtırıp cesedine hakaret ettiği ve başını kopartarak sokağa attığı aktarılmaktadır. Buna rağmen müellif, Şun Çin'in iç yönetimde eski usulleri

²⁶⁹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 52.

²⁷⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 52-53.

değiştirmediyiğini, becerisi kanıtlanmış yerli halkı görevde tutarak adalet ve eşitliğı gözettiğini vurgulamaktadır. Müellif, isyanları bastırıp huzuru sağladıktan sonra Şun Çin'in sefahate yöneldiğini, güzelliğine âşık olduğı bir kadının ölümüyle sarsıldığını ve derviş gibi tapınaklarda dolaştığını anlatmaktadır. Sun Çin, henüz yirmi dört yaşındayken tahtı sekiz yaşındaki sağır oğlu Kanghay'a bırakmış, devlet işlerini dört kişiye tevdi etmiş ve 1662 yılında vefat etmiştir.²⁷¹

Şun Çin'in erken ölümü ve tahtı küçük yaştaki oğlu Kanghay'a bırakması, Çin'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Eserde, bu geçişin devletin geleceğı için belirsizlikler doğurduğu ima edilmektedir. Halkın geçmişte gösterdiği direniş ve fedakârlık, yeni hükümdarın çocuk yaşta olmasıyla birlikte yeniden sınanacaktır. Müellifin anlatısında, tarih yalnızca hükümdarların kararlarıyla değil, halkın iradesi ve komutanların çekişmeleriyle şekillenir. Bu nedenle, Çin'in geleceğı, Kanghay'ın reşit oluncaya kadar devlet işlerini yürütecek dört kişinin adalet ve basiretine bağı kalacaktır.

2.1.1.5.5. Hindistan

1649 yılından sonra Hindistan padişahlığı yalnızca Şah Cihan'ın uhdesinde kalmıştır. Eserde, adı geçen kişinin doksan dört yıl gibi uzun bir ömür sürerek padişahlık yaptığı aktarılmaktadır. Bu sebeple 1707 yılına kadar tahtta kalmış ve hayatının sonuçları anlatılmaya değer bulunmuştur. Ancak eserde, eldeki tarihin zamanını aştığı için bu hususların doğal olarak bir sonraki ciltte yer alacağı belirtilmektedir.²⁷²

2.1.1.5.6. Almanya ve Çevre Ülkeler

Almanya'da otuz yıl süren ve halkı perişan eden, şehirleri viraneye çeviren savaşın sona erdirilmesi için 1648/1649 yıllarında²⁷³ Cefalı adlı yerde bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın önemli maddelerinden biri Peliba yani İbkin olarak adlandırılan ve bu eserin yazıldığı tarihlerde Hollanda ile Belçika'ya ait olan bölgelerin bağımsızlığının onaylanmasıdır. Müellif, Osmanlı tarihinin bu cilde kadar söz konusu bölgeler hakkında bilgi vermediğini, bu dönemde Almanların savaşın açtığı yaraları sarmakla meşgul olduklarını ve bu nedenle yalnızca kısa bir bilgi sunulduğunu anlatmaktadır. Eserde, 1439 yılında imparatorun torunları arasında toprakların

²⁷¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 54.

²⁷² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 54-55.

²⁷³ Hicrî 1058 yılı.

paylaştırılması sırasında bu bölgelerin Luter adlı hükümdarın yönetimine verildiği aktarılmaktadır. Daha sonra “Dük de Barones” ailesinin idaresinde kalan bölgeler, bu yönetimin ortadan kalkmasıyla uzun yıllar dağınık bir şekilde çeşitli nüfuz sahiplerinin elinde bulunmuştur. Nihayet Fransız soylularından Dük de Morosini’nin yönetimine geçen bu topraklar, çevre bölgelerle birleşerek Avrupa’nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir.²⁷⁴

Eserde, Dük Doburun soylularından cesaretiyle tanınan Şarl’ın vefatından sonra Fransa Kralı XI. Louis’nin bu bölgeleri kendi topraklarına katmak istediği, ancak Şarl’ın kızı Marin’in 1479’da Alman İmparatoru I. Maximillian ile evlenmesi üzerine bu niyetinden vazgeçtiği anlatılmaktadır. Bu evlilikle bölgeler Maximillian ve onun soyundan gelenlerin idaresine geçmiştir. Torunu V. Şarl, anne tarafından dedesi İspanya Kralı Ferdinand’ın vefatıyla İspanya tahtına da oturmuş, böylece bölgelerin imtiyazlarını kaldırmıştır. Eserde, II. Filip’in bağımsızlık haklarını tamamen yok ettiği, kız kardeşi Margarit’i vali tayin ettiği ve danışman olarak Piskopos Fernand’ı görevlendirdiği aktarılmaktadır.²⁷⁵

Makamların yabancılara verilmesi, İspanyol askerlerinin sürekli bulundurulması ve danışman Karanol’un Protestanlara zulmü halkta büyük bir öfke uyandırmıştır. Müellifin anlatımında bu öfke, yalnızca bir toplumsal tepki değil, aynı zamanda siyasi düzenin otoritesini zedeleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Karanol’un görevden alınması ve mezheplerin bağımsızlığının ilanı, isyanı geçici olarak yatıştırsa da General İlya’nın saldırgan tutumlarıyla yeniden alevlenmiştir. Burada müellif, iktidarın sert ve baskıcı politikalarının toplumsal huzuru nasıl kolayca bozduğunu vurgulamaktadır. Margorit’in istifasıyla yönetimi devralan İlya’nın ağır vergiler koyması ve İngilizlerle ticareti yasaklaması, özellikle Felemenk Protestanlarının isyanına yol açmıştır. Müellifin dilinde bu gelişmeler, ekonomik baskı ile dini-siyasi gerilimlerin birleşerek halkı yeniden ayaklandığı ders çıkarılacak bir manzara yaratmıştır. Sonuçta halk, Kilum Doranter’u kral vekili ilan etmiş; İlya ise ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Bu noktada müellifin

²⁷⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 55-56.

²⁷⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 56-57.

anlatımı, iktidarın yanlış politikalarının nasıl hızla meşruiyet kaybına yol açtığını ve halkın kendi alternatif düzenini kurma iradesini ortaya koyduğunu göstermektedir.²⁷⁶

Eserde, 1578’de yönetimin Margarit’in oğlu Aleksandr Garanzo’ya geçtiği, onun akıllı ve yetenekli bir idareci olarak eski ayrıcalıkları iade ettiği ve mezhep özgürlüğü tanıdığı aktarılmaktadır. Ancak Felemenk Protestanlarının bağımsızlık ilanı ve Aleksandr’ın ani ölümüyle isyan yeniden başlamış, isyancılar İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth’ten yardım istemiştir. II. Filip İngiltere’ye karşı donanma göndermiş, fakat bu donanma şiddetli bir fırtınada yok olmuştur. Eserde, bu felaketin isyancıları cesaretlendirdiği, İngiltere ve Fransa’nın yardımlarıyla güçlenen Felemenk’in sonunda on iki yıllık ateşkes ve Utrecht Barışı ile bağımsızlığını kazandığı aktarılmaktadır. Belçika ise İspanya yönetiminde kalmış, yüz yıl sonra Avusturya’ya geçmiştir.²⁷⁷

Felemenk’in bağımsızlığı yalnızca bir siyasi sonuç değil, aynı zamanda Avrupa’da güç dengelerinin yeniden kurulmasına vesile olmuştur. Eserde, bu bağımsızlık hareketinin Protestan kimliğiyle birleşerek yeni bir toplumsal düzenin doğuşunu simgelediği ima edilmektedir. Bu gelişmeler, Osmanlı tarihinin doğrudan ilgisini çekmese de Avrupa’daki dengelerin değişmesi Osmanlı’nın diplomatik ve askerî stratejilerini dolaylı biçimde etkilemiştir. Müellifin anlatısında görüldüğü üzere, tarih yalnızca hükümdarların iradesiyle değil, halkın kararlılığı ve dış desteklerle de şekillenmektedir. Bu nedenle Felemenk’in bağımsızlığı da Avrupa tarihinde unutulmaz bir dönüm noktası olmuştur.

2.1.1.5.7. İngiltere

İngiltere kralının parlamento hükmüyle idam edildikten sonra oğlu I. Charles (Şarl)’ın, İskoçlar tarafından İskoçya tahtına çağırılması mevzusu on yedinci ciltte ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Eserde, Şarl’ın bu daveti kabul ederek cumhuriyet yönetimine karşı harekete geçtiği aktarılmaktadır. Cumhuriyet yönetimi bu haberi alır almaz Başkan General Karamul’i düzenli bir orduyla onların üzerine göndermiştir. Adı geçen Karamul Edinburgh civarında kral yanlılarını darmadağın etmiş ve bunun üzerine Şarl Fransa’ya

²⁷⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 57-58.

²⁷⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarih, 58-59.

kaçmak istemiştir. Şarl yandaşlarının elinden kurtulduktan sonra yeniden bir grup oluşturarak İngiltere'ye geçmiş ve kendi adına birlikler toplamayı düşünmüştür. Ancak müellif, cumhuriyet yönetiminin gücünden halk korktuğu için kimsenin yerinden bile kımıldamadığını aktarmaktadır. General Karamul Şarl'ın peşini bırakmamış ve Dombar adlı mevkide de onun ordusunu dağıtmıştır. Bunun üzerine Şarl'ın çeşitli felaketlere uğradığı belirtilmiş, ancak ayrıntıların sonraki ciltlere bırakıldığı vurgulanmıştır.²⁷⁸

Müellif, Şarl'ın uğradığı felaketleri yalnızca bir hükümdarın şahsi talihsizliği değil, aynı zamanda İngiltere'de monarşi ile cumhuriyet arasındaki güç mücadelesinin dönüm noktası olarak görmektedir. Eserde ayrıntılar sonraki ciltlere bırakılmış olsa da bu olayların İngiltere'nin siyasi geleceğini derinden etkilediği anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin askeri gücü ve halkın korku ile sessizliği, monarşi yanlılarının umutlarını kırmış, böylece İngiltere'de yeni bir siyasi düzenin temelleri atılmıştır. Müellif, bu dönemi felaketler zinciri olarak işaret edip ilerleyen ciltlerde düzenin gelişimine değineceğini ifade etse de daha önce de değinildiği üzere eser on sekizinci ciltle sona ermiştir.

2.1.1.5.8. Fransa

Fransa başlığında müellif, öncelikle eserin son yılı olan 1648/1649 yılları²⁷⁹ sonrasında Fransa tahtında Kral XIV. Louis (Lui Katoriz)'in bulunduğunu belirtir. Ardından, Felemenk Cumhuriyeti'nin kışkırtmasıyla bütün Avrupa devletlerinin söz konusu krala karşı savaş açtığını aktarır. Bununla birlikte, Louis'nin rakiplerine her alanda üstün geldiğini ve bu başarı sayesinde Fransa'nın şöhretini dünyaya bir kez daha duyurduğunu da vurgular. Eserde, bu dönemde Fransa'nın en meşhur şairleri, yazarları ve tarihçileri arasında Corneille, Racine, Molière, La Fontaine, Boileau ve Fenelon'un bulunduğu anlatılmaktadır. Müellife göre, bu isimlerin eserleri yalnızca Fransa'yı değil, bütün dünyayı etkilemiş ve o dönemin eşsiz yetenekleri olarak kabul edilmiştir. Eserde ayrıca, onların sanatsal başarıları ve Louis'nin kurnaz zekâsı sayesinde diplomatik işlerde Fransızca'nın her yerde kullanılmaya başlandığı aktarılmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 59.

²⁷⁹ Hicrî 1059 yılı.

²⁸⁰ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 60.

Müellife göre, Louis'nin uzun süren saltanatı boyunca gösterdiği ve anlatılması mümkün olmayacak kadar çok olan iyilikleri ve izlediği yol, benzerlerine ibret verici şeyler olarak görülmüş ve bunların aktarılması görevin bir parçası sayılmıştır. Ancak eserde, asıl önemli olayların on dokuzuncu cildin başlangıcı olan 1649'dan sonraki döneme denk geldiği ve doğal olarak orada gösterileceği belirtilmektedir.²⁸¹

Eserde yazarlar göz önünde bulundurulduğunda XIV. Louis dönemi yalnızca Fransa'nın askerî ve siyasi gücünün zirvesi değil, aynı zamanda kültürel bir altın çağ olarak görülmektedir. Bu hususlar ayrıntıya girilmeden sonraki cilde bırakılmıştır. Ancak Louis'nin uzun saltanatı, Avrupa'nın dengelerini değiştirmiş ve Fransız kültürünü evrensel bir ölçüye taşımıştır. Bu dönemde sanat, edebiyat ve diplomasi bir araya gelerek Fransa'yı yalnızca bir devlet değil, bir medeniyet merkezi haline getirmiştir.

2.1.1.5.9. Rusya

Rusya başlığı altında, bu cildin denk geldiği zamanda Romanof hanedanından Mihail'in oğlu Aleksey Rusya Kralı idi. Onun vefatına kadar olan olayların on yedinci ciltte kısaca gösterildiği, ancak daha sonraki ciltlere denk geldiği için burada Aleksey'in dönemindeki hadiselerin biraz daha ayrıntısına girileceği konusunda bir bilgi verildikten sonra bir giriş yapılmıştır. Aleksey babası Mihail'in 1645 yılında vefat etmesi üzerine devletin ileri gelenlerinin oy birliğiyle Çarlık makamına getirilmiştir. Eserde, Aleksey'in sahip olduğu zekâ ve anlayış sayesinde babasının büyük çabalarla kazandığı iç güveni kaybetmemek için bir yol tuttuğu, ancak danışman olarak seçtiği bacanağı Hayli Slav'ın kötü yönetimiyle halkı baskı altında tutmaya yöneldiği anlatılmaktadır. Müellife göre, bu baskılar halkın nefretini kazanmış, ileri gelenler bile ondan yüz çevirmiştir. Kazakların bağımsızlık arayışıyla isyan bayrağı açmaları ve Ejderhan ülkesinin ayaklanması üzerine Rusya iç savaflara sürüklenmiş, İsveç ve Lehistan ile yapılan anlaşmalar bozulmuş ve ülke yeniden karışıklığa dönmüştür.²⁸²

Aleksey aklını başına toplayarak Kazakları itaati altına almış, başlarına vali tayin etmiş, Lehlileri Semvansk (Smolensk) ve bazı eyaletlerden çıkarmış, ancak İsveçlilere yenilmiştir. Eserde, Leh Krallarının Rusya'nın iç karışıklıklarını fırsat bilerek yönetimi ele geçirmeyi amaçladıkları, Aleksey'in ise aynı oyunu onlara karşı oynamayı düşündüğü

²⁸¹ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 60.

²⁸² Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 60-61.

aktarılmaktadır. Bu sırada Osmanlı Devleti Lehistan'ı fethetmekle uğraşırken Aleksey Lehlilere yardım ederek Osmanlı'ya zarar vermiş, bunun üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiş ve meşhur Hotin Savaşı başlamıştır. Müellifin aktarımında, Aleksey bu savaş yüzünden iç düzenlemelere vakit bulamamış, Avrupa'dan yardım isteyip başarılı olamayınca yalnızca kendi gücüyle direnmiş ancak Lehistan'a yönelik emelini gerçekleştirememiştir.²⁸³

Eserde, bundan sonra Aleksey'in bütün gayretini ülke içindeki düzenlemelere adanmış, Avrupa'dan ustalar getirterek fabrikalar kurdurduğu, Volga Nehri'ni ticaret yolu yapmak için gemiler inşa ettirdiği, fakat Kazakların bu gemileri yakmasıyla girişimin yarım kaldığı anlatılmaktadır. Yine de kısa zamanda yeni sanayi kolları kurulmuş, ticaret yolları genişletilmiş, bilginin ilerlemesi için matbaalar kurulmaya çalışılmıştır. Aleksey'nin Avrupa'nın hızla geliştiği bir zamanda kendi ülkesinin hâlâ geri durumda olduğunu gördükçe, bütün ömrünü yenilik ve ilerlemelere harcadığı kaydedilmiştir. 1676 yılında vefat etmiş, yerine oğlu Fudor geçmiştir. Ancak onun dönemi on dokuzuncu cildin konusuna bırakılmıştır. Eserde ayrıca, İspanya, Danimarka, İsveç ve Norveç'in durumlarının bu kitabın bitiş tarihi olan 1659'dan sonraya denk geldiği, her cildin kendi dönemini aşan olayları anlatma yöntemine riayet edilmesi gerektiği için bu devletlerin durumlarının burada gösterilmediği ile alakalı bir bilgilendirme de yapılmıştır.²⁸⁴

Müellifin aktarımında, Aleksey dönemi Rusya tarihinde bir geçiş çağıdır. Bir yandan iç isyanlar ve dış savaşlarla sarsılan devlet, öte yandan hükümdarın Avrupa'nın ilerleyişine yetişme gayretiyle şekillenmektedir. Eserde bu çabaların yarım kaldığı, fakat yine de Rusya'nın gelecekteki modernleşme adımlarına zemin hazırladığı ima edilmektedir. Aleksey'in yaşamını yeniliklere adanması, döneminin yalnızca krizlerle anılmasını değil, aynı zamanda bir hazırlık süreci olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

2.1.1.6. Sultan İbrahim Döneminin Değerlendirmesi

Bu başlık altında müellif, Sultan İbrahim dönemine dair kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadır. Metinde, dönemin siyasî gelişmeleri, iç ve dış meseleler, devletin idaresinde görülen zaafılar ile padişahın şahsiyetine dair yorumlar bir arada

²⁸³ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 61-62.

²⁸⁴ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 61-65.

sunulmuştur. Müellif, özellikle iktidarın istikrarsızlığına, alınan kararların toplumsal ve ekonomik düzen üzerindeki etkilerine diğer devletlerin durumuna özet şeklinde değinmektedir. Eserde, Sultan İbrahim'in sekiz yıl süren saltanatı boyunca içeride ve dışarıda meydana gelen olaylar aktarılmıştır. Bu kısa dönemde Osmanlı Devleti'nin gücünde ve yönetiminde gözle görülür bir ilerleme ya da düşüşe yol açacak derecede büyük bir hadise yaşanmadığı belirtilmektedir. Ancak müellif, dönemin başlarında devletin daha önce içeriden ve dışarıdan gelen zorluklara göğüs gerdiğini, IV. Murad'ın gayretleriyle yapılan yeniliklerin Valide Mahpeyker Sultan ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın başarılı idaresi sayesinde bir süre huzur sağladığını ifade etmektedir.²⁸⁵

Şöyle ki, Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin vefatıyla birlikte devlet yönetiminin yeniden eski kötü durumuna dönerek bunalıma girdiği bilinmektedir. Müellif, bu dönemde padişaha atfedilebilecek sebepler arasında uzun süre hapiste kalmasının zihnini karıştırması, devlet işlerine içeriden ve dışarıdan müdahalelerin artması, ehil olmayan kişilerin yönetime hâkim olması ve hazinenin israf edilmesi gibi hususları saymaktadır. Bu yanlış yönlendirmeler ve liyakatsiz kişilerin rekabeti, devlet işlerinin duraklamasına ve sözün ayağa düşmesine sebep olmuştur.²⁸⁶

Eserde, Genç Osman'dan beri süregelen yeniçeri ve Celali isyanlarının IV. Murad döneminde bir nebze yatıştırıldığı, fakat bu dönemde yeniden alevlendiği aktarılmaktadır. Müellif, bu isyanların talan ve barbarlığa yol açtığını, hatta padişahın tahttan indirilmesi gibi acı bir olayla sonuçlandığına değinmektedir. Bununla birlikte, Sultan'ın kısa süren saltanatında Girit adasında bazı fetihler gerçekleşmiş; ancak devletin iç ve dış yönetimindeki aksaklıklar nedeniyle bu başarıların beklenen düzeye ulaşamadığı da özellikle belirtilmiştir. Aynı dönemde yabancı devletlerde dikkate değer büyük çaplı bir gelişme yaşanmamış, fakat İngiltere'nin cumhuriyetini koruma mücadelesi, Fransa kralının Felemenk Cumhuriyeti'nin kışkırtmalarıyla Avrupa devletleriyle savaşları, Rusya'nın Kırım ve Lehistan üzerine yoğunlaşması, Almanya'nın otuz yıl savaşlarının yaralarını sarmaya çalışması ve İran'ın Osmanlı sınırlarına saldırıları dikkat çekmiştir.

²⁸⁵ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 65-66.

²⁸⁶ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 66.

Müellif burada özellikle yabancı devletlerin, siyasi istikrarsızlığa rağmen bilim ve sanata gösterdikleri gayreti öne çıkarmaktadır.²⁸⁷

Osmanlı için ise müellif, onuncu asırdan önce büyük zahmetle oluşturulan bilim, sanat ve sanayinin bu dönemde ihmal ve kötü yönetim yüzünden zayıfladığını, fakat devletin köklü temelleri sayesinde sarsılmadığını yönünde yorum yapmaktadır. Ona göre, Allah'ın yardımı ve Peygamber'in manevi gücüyle Osmanlı tahtına çıkan ulu sultanların adalet ve şeriata bağlılıkları sayesinde devlet yeniden canlanmış, bilim ve sanat bahçesi tazelenmiştir. Son olarak, eserde on sekizinci cildin Sultan Abdülaziz Han'ın himayesinde Tavşanlı yakınlarında basıldığı ve on dokuzuncu cildin de yakında yayımlanması için dua edildiği kaydedilmektedir.²⁸⁸

Müellif, bu dönemi büyük bir ilerleme ya da çöküşün yaşanmadığı; ancak iç isyanlar, kötü yönetim ve dış baskılar nedeniyle devletin ciddi güçlüklerle karşılaştığı bir zaman dilimi olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı'nın köklü yapısı ve sonraki sultanların adaletli idaresi sayesinde yeniden toparlanabileceği fikri öne çıkarılmaktadır.

Tablo 2. 1: Sultan I. İbrahim Saltanat Dönemi (1640-1648) Tarihsel Çizelgesi

Yıl	Olay	Açıklama
1640	I. İbrahim'in tahta çıkışı	Abisi Padişah IV. Murad'ın vefatı üzerine Osmanlı tahtına çıkmıştır
1640/1641	İstanbul'da meydana gelen olaylar	Bu yıllarda Şeyhülislam, Sadrazam, Kazasker, Kaptan-ı derya ve Seraskerliği devlet atamaları gerçekleşmiştir
1641/1642/1643	Şehzadelerin doğumu	Sultan Mehmed, Sultan Süleyman, Sultan Ahmed ve Sultan V. Murad dünyaya gelmişlerdir.
1643	İran Şahı Mirza vefatı	Bu olayın üzerine 8 yaşındaki oğlu Abbas Mirza İran tahtına çıkmıştır.
1644	Görevden alınmalar ve yeni atamalar	Defterdar Koca Ahmed Paşa görevden alınıp yerine Kara Hasan Efendi getirilmiştir.
1645	Girit'in Fethi	Osmanlı ile Venedik arasında süren uzun savaşlar başlamıştır. Ekonomi ve idari sorunlarına yol açmıştır.
1645	Hanya Kuşatması/Fethi	Osmanlı Girit adasındaki Hanya şehrini ele geçirerek Venedik'in buradaki varlığını sonlandırmak istemesidir.

²⁸⁷ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 66-68.

²⁸⁸ Bkz. Hayrullah Efendi Tarihi, 68-69.

Tablo 2.1: Sultan I. İbrahim Saltanat Dönemi (1640-1648) Tarihsel Çizelgesi (Devamı)

1645	Osmanlıda Bazı atamalar	Eyaletlerdeki kethüdarlığa yeni kişiler tayin edilmiştir.
1646	Suda Kalesi'nin Fethi	Kale Başkomutan Mehmed Paşa'nın önderliğinde ele geçirilmiştir.
1646	Gramoza ve Resmo kalelerin seferine başlaması	İki kalede Feth edilmiştir.
1647/1648	Kandiye Kuşatması	I. İbrahim döneminde başlamış ama sonlandırılmamıştır.
1648	Önemli bazı olaylar gerçekleşmesi	Devlet görevinde aziller ve atamalar yaşanmıştır.
1648	İstanbul'da Büyük Deprem	Pek çok ev ve yüksek binalar yıkılmıştır.
1648	Sultan I.İbrahim'in tahtan indirilmesi	Yerine IV. Mehmed Han Osmanlı tahtına çıkmıştır.
1648	Sultan I. İbrahim'in şehit edilmesi.	Tahtan indirilen I.İbrahim sarayda bir odada hapsedilmiştir. Halkın tarafından tekrar tahta çıkarılacak söylentiler duyulunca devletin ileri gelenleri tarafından düzeni sağlamak açısından öldürülmüştür.

XVIII. cildin konusu olan Sultan I. İbrahim saltanat dönemi boyunca gerçekleşen bazı önemli olayları tarihsel çizelgede gösterilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYRULLAH EFENDİ TARİHİ’NİN XVIII. CİLDİNİN TRANSKRİPSİYONU

3.1. Metnin Transkirpsiyonunda İzlenen Yol

Söz konusu olan bu çalışmada, Hayrullah Efendi’nin ölümü üzerine Ali Şevki Efendi tarafında tamamlamış olan Hayrullah Efendi’nin Tarihi: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarih’i: XVIII. Cildin basit transkripsiyonu yapılarak günümüz Türkçesine çevrildi. Transkripsiyonun bu sürecinde;

İlk olarak çeviri sırasında Osmanlıca kelimeler için sözlüklerden yararlanıldı. Kubbealtı Lugatı, Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat’ı ve Şemseddin Sami’nin Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)’dir. Burada ise ilk olarak metindeki Osmanlıca kelimeyi okurken kökenine bakılarak kelime Arapça mı, Farsça mı veya Türkçe mi? olduğuna bakıldı. Eğer kelime Arapça veya Farsça ise a’lar, i’ler ve u’lar (elif, vav ve ye) uzun okundu. Yani uzatma işareti eklendi; â , î ve û transkripsiyon işaretlerine uygun bir şekilde gösterildi. Metinde birliği sağlamak için kaf ve gayın harfleri göz ardı edildi. Metnin tamamında a, i ve u’ların üzerindeki çizgi yerine şapka işareti kullanıldı. Hemze işareti de Osmanlıca metnin bazısında kullanılmamış ama sözlükte kullanılmış hali olan bu yüzden bir karışıklığa mahal vermemek ve bütünlüğü bozmamak için yok sayılmıştır. Bu çalışmada basit transkripsiyon yapıldığından dolayı ayn harfi gösterilmemektedir. Ayrıca metinde fiil kelimeleri Latin alfabesine uygun olarak yazıldı. Metinde Hicri yıl olarak gösterilmiş olan tarihler, Miladi takvime çevirme usulünden yararlanılarak miladi tarihe çevrilerek dipnotta gösterilmiştir. Metinde geçen kurumların, devletlerin ve teşkilat yapılarının isimleri aslı metindeki gibi yazıldı. Metinde geçen kişiler, yabancı kelimeler ve coğrafi yer isimleri hakkında dipnotta kısaca bilgi

verildi. Bu bilgilere İslam Ansiklopedisi, Telif eserler ve coğrafya kitaplarından faydalanılmıştır. Okunamayan kelimelerde dipnotta metinde yazıldığı şekilde gösterildi.

3.2. Metnin Transkripsiyonu

On Sekizinci Cildin Fihristi

Fasl-ı Evvel

Numaru

3 İstanbul Vukûâtı

5 Velâdet-i Şehzâdegân ve Vefât-ı Şâh-ı İran

6 Velâdet-i Sultân Murad ve Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa Vukûâtı

7 Teshîr-i Kazak

8 Donanma Ahvâli ve Vefât-ı Şehzâde Sultân Murad ve Cinci Hoca Vukûâtı

9 Vezîr-i azam Kara Mustafa Paşa'nın Şehâdeti

10 Vezâret-i Sultân-zâde Mehmed Paşa

11 Bâzı Tevcîhat ve Hazreti Pâdişâh'ın Edirne'yi Seyahati

12 Girid Fütûhâtı ve Maksûd Paşa'nın Vukûâtı

14 Donanma-yı Hümâyunun Girid Cânibine Hareketi

15 Aya Todorî Kalelerinin Fethi

16 Hanya'nın Muhâsarası

19 Asâkir-i İslâm'ın Handek'e Hücûmuyla Ateş-i Harb ü Cidâl'in Alınması

20 Hanya Hisârı'nın Fethi

23 Bâzı Tevcîhat

25 Donanma-yı Hümâyunun Muzafferin İstanbul'a Avdeti

26 Giridce Bâzı Vukûâtı ve Engürüs Serhati'nin Ahvâli

28 Bâzı Vekâ-yi Garba ve Tevcîhat

29 Suda Hisârı'nın Fethi ve Serdâr-ı Mehmed Paşa'nın Vukû-ı Vefâtı

- 30 Gramoza ve Resmo Kalelerinin Fethi ve Kapudan Musa Paşa'nın Şehâdeti
- 32 Kandiye Muhâsarası ve Bosna'da Bâzı Vukûât
- 33 Hamid Sancağında Eşkiyâ Zuhûr-ı Vezîr-i azam Sâlih Paşa'nın Katliyle Ahmed Paşa'nın Sadârete Tâîni
- 34 Müsâlaha-i Nemçe ve Fransa ve Bâzı Tercîhat
- 35 Kandiye Hisârının Muhasârası
- 36 Varvar-oğlu Alî Paşa'nın İdâmı
- 37 İstanbul'da Azîm Zelzele Vukû-yu ve Bâzı Teklîfât-ı Garibe
- 38 Zuhûr-ı İhtilâl ile Sultân İbrâhim Han'ın Hali ve Şehzâde Sultân Mehmed Han'ın Mukaddime Cûlûsu
- 39 Vezîr Sâbık Ahmed Paşa'nın Şehâdeti
- 40 Muşârün-ileyh Sultân Mehmed Han'ın Taht-ı Osmânîyye Kuûdi
- 41 Sultân İbrâhim Han'ın Vukû-ı Şehâdeti
- 42 Makâm-ı Vekâlette Bulunan Zevât'ın Tercümen-i Ahvâli Meşîhat-ı İslâmîyeyi İhrâz Eden Zevât

Fasl-ı Sâni

Muâsır Bulunan Mülûk ve Hicaz Hükümdâran Ahvâli

48 Aktâr-ı Hicaz ve Yemen ve Ahvâli İran

49 Çin Memâliki

54 Hindistan Ahvâli

55 Almanya ve Memâlik-i Mütecâvire Ahvâli

59 İngiltere Ahvâli

60 Fransa ve Rusya Ahvâli

Fasl-ı Sâlis

65 Sultân İbrâhim Han'ın Müddet-i Saltanatında Vekâyi-yi Umûmiyye'nin Hülâsası

(Zeyl-i Târih Hayrullah)

(Cild)

(On Sekinci)

(Eser)

(Ali Şevki)

(MÜMEYYİZ-İ DÎVAN-I AHKÂM-I ADLİYYE)

1292

(TARİH-İ DEVLET-İ ÂLİYYE-İ OSMÂNÎYE)

(MİN SENESİ 1049 İLÂ)

(SENE 1058)

(Bismillâhırrâhmanırrahîm)

Fasl-ı Evvel

**Sultân İbrâhim Han Bin Sultân Ahmed Han-ı Evvel'in Müddet-i Saltanatı
Bulunan Sekiz Sene Dokuz Mâh Tarafında Olan Vekâyi Beyan Eder**

Sultân Murad-ı râbin vukû-i irtihâli üzre birâderi Sultân İbrâhim 1049 Şevvâli'nin on yedinci cuma günü²⁸⁹ on sekizinci pâdişâh olmak üzre yigirmi beş yaşında Serîr-i Saltanat-ı Osmânîyyeyi câlis olmakla birâderi merhûm muşârün-ileyhin nâşî bade'l-techîz pederleri Sultân Ahmed Han-ı evvel türbesine defnedildi.

Kânûn-i kâdim üzre umûm-î erkân tarafından resm-i biatın îfâsından sonra cülûs atiyelere dağıtıldı.

İstanbul Vukûâtı

Kara Mustafa Paşa²⁹⁰ yine makâm-ı sadârette, Yahyâ Efendi²⁹¹ mesned-i meşihatda kalarak Silâhdar Paşa'ya Rumeli, Musa Paşa'ya Budin eyâletleri verildi.

²⁸⁹ Miladi 10 Şubat 1640 yılı.

²⁹⁰ Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Padişahları IV. Murad ve Sultan İbrahim zamanlarında sadrazamlık yapmıştır. Avlonya'da dünyaya gelmiş ve zeâmet sahibi olan bir kişinin evlatıdır. Paşa, daha küçük yaşlardayken İstanbul'a gelip burada Yeniçeri Ocağı'nda Kara Hasan Ağa'nın yanında yetişmiştir. Ok atmadaki başarısından ötürü "Kemankeş" bazı zamanlarda da "Kara" lakabıyla anılmaktadır. Paşa, ilk olarak göreve sırasıyla çorbacı, kul kethüdası, sekbanbaşı ve yeniçeri ağası olarak başlamıştır. Sonrasında Revan seferi ve kuşatmasındaki göstermiş olduğu başarılarından ötürü kaptan-ı deryalığa tayin edilmiştir. Ardında 1638 yılında sadrazamlık görevine tayin edilmiştir. Bağdat Seferi'nin tamamlanması ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanması Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı zamanında gerçekleşmiştir. Sonra ki süreçlerde devlet maliyesinde tasarruf yoluna gitmiştir. Sınırdaki kalerin tamirini yaparak ve idari reformlarda yine onun döneminde gerçekleşmiştir. Lakin bu yenilikler bazı kesimi rahatsız etmiştir. Kösem Sultan, Cinci Hoca ve Silahdar Yusuf Paşa gibi kişilerin entrikaları yüzünden Sultan İbrahim tarafından idam edilmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan, "Kemankeş Kara Mustafa Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 25: 248-250.

²⁹¹ Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde Yahyâ Efendi olarak bilinmektedir. İstanbul'da ekim ayında 1561 yılında doğmuş. Şeyhülislam Bayramzâde Zekerîyya Efendi'nin babasıdır. 1580 yılında Hoca Hayreddin Efendi Medresesinde müderrislik yapmış ilk olarak sonrasında Atik Ali Paşa, Haseki Sultan, Sahnî

Hüseyin Paşa kapudan-ı derya nasb olundu. Ebûsaid Efendi'ye²⁹² Rumeli, Ahmed Efendi'ye²⁹³ Anadolu kâdıaskerliği tevcih edildi.

Mustafa Paşa sadr-ı devletde istiklâl peydâ ederek zuhûr eden eşkıyâya aman vermeyip Sultân Murad-ı râbin zamân idâresine halel getirmemek tarafını iltizâmı ile nizâmât-ı mevcûdeyi şiddetle icrâyâ sarf-ı himmet ve mesâlih-i devleti bir kat daha intizâm altına alarak îrad ile masrafı karşıladıktan sonra belki artırmaya bile gayret eyledi.

Vâlide Mâhpeyker Sultân'ın²⁹⁴ inzimâm-ı tedbîriyle düvel-i ecnebiyye nâmeler gönderilip muâhedeler tecdîd edildi. Avusturya ile Macar hudûdunda tahdîs eden muârazalara hüsn-i sûret verildi.

medreselerinden birinde 1587 yılında ise Şehzade ve 1594 yılında ise Üsküdar Atık Valide Sultan gibi medreselerde müderrislik yapmıştır. Halep ve Şam'da bir süre kadılık görevinde bulunmuş. 1605 Anadolu ve beş aydan sonrada Rumeli kazaskeri oldu. Ara ara görevden uzaklaştırmalarda yaşamıştır. Üçüncü kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1622 yılında ise Hocaşâde Mehmed Esad Efendi'nin yerine Şeyhülislam olmuştur. Şeyhülislamlık yaptığı padişhlar; I. Mustafa ile IV. Murad'dır. Padişah İbrahim döneminde ise iftiraya uğraşmış üzüntüden sağlığı kötüleşerek vefat etmiş ve Sultan Selim Camii yakınlarındaki babasının yaptırmış olduğu medrese hazîresine gömülmüştür. Şairliğiyle de tanınmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Bayram Ali Kaya, "Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 43: 245-246.

²⁹² Ebûsaid Efendi, Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin torunu ve Hocaşâde Esad Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilini tamamlayarak amcası Şeyhülislam Hocaşâde Mehmed'den mülâzemet aldı. Pek çok medresede müderrislik yapmıştır. Devamında kadılık görevine getirilerek Şam, Bursa ve Galata gibi yerlerde bu görevde bulundu. 1629 yılında Anadolu ve 1930'da ise Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir. 3 Eylül 1651 yılında ise ikinci kez Şeyhülislam oldu. Sert yapısından dolayı birkaç kere görevlerinden alındığı bilinmektedir. IV. Mehmed döneminde aktif rol oynamıştır. 4 sene kadar Şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. Veziriazam olmak için birkaç olay içerisine girmiştir. Çınar vakasında ise kendine destekleyen kişilerin öldürülmesi üzerine ümidi kalmayarak geri çekildi. Bu süreç zarfında Gelibolu'ya gönderildi. Bir süre sonra İstanbul'a döndü ve burada vefat etti. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mehmet İpşirli, "Ebûsaid Mehmed Efendi" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 10: 253-281.

²⁹³ Ahmed Efendi, Müftîzâde lakabı ile ünlenmişti. Babası Gelibolu müftüsüdür. Ahmed Efendi medrese tahsilini bitirdikten sonra pek çok ilmiye hizmetinde bulunmuştur. Rus seferinde Mekke pâyesiyile ordu kadısı olarak katılmıştır. Ardından İstanbul kadısı, Rumeli kazaskerliği, Anadolu kazaskerliği ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Ahmed Efendi, faziletli, görgülü, bilgili, ilmi araştırmalarına düşkün, yumuşak ve nazik bir kişi olarak tanınmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mehmed İpşirli, "Ahmed Efendi, Müftîzâde" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 2: 61.

²⁹⁴ Vâlide Mâhpeyker Sultân, Kösem Sultan olarak bilinmektedir. IV. Murad ile Sultan İbrahim'in anneleridir. Padişah I. Ahmed'in hasekisidir. Hayatının ilk zamanları ile ilgili kaynaklarda bilgi yoktur. Asıl adı Mahpeyker Kösem'in ise lakap olarak verildiği bilinmektedir. Ortodoks bir papazın kızıdır. Bosna tarafından geldiği bilinmektedir. I. Ahmed'in ölümcül bir hastalığa tutulması yüzünden oğullarını saltanat için hazırlamaya başlamıştır. Padişah'ın vefatı ile birlikte Osmanlı saltanatı için aktif bir rol oynamıştır. Kösem Sultan I. Mustafa saltanatı ile II. Osman'ın padişahlıkları zamanında Eski sarayda yaşamıştır. Oğlu IV. Murad'ın tahta çıkmasıyla istediği güce ulaştı. Eski Saray'dan Topkapı Sarayına özel bir tören yaparak valide sultan oldu. Yeni Padişah'ın daha on iki yaşında olmasından dolayı devlet yönetiminde söz sahibi oldu. Kadınlar saltanatı onunla başlamıştır. İki oğlunun saltanatlarıyla ilgilenip müdahalelerde

Bu arada Erdel ve Raguza'dan²⁹⁵ vîrgüler Rusya ve İran'dan hediyeler geldi. Vezîr-i azam hayli sene sikke kesdirip yüz yigirmi beş akçeye kadar terakkî etmiş olan gurus seksen akçeye ve iki gurusı çıkmış olan altını yüz altmış akçeye ve Mısır parasını iki akçeye tenzîl ederek meskûkâtca zuhûr eden ihtilâli ber-taraf eyledikten başka memâlik-i mahrûsenin tahrîr-i zammında memûrlar gönderildi.

1050²⁹⁶ Hüseyin Paşa²⁹⁷ Edirne muhâfazasına tâyin olunarak Sultân (4) Murad merhumun Silâhdar Siyavuş Paşa²⁹⁸ vezâretle kapudan-ı derya nasb edildi. Muharremde²⁹⁹ Galata'nın Taşra İskelesinde zuhûr eden harîkde vezîr-i azamın yüzü

bulunmuştur. Geliri fazla idi. Pek çok hayır kurumları kurmuştur. bkz. Meûteba İlgürel “Kösem Sultan” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 26: 273-275.

²⁹⁵ Raguza: 1991'den itibaren bağlı olduğu idari birim Hırvatistan'dır. Günümüzde Dubrovnik şehri olarak bilinmektedir.

²⁹⁶ Miladi 1640/1641 yılı.

²⁹⁷ Hüseyin Paşa, Deli Hüseyin Paşa olarak bilinmektedir. IV. Murad ile IV. Mehmed sadrazamlık yapmıştır. Bursa'da doğmuştur. Genç yaşında İstanbul'a gitmiştir. İlk olarak Eski Saraya gidip orada eğitildi sonrasında ise Topkapı Sarayında eğitilmiştir. Ederunda varolan Pehlivanlar arasında bulunuyordu. Güçlü bir yapısı vardı. İran elçisinin kimsenin kuramayacağı dediği yayı o kurmuş ve IV. Murad'ın dikkatini bu sayede çekmiştir. Böylece artık Hüseyin Paşa'da onun yakınları arasında yerini aldı. İlerleyen zamanlarda vezirlik rütbesiyle kaptanderyahî görevine getirildi. Revan Seferine katılıp burada da padişahın gözüne girdi. Daha sonralarda gösterdiği başarılar sayesinde Mısır valisi oldu. 1638 yılında Bağdat seferine kalıp Anadolu beylerbeyliğine ilerleyen zamanda getirildi. Narin Kul'nin ele geçirilmesinde de büyük başarı göstermiştir. Kubbe veziri, sadaret kaymakamlığı ve ikinci kezde kaptan paşa görevine getirildi. Azak kuşatmasında da faaliyet gösterdi. 1642 yılında Bosna ardındanda Bağdat valisi olan Hüseyin Paşa, burada bozulan uzun süredir bozulan düzeni yeniden sağlamıştır. Kameriye Camii'yi onartmıştır. İlerleyen zamanlarda Budin valisi oldu. Hanya fethi başlayınca Hanya Muhafızı oldu. Suda Kuşatması'na ve Resmo Kalesi fethine katılıp buralarda büyük başarılar göstermiştir. Pek çok görevde bulunmuştur. İslam anks, Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz: Mücteba İlgürel, “Hüseyin Paşa, Deli” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 19: 4-6.

²⁹⁸ Siyavuş Paşa, Abaza asıllı olduğu bilinmekle birlikte Celâlî Abaza Paşa tarafında yetiştirilmiş ve onun hazinedarlığını yapmıştır. Abaza Paşa idam edilmesiyle Seferli Odasına yerleştirip IV. Murad'ın huzurunda oynanan Cirit oyunundaki başarısıyla dikkatleri üzerine çekerek Has Oda'ya alınmış. 1639 yılında Silâhdar Ağalığına getirilmiştir. IV. Muad'ın vefatından sonra Sultan İbrahim'in döneminde Deli Hüseyin Paşa Özü valisi olunca Siyavuş Ağa'ya da vezirlik verilerek kaptan-ı derya oldu. Sonrasında ise Azak kalesinin geri alınması görevine getirilmiştir. 140 gün süren kuşatmada başarı sağlanamayarak geri dönmüştür. İlerleyen süreçte Halep Beylerbeyi oldu ama halka baskı yaptığı gerekçesiyle İstanbul'a çağırıldı. Bundan sonrada pek çok görevde bulundu. Eyaletlerde beylerbeyliği şu illerde; Erzurum, Budin ve Diyarbekir'de. Girit Serdarlığı, Rumeli beylerbeyliği ve pek çok kez sadrazamlık görevlerinde bulunmuş. Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki güç yarışında da aktif rol oynamıştır. Kaynaklara göre cesur ve güçlü olmasıyla birlikte kibirli ve zalim bir devlet adamı olarakta bilinirdi. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mahmut Ak, “Siyavuş Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 37: 310-311.

²⁹⁹ Miladi Nisan / Muharrem 1640 yılına denk gelmektedir.

yanmakla üç ay kadar tedâvi ile uğraştığından bu müddetde ve Kenan Paşa³⁰⁰ kâimmakâm nasb olundu.

Nakkaş Paşa,³⁰¹ Mısır eyâletine nasb edildi. Kırk üç senesinde Rodas'a nefyedilmiş olan Şâhin Giray'ın³⁰² izâlesi dahi ilâve-i memûriyet olunmakla Rodos'a vardıkda ifâyı memûriyet eyledi. Sene-i mezbûre Cemâziyelevvelinde³⁰³ vakt-i zuhûrundan sonra İstanbul'da Macûncı Hamâmı tarafından bir kasırğa zuhûruyla hamâmın câmekânı ve civârında bâzı mesâcid ile Molla Gürânî Câmi üstünde olan kurşunları kopardı. Murad Paşa Câmi'ne varıp kaldı.

Mâh-ı mezbûrun on üçüncü günü Balat kapısından ateş zuhûruyla Sultân Selim'e kadar dayandı.

³⁰⁰ Kenan Paşa, Rus, Çerkez ya da Gürcü olduğu kaynaklarda hakkında bilgiler vardır. Osmanlı Devleti'nin veziri ve Kaptan-ı deryâsı'dır. Sultan İbrahim'in hem musahibi hemde damadıdır. Padişah'ın tahtan indirilmesiyle Girit'e gönderilmiştir. 1652 yılında İstanbul'a geri döndü pek çok görevde bulundu. Çanakale Muhafazası oldu. Budin Beylerbeyliği, Silistre beylerbeyliğine nakledildi. Bu sırada kaptan-ı deryalık görevi verildi. Venedik donanmasını uzaklaştırmak için görevlendirildi ama burada ağır bir yenilgi almış buda tarihe ikinci İnebahtı hezimetini diye bazı kaynaklarda geçmektedir. Bu yüzden az edilip Eğriboz muhafazası görevine getirildi. İki yıl sonrada rikâbı hümayum kaymakamı oldu ama bir ay sonra görevden alılarak Bursa muhafazasına gönderildi. Köprülü Mehmed Paşa ile anlaşamadığı için buraya gönderilmiştir. Bu sebepten dolayı Abaza Hasan ile görüşerek onlara gizlice katılmıştır. Bunun üzere Köprülü Mehmed Paşa önderliğindeki ordu ile Celaliler üzerine sefer hazırlayarak onlar öldürüldü. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz: Nejat Göyüç, "Kenan Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 25: 253-254.

³⁰¹ Nakkaş (Ahmed) Paşa, hayatının ilk zamanlarına dair bilgi yoktur. Endurun'da yetişmiş ve Harem-i hümayun görevinde bulunmuştur. Başlarda Nakkaş Osman'ın yanında çalışmıştır. Daha sonra Bölükbaşılığı Tülbent gulamı, Kapıcıbaşılığı, Tophane nâzırı ve 1604 yılında da yeniçeri ağalığına getirildi. Macaristan seferi dönüşünde Malkoç Ali Paşa'nın yanında yerini almıştır. 17 Aralık 1604 Rumeli beylerbeyliği görevine getirildi sonrasında vezâret payesi verildi. Celali isyanlarını bastırmak için muhafaza görevinde bulundu, Sadaret kaymakamlığında geçici olarak bulundu. Pek çok Osmanlı için yararlı görevlerde bulunurken Kalenderoğlu tarafına yenilmiş olduğundan dolayı emekliliğe ayrılmak istemiştir. Beşinci vezir konumundayken Budin beylerbeyliğine görevine getirildi. Nakkaş Hasan Paşa'nın tavsir yapımındaki yeteneğinden bahseden ilk kişi şehnâmecî Tâlikîzâde Mehmed Subhi'dir. Ünlü Osmanlı devlet adamı, minyatür ressamı ve tezhipçiliyle tanınmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz: Zeren Tanındı, "Nakkaş Hasan Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 32: 329-330.

³⁰² Şâhin Giray, Edirne'de dünyaya gelmiştir. Kırım Hanı olan II. Devlet Giray'ın torunu ve Ahmed Giray'ın oğludur. Çocukluk hayatı Edirne'de geçmiştir. Son Kırım Hanı olmuştur. İki kez hanlık görevinde bulunmuştur. Batı tarzı eğitimi görmüştür. İtalyanca ve Yunanca bilmektedir. Reformcu olarak bilinmektedir. Kırım Hanlığı'nı modernleştirebilmek için aydınlanma fikrinden etkilenecek pek çok reform hareketinde bulunmuştur. Fakat bu durum halk arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Dönemin siyasi ve toplumsal yapısını, yapılan reformlarla etkilemiştir. Böylece Kırım'ın Rusya tarafında ilhakına sebebiyet yüzünden Kırım Tatarları ile Osmanlı taraflarından sert bir şekilde tepki gösterdiler. Rodos'ta vefat etmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz: Feridun Emecen, "Şâhin Giray" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 38: 275-277.

³⁰³ Miladi Ağustos / Eylül 1640 yılına denk gelmektedir.

Zilhiccede³⁰⁴ Erdel hâkimi Rakoçi tarafından Erdel hâracı olarak on beş bin altın gelmekle Müteferrika İsmail Ağa'ya tevdi'an cevâb-nâmesi gönderildi.

1051 Muharreminde³⁰⁵ Özi Muhâfızı Hüseyin Paşa³⁰⁶ Azak üzerine serasker tâyin olunduğundan ve Kırım Hanıyla birleşip üç ay muhâsara etti ise de müsmir olmayıp avdet eyledi. Rebûlevvelde³⁰⁷ tehniye-i cülûs için Acem Şâh'ı Safî Han tarafından İbrâhim nâm-ı elçi gelerek mazhar iltifât olup Yedikule de mahbûs İran-ı ümerâsının birlikte avdetine izin verildi.

Rumeli Kazaskeri Ebûsaid Efendi'nin azliyle yerine Muîd Efendi³⁰⁸ nasb edildi. (5) Kırım Han'ı Bahadır Giray Azak muhâsarasından hasta olarak avdetinde vefât ettiğinden Şâbanda³⁰⁹ küçük birâderi Mehmed Giray yerine tâyin olundu.

Velâdet-i Şehzâdegân

Bir vakitten beri vâris-i saltanatın âdem-i umûmun vücûdu ıztırâp ve helecânını bâdî olmuşken sene-i mezbûre Ramazanında ârife gecesı Sultân Mehmed Han hazretlerinin kâdem-nihade-i sâha-âlem olması üzerine halkta olan ıztırâp ve ekdâr-ı mübeddel şâdimanî ve mesâr oldu. O asrın şuarâ benâmından Şânî³¹⁰ merhûm:

³⁰⁴ Miladi Mart / Nisan 1640 yılına denk gelmektedir.

³⁰⁵ Miladi Nisan 1640/1641 yılı.

³⁰⁶ Özi Muhâfızı Hüseyin Paşa, Deli lakabıyla tanınmaktadır. Osmanlı padişahlarından IV. Murad'ın nedimi ve musahibidir, Sultan İbrahim dönemlerinde kaptan-ı deryalık, IV. Mehmed döneminde ise kısa sürede olsa sadrazamlık yapmıştır. Bursa Yenişehir'de dünyaya geldi. Genç yaşında İstanbul'a gidip ilk olarak Eski Saray'da sonrasında Topkapı Sarayı'nda eğitim aldı. Zülûflü baltacılar sınıfına girerek buranın ağa dairesinde hizmete başladı. Revan ve Bağdat kuşatmalarında bilhassa Girit'in fethinde göstermiş olduğu başarılar sayesinde halk arasında büyük bir şöhret kazanarak kahraman ilan edildi. Hanya, Kandiye ve Ayatodori kaleleri ile Girit'in fetinde büyük başarısı olmuştur. Çeşitli eyaletlerde valilik görevinde bulunmuştur. Uzun yıllar Girit Serdarlığı görevini sürdürmüş ve üç kezde Kaptanı-ı deryalıkta bulunarak Osmanlı devlet adamı ve değerli bir askerdir. Bazı yapmış olduğu olumsuzluklar yüzünden Yedikule Zindanı'nda idam edilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz: Mücteba İlgürel, "Hüseyin Paşa, Deli" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 19: 4-6.

³⁰⁷ Miladi Haziran / Temmuz 1641 yılına denk gelmektedir.

³⁰⁸ Muîd Ahmed Efendi, IV. Murad ile Sultan İbrahim dönemlerinde şeyhülislâmlık yaptı. Yusuf adında bir kişinin oğludur. İstanbul'a tahsili için gitmiştir. Kınalızâde Fehmi Mehmed Efendi'den burada ders aldı. Ali Paşa'yı Medresesi'nde onun muidi olduğundan dolayı bu lakapla anılmıştır. Pek çok medresede görevde bulundu. İlk olarak Şam kadısı oldu. 1336 yılında da İstanbul kadılıkları görevine tayin edildi. 1636 Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. Sonraları ise kadılık ve müftülük verilerek Belgrad'a gönderildi. Muîd Ahmed Efendi, kararlı bir yapısı olduğu için birçok haksızlıklara karşı çıkmış olduğu kaynaklarda anlatılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mehmet İpşirli, "Muîd Ahmed Efendi" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 31: 87-88.

³⁰⁹ Miladi Kasım / Aralık 1641 yılına denk gelmektedir.

³¹⁰ Şânî, Abdülkerim Şânî Efendi, kaynaklara göre Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Şânî Efendi 17. yüzyılda yaşamış, asıl ismi Abdülkerim şiirleride "Şânî" mahlasının kullanmış olan önemli bir divan şairi ve hattatıdır. Eğitimini bitirdikten sonra divan kâtibi olarak sarayda görevine başladı. Şiirleriyle ün

(Nûrdur geldi Mehmed sulb-i İbrâhim'den)³¹¹

mısrâni târîh düşürmüşdür.

Sene-i mezbûre Zilkâdesinde³¹² Sultân-zâde Mehmed Paşa³¹³ maiyetine kilitli asker verilerek Azak muhâsarasına serdâr tâyîn ve irsâl kılındı. 1052 Muharemin on beşinde³¹⁴ Sultân Süleyman ve zilhiccede³¹⁵ Sultân Ahmed dahi dünyâyâ gelmeleriyle kulûb-i müslimûn bir kat daha bûy-i server ve neşâtle meşhûn oldu.

Vefât-ı Şâh-ı İran

Saferin on dördünde³¹⁶ Acem Şâh'ı bin Mirza vefât ederek sekiz yaşında oğlu Abbas Mirza İran'a Şâh oldu.

Rebiülâhırde³¹⁷ Kazakların Azak Kalesini bi'l-tahliye savaştıkları haber alınarak Serdâr Mehmed Paşa mârifetiyle kalenin emr-i tamîri icrâ ettirildi. (6)

Velâdet-i Sultân Murad

1053 Muharrem-i guresinde³¹⁸ Sultân Murad-ı hâmis tevellüd eyledi. Piyâle Paşa,³¹⁹ izâle olunarak Bekir Paşa kapudan-ı derya nasb edildi.

kazanmış olan Şânî Efendi, IV. Mehmed'in doğumu tarih düşürerek yazdığı beyitle büyük bir beğeni kazanmıştır. Bu başarısından olayı kendisine Van Defterdarlığı görevi verilmiştir. Hacca gittiği sırada 1672 yılında Şam'da vefat ettiği için oraya defnedilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, (Erişim Tarihi 22.06.2025), <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sani-abdulkerim-sani-efendi>.

³¹¹ Burada anlatılmak istenen IV. Mehmed'in doğumun kutsallığı soyun devam sağlanacağı için önemi vurgulanmıştır.

³¹² Miladi Ocak / Şubat 1643 yılına denk gelmektedir.

³¹³ Sultân-zâde Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti sadrazamıdır. Sultan IV. Murad ile Sultan İbrahim zamanlarında aktif rol oynamıştır. Mehmed Paşa İstanbul'da doğmuştur. Babası Abdurrahman Bey, annesi Ayşe Sultan'dır. İlk görevini küçük yaşlarda II. Osman zamanında Hotin seferinde kapıcıbaşı olarak katılmıştır. Civan kapıcıbaşı unvanında almıştır. Vezirlik görevine getirildi. Bir rivayete göre Bağdat seferi sırasında IV. Murad orduyu teftiş ederek ordu işleriyle ilgilenmesi yüzünden Kıbrıs'a sürgün edildi. 1639 yılında İstanbul'a döndüğünde vezirlik görevini devam ettirdi. Azak kalesinin kurtarılmasında serdar olarak Özü valisi olarak tayin oldu. Saraydaki kargaşada yaşanan olaylarda bulundu. Mehmed Paşa, sadareti zamanında bir yandan kendi gücüne güç katma ve makamını korumak için dış meselelerde uğraştı. Sultan İbrahim'in etkisi ile Girit'e sefere açılmak için savaşa hazırlıklarına başlayarak bir çıkmaza doğru girdiğinin farkına vardı ama bir sonuca varılamadı. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Feridun Emecen, “Mehmed Paşa, Sultanzâde” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 36: 228-229.

³¹⁴ Miladi 15 Nisan 1642 yılı.

³¹⁵ Miladi Şubat / Mart 1643 yılı.

³¹⁶ Miladi 14 Mayıs 1642 yılı.

³¹⁷ Miladi Haziran / Temmuz 1642/1643 yıllarına denk gelmektedir.

³¹⁸ Miladi 22 Mart 1643 yılı.

³¹⁹ Piyale Paşa, Macaristanlı bir Hırvat asıllı ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Mohaç muharebesinde esir edilmiş ve Başdeftter İskender Çelebi hayatını kurtarısaraya almıştır. Kapıcıbaşı oldu ve sonrasında

Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa Vukûâtı

Halep beylerbeyisi Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa³²⁰ vezîr-i azam Mustafa Paşa'nın³²¹ bâzı umûruna müdâhale ve îtirâz yoluna gitmesinden nâşî azl ve yerine Siyavuş Paşa nasb olundukda sûret-i isyânda bulunduğu cihetle Sivas beylerbeyliğine tâîn ve selefi Kôrhasînedâr İbrâhim Paşa, Abaza Paşa³²² perverdelerinden bulunmakla izâlesi çâresinin istihsâli hafîyyen kendisine işâr ü telkîn edildiğinden Sivas'a vardıkda tarafeyn askeri karşılaşıp cenge başladılar. İlk hücumda İbrâhim Paşa³²³ vurulup

Gelibolu sancak beyi olup Kaptanlık yaptı. Akdenizde ise Fransa yardım için onun komutanlığında gönderilmiştir. Devamında Riçe kalesini fethetti. Vehran kalesini geri aldı. İspanya'nın işgal ettiği Tunus'un Benzert şehrinin fethederek Kuzey Afrika sahillerinde koruma altına Piyâle Paşa sayesinde alındı. Hem Osmanlı kaptan-ı deryası hemde vezirlik görevinde bulundu. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: İdris Bostan, "Piyâle Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 34: 296-297.

³²⁰ Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Paşa, Gümülcine'de dünyaya gelmiştir. Dramalı bir Rum papazının oğlu olduğunu küçük yaşlarında İstanbul'a getirilip hadım ağalarına satılarak zekâsı ve kabiliyetiyle dikkatleri üzerine çekerek saraya girdiği rivayet edilmiştir. Başka kaynaklarda da Arnavut asıllı olduğu bilgisi verilmiştir. I. Ahmed döneminde sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Öncesinde Halep, Diyarbakır gibi önemli eyaletlerde valilik yapmıştır. Özellikle Celali isyanlarda mücadele etmiştir. Osmanlı-Safevi savaşlarını sona erdirerek Nasuh Paşa Antlaşması imzalanmasını sağlamıştır. Aşırı zengenleşmesi ve kibiri yüzünden padişah tarafından idam edilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 32: 426- 428.

³²¹ Mustafa Paşa, Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarında Yeniçeri Ocağı'na girerek burada da Bektaş Ağa'nın hazinedarlığı hizmetine girdi. Sonrasında çorbacı, sekbanbaşı, yeniçeri ağası ve sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Avusturya cephesinde serdar olarak görev yaparak ve Budin kuşatmasının kaldırılması için mücadelede bulundu fakat kalıcı bir başarı sağlayamadı. Sadrazam olduğu dönemde de pek bir başarı gösterememesinden dolayı görevinden alındı. Bu olaydan kısa süre sonra vefat etmiştir. Osmanlı zamanında ilk tez tütün vergisi koyan ve mangır adında bakır parayı basan kişidir. Mali alanda olumlu iz bırakmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan, "Mustafa Paşa, Tekirdağlı" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), Ek-2: 324- 325.

³²² Abaza Paşa, Genç Osman'ın kanını dava edip isyanda bulunan Erzurum Beylerbeyi'dir. Abaza kökenlidir ve Halep valisi Canbolatoğlu Ali Paşa'nın hazinedarlığı görevinde ilk olarak bulunmuştur. Lakin Canbolatoğlu'nun isyan edip bastırılınca esir düşmüştür. Yeniçeri ağası Halil Paşa'nın yardımıyla affedilerek Osmanlı hizmetine girmeyi başardı. İlerleyen zamanlarda Halep, Maraş ve Erzurum beylerbeyliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Fakat 1622'de Genç Osman'ın yeniçerilerce öldürülmesi onu kötü etkilemiştir. Bu olayda dolayı yeniçerilere öfkelenerek Erzurum'da kendi bölgesindeki yeniçerileri öldürdü. Böylece Celali isyanı başlatmış oldu. Sivas, Ankara gibi şehirleri kuşatarak ve İstanbul'a doğru yürümeyide planlamıştır. IV. Murad'ın ordusuna yenilerek sonunda affedildi ve Bosna valiliğine tayin edildi. Yine hakkında isyan edeceğine dair duyumların olmasından ötürü IV. Murad idam ettirdi. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mustafa Kara, "Abaza Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 1: 11- 12.

³²³ İbrâhim Paşa, Bayburt'ta dünyaya gelmiştir. Babası Katırcı Ahmed adında bir köylüdür. Genç yaşlarında Abaza Hasan'ın yanında levent askeri olarak görev aldı. Abaza isyanı çıkması üzerine İran'a kısa süreliğine kaçtı. Geri dönüşünde Firârî Mustafa Paşa'nın himayesine girerek iç çuhadarı ve kethüdası olmuştur. Daha sonrasında sadaret kethüdalığı, mirahur-ı sâniligi getirildi. Sonrasında mirahur-ı evvelige terfi edilerek padişahın güveni kazanmıştır. İbrahim Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla üçüncü vezir rütbesiyle Kubbealtı'na altına alındı. İlerleyen zamanlarda da rikab-ı hümayun kaymakamı tayin etti ve sonrasında sadaret kaymakamı görevinde bulundu. Viyana kuşatması Padişah'ın bilgisi dışında gerçekleşmiş ve başarısızlıkla sonuçlanınca Kara Mustafa Paşa, İbrahim Paşa ve yandaşları idam

düşmesiyle Sivas askeri dağılmışlar ise de Hüseyin Paşa Sivas'ın zabtından sarf-ı nazarla vezîr-i azamın kendüye olan infiâlinden dilgîr olarak ahz-ı intikâm kasdıyla doğruca âsitâneye müteveccihen hareket eyledi.

Vezîr-i azam ise Hüseyin Paşa'nın men ü defî hakkında beylerbeylere emir gönderip Anadolu beylerbeyisi Osman Paşa'yı³²⁴ dahi serdâr nasb ve irsâl ü hurûc-i ale's-sultân töhmetiyle arâka-i demi vâcibdir diyerek ulemâdan fetvâsını istihsâl eylemişti.

Hüseyin Paşa İzmid'e geldikde serdâr Osman Paşa karşı gelip cenkleşmiş ise de ol sely-i kûh-endâze mukâbeleden âciz kalarak bozulduklarından Hüseyin Paşa Üsküdar'ın Bulgurlu civârında Serdar tepesi nâm mahalle kadar gelip dayandı. Beri tarafından hayli asker (7) ve toplar ile Gürcü Mehmed Paşa³²⁵ Üsküdâr'a gönderilerek pâdişâh âlem-penâh dahi Üsküdar gönderilerek bağçasinde karâr eylemişti.

Hüseyin Paşa atlısının kesret-i cihetiyle ol gün bir hamlede Üsküdar'ın altını üstüne getirmek mümkün iken vaz-ı nâ hemvâre mübâşeret bi'l-uhra bâdî-i hüsrân ve

ettirilmiştir. Kaynaklarda oldukça kurnaz, zeki, ihtirash ve çıkarlarına zarar verenlere karşı oldukça zalim bir insan olarak Kara İbrâhim Paşa anlatılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan, “İbrâhim Paşa, Kara” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 21: 329- 330.

³²⁴ Osman Paşa, 1527 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Babası Özdemiş Paşa, San'a ve Habeşistan beylerbeyi'dir. Annesi Abbasi hanedanından olduğu ileri sürülmüştür. Farklı kaynaklarda babası Özdemiş Paşa'nın Dağıstan'dan getirilen bir Mısır Çerkezi olduğu belirtilmektedir. Osman Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarındandır. Paşa, Osmanlı ordusunda farklı görevlerde bulunarak bilhassa Safeviler ile yapılan savaşlarda önemli başarılar elde etmiştir. Sadarete geldikten iki ay sonra Osman Paşa Kırım'da hanlar içerisinde başlayan savaşları sonlandırmak için görevlendirilmiştir. Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmiştir. Tebriz'in Osmanlı'ya katılmasında çok büyük etkisi olmuştur. Tebriz'den Şenbigazan geçti ve buradayken Safevi hücumunu püskürtmüştür. Aynı günün gecesi Acısu menziline vefat etmiştir. Yaşamının çoğunu cephelerde geçiren Osman Paşa'nın Şemahî, Derbend, Habeşistan, Diyarbekir ve İstanbul'da bazı hayratlarının bulunduğu aktarılmaktadır. Şemahî'de cami ve tekkesi, Derbend'de cami, çarşı ve iki hanı bulunduğu bilinmekle ve ayrıca Diyarbekir'de bazı dükkânları vakfetmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Kemal Çiçek, “Osman Paşa, Özdemiroğlu” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 33: 471- 473.

³²⁵ Gürcü Mehmed Paşa, 17. Yüzyılda yaşamış Osmanlı Devleti'nde önemli hizmetlerde bulunmuş olan Gürcü asıllı bir devlet adamıdır. Paşa, Enderun'da yetişmiştir. Sarayda çeşitli görevlerde yer aldı ve ilk görevi matbah eminliği olmuştur. Ardından bu görevde iken Damad Mehmed Paşa'nın doğu seferine katılmıştır. Sonrasında çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâlığı ve kapıcıbaşı unvanıyla Lehistan seferine katılmıştır. İlerleyen süreçte, mirahurbaşılığı, Rumeli beylerbeyliği, Diyarbekir beylerbeyliği, kubbe vezirliği, Erzurum ve ardından Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Sonrasında IV. Murad'ın Revan seferinde Anadolu beylerbeyi sıfatıyla orduya katılmıştır ve ardında Maraş beylerbeyi olmuştur. Ahıska Kalesi'nin tamiri hizmetinde görevlendirilmiştir. Mehmed Paşa, Bağdat'ı yeniden zapt ettiği için kendisine Anadolu beylerbeyliği görevi verilmiştir. IV. Mehmed döneminde oldukça yaşlı olan paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Yaşı büyük olan veziriazam kısa süre sonra vefat etmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: DİA, “Gürcü Mehmed Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 28: 510- 511.

nedâmet idi ve kin teakkul ederek ben isyânı kabul etmem. Fakat vezîr-i azam ile şeren muhâkeme olmağa geldim. Mümkün değil ise fermân buyurulacak mahalle giderim deyi rikâb-ı hümâyuna oradan arz-ı inkıyâd ve itâatte bulunmuş ise de taht-ı imkânda olmadığını gördüğünden ale's-seher oğlu ile sebükbarca Karadeniz kenarına varıp bir kayığa binerek karşıya geçti. Bu sırada birâderi Ali Bey muharrik-i fitne töhmetiyle diyâr-ı âdeme gönderildi. Hüseyin Paşa, Rusçuka yaklaşmaktayken oradan takip etmekte olan bostancıbaşı yetiştir oğlu ile kendisine bilâ-aman Bergos'da³²⁶ idâm eyledi. Bir rivâyet de kendisi hayâ vezîr-i azama getirilip siyâset ile şehîd ve sezâ maktû-i bâb-ı hümâyuna konularak oğlu ıtlâk edildi. Safed sancağından munfasıl Zülfikar Paşa³²⁷, Hüseyin Paşa'nın perverdesinden bulunduğu cihetle Kıbrıs eyâleti verilip bâdehu Kapudan Paşa donanma ile vardıkda bîcâreyi dahi izâle eyledi. Bu vaka-ı muteallim rebîülâhirde³²⁸ olup bi-hikmetullah-i teâlâ vezîr-i azam dahi sene nihâyetine varmadı cezâ-i sezâsini buldu.

Teshîr-i Kazak

Aralık aralık Karadeniz sevâhilin istilâ ve gâret etmekte olan Kazak eşkiyâsının karargâhı bulunan ada ile Çerkes ve Kirman ve Zaca³²⁹ nâm-ı hisârları Kefe beylerbeyisi İslâm Paşa zabt ü tahsîr (8) ve ahâlisini darb ve tenkîl ederek derunlarında esîr edilmiş olan beş bin kadar ehl-i İslâm'ı halâs eyledi.

Donanma Ahvâli

Donanma-yı hümâyun ile Akdeniz'de dolaşmakta olan Kapudan Piyâle Paşa birkaç pâre düşman sefineler ile seksen kadar esîr tutup Şâbanda halic-i âsitâneye dâhil oldu. İstanbul Sarayı'nda Sepetci Köşkü nâm-ı kâsrın hedmiyle yerine altı ay zarfında ve saatlice bir kâsr-ı dil-küşâ yapıldı.

³²⁶ Bulgaristanda bir şehirdir. Bununki Burgaz. Detaylı bilgi için şu kaynağa bkz.:Tahir, Sezen, Osmanlı Yer Adları, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın, 2017), 15.

³²⁷ Zülfikar Paşa, Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda yaşamış önemli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamı ve diplomatlardadır. Elçi Zülfikar Efendi olarak bilinmektedir. Vakfiyesinden geçen isimlerden anlaşıldığına göre devşirme kökenlidir. Has oda'da yetişmiştir. İlk olarak çavuşbaşı, kapıcıbaşı, rûznâmçe-i evvel ve nişancı vekili olarak Avusturya savaşları yaşanırken orduya katılarak burada görevde bulunmuştur. İlerleyen zamanlarda Avusturya ve Viyana'da elçi olarak görevlendirilmiştir. Zülfikar Paşa'nın elçiliğini anlatan bir sefaretnamesi olup iki nüshasında yurt dışındadır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Songül Çolak, "Zülfikar Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 44: 557- 559.

³²⁸ Miladi Temmuz / Ağustos ayları 1643 yılına denk gelmektedir.

³²⁹ Metinde (ضاجو) şeklinde yazılmıştır.

Vefât-ı Şehzâde Sultân Murad

Zilkâdenin altıncı günü³³⁰ Şehzâde Sultân Murad'ın vukû vefâtıyla ecdâd-ı âlî-nejâdları türbesine defnedildi.

Cinci Hoca³³¹ Vukûâtı

Pâdişâh'ı âlem-penâhın kable'l el-cülûs müddet-i medîde tenhâ-nişîn oldukları sırada hafakan ve sihir gibi bâzı sevdâ illetine mübtelâ olmalarından nâşî cülûs-ı hümâyundan sonra hâyli müdâvât edilmiş ise de çâresi bulunamamış idi. Vâlîde sultân müdâvat-ı cismâniyyenin âdem-i tesirini görmekle rûhânî ilâç tedârîki fikrine düşerek Hasan Efendi, medresesinde talebeden Hüseyin nâm bir şehzâdenin ediye-i mesûre bildiğini istihbâr ile celp ettirdi ve mûmâ-ileyh bâzı nîrencât ile muâlece ettikde keyfe mâttefak pâdişâh hazretlerinde biraz hiffet müşâhede olunmasıyla derhâl malûm sultânî tâyin (9) ve bervech arpalık Galata kazası ihsân buyuruldu.

Günden güne ikbâlî artıp Karaçelebi-zâde³³², Mahmud Efendi'ye dâmât oldu ve ol günlerinde vezâretle taşra çıkmış olan Silâhdar Şehriyârı Yusuf Ağa ile yek-cihet

³³⁰ Miladi 16 Ocak 1644 yılı.

³³¹Cinci Hoca Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim şehzadeliğinde kötü buhranlar geçirdiği zamanlarda saraydan bazı kadınların tavsiyesiyle kendisini okutmak suretiyle tedavi etmiştir. Şehzadeyi okuyanlar içinde Safranbolulu Hüseyin Efendi adındaki medrese talebesi de bulunmaktadır. Hüseyin Efendi, babasından öğrenmiş olduğu bazı dualarla medreseye gelen hastaları okuyarak ve iyi ederek ün kazanmıştır. Bunun üzerine valide sultana tavsiye edilerek saraya getirilip şehzadeyi iyileştirmiştir. Sultan İbrahim hükümdar oluna bütün itirazlara rağmen Hüseyin Efendi, padişah hocası ve kısa sürede Anadolu kazaskeri olmuştur. Hüseyin Efendi, okuyuculuğundan ötürü 'Cinci Hoca' diye ünlenmiştir. Padişah'a yakınlığından dolayı devlet işlerine müdahalelerde bulunmuştur. İlerleyen zamanlarda rüşvet ve adam kayırma olayları onunla birlikte daha da artmış ve bu yüzden şikâyetler artınca padişah'a iletilmiştir. Padişah bu olaydan sonra Hüseyin Efendi'yi görevinden azletmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi ' II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar' Cilt:III., (Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara, 1983), 225-226.

³³² Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihîsidir. Doğum yeri Bursa'dır. Köklü Osmanlı ulemâ ailelerindendir. Babası Rumeli kazaskeri olan Hüsâmeddin Efendi'dir. Babasının vefat etmesiyle Zuhûrî mahlasıyla şiirleri olan Mehmed Efendi'nin yanında yetişmiştir. İlk olarak şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den mülâzemet alıp pek çok medresede müderrislik yaptı. IV. Murad'ın tahta geçerken Abdülaziz'de İstanbul'a gelip müderrislik görevinde bulundu. Nisan 1624 yılında Yenişehir kadılığı görevine tayin edilerek kariyerinde yeni bir dönem başlamış oldu. İki yıl sonrada Mekke kadısı görevine tayin edildi. Devamında Karaçelebi-zâde Edirne kadısı ve İstanbul kadısı olmuştur. Bu kadılık görevi çok hareketli geçmiştir. İstanbul'da meydana gelen yağ darlığına sebebiyet veren Abdülaziz Efendi'nin narh hususunda gösterdiği katı tutumu kabul edilmiştir. Bunun üzerine IV. Murad idam edilmesini istemiş ve sadrazam Bayram Paşa'nın araya girmesiyle affedililerek Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Sürgünden gelmesiyle Abdülaziz Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmiştir. Sultan İbrahim döneminde gerçekleşen olaylardanda etkillendiği için padişahın tahttan inderilmesinde rol oynamıştır. IV. Mehmed döneminde şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Nevzat Kaya, "Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 24: 381- 383.

olarak vezîr-i azama hilâf-girliğe başladılar. Bu arada Rumeli beylerbeyisi Fâik Paşa ile Sofya kâdisi Mehmed Efendi beyininde bir maddeden dolayı mugâyeret zuhûr edip Mehmed Efendi, İstanbul'a gelerek arz-ı şikâyetde bulunmayla huzur-ı hümayunda iki hasmın murâfaası bi'l-icrâ Fâik Paşa'nın zulm ü ve adâveti sâbit olduğundan vezîr-i azam sûret-i teşeffuda bulundu ise de müsmir olmayıp katledilmesiyle bu husûs vezîrin gereği gibi kesr-i nüfuzunu mûcib olmuş idi.

Vezîr-i azam Kara Mustafa Paşa'nın İzâlesi

Mustafa Paşa, Fâik Paşa vukûâtını bervechle hazm edemeyip Receb Paşa tarzı üzre Yeniçeri tâifesin tahrîk ve evvelâ Silâhdar Yusuf Paşa'nın³³³ izâlesin tasnîm eyledi ise de keyfiyet duyulup bi'l-etrâ sem-i hümayuna ilkâ olunmakla şehriyâr hazretleri gâyetle müteessir ve gazab-nâk olarak vezîr-i azamı huzurlarına celb ile keyfiyeti istifsâr eylediklerinde haberi olmadığına koynundan bir Mushaf-ı Şerif çıkarıp kizb üzerine yemîn ettiğinden, hikmet-i Hudâ gazab-ı şâhâne bir kat daha artmakla bostancıbaşı hapsine verildi.

Orandan bir takrîb ile çıkıp sarayına vardıkda itbâna silâhlanmalarını emr eyledi ve kimse sözüne tabiyyet etmediğinden çâresiz kalarak tebdîl-i câme ile arka taraftan yola çıkarak (10) firâr etmek istedi ise de sarayını bostancılara ihâta etmiş olmalarıyla ardına düştüklerinden tutup getürmekteyken Hocapaşa çarşısında kâin-i sebil önünde bostancıbaşıya hatt-ı hümayun eriştiğinden alâ-melei'n-nas mahnûkan şehîd edilip bina eylediği türbesine defnolundu.

³³³ Silâhdar Yusuf Paşa, Osmanlı devlet adamı, kaptan-ı derya ve Girit serdarı olarak bilinmektedir. Hırvat bir ailenede dünyaya gelmiştir. Devşirme kökenlidir. Devşirme ocağındayken yetenekleri fark edilip silahdarlık görevine getirilmiştir. Sonrasında kaptan-ı derya görevine getirildi. İlerleyen zamanlarda serdar olan Yusuf Paşa'nın kumandalığında 30 Nisan'da 1643 yılında Malta seferi için Osmanlı dananmasıyla İstanbul'dan hareket etmiştir. Girit, Osmanlı devleti için Akdeniz hâkimiyeti önünden engellerden biridir. İlk hedef olarak Hanya muhasarasına başlandı. Hanya'yı alan Yusuf Paşa İstanbul'a geri döndü. Sultan İbrahim bu başarı üzerine İstanbul'da üç gün güç şenlikler yaptırmıştır. Bu olaydan rahatsız olan Sadrazam Sultan-zâde Mehmed Paşa, Yusuf Paşa aleyhine bir takım tetiplerde bulundu. Padişah'ı etkileyerek Yusuf Paşa'nın Mısır valiliğinden uzaklaştırmak istediysede başarılı olamadı. Çünkü Yusuf Paşa'yı Cinci Hüeyin ve Kösem Sultan tarafından desteklenmekteydi. İlerleyen zamanlarda Padişah huzuruna Yusuf Paşa'yı çağdırarak hemen Girit'in tamamen ele geçirilmesini istemiştir. Fakat Paşa bu duruma mevsimlerden kış olduğu için karşı çıkınca aralarında tartışma çıkmıştır. Bu olaydan dolayı Padişah Yusuf Paşa'yı idam ettirmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Feridun Emecen, "İbrâhim I." içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 21: 279- 281.

Vezâret-i Sultân-zâde Mehmed Paşa

Mühr-i vezâret Şam vâlisi bulan Mehmed Paşa'ya irsâl kılınarak Kenan Paşa vezîr-i azamın vürûduna değin kâimmakâm nasb olunmuşdu. Vezîr-i azam zilhicce, evâhîrinde âlay-ı vâlâ ile İstanbul'a geldikten sonra Anadolu eyâleti kâimmakâm Kenan Paşa'ya Şam vilâyeti, Gürcü Mehmed Paşa'ya Erzurum vilâyeti, Siyavuş Paşa'ya Sivas vilâyeti, Musa Paşa'ya Karaman eyâleti, Çavuşbaşı Durak Ağaya tevcîh kılındı.

Zilhiccede³³⁴ Şeyhülislâm Yahyâ Efendi irtihâl ederek naşı bin târihinde şeyhülislâm bulunan perderi merhûm Zekeriya Efendi türbesine defnedildiğinden mesned-i celîl fetvâyı Ebûsaid Efendi'ye tevcîh kılındı.

Lâkin Kara Mustafa Paşa'nın vefâtıyla Yahyâ Efendi'nin irtihâlinden sonra licâm-ı umûr-ı saltanat saray halkının iltimâs ve sevkîyle ileri gelen bir takım nâ-ehiller eline geçerek ve pâdişâh ise muâşeret-i nisvana rağbet etmesiyle umûr-ı devlet o gibi netice hâlî bilmezlerin müdâhaleleri iline girerek bunların hudûddan efzûn olan tahsîsâtı hazîne-i devleti kurudup askere vaktiyle ulûfe verilememekle bi'l-ahire nihâyetsiz (11) şûriş ve şikâyet vukûâtını ve efâil-i acîbe ve garîbe zuhûrunu bâdî olduktan başka bir taraftan kesret-i tebdilât dan mesâlih-ı mühimmenin müzâkeresine bile vakit bulunamayıp nizâm ve intizâm-ı devlet birden bire dûçâr envâ-ı perîşânî ve felâket olmuşdur ki tafsîlî muhâkeme fâslında gösterilmiştir.

Bâzı Tevcîhat

1054 Muharreminde³³⁵ Defterdâr Koca Mehmed Paşa azl, yeri Kara Hasan Efendi'ye verildi. Mısır beylerbeyisi Maksûd Paşa'nın dahi infisâliyle yerine Eyüb Paşa geçti. Bu sırada bir şehzâde vücûda gelip şenlikler icrâ olundu. Deli Hüseyin Paşa dahi Bağdat'tan gelip ikinci vezîr ve birkaç günde musâhib-i şehriyârî olmuş iken vezîr-i azam çıkamayıp Budin İlini verilerek tebîd edildi.

³³⁴ Miladi Şubat / Mart 1644 yılına denk gelmektedir.

³³⁵ Miladi 1644 Mart/Nisan ayına denk gelmektedir.

Pâdişâh Hazretleri'nin Edirne'yi Seyâhati

Cemâziyelevvelin yigirmi sekizinde³³⁶ Sultân İbrâhim Han sebûkbârca Edirne'ye teşrîfi ile bir mâh kadar ârâm ve ikâmetten sonra âsitâne-i aliyyelerine avdet buyurdular. Yeniçeri ağası Sâlih ağa vezâretle defterdâr tâîn buyuruldu.

Bâzı Düvel-i Ecnebiyye Vukûâtı

Bu esnâda, İsveç İle Nemçe³³⁷ ve Erdel üzerine Fransa İmparatoru ile İspanya kralı bi'l- ittifâk yürüdüler ise de muahharen (esâsiyâ) ülkesini Fransa'ya (Bumeranza'yı)³³⁸ dahi İsveç'e verip (12) sulh oldular. Tafsîlâtı düvel-i ecnebiyye vukûâtı faslında gelecektir.

Nemçe'den elçi gelip kemâkân bekâ-i sulh u salâh ile beraber Erdel hâkimi (Rakoçi)'nin Nemçe toprağına olan teaddî ve tecâvüzünün defî için emr-i hümâyûn estârını rica etmesiyle müsâade buyuruldu.

Haleb eyâleti vâlisi Ahmed Paşa³³⁹ bâzı eyâlet zabtından sonra dîvan-ı hümâyunda haslar tâîn olunmuşidi. O sırada irtihâl-i dâr-ı bekâ etti.

Mısır'dan Mâzul Prizrenli Maksûd Paşa'nın Katli

Mûmâ-ileyh Defterdâr Ömer Efendi sayesinde sipâhî olmuşidi. Âsitâne'de defterdâr kethüdâsı iken Kara Mustafa Paşa vezâretle Diyarbakır eyâletine gönderdi ve oradan Mısır'a naklolundu ise de istihkâkıyla Mustafa Paşa'nın ittifâkına mağrûr olup Mısır'da olur olmaz dâvâlara yapışp halkı başına üşürmekle kendisini ahâli taht-ı habse alarak keyfiyeti âsitâneye îlâm etmeleriyle yeri Eyüb Paşa'ya verildi. Bâzı mevâdda

³³⁶ Miladi 2 Ağustos 1644 yılı.

³³⁷ Günümüz Avusturya'nın eski adı.

³³⁸ Metinde (بو مر انزا) kelimenin harfleri tam olarak okunamamaktadır.

³³⁹ Ahmed Paşa, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa'dır. Şehrizor, Kerkük ve Basra beylerbeyliği görevinde bulunmuş ve 1719'da vezir olmuştur. İran seferi görevlendirilmiş babasının vefat edince yerine Bağdat valiliğine kendisine verilmiştir. Sonrasında şark seraskerliği görevini üstlendi. Ahmed Paşa Hemedan'ı aldı. Afgan Şahı Eşref ile yaptığı savaşta başarılı olmadıysada yapılan antlaşma ile Hemedan, Tebriz, Revan ve Tiflis yöresinde içine alarak Osmanlı topraklarına katmıştır. 1733 yılında Halep valiliği görevine tayin edilmiş ve Rakka'ya gönderilmiştir. Bu görev sırasında İran meselesi ve bölgedeki aşiret sorunlarıyla ilgilenmiştir. İlerleyen zamanlarda ikinci kez Bağdat valisi olmuştur. Paşa, İran sınırında Baba Sancağına yaptığı sefer dönüşü sırasında vefat etmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan, "Ahmed Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 2: 111.

vezîr-i azamın rızâsına dahi muhâlefet etmiş olduğundan iğbirârı var idi. Mısır’dan gelir gelmez vezîrin ilkâatıyla sene-i mezbûre recebinde³⁴⁰ katledildi.

Girid Fütûhâtı

1054 evâhirinde³⁴¹ Girid Seferi açılıp bunun başlıca sebebi şu keyfiyet olmuş idi ki dârüssaâde ağası Sünbül Ağa’nın bâzı etvârından zât-ı şâhâne dilgîr olmakla Mısır’a nefyi hakkında (13) irâde sâdır olarak bi’l-cümle mâmelekiyle bir sefineye irkâben mahall-i menfâsına gönderilmiş ve Mekke kâdısı Bursalı Mehmed Efendi³⁴² ve beş altı yüz kadar hüccâc dahi refâkatında bulunmuş idi. Esnâ-yi rahda Rodos’a karîb bir mahalde önlerine altı pâre Malta gemileri çıkararak ağayı mûmâ-ileyh şehîd ve Kâdı Efendi ile hüccâcın kâffesini esîr ve cümle mallarını gasp etmiş ve gerçe mezkûr sefineler dahi Malta’ya varmaksızın fırtınaya tutulup kâmilen gark ve şikest olup içlerinden canlarını bile kurtaramamış iselerde keyfiyet âsitâneye ask ettikte Malta korsanlarının şu hareketi Venedik ile olan sulhun nakzını müeddâ ve Girid cezâresinin müddet-i medîde muhâsarasıyla feth ü teshîrine bâdî oldu.

Şöyleki 1055 evâailinde³⁴³ berren ve bahren mühimmât-ı harbiyyenin ikmâl ve sevkine başlanarak Anadolu eyâletlerine fermânlar ısdar olunup Rumeli ümerâsına dahi ahkâm-ı şerife gönderildi ki Sakız mukâbelesinde (Çeşme) nâm mahalde hazır bulunalar Karaman vâlisi Durak Paşa’ya cümle asâkiri sefâyine koyup göndermesi bildirdi. Mukarreb hazret-i hünkâr Silâhdar Yusuf Ağa kapudan-ı derya mansıbıyla kâmkâr ve donâma-ı hümayun asâkirine dahi serdâr olup sâlâr-ı leşker berr ü bahrı uhde-i rüyetine ilâveten memûriyet kılındıktan başka karâbet müsâheretine nâîliyetle erkân-ı devlet meyânında serfirâz olundu. Serdâr-ı muşârün-ileyh mühimmât-ı seferiye ve tedârikât-ı

³⁴⁰ Miladi Eylül / Ekim 1644 yılına denk gelmektedir.

³⁴¹ Miladi 1645 yılının son aylarına denk gelmektedir.

³⁴² Mekke Kâdısı Bursalı Mehmed Efendi, 1568 yılında Bursa’da dünyaya geldi. Babası Osmanlı taihçisi ve âlimi Hoca Sâdeddin Efendi’dir. İlk eğitimini babasında almıştır. İlk olarak Mayıs 1586 yılında İsmihan Sultan Medresesi müderrisliği payesiyle ilmiye mesleğinden dolayı göreve getirilmiştir. Daha sonra Sahn-ı seman, Yavuz Sultan ve Süleymaniye medreselerinde müderris olarak görevinde bulundu. İlerleyen zamanda da Mekke kadılığına tayin oldu. Bir ara görevinde istifa etti iki ay sonra Damad Efendi yerine Anadolu kazaskeri olmuştur. Şeyhülislamlık ve Rumeli kazaskerlik görevlerinde de bulunmuştur. Mehmed Efendi, babasının vefatı üzerine inzivaya çekilmiştir. İlerleyen süreçte yeniden şeyhülislamlık görevine tayin edildi ve vefat edene kadar bu makamda kalmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mehmet İpşirli, “Mehmed Efendi, Hocaâzâde” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 28: 452-453.

³⁴³ Miladi 1645 yılının son aylarına denk gelmektedir.

harbiyyeyi ikmâl eyledi. Bu sırada Rumeli eyâleti Küçük Hasan Paşa'ya³⁴⁴ verilip Zağarcıbaşı Murad Ağa yeniçeri ağası yerine sefere tâyin edildi. (14) Kâimmakâm-ı sâbık Musa Paşa cemi mühimmât ve âlat cephânesiyle doksan pâre karamürsel ü kapudan ve şaykayla Selânîk'e ve almış pâre sefîne dahi Çeşme'ye varıp lenger-endaz oldular. Bu esnâda umerâ-yı mecrâya huzur-ı serdâra yüz sûr Mekke âğaz eylediler. Anlardan Memiş-paşaoğulları Rodos'tan çıkıp gelirken Emkeri³⁴⁵ Adası Limanı'nda bir Malta gemisine rast gelip teşhîr ve içinde bulunan otuz altı nefer adaya zarb şemşîriyle derzincir ederek huzur-ı serdâra götürüb hilatlar ile envâ-yi taltîfata mazhar oldu ve bu kısa feth ü zafer bir fâl-ı hayredildi. Beri tarafta Cezâyir ve Tunus ve Trablus ocaklarına ahkâm-ı şerife gönderilip anlar dahi sefere hazır ve kudûm sipahsâlâra muntazar oldular.

Donanma-ı Hümânuyu'nun Girid Cânibine Hareketi

Serdâr-ı Ekrem leşker-i cerî ki Cezâir kalemi ile müsemmadır, mavanalara ve kadırgalara tevzî ve taksim etti. Kürekçiler ve mühimmât-ı sâireyi ikmâl ü itmâm ve pâdişâh-ı âlem-penâh bizzat tersâne-i âmireyle teşrîf ile sefâin ve toplar ve âlât kaleler ihzârına teşebbüs ve ikdâm umûr-i askeriye ve tedârükât-i harbiyye ihtimâm buyuruldu.

Mâh-ı saferin yigirmi ikinci çarşamba günü³⁴⁶ sefer-i zafer-rehbere memûr olan ocak ağalarına ve çorbacılara hilatlar giydirip hemân azîmete emr buyurdular. Âsaf-ı cem Yusuf Paşa rebîülevvelin dördüncü günü³⁴⁷ huzur-ı hümâyunda donanma-yı nurset-pemây ile arz-ı şevket ve top ve tüfenk şenlikleri ile neheng misâl engine salıp azîmet ettiler ve doğru Sakız Limanı'na vardılar.

Rebîülevvelin yigirmi beşinci günü³⁴⁸ Anadolu askeri kırk pâre şayka (15) ile Sakız Limanı'na ve sekiz gün sonra Kızıl Hisâr Limanı'na geldiler. Burada Rumeli

³⁴⁴ Hasan Paşa, Gürcü asıllı, 1657 yıllarında dünyaya gelmiş ve babası IV. Murad'ın sipahilerinden Matlı Mustafa Beyin oğludur. Merzifonlu Kara Mustafa'nın hizmetine girip buradandan İstanbul'a gelerek Eyüp semtinde oturduğu için 'Eyüplü' lakabıyla tanınmıştır. Enderun'da yetiştiği ve çakırbaşılığa getirilmiştir. 26 Haziran ayında Rumeli beylerbeyi pâyesine getirildi ardından Zenta bozgunu sonrasında vezirlik rütbesi ve Niğde sancağı eklenerek Kahraman beylerbeyliğine tayin edilmiştir. 1702 yılında Diyarbekir valiliğine getirildi ve devamında Bağdat üzerinden giderek yolun güvenliğini sağlayarak buradaki karışıklığı gidermiştir. Bunun sonucunda gösterdiği başarılarından dolayı Bağdat valisi görevine tayin oldu. Valiliği sırasında adaleti, iyi idaresi ve askeri faaliyetleriyle asayiş sağlamıştır. Vefatına kadarki zamanda yaklaşık yirmi yıl görevde kaldığı sırada bilhassa asi aşiretlerle uğraşarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Hasan Paşa, Eyüplü, "Hasan Paşa, Eyüplü" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 16: 336- 337.

³⁴⁵ Metinde (امكرى) şeklinde yazılmıştır.

³⁴⁶ Miladi 19 Nisan 1645 yılının çarşamba gününe denk gelmektedir.

³⁴⁷ Miladi 20 Haziran 1645 yılı.

³⁴⁸ Miladi 21 Mayıs 1645 yılı.

sipahsâlârı Hasan Paşa dahi eyâleti askeri ile Kızıl Hisâr Limanı'ndan serdâr-ı ekrem ile beraber (Termis)³⁴⁹ nâm hisâr limanına girmişlerdi.

Rumeli askeri dahi gurre-i rebîyülâhırde³⁵⁰ doksan sefine ile (Termis) sevâhilinde donanma-yı hümâyuna mülâkî oldular. Kâffe-i ümerâ-i İslâm ve mîr-i mirân kirâm her cânibden gelip sefâin-i hümâyun ile Çuka adası kurbunda lenger-endaz oldular. Ertesi gün oradan hareket ve Girid kurbunda (Sikelya)³⁵¹ nâm harâbe adaya muvâsalat olundukda Girid'in dağları seçilip gemilerden fanuslar ibkâd ü işâl olundu. Evvel vakit ki asâkir-i İslâm kemâl debdebe ve ihtîşâmıyla Girid sâhiline sâye-endaz-ı satvet olarak rekz-i hıyam eylediler ve hiç durmayıp bütün kurâ ve buyut-ı adâyı târumâr ettiler ve hayli adânın başlarını serdârın önünde yuvarladılar.

Ertesi gün Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa, Rumeli askeriyle ve Yeniçeri kethüdâsı Murad Ağa ve Samsoncubaşı İbrâhim Ağa önlerine düşüp gemilerden mühimmât-ı lâzıme nâkl olduktan sonra Hanya Hisârı muhâsarası fermân olundu.

Bu sırada asâkir-i mansûre bir hücum daha gösterip ganâim-i bîşümâr ile muğtenim oldular ve vâfir esîr ve mal aldılar.

Aya Todori Kalelerinin Fethi

Bunlar Girid cezâresine karîb üç dört mil ve müdevver bir cezîrede (16) vakidir. Cezîrenin iki tarafında dîvarlarının arz-ı altı ve irtifâ on iki zirâ olarak iki hisâr-ı metindir. Aya Todori Kaleleri demekle mâruftur derunları balyemez toplar ve cebehâne-i zâhireleriyle mâlâmâl idi. Asâkir-i nusret-meâsirin şiddetli savaşlarından dört saatte kabza-i teshîre alındı.

Serdâr-ı kâmkâr gece askeri Hanya cânibine irsâlden sonra mirlivâ Amasyalı Ahmed Paşa ve Tırhala Beyi Ahmed Bey serdengeçti ağaları ve Tunus ve Trablus askerinden birazı sefâinden çıkarılıp sandalları palaşkermeler sâhil-i cebel-i cezîreye

³⁴⁹ Termis limanı Mora'da Sikla Burnu'nun batısında bulunmaktadır. Bu liman, J. Von Hammer'in Osmanlı İmparatorluğu Tarihi adlı eserinde ifade edilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: J. Von Hammer, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2008), 47.

³⁵⁰ Miladi Mayıs / Haziran 1645 yılına denk gelmektedir.

³⁵¹ Sikelya Adası J. Von Hammer'in Osmanlı İmparatorluğu Tarihi adlı eserinde Hanya'nın alışı başlığı içerisinde geçmektedir. Şu şekilde ifade edilmektedir: Padişahın emriyle yola çıkan serdar Yusuf Paşa Girit Girit'e doğru yol almıştı. Ertesi günü akşamı ufukta Girit dağlarının görünmesiyle geminin fenerleri yakıldı. Yusuf Paşa o gece Sikelya adındaki boş adaya ulaştı. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Hammer, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 47.

gönderdiler. Leşker hisâr miyânına vardıklarında bâlâ-i hisârdan gördüler ki kapuları açılmış. Fi'l-hâl bi rezm ü cidâl girip kabz ettiler.

Ertesi gün hayli cenk oldu ve pek çok hücum gösterildi ve adânın başına ateş gibi toplar ve kelleler yağdırıldı. Lâkin gâziler kemâl gayretlerinden birdenbire hisâra yürüyüş ettiklerinden meğer kapı içinde evvelce adâ tarafından bir lağım hazırlanmış imiş birdenbire ateş alarak tarafeyce hayli telefât zuhûra geldi.

Bunun üzerine gâziyân önlerine geleni kahr u tedmîr etmeğe başladı ise de serdâr-ı merhamet-nisâr ahâli-i kaleye bir güne îras hasâr etmemeleri için asâkir-i İslâma tenbîhât-i ekîde ısdar eylediğinden ahâli her taraftan orduya dehâletle zehâir ve erzâk-i sâiresince hizmet etmekle başlamışlar idi.

Hanya'nın Muhârası

Cemâziyelevvelin üçüncü günü³⁵² leşker-i mansûr Hanya Kalesi kilisâsını (17) Konstantin Tepesinden metris kurdular.

Tepeden Rumeli beylerbeyisi Hüsnü Paşa ve sağ kol ve sol kol alay beyleri ve Alaca Hisâr ve Avlonya³⁵³ ve Elbasan³⁵⁴ beyleri yedi adet cesîm balyemez toplarıyla âmâde olup yeniçeri kethüdâsı yeniçeri taifesiyle metrise girdi. Samsoncubaşı İbrâhim Ağa neferiyle metris kurdu. Mirlivâ dukakin Ali Bey sipâhileriyle ve serdengeçti ağaları Tunus dilâverleri, Suda boğazında muhâfazaya gelen adâyı hisâra duhûldan men ü defa tâyîn olundular ve cenâb-ı serdâr tevâbiiyle evvelâ Taşköprü'de asker tarafına ve sâniyen donanma gemileri cihetine nigâhban kodular.

Hanya Kalesi târif kabul etmez derecede bir hisâr-ı metindir ki memâlik-i mahrûsede bu tarz üzre mislî yokdur. Venedikliler dört yüz seneden beri ve bunun inşâ ü îmarına cebehâne ve mühimmâtına kemâl mertebe metânet vermişler idi. Yedi burc-ı³⁵⁵ refî vardır ki her biri vûsat ve irtîade birer hisâra mümâsildir ve her birinde yigirmişer balyemez toplar var idi. Dîvarının arz-ı beş atlı cündî oynayabilir derecede vâsidir ne top-kâr eder ve ne de sâir sûretle zafer-yab olunabilir. Bunlardan başka dokuz tabyası dahi vardır ki on beşer balyemez toplar ile şehri muhâfazaya yalnız bunlar kifâyet eder ve iki

³⁵² Miladi 27 Haziran 1645 yılı.

³⁵³ Avlonya, Girit'te bir limandır.

³⁵⁴ Elbasan, Arnavutlukta İşkomi nehri kıyısında bulunan tarihi bir şehirdir.

³⁵⁵ Burc- Burç: Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi'dir.

köşesinde iki hâki dağ çıkarılmışdır ki bütün burc ü tabyalara ve ve bahr nezâreti şâmildir ve bir mahfûz limanı ve gâyet cesîm tersânesi vardır.

Haziranın on yedisi idi ki ale's-sabâh topar ile döğölmeye mübâşeret olundu ve ol kadar cenk ü cidâle ikdâm kılındı ki (18) adâ-yı bed-girdar rûgerdan firâra başladılar. Üzerlerine şiddetli bir hücûm gösterilip asâkir-i Osmânîyye ekser adâyı kılıçtan geçirdiler. Bir takımı cibâle firâr eylediler. Bu sırada serdengeçti ağası Hayalizâde Arnavud Hüseyin Ağa şehîd olmakla yerine Yusuf Ağa geçti.

Muhâsaranın on yedici günü rûy-i deryadan yigirmi kadar felek-i fülk-rehber ile Cezâir askeri dahi başgösterdiklerinden Suda Limanı'nda muhâfazaya tâyin olundular. Bu cihetle adâ hisâra duhûldan meyûs kılındı.

Serdâr tabyalar sürölmesine ikdâm edip iki tabya düzüldü. Yeniçeri ve sekban-ı Rumeli tüfenk-endazları kengere-i hisâra çıkan adâları makhûr eylediler.

Ve tabyanın muhâfazasını Mirlivâ Üskübî Ali Bey ve Çorbacı Ali Ağa memûr oldular.

Adâyı mağmum asker-i mansûre üstüne bir hücûm göstermiş ise de yine makhûren rah-ı firâra ayakbastılar.

Cemâziyelevvelin yigirmi yedinci günü ki³⁵⁶ muhâsaranın yigirmi beşi idi. Hazreti padişâh tarafından hatt-ı hümayun ile cenâb-ı serdâra bir kabza murassa seyf ile iki zerbeft samur kablu hilat-ı girân-mâye gelip hatt-ı hümayun dîvanında kemâl tâzim ile feth ü kırâat olunarak asâkir-i İslâm iltifât-ı padişâhîden mesrûr oldular. (19)

Asâkir-i İslâm'ın Handaka Hücûmu

Vezîr Hasan Paşa ve Murad Ağa nısf-ı nehârde Rumeli'den ve yeniçeriden ve serdengeçti askerinden mürekkep hayli bahadır kimseleri zîr livâ-i nusret-pîrâda cemedilip adânın handakdan zîr-i tabyaya geldikleri görülmesiyle mûkabele ve hayli muhârebeden sonra hisâra firâr edip gittiler. Lâkin ol gün Hasan Bey-zâde Hüseyin Bey Avlonyalı bir mâh-ı cihân-ı dilrubâ idi, şehîd oldu ve hayli gâziler dahi şerbet-i şehâdeti içti.

³⁵⁶ Miladi 21 Temmuz 1645 yılı.

Muhâsaranın kırk beşinci günü handakında olan beş pâre topa bir yerden ateş verildikte guzât şiddetle yürüyüş ettiler. Gürûh-i mekrûh pâ-yı sebâti muhkem tutup azîm-i cenk oldu. Guzâtın kimi mecrûh ve kimi şehîd düştü.

Alaca Hisâr beyi Davud Bey ve Hızır Çorbacı ve odabaşlar ve Yenice Beyler câm-ı şehâdeti içip binden mütecâviz yeniçeri ve paşa ağalarına gezend erişti. Hasan Paşa ve Murad Ağa dahi yaralandılar.

Lâkin muhâsaranın elli ikinci günü idi ki asâkir-i Osmânîyye inâyet-i bî-gâyet hazret-i Kird-kârî ile râyat-ı nusret-âyatı ser-ber-ca dikdiler ve sadâ-i tekbîr ve gulgule-i zurna ve nefîri asumâna erişdirdiler.

Samsoncubaşı kolunda olan Rumeli ve Anadolu askeri ve yeniçeri serdengeçtileri dahi lağım gediğinden hisâra suûd edip emîrû'l-umerâ Hasan Paşa ve Murad Ağa ve Ahmed Paşa zîr-livâlarında olan bahâdırân-ı dilîrân ile kaleye girip gedikleri zabt ettiler. (20)

Lâkin adâ mahal-i rezm olan bercedden yüksek tabyaya firâr etmişler ise de leb-i deryada olan arslan burcu tabyası arasındaki yüksek tabyadan askeri nişâne-i top ve tüfenk etmeleriyle hayli kimse mecrûh ve şehîd oldu içine girmek mümkün olamadı. Sağ kol alay beyi Mustafa Bey ve sâbikan Alaca Hisâr beyi Mahmud Bey ve Serdengeçti ağası Yusuf ağa ve Yeniçeri serdengeçti ağası Deli Kurd şehîd oldular. Yanya Beyi Arslan Paşa ve Nemçe çorbacılar ve odabaşlar hayli cerîha yediler.

Hanya Hisârı'nın Fethi

Asâkir-i mansûrenin kemâl savlet ve tehâcümlelerinden muhâsaranın elli dördüncü günü idi ki düşmanın muâvinleri zer-dârları ve kapudanları ve topçuları ekser helâk olup inâyet-i Hak ile artık asâkir-i İslâm'ın Nemçe'yi satvetlerinden halâs-ı cana teslim hisârdan başka bir çâre olmadığını gördüler.

Bunun üzerine umerâ ve asâkir ve şehir halkı bi'l-müşâvere teslim-i bâb-ı hisâra çaru-naçar rızâ-dade oldular. Sene-i mezbûre recebin birinci perşembe günü³⁵⁷ kapudanlar tabl çalarak yürüyüş mahalli olan gediğe geldiler. Asâkir âlât-ı cenge dest urdular.

³⁵⁷ Miladi 23 Ağustos 1645 yılı.

Ol saat adâ bervech hisârda nişâne-i cenk olan siyah bayrağı alıp bir ak sancak dikmişler ve sedâ-ı el-amânı kengüre-i asmâne eriştirmişler idi.

İki marûf kimse hisâra rehin vaz olunup umerâ-yı adânın (21) iki maslahatgüzar ki biri Venedik'ten ve biri şehirden idi. Huzur-ı serdâra çıktılar. Evvelâ hâriçten gelmiş olan adânın canına ve mâl u iyâline kimse değmeyüp gemileriyle memleketlerine gitmelerine ve ehl-i şehrin dahi mâl ü iyâl ve hânelerine hiçbir kimse müdâhale etmeyip herkes âsûde-i hâl olarak sâir reâyâ Devlet-i Aliyye gibi geçinmelerine emr verildi. Adâlet-i Osmânîyye bilâ-noksan burada dahi icrâ olunarak düşmanın kalbleri mutmain oldu. Bu iki elçiye hilat giydirdiler ve bu beşâret emn ü âmân ile hisârda bulunan adâyı nâtüvân şâdimân oldular.

Bunun üzerine herkes berren ve bahren yerlerine çekilüp gittiler ve Cezâyir kolundan bin kadar nüfus dahi hisârdan çıkıp Suda sevâhiline döküldüler.

Bundan sonra asâkir-i İslâm hıyamı getirip hisâra kondular. Cümleden mukaddem Salta Nikola³⁵⁸ demekle meşhûr ve marûf olan kilise ki bir mâbed-i kadîm idi. Câmi-i şerife tahvîl ile mihrab ü minber vaz olundu ve pâdişâh nâmına mensub cuma nâması kılındı. Hâlâ Hünkâr Câmi denmekle marûftur.

Hanya'da iki muzam kilise daha var idi ki pek meşhûr ve evkaf-ı bi-şümâr maruf ve mezkûr idi. Bunlar dahi câmi yapılp biri Yusuf Paşa'ya ve o biri Musa Paşa'ya mensub oldu. Bunlara mâl-ı gazâdan evkaf-ı azîmeye tâyîn edildi.

Kalede üç yüzden ziyâde büyük ve küçük toplar ile hayli mühimmât bulundu.

Serdâr kapucular kethüdâsı Hüseyin Ağa'yı ve Çorbacıardan Ömer Ağa'yı (22) Cafer nâm kapudan ile bu feth-i celîlin haber-i beşâret asitân-ı felek aşiyâna gönderdi.

Recebin on dördüncü günü³⁵⁹ müjdeciler İstanbul'a vâsıl olmasıyla vezîr-i azam huzur-ı pâdişâha çıkardı ve arz-ı serdârı semâ-ı hümayuna ulaştırdı.

Pâdişâh-ı zaman şükr u senâlarla terzibân olup gelenleri hüsrevâne hilatlar ile behre-mend buyurdu ve her tarafda ve bi'l-cümle serhadlar da şehir donanmaları icrâ

³⁵⁸ Salta Nikola Kilisesi, Girit'in Hanya kentinden bulunan Aya Nikola Kilisesi'dir. Bu kilise Osmanlı zamanında Hünkâr Camisine çevrilmiştir.

³⁵⁹ Miladi 2 Eylül 1645 yılı.

kılındı. Kapucular kethüdâsı Hasan Ağa'yı kılıç <ve> haftan ile cânib-i serdâra iâde buyurdular.

Vezîr Ahmed Paşa ve sekbanbaşıya Anadolu ve Karaman asâkiri ile geri dönmeleri için hatt-ı hümayun gönderilmekle serdâr mürimmât-ı hisâr ile meşgul iken fethin sekizinci günü umerâ-yı bahriyeden beş aded kadirga ile beş şayka Eğriboz'a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yeştirdireler. Fethin on beşinci günü serdâr saraydan çıkıp otağa geldi. Evvelâ yeniçeri ve sâir ehl-i vezâif ulûfeleri verilip vüzerâ ve ağayan ve sâir zabıtlara feth hilatları getirilip herkes yerli yerine gitti.

Fethin on dördüncü günü adânın donanması kılâ-ı Girid'den Grambos nâm mahalle vâsıl oldu. Donanmanın yarar beğleri Eğriboz'a gidip ümerâdan İskenderiye Mısır Beyi Kasım Paşa ve umerâ-yı salyânedan Mustafa Eğriz-oğlu vefât edip sâir sefâin dahi (23) bağlanmaya çıkmış ve Cezâir ve Trablus askeri sahrâ-nişin bulunmuş idi.

Seksen kadirga çekdirme ve dört mavna ve hayli burton ile kale önünden geçip Suda Kalesi Limanı'na gitti. Malta ve Düka ve Fransa ve Papa ve İspanya ve Venedik gemileri beş serdâr ile anda lenger-endaz oldular. Lâkin asla taşra çıkmaya ve karaya varıp zahîre almaya dermânları olmayıp çıkanlar dahi tüme-i şemşir-i gâziyân-ı kişvergir oldular. Fermân-ı serdâr ile mağrib askeri sefâinine girdiler.

Bâzı Tevcîhat

Elbistan sancağı Ohri'den mâzul Ahmed Beye ve Alaca Hisar Cumali Hasan Bey'e ve Ohri Beyi Yahyâlı Mustafa Paşa ile alıp yeri Hocaşâde Ali Beye tevcîh kılındı ve Sol kol-Sağ kol Alay beyleri dahi mahlûldan zeâmet aldılar. Niğde Beyi sâbiken Kapucular kethüdâsı olan Hasan Bey vefât etmekle yeri Hüseyin Paşa kethüdâsı Rum Mehmed Beye verildi. Hanya Fethi Müverrih Piri Paşa-zâde Fâhri Bey dahi Rumeli defterdârı kethüdâsı oldu. Serdengeçti Ağası Hızır Ağa'ya zeâmet verildi.

Fethin yigirminci günü Rumeli askeri yoklama olunub huzur-ı serdâr da beratlarına hatt-ı serdârı ile işaret olunarak gelmeyenlerin timâr ve zeâmetleri mazûl ve mevcûd olan bahadırlara şühedânın tîmâr ve zeâmetleri yüz bine varınca evlat ve birâderlerine ihsân buyuruldu.

Şâbanın beşinci günü³⁶⁰ Cafer Çelebi kadirgası ile âsitânen (24) Hasan Ağa gelip hilat ve şimşir ve hatt-ı hümayun getirmekle umerâ ve ağayan iskelede istikbâl edip huzur-ı serdâra çıkardılar. Badehûhatt-ı hümayun kırâat olunup cümle asker pâdişâha duâ ettiler. Musa Paşa ve Hasan Paşa'ya ihsân buyurulan kaplı hilatlar kendilerine verildi. Serdâr umerâ-yı bahriyeyi dîvana davet edip alâ merâtibihim hilatlar giydirdi ve her bir yan envâ-ı nevâziş ve iltifât ile taltîf ederek azîm donanmalar ve şenlikler icrâ kılındı.

Adânın donanması Körfez Hisârını muhâfazadayken asâkir-i İslâm'ın Hanya'yı muhâsara eylediklerini işidip memâlik-i mahrûseye kasd ederek evvelâ bilâd-ı Mora'dan ballı bâdranın tahrîbine ikdâm ile kırk çekdirir ve dört mavna ü otuz kadar firkate ile sâhil-i bahra gelip döküldü.

Ehl-i şehir mukaddemce adânın verûdundan haberdar olarak cümle mâmeleklerini hisâra koşmuşlar ve kendileri âlât-ı harbe el vurup muhârebeye hazır bulunmuşlar idi.

Asâkir-i adâ kuvve-yi cesîme şehir üzerine hücûma ictirâ eylediler ise de ehl-i İslâm yümn ü yesârdan ve yesârdan tüfenke tutup azîm muhârebe oldu ve birkaç hâne alevgir işgâl olduktan sonra ol gurûhu şehirden çıkardılar ve altmış kadar adânın başlarını meydan-ı felâkete düşürdüler ancak guzâtan iki kişi şehîd olmakla başlarını huzur-ı serdâra alıp götürünler mazhar-ı inâyet oldular.(25)

Donanma-yı Hümayun'un Muzafferen İstanbul'a Avdeti

Ramazan Şerif'in gurresinde³⁶¹ serdâr-ı gâzi, kalyonlar ve şaykaların İstanbul'a avdetini emretmesiyle nısfü'n-nehârda Rum tarafına müteveccihen limandan hareket olunarak muvaffik rüzgâr ile birkaç gün içinde memâlik-i mahrûse sevâhiline lenger-endaz oldular.

Bi-hikmetullah-i Teâlâ gemiler denizdeyken şiddetli bir poyraz zuhûr ile her sefine bir adâya düştü ise de serdâr forsa kadirgaları ile gemileri bir yere cemederek mümkün mertebe muhâfazasına itinâ etti ve on dört gün kadar rüzgâr mümted oldu.

Ayın on sekizinci günü³⁶² Kızıl Hisâr Limanı'na geldiler. Anlar limandayken taraf-ı saltanattan Ahmed Paşa iki kadirga ve sekiz kalyon ve şayka ile oraya vâsıl oldu.

³⁶⁰ Miladi 26 Eylül 1645 yılı.

³⁶¹ Miladi Ekim / Kasım 1645 yılına denk gelmektedir.

³⁶² Miladi 7 Kasım 1645 yılı.

Girid’de kalan asker için buğday ve peksimet ve pirinç ve sâir mekûlât göndermişlerdi. Mısır’dan dahi birçok gemiler geldiğinden pirincin kîli yigirmi sekiz akçeye kadar mubâyaa olundu. Bi-lutf-i Teâlâ şu seferde vâki olan nusret ve muzafferiyet ol vakitlerde hiçbir seferde cilvegir olmamış idi. Şu kadar ki bu fetih de askerin içine bir hastalık düşüp hayli nüfus zâyî oldu.

Umûm sefâinin âsitaneyle gelmesi için arada pâdişâhî sâdır olmakla donanma-yı hümayun şu ki altıncı günü kemâl debdebe ile Konstantin Limanı’na vâsıl oldu.

Hazret-i şehriyâr ocak ağalarıyla rüesa-i bahriyeye fâhir hilatlar ihsân edip iltifâtlar gösterdi.

Bu feth-i celîlü’l-kadre şuarâ-ı zaman çok târihler söylediler. Musa (26) Paşa küttâbından Fahri Efendi (gazâ-i evvel) lâfzını buldu. Müverrih-i fethi Piri-paşazâde Hüseyin Bey³⁶³ dahi bu gûna nazm eylemiştir.

Beyt: Sipâh-ı Rum’a sordum Fethin oldum.

Dediler fethine târih gazâmız.

Giridce Bâzı Vukûât

Suda Limanı’na biraz adâ gemileri geldiler ise de Hasan Paşa asker-i İslâm ile çıkıp üzerlerine hücûm etti. Bi-avnillâh gelip gelip adâ münhezim oldu.

Budin beylerbeyisi Hüseyin Paşa Girid muhafazasıyla memûr olup ikinci vezâret pâyesiyle Mora sancağı arpalık verilerek hazîne ve mühimmât ile gönderildiğinden zîlhiccenin onbeşinci günü³⁶⁴ Hanya Limanı’na vâsıl oldular ve azîm şenlikler eylediler. Zilkâdenin³⁶⁵ evâsıtına doğru beş altı bin adâ bir yere gelip topsuz nerdüban-ı hisâra hücûm kasdın ettiler ise de Küçük Hasan Paşa bir miktar asker ile Suda’ya çıkıp birkaç

³⁶³ Piri-paşazâde Hüseyin Bey, 17. Yüzyılda yaşamış Osmanlı donanmasında Hanya kuşatmasında gece gündüz fark etmeden hizmet bulunmuştur. Girit seferinde öne çıkan isimlerindendir. Gençlik yıllarıyla ilgili kaynaklarda bilgi yoktur. Hanya’nın fethinden sonra Rumeli eyaleti defterdar görevine tayin edilmiştir. En önemli eseri ‘Tarih-i Feth-i Hanya’ isimli yazmasıdır. Bu eser Osmanlı-Venedik Savaş’ının ilk döneminde, 1645 yılında Osmanlı devletinin Girit’teki Hanya Kalesinin fethi sürecini anlatmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Sibel Pekdoğan, ‘‘Girit Seferi’nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri Târih-i Feth-i Hanya’’, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 12/58 (2025), 66-73.

³⁶⁴ Miladi 1 Şubat 1646 yılı.

³⁶⁵ Miladi Aralık / Ocak 1645 / 1646 yıllarına denk gelmektedir.

yüz koyunlarını sürüp adâ-yı bed-girdarın nicesinden ahz ü esîr etmeleriyle adâya bütün bütün dehşet geldi.

Engürüs Serhaddi'nin Ahvâli

Bu aralık Nemçe ile Fransa beyinde imparatorluk meselesinde dolayı nizâ zuhûr ederek Fransa'nın tahriği ile Engürüsle Cermanya yani Nemçe diyârlarına tecavüz ve teaddîden hali değiller idi. (27)

Bu sırada imparatora taraf-ı saltanattan elçilik ile Ferdinandos tâyîn olunarak Yusuf Çavuş rebîülâharin başında³⁶⁶ imparatora nâme-i hümâyun ile taraf şahîden gönderilen hedâya-yı itâ eyledi.

Bu esnâda İsveç askeri Tuna'nın karşı yakasında vâki Peç kalesine³⁶⁷ tahmînen sekiz mil yerde Nemçe'nin Pirim nâm kalesini muhâsara edip bir Nemçe zamandan beri ve Rakoçi'nin askeri yakusi dahi Akyılanın öte ucundan Peç kurâ memleketinde geşt ü güzâr ve taaddî etmesiyle kurâ ahâlisi firâr ettiler. Tafsîlî fasl-ı mahsûsunda geleceğiz.

Bâzı Vekâyi Garbine

Cemâziyelevvelin ikinci³⁶⁸ gecesi İstanbul'da Sultân Beyazid kurbunda harik zuhuriyle ta Kumkapı'ya varıncaya kadar yanıp ertesi ikindi vaktinde söndü.

Mekke-i Mükerrreme'de dahi azîm bâran olup seyl-i firâvan tuğyân ederek üç gün kadar harem-i şerifte edâ-ı sâlât mümkün olamadı.

Bâzı Tevcîhat

Şevvâlin üçünde³⁶⁹ sadr-ı rum Mahmud Efendi azledilip mesnedi Abdülkerim Efendi'ye tevcîh olundu. Yigirmi yedisinde³⁷⁰ Mehmed Paşa serdâr tayîn olundu. Mühr-i Hümâyun dahi maa-vezâret Defterdâr olan Sâlih Paşa'ya³⁷¹ verildi. Zilkâdenin yigirmi

³⁶⁶ Miladi Mayıs / Haziran 1645 yılına denk gelmektedir.

³⁶⁷ Peç (İpek) şehri, Macaristanın güneyinde, Hırvatistan yakınlarında bulunmaktadır.

³⁶⁸ Miladi 26 Haziran 1645 yılı.

³⁶⁹ Miladi 22 Kasım 1645 yılı.

³⁷⁰ Miladi 16 Aralık 1646 yılı.

³⁷¹ Sâlih Paşa'nın hayatının ilk zamanlarıyla ilgili kaynaklarda bilgi bulunmaktadır. Bosna asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı veziriazamıdır. Paşa, genç yaşlarında 1628-1629 yıllarında defterdar ve vezir olan Mustafa Paşa'nın yanında çalışarak takdirini kazanmış ve divan kâtipliği yaptığı sırada bölük arasına girmiştir. Daha sonralarda rûznâmecî İbrâhim Efendi'nin yakın adamları içerine girerek çeşitli görevlerde bulunmaya başlamıştır. Baş muhasebe, cizye, defter emaneti vb. gibi önemli hizmetlerde bulundu. Sultan İbrâhim, zamanında daha önemli vazifelere getirilmiştir. Kapıcılar kethüdalığı, miri-ahur, yenicheri ağası, 1644 yılında kubbe vezirliği ve daha sonra ikinci vezir unvanı ile başdefterdarlığı görevine

dokuzunda³⁷² şeyhülislâm Ebûsâid Efendi azliyle Meşîhat-ı İslâmiyye Muîd Ahmed Efendi'ye³⁷³ ihsân buyruldu. Zilhiccenin dördüncü günü³⁷⁴ Fatih, Hanya ve dâmad ve mukarrib (28) hazret-i pâdişâhî, Kapudan Yusuf Paşa mazhar kahr-ı şehriyârî olarak şehîd edildiğinden mensub kapudanı Musa Paşa'ya verildi.

1056 senesi saferinin yigirmi ikisinde³⁷⁵ Venedikliler Bozca Adâ kalesini muhâsara eyledi ise de Rumeli beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa beş kadirge ile üzerlerine hücum ederek adâ-ı bed-girdar hisârdan firâr eylediler.

Bunun üzerine adâdan üç dört bin kadar tüfenk endaz Suda'nın Hanya cânibinde olan (Esterni) nâm-ı metin ve müstahkem kale mesâbesinde olan manastıra ilticâ edip fırsat buldukça etrafa metrisler kurup top girecek yolları taşlar ile sed etmekten geri döndüler ise de Hüseyin Paşa bir miktar piyâde ve süvâri askeriyle varıp yolları tahliye eyledi.

Bu sırada, asker-i İslâm tarafından Kardinal ³⁷⁶dahi teshîr olundu. Rebîülevvelin ibtidâsında³⁷⁷ Kandiye cenerali tarafından Boğaz semtine otuz beş kıta burtun ve kalyon sevk edilmiş olmasıyla Musa Paşa deryadan vezîr-i azam Sâbık Mehmed Paşa karadan boğaza îrsal olunup Gelibolu'ya varmışlar idi.

tain edilmiştir. Sultanzâde Mehmed Paşa'nın azledilmesi ve Girit seferi için hazırlıkların hızlandığı dönemde Sâlih Paşa, 1645 yılında vezirazamlığa tayin edilmiştir. Girit serefi için için gerekli müdahalelerde bulunmuştur. Hakkında çıkan dedikodular yüzünden Sultan İbrâhim tarafından idam edilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Feridun Emecen “Sâlih Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), Ek-2: 461 - 462.

³⁷² Miladi 16 Ocak 1646 yılı.

³⁷³ Muîd Ahmed Efendi, çoğu kaynağa göre Tokat'ın Kazovası ilçesinde dünyaya geldiği ifade edilmiştir. Babası Yûsuf adlı bir kişidir. Öğrenim görmek için İstanbul'a gelip Kınalzâde Fehmi Mehmed Efendi'den dersler almıştır. Ali Paşa'yı Cedîd Medresesi'nde Semiz Ali Paşa'nın muîdi olduğundan dolayı bu lakapla anılmıştır. Pek çok medresede müderrislik görevinde bulunmuştur. İlerleyen zamanlarda Sultanzâde Mehmed Paşa ile dostluk kurmuş ve yükselmesinde yardımcı olmuştur. Edirne ve İstanbul kadılık görevinde bulunmuştur. Ahmed Efendi sonrasında Anadolu ve Rumeli kazaskerlik görevlerine tayin edilmiştir. Paşalar arasında bu süreçte pekçok çatışmalar meydana gelmiştir. 16 Ocak 1646 yılında Ahmed Efendi, Ebûsâid Efendi yerine şeyhülislamlık görevine getirilip vefat edene kadar bu makamda hizmet vermiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mehmet İpşirli “Muîd Ahmed Efendi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 31: 87- 88.

³⁷⁴ Miladi 21 Ocak 1646 yılı.

³⁷⁵ Miladi 9 Nisan 1646 yılı.

³⁷⁶ Kardinal: Hristiyanlık'ta papayı seçen, onun danışmanı ve yardımcısı durumunda olan, en yüksek rûhânî rütbeyi sahip olan katolik başpapaazlarından her biridir. Yani Papa'dan sonra gelen en yüksek rütbeli din adamıdır.

³⁷⁷ Miladi Mayıs / Haziran 1646 yılının başları.

Rebîyülâhîrin onuncu günü³⁷⁸ Serdâr Mehmed Paşa donanma gemileri ile Gelibolu'dan kalkıp bir azîm cenk ü cidâl eylediler. Lâkin serdâr ile Musa Paşa arasında olan ittîfâk mübeddil-i nîfâk olmakla birbirlerini der-devlete arz ettiler.

Bu sırada Karadeniz'den Ahmed Paşa davet olunup on kıta kadirga ile imdâda gönderildi.(29)

Cemâziyelevvelî ibtidâsında³⁷⁹ Esternî Manastırı dahi feth olunup niçe adâ bu muhârebe de esîr-i tüme-i şimşir olarak mâ-melekini iğtinâm eylediler.

Suda Hisârı'nın Fethi

Cemâziyelevvelin yigirmi sekizinde³⁸⁰ donanma-yı hümayun kemâl şevket ü ikbâl ile Suda Limanı'nı Serdâr-ı Ekrem Mehmed Paşa maiyeti ile muhâsara eyledi.

Donanma, Girid'e vusul buldukta adâ-yı bed-girdar bütün bütün gamnâk matem-zede oldular.

Mâh-ı mezkûrun yedinci günü iki taraftan dahi toplanarak kurulup ve tüfenklerle ateşler yağdırılıp Suda Hisârı dögülmeye başlandı.

Adâ kudret-yâb olunamayıp hisârdan firâr haberi vârid oldukta cemâziyelâhirenin sekizinci günü³⁸¹ Hüseyin Paşa, serdâr izniyle gidip kiliselerinde ezan-ı kırâatle zabt olundu. Mansûr ve muzafferden avdet ettiler.

Serdâr Mehmed Paşa'nın Vukû-ı Vefâtı

Bir vezir-i dilir ve sahib-i tedbîr idi. Lâkin ne fâideki Sâlih Paşa'nın mekr ü hud'ası ile mensûb-i sadâretten mazûl olup zaman-ı nefy suretinde alenî serdârlık memûriyetinde buraya gönderilmiş idi. Kemâl-i gumûm hücumundan hummâ-yı muhrikaya mübtelâ olup mâh-ı mezbûrun otuzunda vefât etmekle cenazesi İstanbul'a gönderildi. (30)

Gramoza Kalesinin Fethi

Hüseyin Paşa ve Kapudan Musa Paşa nöbetle umûr-ı harbiyeye nezâret edip Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve çifteli Osman Paşa, Anadolu tarafında asla fütûr

³⁷⁸ Miladi 26 Mayıs 1646 yılı.

³⁷⁹ Miladi Haziran / Temmuz 1646 yılı.

³⁸⁰ Miladi 12 Temmuz 1646 yılı.

³⁸¹ Miladi 22 Temmuz 1646 yılı.

götürmeksizin muhâsara ve muhârebeye devam eylediklerinden Bi-inayetullah-i Teâlâ Gramoza dahi feth olundu.

Resmo Kalesinin Fethi

Hayli cenk ü cidâlden sonra asker-i İslâm'ın muzafferiyeti ve umerânın mahâret-i kuvvetiyle Resmo Kalesi dahi fethedildi. Lütf-i amîm ve feth-i mübeyyin târih-i nefîsi bab-ı hisâra nakşolundu.

Kapudan Musa Paşa'nın Şehâdeti

Kapudan Paşa, Hanya Limanı'na vâsıl olup gemilerden zahîre çıkarırken hikmet-i Hudâ zemheri içinde bir azîm fırtına oldu. Ve pek çok adamlar gark olup orada âram gayri mümkün olmakla donanma-yı hümayun Mora semtine avdet eyledi idi. Bu arada adânın bir kalyonu içinde atılan tüfenk tanesiyle Musa Paşa şehid olmasıyla cenâzesi İstanbul'a götürölüp Üsküdar'a defnedildi.

Bâzı Tebdilât

Saferin onbirinde³⁸² Yeniçeri ağası Birincizâde, Biga sancağına muhâfazaya tâyîn buyuruldu. Yeri sipâhîler ağası Tabah Mehmed Ağa'ya (31) verildi. Rebîülevvelde³⁸³ o dahi azl edilip ağalık hamâmcı ağaya ihsân kılındı. Bu sırada Anadolu kâdıaskeri Cinci Hüseyin Efendi dahi yerine geldi. Recebin on ikisinde³⁸⁴ Abdurrahim Efendi Rum ilinden mütekâid olup yeri Mahmud Efendi'ye verildi. Receb âhirinde³⁸⁵ dâmadı Cinci Hüseyin Efendi tekrâr yerine geldi. Zilkâdenin on ikisinde³⁸⁶ Rumeli kâdıaskerliği Bahayî Efendi'ye verildi.

1057 de³⁸⁷ Serdâr Hüseyin Paşa Hanya'da bostancıbaşılıktan vezâret verilen Mustafa Paşa'ya muhâfazaya koyup Zilhiccenin yigirmi yedinci günü³⁸⁸ Resmo'ya tevcih etti. Bir hafta sonra oradan eski şehre indi.

Bu esnâ da mühimmât ve âlet harbiyeyle donanma gemileri der-i devletten irsâl olunan Kapudan Musa Paşa mâiyyeti ile Eğriboz'a varıp dâhil oldu ve Hanya

³⁸² Miladi 29 Mart 1646 yılı.

³⁸³ Miladi Nisan/Mayıs 1646 yılı.

³⁸⁴ Miladi 24 Ağustos 1646 yılı.

³⁸⁵ Miladi 11 Eylül 1646 yılı.

³⁸⁶ Miladi 20 Aralık 1646 yılı.

³⁸⁷ Miladi 1647/1648 yılı.

³⁸⁸ Miladi 23 Ocak 1648 yılı.

muhâfazasına tâ-yîn olunan vezîr Mustafa Paşa'nın hidmetinde bulunan Şâban Efendi'ye Gird defterdârlığı verildi.

Bu sırada bâzı günleri adânın gâret eylediği işidilmesi üzerine Velî kethüdâ dört yüz askeri ile Kandiye sahrâsına gönderilüb adâ-yı bed-girdar ile nâire-i harb ü kıtal-ı iş-tial ederek asker-i İslâm muğtenema Resmo'ya geldiler.

Kasteru'da³⁸⁹ dahi Hüseyin Paşa Kethüdâsı Veli Ağa mevcûd bulunan asker-i İslâm'a ile adâ üzerine hücûm ederek mansûr ve adânın ekseri münhezim <ve> makhûr oldular. Etrafından bâzı kılâ ve buk'â zabt edildiğinden bunların muhâfazası içün Tarsus sancağına bir vecîh arpalık mutasarrıf olan Mahmud Paşa tâ-yîn ve iki bin miktarı güzîde asker ile (32) îrsal ve îzâm olundu.

Kandiye Muhâsarası

Rebîülevvelin on yedinci günü³⁹⁰ Resmo harbine serdâr-ı kâmkarın otağı kurulmuş idi. Sâir asker-i İslâm orada nasb-ı hıyam eylediler. Yigirmi dördünde³⁹¹ alaylar ile şehriden çıkıp kale-girlik levâzımı için donanma-yı hümâyunun vüruduna muntazır oldular.

Aksaray sancağına, Mutasarrıf Mehmed Bey Resmo'nun muhâfazasına memûr oldu. Asitâne'den Konakçı Ali Ağa ile Paşa'ya hilat-ı fâhire geldi ve sâir ahyân-ı askere dahi hilatlar tevzî ve inâyet eyledi.

Cemâziyelahirede³⁹² kapudanlık mansıbı Fazıl Paşa'ya verilip beş bin yeniçeri ve otuz kıta kadirge ile çıkıp Sakız'a geldiler ve donama-yı hümâyun birleşip umûmen Kapudan Paşa ile Girid'e gittiler.

Kandiye'nin Muhâsarası için donanma gemileri ile toplar nâkli emrinde bir çâre düşünülmüş ise de düşman tarafından pek çok çektirir ve kalyon gemileri gelüb topların nâklini menettiğinden donanma-yı hümâyun avdetine fermân-ı pâdişâhî sâdır olarak tersâne-yi âmire'ye dâhil oldu.

³⁸⁹ Metinde (قستروده) şeklinde yazılmıştır. Osmanlı döneminde tarihi eserlerde, Girit adasındaki bir kale veya yer adı olarak geçmektedir.

³⁹⁰ Miladi 22 Nisan 1647 yılı.

³⁹¹ Miladi 29 Mayıs 1647 yılı.

³⁹² Miladi Temmuz / Ağustos 1647 yılına denk gelmektedir.

Eyâlet-i Bosna'da Bâzı Vukûât

Bosna eyâleti vâlisi İbrâhim Paşa'ya ihmâl ve tekâsülü sebebiyle düşman bâzı kılâ gâret ve yağma etmesi üzerine eyâlet-i mezbûre Tekeli Paşa'ya tevcih ve Sandra ve Şebink Ser askeri tâyin olup evâil-i Muharremde³⁹³ (33) aşağı bölüklerin biri ile gönderilmişti. Yigirmi dokuzunda³⁹⁴ iki bin Yeniçeri ile Haseki Hüseyin Ağa vüsul ve iki yüz sipâhi dahi memûr olup Alay ve Sirachâne kurbunda Acıçeşme yolundan geçtiler. Pâdişâh âlem-penâh Sâlih Paşa'nın hânesinde bina olunan şehnişinden seyr eyledi.

Hamid Sancağında Kara Haydar Oğlu'nun İsyanı

Birkaç seneden beri ve Anadolu'da gezip yollarda kervân bozan harâmî Kara Haydar bu esnâlarda Hamid kasabatından Uluborlu'da meşhûr Velî Baba Tekkesi'ne varıp yatar iken bâzı kimseler şakî-i mezbûri katl eylediler ise de oğlu Mehmed nâm şakî babasının intikâmını almak için Velî Baba'nın hânesini basıp müteallikâtıyla beraber kendisini katl ettikten sonra yanına hayli eşkiyâ uydurup babasından ziyâde tarik-i şakâvet tutup Söğüt dağından hurâç eyledi.

Vezîr-i azam Sâlih Paşa'nın Katli ile Mühr-i Vezâretin Ahmed Paşa'ya Verilmesi

Pâdişâh-ı âlem-penâh bazen taht-ı revân ve bazen at üzerinde olarak mütemâdiyen şehri seyr ü temâşâ eder ve kendilerini bâzı meşâyih ve erbâb-ı azîme okutturmakla mütesellî olurlar idi.

Yanına bir gün vakit-i asrda Davud Paşa İskeleyi semtinden erbâb-ı azâîmden bir imâma gider iken önlerine bir araba tesâdüf etmekle mukaddemâ men olunmuş olduğu hâlde yine zuhûr vezîrin adem-i takayyüd ve ihtimâlinden neşet etmiş olduğuna haml ile ateş-i gazab-ı pâdişâhî (34) gittikçe firûzan olup derd-mend Sâlih Paşa'yı sarayında ikinci dîvanına hazırlanırken götürdüp imâmın hânesinde kuyu ipi ile boğdurduktan sonra mühr-i vezâret Ahmed Paşa'ya verildi.

Müsâlaha-i Nemçe ve Fransa

On beş seneden beri Nemçe ile Fransa devletlerinin imparatorluk meselesinden dolayı münâzaaları sebebi ile aralarında cenk ü cidâl eksik olmaz idi. İsveç askeri Fransa

³⁹³ Miladi Şubat / Mart 1647 yılının ilk günlerine denk gelmektedir.

³⁹⁴ Miladi 6 Mart 1647 yılı.

tarafından Nemçe vilâyetlerini gâret edip defaât ile gâlip olarak külli hasâret etmiş idi. Bi'l-âhire cihet-i şimâlde Pomeranya ülkesi³⁹⁵ İsveç elinde kalmak üzere Fransa ile Nemçe barışıp aralarında müsâlaha akdettiler. Tafsîlî fâsl-ı mahsûsundadır.

Tevcîhat

Zilkâdenin yigirmi sekizinde³⁹⁶ dâmad-ı şehriyâr Kapudan Fazıl Paşa azliyle yeri tersâne-yi âmire kethüdâsı Mimâr-oğluna verildi. Muharrem'in onunda³⁹⁷ vefât eden Ankaravî Nakib Efendi'nin yerine Zeyrek-zâde Yunus Efendi naib tâ'yîn edildi. Mansıb-ı nekâbet Koca Nakib-oğlu'na Anadolu sadâreti pâyesiyle tevcîh ve ihsân buyurludu. Mekkî-zâde Mustafa Efendi İstanbul kâdısı olarak yeri Kudüs-zâde'ye verildi. Şevvâlin yigirmi üçünde³⁹⁸ Çivizâde Rumeli kâdiaskerliğine tâ'yîn olundu. Şâbanda³⁹⁹ Debbağ Ahmed Paşa'ya Haleb Eyâleti tevcîh kılındı. (35)

1058 Muharreminde⁴⁰⁰ İbsara⁴⁰¹ Limanı'nda bulunan düşman gemilerinde on kıta kadırğa ve sekiz kıta kalyon batup içinde bulunan adânın ekseri boğulmuştur.

Mukaddemâ Hereke Sahrasında Likuterne nâm kale kurbunda olan muhârebede ceneral oğlu ile bir kapudan oğlu esîr edilmişti. Babası bu defa serdâr-ı gâziye elçi gönderip arz-ı mutâvaat ve vukû bulan cenklerden dolayı beyan-ı mâzeret eyledi ise de kabul olunmayıp reddedildi. Rumeli ve Anadolu ve yeniçeri ve sipâhî alaylarını saf saf kurub elçiye gösterdiler.

Mukaddemâ Fethi (Malvatıyla)⁴⁰² Hisârı'nın Muhâfazasına yeniçeri ve topçu ve cebeci ile yavaşça Mehmed Ağa konmuş idi. Bir gece ale'l-gafle birkaç çektirir ile binden ziyâde adâ varıp bir gün bir gece top ile muhârebe ve muhâsara ettiler. Serdâr-ı kâmkar kethüdâsı Velî Ağa'yı ve Doğancı Hasan Ağa'yı yemin ü yesar alay beyler ile imdâda gönderdi, hayli cenk ü muhârebe oldu.

³⁹⁵ Pomeranya ülkesi, tarihi bir bölge olarak bilinmektedir. Baltık Denizi'nin güney kıyılarında bulunmaktadır. Polonya ile Almanya arasında paylaşılmıştır.

³⁹⁶ Miladi 25 Aralık 1647 yılı.

³⁹⁷ Miladi Şubat 1647 yılı.

³⁹⁸ Miladi 21 Kasım 1647 yılı.

³⁹⁹ Miladi Eylül 1647 yılı.

⁴⁰⁰ Miladi Ocak/ Şubat 1648 yılına denk gelmektedir.

⁴⁰¹ Metinde (ابصاره) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁰² Metinde (ملواتله) şeklinde yazılmıştır.

Bu esnâda Hanya muhâfazasına memûr olan Sekbanbaşı Murad Ağa azledilip Yeniçeri kethüdâlığı ile Kara Çavuş yerine geçen Hamza Ağa'ya verildi. Kethüdâlık Muslihiddin Ağa dâmadı Bosnevî Mahmud Ağa'ya tevcih edildi. Rebûlevvel ibtidâsında⁴⁰³ Kandiye muhâsarasına başlanıldı.

Kandiye Hisarının Muhâsarası

Mukaddemce asker-i İslam Girid'e Kandiye Hisârı hâricinde kışlayıp kara tarafını bi'l-küllîye zabt ederek cümle mühimmât âmâde kılınmış ve mevâcib (36) ve zahîre ve lağımıcı ve topçular götürülüp donanma-yı hümâyunun vüruduna intizâr olunmak da bulunmuş idi.

Bu taraftan donama-yı hümâyun irsâl olunup boğaza vardıkda adâyı hâksarın kalyonları boğaza lenger-endaz olarak güzargâhı muhâsara etmiş oldukları serdâr tarafından arz olunmasıyla derhâl Hüseyin Paşa'nın gayretiyle Rumeli ve Anadolu metrisleri önünde üçer kale misâlinde olan tabyalar içi saçma toplar ve cenkciler ile mâlâmal edildi.

Cemâziyelâhirenin on dördünde⁴⁰⁴ Anadolu kolundan adâ üzerine bir lağım atıldığından ol saat Hüseyin Paşa tevâbiyle ve yeniçeri ve Anadolu askeri tabyaya hücum edip azîm cenk oldu.

Varvar-oğlu Ali Paşa'nın⁴⁰⁵ İdâmı

Paşa-ı mûmâ-ileyh Osmâncığa kadar hücum etmekle İbşir Paşa⁴⁰⁶ dahi biri tarafından müekkid emirler mucibince eyâleti askeriyle ol semte hareket edip yigirmi

⁴⁰³ Miladi Mart / Nisan 1648 yılına denk gelmektedir.

⁴⁰⁴ Miladi 6 Temmuz 1648 yılı.

⁴⁰⁵ Varvar Ali Paşa, aslen Bosnalı olup Dalmaçya yöresindeki Prozor kazasının Varvar köyünde dünyaya gelmiştir. Fakir bir babanın oğludur. Acami oğlan toplamak için gelen görevliler tarafında devşirildi. İstanbul'da Galta Sarayı'na yerleştirilmiş ve dört sene burada görevde bulunmuştur. Daha sonrasında Topkapı Sarayı'na Büyük Oda'ya alınıp burada on yıl eğitim görüp doğancı olmuştur. Ardından Hotin seferine doğancı olarak katıldı. II. Osman zamanında Hazine Odası'na alındı. İstanbul'da sipahilile taşra hizmetine çıktı. Şam'a gitti ve II. Osman'ın bir isyan sonucu tahttan indirildiğini duyunca geri döndü. Ali Paşa ardından Mısır'daki yeniçerilerin ağalı görevinde bulundu. IV. Murad zamanında avlarda padişahın maiyetinde bulunmuştur. Sonrasında padişah tarafından sipah ağalığına tayin edildi. Bağdat Muharasası katıldı ve dönüşünde Kıbrıs beylerbeyliğine tayin edilmiştir. İlerleyen süreçte Anadolu beylerbeyi hizmetinde bulunmuştur. Varvar Ali Paşa pek çok yerde beylerbeyliği görevinde bulunmuş önemli Osmanlı devlet adamı ve şairdir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Ahmed Önal, "Varvar Ali Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 42: 530-531.

⁴⁰⁶ İbşir Mustafa Paşa, Abaza kökenli olup dayısı Abaza Paşa'nın yanında yetişmiştir. IV. Mehmed döneminde sadrazamlık yapmıştır. İbşir Paşa, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde önemli hizmetlerde

altıncı günü Çerkeşe geldikde Kör Hüseyin Paşa ve Torbalı Ali Paşa bir menzil yerde iken dâvet edip muhâlefetlerini bilerek üzerlerine verdi. Bozup gayrı menziline gelirken İbşir Paşa yolda üzerlerine vararak Ali Paşa etbâi ile biraz cenk ettikten sonra bozulup İbşir Paşa mûmâ-ileyh Varvar'ı boğdurub ve başını der-i devlete gönderdi. İbşir Paşa'nın bu hıdmetine mukâbil Sivas vilâyeti kendisine tevcîh kılındı.(37)

Bâzı Vukûât

Cemâziyelevveli gûrresinde⁴⁰⁷ adâ gemileri gelip boğazı tuttu. Donanma boğaz hisârında kalıp toplar gönderildi. İstanbul kâdısı mülakkab aziledilip yeri Buf-zâde'ye⁴⁰⁸ verildi. Hanefi Efendi Anadolu'dan azliyle yerine Memik-zâde gönderildi. Rumeli sâdrı olan Bali-zâde Efendi tekâüd olup mülakkab Muslihiddin yerine geçti. Yeniçeri Ağası Hamza Paşa-zâde refiyle ağalık Silâhdâr Ağası Emir Mustafa Ağa'ya verildi. Kapudan Mimar-zâde Hisârda katl olunup yeri Ahmed Paşa'ya verildi.

İstanbul'da Zelzele-i Azîme

Cemâziyelâhirenin on altıncı günü ki⁴⁰⁹ yevmü'l-ahad kible'l-gurûb İstanbul'da azîm zelzele olup pek çok ocaklar ve bâzı ebniye-yi âliyye yıkıldı.

Bâzı Teklîfât-ı Garibe

Bu esnâda dâhilen ihtilâl umûr-ı nihayete erişip mevâlî-i izâmın Edirne ve Bursa pâyesine ve varıncaya kadar mansıbdâ olanlara pâdişâh için biri samur kablı kürk verilmek teklif olundu ki her biri ikişer tahta kürkten olarak ednâ mertebe bin gurus sarfıyla ancak vücûda gelebilir idi. Bu kürkleri şeyhülislâmdan ta Bursa pâyesinde olanlar verdiler. Ancak Galata kâdısı Abdülrahim-zâde vermeyip bâbdâ vezîr-i azam ile biraz münâkaşa eyledi ki şâyi olarak neticesi envâ-yi fesâd müeddi oldu. (38)

bulunmuş bir devlet adamıdır. İlk olarak gençlik yıllarında Lehistan seferlerine ardından Revan ve Bağdat seferlerine katılmıştır. İleri zamanlarda mirahur olarak sarayda hizmette bulunduğundan sonra Budin, Silistre, Musul, Van ve Şam gibi pek çok eyalette valilik yapmıştır. Halep valisi iken merkezi otoriteyle ters düştüğü için isyan girişiminde bulunmuştur. Kısa sürede devletle anlaşmaya varmış ve affedilmiştir. 1654 yılında sadrazamlığa getirildi ve görevi devam ederken öldürülmüştür. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: M. Münir Aktepe, “İbşir Mustafa Paşa,” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 22: 375-376.

⁴⁰⁷ Miladi Mayıs / Haziran 1648 yılına denk gelmektedir.

⁴⁰⁸ Metinde (بوفزاديو) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁰⁹ Miladi 8 Temmuz 1648 yılı.

Sultân İbrâhim Han'ın Hal'liyle Şehzâde Sultân Mehmed Han'ın Sebeb-i Cûlûs'u

Evvelce yeniçeri kethüdâsı olup muehharen Girid muhâfazasına tâyin kılınmış olan Murad Ağa İstanbul'a götürülmüş idi. Mûmâ-ileyhiyle sâbık sekbanbaşı Muslihiddin Ağa ve sâir ocak ağalarına dâhi mevâli-i îzâm gibi birer samur kürklü (قیاتسو) teklif olundukda bunlar “bu gibi telifi sevk eyleyen vezîr-i azam’dır. Bunun tedârikine bakılmak mühimdir ve âlâ-fesad ve tuğyân izdiyâd bulup âlem-i harâba verir” diye Orta Câmi de cem olup odabaşları kendilerine uydurdular. Ol gece Sultân Mehmed vaizi Velî Efendi ağalar tarafında şeyhüislâm Abdürâhim Efendi’ye varıp ağaların tedbîrini ilâm ve kendileriyle birlikte olması için ikdâm eyledi. Bin elli sekiz senesi Recebin on yedinci cuma günü⁴¹⁰ şeyhüislâm sabah namazını Sultân Mehmed Câminde kılıp mihraba oturduktan sonra mevâli-i izâm ve ocak ağaları ve odabaşlar ile Câmi-i şerif haremi doldu. Cümlesi birlikte vezîr-i azam Ahmed Paşa’nın müfsid ve vâcibü’l-katl olduğunu pâdişâha ilâm ve defterdâr-ı sâbık Baki Paşa Kethüdâsı Koca Mehmed Paşa’nın vezîr-i azam olmasını istihâm edildiler.

Bunun üzerine vezîr-i azam Ahmed Paşa heman azledilerek mühr-i hümâyun Koca Mehmed Paşa’ya verildi. Lâkin Ahmed Paşa’nın katli talep olunmasıyla vezîr-i cedîd huzur-ı hümâyuna varıp arz-ı keyfiyet ettik de ziyâde unf ile muamele görmekle lââyakıl olarak hânesine düşüp ahvâli Sultân Mehmed’de toplanan cumhûra bildirdi ögle vaktinde cümle ulemâ ve ağalar yeniçeri odalarından Orta Câmi’ye gittiler ve şehir (39) kapularını zabt edip Ahmed Paşa’yı katle ve hazret-i pâdişâhı hal’a ittifâk eylediler.

Vezîr-i Sâbık Ahmed Paşa’nın Şahâdeti

Ol gün derd-mend Ahmed Paşa ihtifâ etmek mülâhazasıyla yanına bir heybe altın alarak ve nereye gideceğini şaşırarak tebdîl-i sûret Süleymaniye kurbunda bir mâhreminin evine vardı ise de sahib-i hâne kabul etmedi. Oradan Ruznâmecî İbrâhim Efendi etbândan Murad Paşa türbesi önünde sakin Behram Ağa’nın hânesine vardıkda merkûm ol emiri de istikbâl edip bâde vezîr-i azam cânibine haber yetiştirmiş olmasıyla mahsûs adamlar gelip derd-mendi Paşa kapısına götürdüler. Biraz musâhabâtdan sonra Kâbe’ye gitmek ümidini arz etmiş idi. Ol anda fetvâ verilip boğulduktan sonra cüssesini

⁴¹⁰ Miladi 7 Ağustos 1648 yılı.

Atmeydanı'na ilkâ eylediler. Buna da kanâat olunmayıp ol gece mollalar yeniçeri odalarına misafire tevzî kılınarak ertesi yevmü's-sebt de pâdişâhı hâl'i kasdıyla şeyhülislâm ve sâir mevâlî-i izâm ile yeniçeri zabıtları misâli neferiyle ve sipâh tâifesi gûruh gûruh Atmeydanı'na gelip ağalar, Ahmed Paşa cüssesi yanından at kaldırmakla geçip câmi haremine dâhil oldular.

Anadolu ve Rumeli kâdıaskeri Muslihiddin'in dahi başını çukadarlar kılıç ile pâre edildiler ve cüssesini Ahmed Paşa'nın yanına koydular. Bundan sonra âyan ve erkân câminin haremi sofâsına oturup pâdişâhın hal'ine cumhûren ittifâk olduğuna dair Vâlîde Mâhpeyker Sultân'a haber gönderdiler ve büyük şehzâde Avcı Sultân Mehmed'i biat için câmiye göndermesini talep ettiler. (40)

Vâlîde, tarafından "*câmide cülûs olmaz saraya gelsinler*" diye cevap verilerek bâzı nesâyih dahi îrad edildi ise de ısığa etmedi ve sarayda Bostancıların silâhla âmâde olduğu haberi şâyi oldu ise de Bostancıbaşının gelmesine tevakkuf ettiler. Bostancıbaşı geldikde egerçi Bostancılardan bir hareket his olunur ise Bostancı nâmıyla kimse kalmaz dediler o da bir hareket olmadığını söyledi. Dîvan-ı hümâyuna verdiler. Ashâb-ı hâl ve akd-i Bâbü's-saâde önünde durup şehzâdeyi iclâs için talep edildiklerinde yanına Vâlîde Sultân; oğlumu yoldan çıkarıp ihtilâl-i umûra sebebiyet veren hakikatde sizler iken şimdi niçin bu yola gidersiz diye bâzı itâbda bulundu ise de bir takım sakim cevablar ile mukâbele ve murâdlarını icrâda ısrâr ettiklerinden nâçar içeriden taht çıkarılarak Bâbü's-saâde önüne kuruldu.

Avcı Sultân Mehmed Han'ın Cülûs'u

Mâh-ı Recebin on sekizinci günü⁴¹¹ saat dokuz da Avcı Sultân Mehmed Han serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ashab-ı hâl ve akid-i umûr kâmilan biat ettiler. Pederleri Sultân İbrâhim Vâlîde rey ile hapishâneye konuldu. Ahmed Paşa'nın meydanda olan cenâzesini pâre pâre eylediler.

Recebin yigirmi altıncı günü⁴¹² pâdişâh-ı cedîd âlây ile hazret-i Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhu'l-bâri ziyâretine gidip halka arz-ı dîdar eyledi. Sinn-i şerifleri aded-i kâmil olan seb'aya erişmiş idi.(41)

⁴¹¹ Miladi 8 Ağustos 1648 yılı.

⁴¹² Miladi 16 Ağustos 1648 yılı.

Sultân İbrâhim Han'ın Vukû-i Şahâdeti

Muşârûn-ileyh bervechi muharrer sarayda bir odaya hapsedilmiş idi. Gâyet zindan gibi karanlık olup sağlığında kabre konmuş idi. Feryâdından saray halkı matem-zede oldu. Yine cûlûs ettirmek niyetinde bulundukları Taşra halkına munakis oldukda ayân ve erkânın içlerine korku düşüp mâdem ki pâdişâh-ı mâhlû hayatdadır nizâm-ı devlet bervechle düzelemez. Ale'l-husûs öyle menâsib-ı ilmiyye ve seyfiyye nâ-ehiline tevcîh ederek nizâma hâlel veren pâdişâhın hal' ü izâlesi câizdir diyü bi'l-istifta imzaladılar. Şabân'ın sekizinci günü⁴¹³ şeyhülislâm Yahyâ Efendi vezîr-i azam Mehmed Paşa ve yeniçeri ağası içeri girip cellâd-ı bed-mûtad Kara Ali yediyle müşârûn-ileyh şehîden âlem-i bekâyâ gönderdiler. Namazını kılıp Ayasofyakapısı yanında ammi-i muhteremleri Sultân Mustafa Han türbesine defnedildi.

Pâdişâh-ı mağfûrun sinni otuzdan mütecâviz ve had-ı zâtında selimü'l-kalb ve gâyet sehâsı çok olup lütfunu görmemiş yogidi. Müddet-i saltanatı sekiz sene dokuz ay idi. Lâkin kable'l-cûlûs ömrü azizlerini hapiste geçirdiklerinden ve birâderilerinin gözü üstünde vuku-i şahâdetleri üzerine bîm-i candan münharifü'l-mizac olduğundır. Âvân-ı cûlûsunda bile şuûrunu düzeltmemiş idi. Ayân varken devlet ile musâhiblerin sû-i hâlinin inzimâm ve delâletiyle nihâyet bu gibi sûzîşli bir musîbet netice hâli oldu.

(Tayyiballahu serahu ve ceala cennete mesvahu)⁴¹⁴ (42)

Makâm-ı Vekâletde Bulunan Zevâtın Tercüme-i Ahvali

(Kara Mustafa Paşa)⁴¹⁵ Arnavutluk'dan gelerek bir müddet ocak ağalarından birinin hizmetinde bulunmakla yeniçeri güruhuna dâhil ve tîr-endazlıkla şöhrat alıp bir

⁴¹³ Miladi 28 Ağustos 1648 yılı.

⁴¹⁴ “Allah toprağını güzel eylesin ve cenneti onun makamı kılsın” anlamına gelmektedir.

⁴¹⁵ (Merzifonlu) Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Padişahı IV. Mehmed zamanında sadrazamlık yapmıştır. Doğumu ile babasının kim olduğuna göre iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1634-35 yılları arasında Merzifon'un köyü olan Marınca'da doğduğu ve babasının da Tımarlı sipahi olan Oruç Bey adında birisi olduğu diğer bilgi ise 1626-27 yılında doğmuş babasında Derviş adındaki bir sipahi olduğudur. Babası vefat ettiğinden Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde yetişmiştir. Ayrıcada damadıdır. Görev yaptıkları; İlk olarak silahdarlık sonrasında telhisçilik yaptı Erdel seferine katıldı buradaki başarısın beylerbeyliği görevinde bulunmuş. Ardından kaptan-ı deryalık, sadaret kaymakamlığında bulundu. Kamanice seferine katıldı ve burada başarılar gösterdi. Bucaş antlaşması görüşmelerinde idare etmiştir. Fâzıl Ahmed Paşan ölünce sadrazam olmuştur. Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığı zamanında dış politikada pek çok başarılar göstermiştir. Bunlar ise Osmanlı-Lehistan ile Osmanlı-Rus savaşlarında başarılar göstermiştir. Lakin Viyana kuşatmasında başarısız olmuştur. Bu olaydan sonra IV. Mehmet Kara Mustafa Paşa'nın rakiplerinin dolduruluşuna gelerek bu kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra idam ettirmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 29: 245-249.

aralık yeniçeri kethüdâlığı ile sekbanbaşılığa nâil olduktan sonra Erzurum muhâfazasına gönderildi. Oradayken Abaza Paşa⁴¹⁶ ile hüsn-i imtizâc etmesiyle Abaza Paşa'nın Sultân Murad-ı râbi takarrübünde vukû bulan medh ü sitâyîşi üzerine mûmâ-ileyh hakkında tevcih-i şâhâne hâsıl ve Revan'a giderken Yeniçeri ağalığına nasb olunarak oraca ibrâz ettiği hüsn ü hizmeti sebebiyle nezd-i şâhânede kadri derece-i kemâle varmadığından avdet de kapudanlık ve tersânece gösterdiği ıslâhat-ı hayriyye semeresiyle az vakit de kâimmakâmlık makâmılarına bi'l-ihraz Tayyâr Mehmed Paşa'nın⁴¹⁷ şehâdetinden sonra vezîri-âzamlık mansab-ı celîline vâsıl oldu. Gerek Sultân Murad gerek Sultân İbrâhim zamanlarında mümted olan vezâreti esnâda tahrîr-i nüfus ve tanzîm-i asker ve tashîh-i sikke emrinde sarf-ı mukadderât ve idâre-i mülk ve milletçe pek çok ıslâhat ve icraâta gâyet ederek umûr-ı devlete güzel nizâm verip mûmâilehin sa'y ü içtihadıyla devletin îradı masârifine galebe edip her umûr saat gibi mihverinde devrana başladı ise de erkân-ı devletin hased rekâbeti yüzünden şöyle bir hayr-hâh-ı vezir-i sâhib-i tedbîr 1053 salında⁴¹⁸ şerbet-i şâhâdeti içti gitti. Hayrat ve hasenatının tadâdı kâbil değildir.

(Rahmetullah Aleyh)

(Mehmed Paşa) Rüstem Paşa ahfâdından ve vâlidesi sultânlardan olmasıyla Sultân-zâde elkabıyla meşhûr bir nev-civân-ı gayûr idi. (43)

⁴¹⁶ Abaza Paşa, Halep valisi Canbolatoğlu'nun hazinedarlığını yaparken onun yenilgiye uğraması sonucunda yakalanmıştır. Lakin yeniçeri ağası Halil Ağa aracılığıyla başlanmış ve Oamanlı hizmetine girmiştir. İlk olarak silahdarlık, ardından Halep ve Maraş beylerbeyliği, sonrasında Erzurum beylerbeyliği gibi görevlerde bulunmuştur. İran seferlerine katılmıştır. II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesini bir türlü kabul edememiş ve derin bir üzüntü içerisindeydi. Bu sebepten ötürü yeniçeri düşmanı olan Paşa, yeniçerileri öldürmüştür. Celali isyanlarına benzer bir hareket başlatmıştır. IV. Murad tarafından gönderilen Osmanlı ordusuna Erzurum'da direndi ama fazla dayanamadı ve teslim oldu. Sonrasında ise padişah tarafından bağışlanarak Bosna valiliğine tayin edildi. Ardından Tuna kumandanlığı, Vidin ve Silistre'de de valilik görevinde bulunmuştur. Abaza Paşa yine isyan girişiminde bulununca idam edildi. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Mustafa Kara "Abaza Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 1 : 11-12.

⁴¹⁷ Tayyar Mehmed Paşa, eski Bağdat valilerinden Uçar Mustafa Paşa'nın oğludur. Lâdikli Yeni Bey sülalesinden geldiği aktarılmıştır. İlk olarak göreve Musul beyi olarak başlamıştır. Ardından Urfa sancağı beyliğine getirilmiştir. Paşa'nın II. Osman'ın Lehistan seferi sırasında göstermiş olduğu faydadan dolayı kendisine Halep valiliği verilmiştir. Devamında Sivas, Diyarbakir ve Musul gibi önemli vilayetlerinde hizmette bulunmuştur. Özellikle adını Bağdat Seferi ile öne çıkarmış önemli bir devlet adamıdır. Bağdat seferi sırasında sadrazam Bayram Paşa vefat edince yerine Tayyar Mehmed Paşa geçmiştir. Bu sırada Tayyar Mehmed Paşa, bizzat serderneçitilerin başında savaşmış ve kalenin önemli burçlarını ele geçirmiştir fakat burada şehit edilmiştir. Bağdat'ta babasının yanına defnedilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan "Tayyar Mehmed Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), Ek-2 : 585-586.

⁴¹⁸ Miladi 1643/1644 yılı.

Hotin Seferinde Hasodadan kapucubaşılık ile çıkarak esnâ-ı muhârebede hayli şecâat göstermekle civân kapucubaşı denirdi. Hasb ü nesebine riâyeten birden vezâret rütbe-yi refisiyle kubbe-nişin ve kırk yedide Mısır vâliliğine tâyin olunarak üç sene kadar hüsn-i idâre edip badehu serdârlıkla Azak üzerine sevk edildi. Kuvve-yi talîa yüzünden mûmâ-ileyh oraya varmazdan evvel Kazaklar kaleyi terk ederek gitmiş olmasıyla İstanbul'a avdet ettiğinden dolayı halkın kendisine olan tevcîhini Mustafa Paşa istîrkab ile Şam eyâletine tâyin ve irsâl etmiş ise de muktezâ-yı tâli üzre Mustafa Paşa'nın yerine vezîr-i azam olmuş idi. Lâkin esnâ-ı idâresinde zuhura gelen evzâ-ı garibeden nâşî vezîr-i azamlık Sâlih Paşa'ya bi't-tevcîh kendisi serdârlıkla Gird'e gönderilerek 1056 senesi⁴¹⁹ Gird'e vefât edip cenâzesi İstanbul'a nâkledildi.

(Sâlih Paşa) bu senede dünyaya gelerek evâil-i hâlinde Defterdâr Mustafa Paşa sevkıyla sipâhi gûruhunda girdikten sonra Ruznâmecî İbrâhim Efendi'ye intisâb ettiğinden mûmâ-ileyhin delâletiyle musâhebe ve defter ve matbah ve tersâne emânetlerinde istihdâm olunup bir aralık büyük mîr-âhurluğa badehu yeniçeri ağalığına irtikâ ve arası çok geçmeksizin yani elli beş Zilhiccesinde⁴²⁰ vezîr-i azamlık makâmına îtilâ eyledi ise de elli yedi Şabânında⁴²¹ şerbet-i şahâdeti içerek azm-i dar-ı bekâ oldu. Cûd ü sehası azîm ve hüsn-i halk ile muttasıf bir zât-ı kerîm idi. (44)

(Ahmed Paşa) Hezarpâre lakabıyla⁴²² müştehir idi. Mûmâ-ileyh İstanbul'da Tavşantaşı mahallesinde bir sipâhiyenin sulbünden tevellüd ederek Defterdâr Ömer Efendi terbiyesiyle fen-celîl kitâbetde kesb-i mâhâret ve îştihar etmekle Kara Mustafa Paşa'nın vezâretinde büyük tezkirecilikte kovalanmakdayken Mehmed Paşa'nın vezâretinde mevkûfatcılık mansıbına îsal badehu defter emânetine mukarrebân şehriyâr-i delâletiyle az vakitte Sâlih Paşa yerine defterdârlığa geçip müteakiben vezîr-i azamlık

⁴¹⁹ Miladi 1646 yılı.

⁴²⁰ Miladi 1646 yılı Ocak / Şubat ayına denk gelmektedir.

⁴²¹ Miladi 1647 yılı Eylül / Ekim ayına denk gelmektedir.

⁴²² Hezarpâre Ahmed Paşa, Sultan İbrâhim'in sadrazamı ve damadıdır. İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası sipahidir. Öncelikle hızlı ve güzel yazı yazmasından ötürü Maliye kalemine girmiştir. Sonrasında veziriazam kemankeş Kara Mustafa Paşa zamanında tezkireci, mevkûfatçı, ardından defter emini olmuştur. 1647 yılında sadrazamlık makamına tayin edildi. Ahmed Paşa, sadaret makamına geçtiği sırada devlet içerisinde büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Devlet dışarıda da Girit için Venedik'le savaş halindeydi. Bu sırada stratejik önemi bulunan Klis kalesi Venediklerin eline geçmiştir. Paşa bu durumu Padişah'tan saklama yolu seçmiştir. Ahmed Paşa, iç ve dış meselerle uğraşmayıp Sultan İbrahi'nin israfına varan isteklerini karşılamakla uğraşmıştır. Veziriazam Ahmed Paşa'nın bu tutum ve davranışları belirli kesimin tepkisini çekmiştir. Rüşvet alma, adam kayırma ve gaddar oluşu ölümüne sebebiyet vermiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Abdülkadir Özcan "Hezarpâre Ahmed Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17: 301- 302.

makâm-ı celîline kadem-nihâde-i izzü ikbâl oldu ise de âfîyet-i mûmâ-ileyh dâhi mertebe şâhâdeti oldu.

Makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiyye'ye İhrâz Eden Zevât

Yahyâ Efendi, Ebûsâid Efendi, Ahmed Efendi, Abdülrahim Efendi mûmâ-ileyhimden Yahyâ Sâid Efendiler Sultân Murad râbi zamanında dahi müsned-i celîl-i meşîhatda bulunmuşlardır.

Fasl-ı Sâni

Sultân İbrâhim Han Hazretleri Zamanında Muâsır Bulunan Düvel ve Hükümdâranın Ahvâli

Aktâr-i Hicaz ve Yemen

Havâli-i merkûmeye dair evvelki cildlerde verilen mâlûmat pek de dereceyi kifâyede olmayıp sonraları asrımızın yetiştirdiği bâzı zevâtın eseri olarak destres olabildiğimiz tercihlere nazaran oraların Devlet-i Osmânîyye tarafından suret-i feth (45) ü istilâsı hakkında ibtidâ-ı zabtından itibâren işbu cild de muhtasaran biraz daha mâlûmat itâsı lâzım gelmekle vukuat-ı sâbıkası bu cildin zamanı vukûâtıyla birleştirilerek tafsîl edildi. Şöyle ki Yavuz Sultân Selim Han hazretlerinin 923 sene-i hicriyyesinde⁴²³ Devlet-i Çerâkese'den Mısır Kahire meliki Sultân Gavri'nin elinden havâli-i Mısır'ı zabt ve Bahr-ı Ahmer sevâhilini Suveyş'den Bâb-ı Mendeb'e kadar teshîr ettiği sırada hattâ Hicaz ve Yemen birkaç hükümete münkasım olup bir aralık hükümdarlardan (Sultân Âmir)'in mütegalibe-i yed-i istiklâline geçmiş idi.

Devlet-i Osmânîyye tarafında bâde'l-feth Mısır emâret-i sâbıkâ devlet-i Çerâkese'den Melikü'l-ümerâ-i Haleb (Hayri) Bey'e tevcîh kılındığı gibi Sultân Gavri zamanında iklim-i Yemen'den San'a⁴²⁴ ve havâlisi zabt ve Mısır'a ilhâk olunmuş husûsuyla hattâ Hicaz'a dâhi o sırada Hakan-ı müşârüileyhin eser-i ikdamıyla zamime-i memâlik-i Osmânîyye edilmiş bulunmasıyla Yemen havâlîsinin emr-i hükümeti dâhi İskender Bey'e tevcîh kılındı ve mülk-i Yemen'de âyin-i Osmânî üzre bu târihde nâm-ı şehinşahiye hutbe okundu. Bundan sonra hittâ-i mezkûre hükümdarlarından Sultân Âmir

⁴²³ Miladi 1517 yılı.

⁴²⁴ San'a:1567-1569 yılları arasında Yemen'in geçici bölümlerden birisidir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Donald Edgar Pîtcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 186.

ile emâretine tâ yîn olunan umerâ beyinden pek çok muhârebeler vukû buldu ve hittâ-i Yemaniye'ye bir takım imâmların yed-i tagallübüne geçerek bunlardan İmâm Şerif Alaaddin istiklâl peydâ etti ise de yek-digeriyle hayli mukâtiler vukû bulmasıyla nihâyet 945 senesinde⁴²⁵ devlet-i âmireye inkırâz geldiği gibi 961'de⁴²⁶ imâmlar dahi zevâle yüz tuttuğu cihetle Asâkir-i Osmânîyye Özdemir Paşa'nın⁴²⁷ memûriyeti (46) ikdâmıyla iklim-i Yemeni bi'l-sehûle⁴²⁸ kâmilten zabt ve istilâ eylemişti. Lâkin 981'de havâli-i mezkûre bi'l kuvve Şerif Mutahhar ve ahfâdının eyâdî-i istiklâline geçip Yemen Vâlisi Murad Paşa şehîd edilmesiyle Osmanlı'nın oralarca olan nüfuz ve istiklâline gereği gibi durgunluk gelerek 1013 târihine⁴²⁹ kadar hittâ-i merkûme bir hâl-i şûriş de kaldı.

Muahharen Yemen vâlisi Hasan Paşa yediyle ile hittâ-i mezkûre evlad-ı Mutahhar'ın eyâdî-i tasarrufundan dâhi istihlâs istirdâd edilerek sâhib-i nüfuz olanlardan birkaçı İstanbul'a celb ve tağrîb kılındı ve artık bir müddet-i âharın tasallutundan kurtuldu ise de 1026 senesinde⁴³⁰ vâli sâbık Cafer Paşa'nın sûi tedbîri ile İmâm Hüseyin yine havâli-i merkûmenin ekser mahallerini hücum ve zabt ve asâkir-i Osmânîyye ordusunu bir hile ile mâhv ü perîşân eylediğinden vâli-i lâ-hak yetişip sulha biraz işin öne alınabildi ve şu cihetle 1036 târihine⁴³¹ kadar havâli-i merkûme yine bir takım imâmların yed-i tagallübüne geçmeğe başlayub hâl-i teferruk ve teşettütde kaldığı gibi.

1045 senesinde⁴³² vâli bulunan Kansu Paşa'nın sûi tedbîri sebebiyle yüz seneden beri idâre-i Devlet-i Osmânîyye elinde bulunan öyle bir havâli-i cesimiyye bi'z-zarûren İmâm Muhammed Müeyyed İbn-i Kasım'a terk olunub imâm-ı mezbûr aktâr-ı Yemeniye'yi kâmilten Devlet-i Osmânîyye idâresinden olarak (Şehsâr) nâm beldede müstakilen icrâ-yı hükümet etmeğe başladı.

⁴²⁵ Miladi 1538 yılı.

⁴²⁶ Miladi 1554 yılı.

⁴²⁷ Özdemir Paşa, kaynaklarda doğum yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Dağıstan kökenli bir Memlûk ailesinden gelmiştir. Osmanlı devletinde Yemen ve Habeşistan eyaletlerinde görevinde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Paşa, Habeşistanı Osmanlı topraklarına katarak burada büyük önlemler almıştır. Bu zamanda kaleler yaptırmış ve ticaret yollarını güvence altına almıştır. Tarihte adaletli bir insan olarak bilinmektedir. Paşa, Yemen'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 14: 363- 367.

⁴²⁸ Metinde (بالسهول) şekilde yazılmıştır.

⁴²⁹ Miladi 1604 yılı.

⁴³⁰ Miladi 1617 yılı.

⁴³¹ Miladi 1626/1627 yılı.

⁴³² Miladi 1635/1639 yılı.

Devlet-i Aliyye'nin iklim-i mezkûre de yüz sene kadar cârî olan nüfuzu müddetinde fatih-i Yemen denmekle şâyan olan Özdemir Paşa'dan itibâren merkûm Kansu (47) Paşa'ya gelinceye değin on dokuz vâli gelip gitmiş idi. Cafer ve Kansu Paşaların sûi tedbîrlerine âsitânen imdâd ve muâvenetin âdem-i zuhûri dahi mûnzam olarak bu hâl yigirmi otuz bin kadar asâkir-i Osmânîyye ile bunca nukûd ve mühimmât telef ve perîşâniyetiyle beraber havâli-i merkûmenin kâmilen Devlet-i Osmânîyye yedinden çıkmasına sebep-i müstakil olmuş idi. Çünkü Devlet-i Osmânîyye'nin İstanbulca olan gavâilî arasında badiyyeti derkâr olan havâli-i merkûmeye tekrar öyle bir kuvve-i külliye dâhi tedârik ve imdâd edemiyeceği bir vakte tesâdüf etmesiyle bunca kanlar dökülerek ele geçirilmiş olan o gibi bir iklim-i cesim birden bire elden çıktı. İklim-i merkûmeye bilâ-hicâb sevk olunan askerden başka müddet-i merkûme içinde Yemen ordusunun mevcudu on beş bin kadar Türk ve kul tâifesiyle beş bin nefer asakir-i müvezzafe ki cemian yigirmi bin dâimî sûretle silâh-ı bîdest-i asâkirden ve vâridat-ı seneviyesi dâhi beş yüz bin altundan ibâret olmasıyla her sene asâkir-i mevcûde ve memûrun maâşât ve mesârifatı bade'l-i tesviye yüz elli bin altın diyâr-ı Yemen'den hazîne-i mâliyyeye gelir idi.

Her ne hâl ise sadede gelelim merkûm İmâm Muhammed Müeyyed bin Kasım 1046 târihinden⁴³³ sonra sekiz sene kadar iklim-i mezkûr da bila istiklâl hükümet ederek olmadıkda iki sene kadar gâyet şiddetli kaht ü galâ vukû bulup pek çok nüfusu telef oldu. Merkûm müddet-i hükümetinde Şehsâr'dan birt tarafa çıkmayıp 1054 senesinde⁴³⁴ orada vefât etmesiyle yerine birâderi İmâm Mütevekkil İsmail İbn-i Kasım geçti ise de müddet-i idâresi on dokuzuncu cildin zamanına müsâdif olmasıyla vukûât oraya bırakıldı. (48)

İran

(Şah Safî) bin Cihangir Safî Mîrzâ bin Şâh Abbas 1038 senesinde⁴³⁵ serîr-i İran'a cülûs ederek vukûâtından birazı bundan evvelki cildde gösterilmişdi. Muşârûn-ileyh evvel bi-evvel pederin idâmında zi-medhal-i hâl bulunanları birer birer arayıp haklarından geldi.

⁴³³ Miladi 1636/1637 yılı.

⁴³⁴ Miladi 1644/1645 yılı.

⁴³⁵ Miladi 1628/1629 yılı.

1039 senesinde⁴³⁶ taraf Devlet-i Aliyye'den Hüsrev Paşa⁴³⁷ İran üzerine hücum etmesiyle Şâh Safî kırk bin kadar askeriyle Zeynel Han'ı Hüsrev Paşa'ya karşı sevk ederek Mihriban kalesi önünde vukû bulan muhârebede Zeynel Han münhezîmen firâra mecbûr olmasıyla Şâh Safî tarafından katl olundu.

Hüsrev Paşa Hemedân ve Dergizin etrafını tahrîb ve zabt ile beraber Bağdat'ı bir müddet muhâsara eyledi ise de fethi bâla hicab vakt-i âhire tâlik ederek muhârebeyi terk edip Hile'nin sûrunu tamîr ile meşgûl iken Şâh Safî Hile'yi istilâ ve Bağdad'ı tamîr ve termîm ederek yerine gitti.

1044 senesinde⁴³⁸ Şâh Safî otuz seneden berü Şîrâz hanı olup istiklâl ve kesret-i emvaline mağrûren tuğyân eden İmâm Kali Han'ın idâmını kurup imâmın on iki oğlundan gâyet hüsn ü cemâl ile araste Fatih Ali Bey nâm oğlunu hizmetine talep etti ise de İmâm muvâfakat etmediğinden şu vesîle ile imâmın diğer oğullarının (49) bâzısını katl ve bâzısının gözlerine mil çekerek hapsedmesiyle İmâm Kali Han'ın birâderi Gence hâkimi Davud Han atabe-i aliyye-yi Osmânîyye'ye ilticâ etti. 1048 senesinde⁴³⁹ Sultân Murad Han râbi hazretleri memâlik-i İran'a hücum ederek Revan'ı zabt ile andan Bağdad üzerine yürüyüp kırk gün kadar muhâsara ederek Şâh Safî'den Bağdad'ı kâmilen istirdâda muvaffak olmasıyla Şâh Safî nihâyet 1050 senesinde⁴⁴⁰ sulh olarak Sultân Murad-ı şecâat- nijâddan güç ile yakayı kurtarabildi.

Bu esnâda Hind Pâdişâhı Hürren Şâh dâhi fırsat bularak İran üzerine hücum ile Kandahar'ı Şâh-ı İran'dan istirdâd etmişti. Devlet-i Aliyye ile sulh vukûâtından sonra Şâh Safî Kandahar üzerine külliyetli askeriyle emirü'l-ümerâsı Rüstem Han'ı gönderip kendisi cânib-i Revan'a gitti ise de yolda yâni 1051⁴⁴¹ salında vuku-i vefâtıyla serîr-i

⁴³⁶ Miladi 1629/1630 yılı.

⁴³⁷ Hüsrev Paşa, kaynaklarda Bosnalı olduğunu ve Enderun'da yetiştiğini ifade edilmiştir. Babası Hızır Paşa'dır. Saraya ilk nasıl girdiği bilinmemekle birlikte burada pek çok görevde bulunmuştur. IV. Murad zamanında veziriazamlık yapmıştır. İlk olarak Silandarlık, Yeniçeri ağalığı, vezirlik ve kubbe vezirliği gibi görevlerde bulunmuştur. Hüsrev Paşa sayesinde Bağdat kuşatmasında Osmanlı devletini birkaç kere zor durumdan kurtarmıştır. Bilhassa Abaza Paşa isyanının bastırılmasında büyük bir etkisi olmuştur. Veziriazamlığı döneminde Erzurum kuşatmasıyla Abaza Paşa'yı ele geçirmiştir. Hüsrev Paşa, kazandığı başarılarından dolayı nüfuz ve iktidarlığı artmıştır. Adam kayırma, rüşve ve son derece pervasızca hareket etmesi ve şiddet kullanması kendi sonunu hazırlamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için şuraya bkz.: Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa" içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 14: 363- 367.

⁴³⁸ Miladi 1634/1635 yılı.

⁴³⁹ Miladi 1638/1639 yılı.

⁴⁴⁰ Miladi 1640/1641 yılı.

⁴⁴¹ Miladi 1641 yılı.

İran'a oğlu Şâh Abbas cülûs etti. Şâh Abbas derhâl Sultân İbrâhim Han'a gâyet azîmu'l-cüsse bir fil ve sâir hedâya-i mülûkâne ile elçi gönderip tecdîd-i musâfata müsâraat eyledi.

Muşârûn-ileyhin cülûsünden sonra ümerâsı beyninde dâhilen bâzı hâlât meydana geldi ise de tafsîlî sonraki cildlerdedir.

Çin

Çin memâlik-i hükümetini sînîn-i vafireden beri kabza-ı tasarruflarına geçirmiş olan (Ming) Hânedanı'nın bâzı ihtilâlât-ı dâhiliyenin zuhûru ve erbâb-ı isyânın galebesiyle nusûretle meğak (52) nâşî bi's-suhûle zabt ve istilâ eylemişti.

Şu hâle nazaran bi'l-cümle memâlik-i Çin'in o sırada kabz-ı tasarrufa alınması eshel-i umûrdan bulunduğu hâlde Tatar asâkiri kumandanından Çinlilerin Tatar âdetine îmtisâlen başlarını tıraş etmeleri lazım geleceğine dâir adet-i kadîmelerine muhâlif olan bir emrin sudûr eylemesi Çin ahâlisinin hab-ı gafletten kapanmış olan gözlerinin açılmasını devlet ve vatan uğrunda can ve baş feda edercesine davranmasını müceb oldu.

Ahâlinin istihlâs-ı vatan uğrunda birdenbire gösterdiği gayret ve birkaç muhârebeye nâil olduğu muzafferiyet Tatarların kârını düşvâr ve belkide yeni kurulmuş olan hükümetlerinin esâsını esâsından ruhuna dar edecek dereceye varmış ise de ne çâre ki (Ming) zâde kanından olan eski serdârın öyle bir müsaadeli vakitte yedi kere imdad etmek şöyle dursun her biri imparatorluk davasına sapmış olmalarından nâşî bir netice-i hasene husûle gelemedi.

Gerçi Tatarlar (Kavânfes)⁴⁴² nâm eyâlette dahi din-i İsevî'yi kabul etmiş. Şecâat ve mâharetiyle kesb-i şöhret eylemiş olan Çinli (Tomas Kisav) nâm ceneral tarafından pek şedîd muhâlefet görmüşler ve (Fukin)⁴⁴³ eyâletinde dahi bir râhibin başına külliyetli avna toplayarak ref-i liva-yi isyân eylemesinden haylice müşkilâta uğramışlar ise de ol emirde râhib-i merkûmun ilticâ ettiği kale feth ü tedmîr ve üç yüz bin nüfusdan ibâret olan asâkir ve ahâlisini küşte-i şemşir ederek Çinli cenerallerin (53) ittifâksızlığı ve gerek öteye beriye va'd ü tevâzu ettikleri hedâyâ ve mükâfat-ı külliye eseri olarak Tatarlar üç dört sene zarfında ol havâliyi bi'l-külliye istilâyâ muvaffak oldular. Tatarlar memâlik-i Çin'i zabt ü teshîriyle hükümetlerinin esbab-ı bekâsını düşünmekdeyken (Tay Tavf)⁴⁴⁴

⁴⁴² Metinde (قوانفس) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴³ Metinde (فوكين) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴⁴ Metinde (طای طوفع) şeklinde yazılmıştır.

şehrinin muhâfazasına memûr olan Çinli (Kan) liva-ı ihtilâli ref' ve derakap dört yüz elli bin piyâde ve yüz kırk bin süvâri askeri başına cem edip birkaç muhârebeye galebe ettiğini ve işin gittikçe kesb-i ehemmiyet eylediğini pâyitaht-ı devleti olan Pekin şehrinde hükümdar Şun Çin'in ammisi ve idâre-i umûr-ı devlet için vasî-i umûmîsi bulunan (Amavan) nâm zât istihbârıyla derhâl külliyyetli askeriyle meydan-ı muhârebeye yetişerek merkûm Kân'ı duçar-ı hezîmet ve şehr-i mezkûre zabt ü teshîr ederek ganayim-i vafîre ile Pekin'e azîmet eyledi.

Rey ü tedbîrinin isâbeti ve umûr-ı askeriyede mâhâreti hasbiyle Çin memâliğinin istilâsına ve Tatar hükümetinin temîn-i bekâsına sebep-i müstakil olan mûmâ-ileyh (Amavan) şu muzafferiyet-i ahîrden bir iki sene sonra vefât ederek muşârün-ileyh (Şun Çin) henüz sinn-i reşide vâsıl olmamış idiyse de erkân ve emir anın bu bâbda zuhûra gelen dava-yı vesâyet ve nizâ-yi tefavvuklarına mâhal kalmamak üzere bizzat inan-ı umûr-ı devleti yedine alıp birinci işi pederi ve veliyy-i nimeti makâmında mûmâ-ileyh (Amavan)'nın güya hayatında ihâneti vukû bulmuşdur zannıyla medfeninden nâşını çıkarıp envâ-yi hakâret ettikten sonra başını koparıp sokak ortasına (54) atmıştır.

Muşârün-ileyh (Şun Çin) umûr-ı dâhiliyenin usûl-i kâdime-i idâresini asla tagbir etmeyerek ekseriyya umûr-ı mühîmmede dirâyet kâbiliyetleri inde'l-ımtihân tebeyyün eden yerliler istihdâm ve ibkâ ve sunûf-i tebaasının her yüzden mazhar-ı adl ü dad olmasına kemâliyle dikkat ve itinâ eyledi.

Çinlilerin ötede beride zuhûr eden ihtilâllerini def ederek her türlü muhâtârâtdan tahlis girîban eyledikten ve Çin memâlikinin âşâyış ve istirahatını hâlen ve istikbâlen temîn ettikten sonra muşârün-ileyh (Şun Çin) telezzüzât ve huzûzat-ı nefsâniyyesine meydan verip leyl ü nehar zevk ü sefâsıyla vaktini imrâr etmek de iken hüsn u ânne ve cilve ü cemâline dildâde olduğu bir hatun-ı dilrubânın vuku-i vefâtı evvel derecede kendisine tesir eyledi ki adeta şuûruna hâlel gelüp bir mabedden diğer mabede kalenderâne reviş gezerek ve nihâyetü'l- emr henüz yigirmi dört yaşına ikmâl etmiş olduğu hâlde bir gün erkân ve umerâ-ı devleti yanına celble imparatorluk müsnedîni sekiz yaşında bulunan sağır oğlu Kanghay'ya⁴⁴⁵ terk ve vakt-i bülûğa değin umûr-ı devlete

⁴⁴⁵ Metinde (قانغهي) şeklinde yazılmıştır.

nezâret etmek üzere dört zâtı dâhi nasb ü tâîîn ederek milâdın 1662 senesinde dâr-ı bekâyâ gitti.

Hindistan

Hind pâdişâhlığı miladın 1649 senesinden sonra Şâh Cihân'ın vefâtıyla münhasıran evreng-i zîb-i uhdesinde bulunmuş (55) ve muşârûn-ileyh 94 sene muammer olarak padişanlık etmiştir. Yâni milâdın 1707 senesine değin makâm-ı saltanatda kalması cihetle netâyic-i ahvâli şâyan-ı beyan bulunmuş ise de işbu târihin zamanını mütecâviz olmasıyla bi'l-tabi bundan sonra çıkacak cilde bırakılmıştır.

Almanya ve Memâlik-i Mütecâvire

Almanya'da otuz sene mümted olarak perîşânî ibadi ve virâne-i bilâdı müntic olan muhârebeye netîce verilmek üzere 1648 senesinde Cefâlî nâm mahalde akd olunan müsâlahanın şâmil olduğu mevaddan birisi dahi (Pelibâ) yani İbkin-i memâlik ismiyle müsemma olan ve el-yevm Felemenk ve Belçika devletlerine tâbi olan ve bunlara mücâvir bulunan mahalleri hâvî olan kıtanın tasdik ve temîn-i istiklâli maddesi olduğundan ve târih-i Osmânîyye'nin iş bu cilde gelinceye değin mahal-i mezkûreye dair mâlûmat verilmediği gibi bu cildin zamanında Almanyalılar muhârebe yüzünden gördükleri yaranın iltiyâmını düşünmekle vakit geçirip burada tafsîle şâyan vukuat-ı sâire bulunmadığı cihetle yalnız burada Memâlik-i mezkûre ahvâlinde manzûra biraz mâlûmat verilmesi tensib kılındı.

Memâlik-i mezkûre hulefâ-i Abbasi'den Harun el-Reşîd muâsırı olan Almanya İmparatoru meşhur Şarlmagın'ın teşkîl eylediği devlet-i cesimiyye tâbi olduğu hâlde milâdın 843 senesinde muşârûn-ileyhin evlâd-ı ahfâdı beyninden devlet-i muşârûn-ileyha memâlikinin mukâsemesinde mahall-i sâireyle bereber (Luter) nâm (56) hükümdarın taht-ı idâresine verilerek muahharen (Dük do Barones) ismiyle mâruf olan zâdegânın yed-i idâresinde kalmış idi.

Bi'l-âhare anların muzmâhil olmasına mebnî memâlik-i mezkûre pek çok seneler bir suret-i gayr-ı matredede olarak müstakillen bâzı ashab-ı nüfuz yedinde kalıp nihâyetü'l-emr Fransa zâdegânında (Dük dömok Rekosni)⁴⁴⁶ nâm zatın kabza-ı tasarrufa

⁴⁴⁶ Metinde (دوق دويق رڤوسنى) şeklinde yazılmıştır.

girdi ve bâzı mâhall-i mücâvir dâhi ilâve edilerek servet ve nüfusca evvel asırda Avrupa'nın en büyük devletleri sırasına geçmiş idi.

Dük Doburun zadegânından olup şecâat ve ehliyetle meşhûr olan Şarl'ın vefâtından sonra Fransa kralı on yedici Lui memâlik-i mezkûreyi Fransa Devleti'ne ilhâk niyetinde bulunduğu hâlde mûmâ-ileyh Şarlken münhasıran vârisi olan kerîmesi Marin'in Almanya İmparatoru birinci (Maysilmilyon (Mamoş)) ile 1479 senesinde akd nikâh eylemlerine mebni Fransa Kralı müdâhale niyetinden ferâgatle fakat ezhan-ı ahâliyi ifsâd ve bâzı ihtilât îkâ ettirmiş ise de bir semeresi görülememiş ve memâlik-i mezkûre müşârün-ileyh birinci (Maksimilyan) ile ihlâfının taht-ı inkiyâdında kalmış idi.

Müşârün-ileyhin hafidi beşinci Şarl lâmek ceddi bulunan İspanya Kralı Ferdinand'ın vefâtından sonra İspanya devletinin dâhi bi'l-verâse sandâli-i hükûmetine kuûd edip memâlik-i mezkûre ahâlisinin tekâlif-i mîrîyeye tarh ve muhârebe zuhûrunda verilmesi lâzım gelen muâvinenin miktarını kendileri tâyin eylemeleri gibi mine'l-kadîm haîz oldukları imtiyâzatı ilkâ eylediği Misillü-oğlu İkinci Filib (57) memâlik-i mezkûrenin hukuk-i istiklâliyesini tamamıyla ihlâl ederek (Düşüş Düparam Margurd) nâm hemşiresini dahi memâlik-i mezkûreye kâimmakâm nasb ve tayîn ve buna müşâvir olmak üzere Rarse?⁴⁴⁷ Piskopusu (Feranol)'i terfîk ve memleketin ashâb-ı nüfuz ve ağniyâsından bulunan (Kilum Dorantes Kont Acunt)'i meclis-i hasa ve Kont Horni dahi donanma amiralliğine tâyin etmiş idi.

Lâkin tevcih-i menâsıbdâ ecânibe-i rüchâniyet sûretinde bulunulması ve derun-i memleketde İspanya askeriyeinin dâimi bulundurulması ve müşâvir bulunan mûmâ-ileyh Karanolun kibr u gaddarlığı ile alması ve Protestanlar aleyhinde envâ-yi mezâlim ve taaddiyat da bulunması ahâlinin ol derece nefret infialini müceb olduğu der-akab mûmâ-ileyh Karanol hezel ve tebdîl ile beraber mezâhib-i muhtelifenin istiklâli ilân kılındığı hâlde bir müddetcik ateş-i ihtilâl teskin olabilmış ise de muahharen İspanya Kralı tarafından muhâfaza ve temîn-i âsâyiş için ihzam olunan askerin kumandanı ceneral (İlya)'nın bir takım tecavüzü harekâtta bulunması ve mûmâ-ileyh (Margirid)'in rey ü rızâsı mûnzam olmaksızın enfü'z-zıkr Kont'un birkaç hükûmeti birleştirmesi üzerine tavrı değiştirip Acunit ve Harun gibi meri hatır zevâtı bilâ-sebeb habis ve tevkif eylemesi mûmâ-ileyha Margorid'in memûiyetinden bi'l-istifâ İtalya'ya azîmetine mecbûriyet

⁴⁴⁷ Metinde (رارسه) şeklinde yazılmıştır.

vermiş ve bundan sonra umûr-ı memleket mûmâ-ileyh ceneral İlya'nın idâresinde kalmış ise de mûmâ-ileyhin dahi ahâli-i memleketin mine'l-kadîm hâiz olduğu imtiyâzat-ı dâhiliyesini ilgâ ve birtakım tekâlif-i sakile tarh ve istifâ etmesi ve İngilizler ile ahz ü itâbı men eylemesi bütün bütün sunuf-ı sekinenin al'el-husûs Protestan mezhebinde (58) bulunan Felemenk mütemekkinlerinin nefret ü hiddetini müeddî olarak ahâli-yi merkûme ref-i livâ-i isyân ile mûmâ-ileyh (Kılum Doranter)'in Kral kâimmakâmlığını tasdik ve ilân eylemlerine mebnî mûmâ-ileyh ceneral (İlya) dahi bi'zarûri hükümetden çekilüp memleketine gitti.

Bunun üzerine yani 1578 senesinde memâlik-in mezkûrenin idâresi İspanya Kralı tarafından mûmâ-ileyhe (Margoriet Deparum)'ın mâhdumi (Alexandr Garanzo)'ye tevdi olunarak mûmâ-ileyh erbâb-ı reviiyet ve liyâkatdan olup umûr-ı askeriyede dahi yed-i tûlâsı olduğu cihetle on dört sene mümted olan avan-ı hükümetinde imtiyâzat-i kadîmen memleketi iâde ve icrâ ve herkesin istediği mezhebi kabulde muhayyer olmak kâidesini vaz ü îcad eylemesiyle âsâyış ve mâmûriyet-i memleket bir müddetçe temîn olunabilmiş iken Felemenk Protestanlarının Durunj'in⁴⁴⁸ Krallığını ve Felemenk ve Belçika eyâletlerinin tamamı istiklâlini ilâna kıyâm etmeleriyle o sırada mûmâ-ileyh Aleksandr'in nâgehan bir mâhalde îtilâf edilmesi ateş-i ihtilâlin ez ser-nev-i iştîdâd ve erbâb-ı isyânın İngiltere Kraliçesi Elizabet'den istimdâd eylemesine bâis olub bu haberler İspanya Kralı İkinci Filib'e aks ettik de evvel emirde İngiltere devletiyle muhârebe etmeğe ve ba'dehû usât-ı talkının def ü tekmîli çârelerine bakmaya karâr verip derhâl sefâin-i müteadide teçhiziyle İngiltere sevâhiline sevk ve isbal eylemiş ise de zikr olunan donanma emsal-i nâ-mesbûk şiddetli bir fırtınaya uğrayup külliye mâhv ü nâ-be-dîd olmuştur. Erbâb-ı isyân donanmanın şu vukûâtı üzerine bir kat daha yüz bulup ve İngiltere ile Fransa devletlerinin esîr muâvenet-i mâneviyye (59) ve maddiyyesi olarak günbegün kesb-i kuvveti eylediklerinden İspanya devletince on iki sene müteberrike istidâsına ve bâdehu ü cıgaliyde⁴⁴⁹ akd olunan musâlahade Felemenk memâlikinin tasdik-i istiklâli mecbûriyetine giriftar oldu. Fakat Belçika eyâleti İspanya'nın taht-ı idâresinde kaldı ise de yüz sene sonra Belçika'da dahi Avusturya'nın kabza-ı tasarrufuna geçmiştir ki tafsîlî bundan sonraki cildlerde gösterilecektir.

⁴⁴⁸ Metinde (دورنژ) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴⁹ Metinde (وجغاليده) şeklinde yazılmıştır.

İngiltere

On yedinci cildde tafsîl edildiği üzere İngiltere kralının parlamento karârıyla siyâsete idâmından sonra oğullarından I. Şarl (Charles) İskoçyalılar tarafından İskoçya tahtına davet olunup o dahi icâbet ederek hükümet-i cumhuriyye aleyhine hareket eylemiş ise de hükümet-i cumhuriyye bu haberi alır almaz yine bir muntazam ordu ile reis-i cumhur Ceneral Karamulı üzerlerine sevk eylemiş olmasıyla mûmâ-ileyh Karamul (Kharamul) Edinburgh civarında Kraliyet taraflarını târumar eylediklerinden mûmâ-ileyh Şarl Fransa tarafına kaçmak istemiş ise de tarafdarlarının elinden yakayı kurtamasıyla bi-tekrar teşkîl eden bir fırka ile İngiltere'ye geçip orada dahi kendi nâmına fırkalar cem etmek efkârına kalkmış olduğu hâlde hükümet-i cumhuriyye kuvve-yi mücbiresinden ahâlinin gözü yılmış olmasıyla kimse yerinden bile kımıldanmadıklarından Ceneral Karamul ise Şarl'ın arkasını bıraktığından Dombar nâm mevkide dahi Şarlken cemiyetini perîşân etmesi üzerine Şarl envâ-yi felâketlere uğramış ve ol bâbda şâyan-ı beyan bâzı vukûât zuhûra gelmiş ise de tafsîlî tabii sonraki cildler zamanına kaldı. (60)

Fransa

Bu kitabın hitam-ı müddeti olan bin elli dokuz sene-i hicriyesinde yani milâdın 1648 târihinden sonraları Fransa'da kral on dördüncü (Lui Katoriz) olub Felemenk Cumhuriyeti'nin tahrikâtıyla bütün Avrupa devletleri muşârün-ileyhe karşı muhârebeler açmış olmalarıyla muşârün-ileyh Lui bunlara dahi her yüzden galebe çalarak Fransa'nın şan ve şöhetini bir kat daha âleme duyurdu. Hattâ Fransa'nın en meşhûr sâir ve münşi müverrihleri ol asrın ricâlinden olup ez-cümle Korneil verasetin ve Molye Ru Lafonten ve Boaleav ve Fenelon gibi eserleri yalnız Fransa'yı değil dünyaya doldurmuş olan erbâb şair ve inşâ hep o zamanın feridlerinden bulunmalarıyla bunların eser-i kemâli ve muşârün-ileyh Lui'nin kuvve-yi cerbezesi sayesinde her yerde bütün umûr-ı dıblomatikiyece Fransa lisânı kullanmakla başladı. Muşârün-ileyh Lui'nin tul-müddet olan idâresinde târif ve tavsîfi kabul olmayacak derecede ibrâz eylediği bunca muhassenâtın ve tuttuğu meslek ü mişvârın tadâd ve îrâdî emsâline ibret ve ibret-bahş olacak şeylerden olmasıyla mümkün olabildiği derecesinin beyânı vazîfeden add olundu ise de asıl mühimmeceleri on dokuzuncu cildin ibtidâ-i müddeti olan 1649 târihinden sonraya müsâdif olmasıyla bi't-tabî orada gösterilecektir.

Rusya

İşbu cildin müsâdif olduğu zamanda dahi Romanof hanedanından mihâl unvâniyla Aleksey Rusya Kralı bulunmasıyla vefâtına kadar olan (61) vukûâtı on yedinci cildde muhtasaran gösterilmiş ise de daha sonraları gelecek cildler zamana tesâdüf etmekle burada muşârün-ileyh Aleksey zamanında olan ahvâlin biraz daha tafsîlîne girişildi.

Kral Aleksey Romanof Hanedanından pederi Mihail'in 1645 senesinde vuku-i vefâtı üzerine bu yerlerin ittifâkiyle çarlık makâmına iclâs edildi.

Muttasîf olduğu fetânet ve zekâveti icâbınca pederinin pek çok himmetlerle kazana bilmiş olduğu emniyet dâhiliyeyi gâib etmemek üze hemen bir yol tuttu ise de kendisine müsteşar ittihâz eylediği bacanağı hayli Slav'ın⁴⁵⁰ sûi tedbîr kendisini biraz yoldan çıkardı. Çünkü hayli Slav⁴⁵¹ Rus milletinin dâima kahr u tenkîl altında kullanılmasını krallın zihnine ilkâdan hâli olmayıp muşârün-ileyh iğfâl-ı ahâliye o yolda muâmeleye başlaması bi'l-âhire nefret-i ahâliyi mûcib olarak hattâ bu yerler ve devletin ileri gelirleri bile muşârün-ileyhden yüz çevirdi. Millet ise zâten ihtilâle meyyal bulundukları ale'l-husûs Kazaklar istirdâd-ı istiklâl kendilerinde kuvvet gördükleri cihetle ötede beride zuhûr eden küçük küçük ihtilâller Kazaklar için bir emsâl ad olunarak Ejderhân ülkesinin ref-i livâ-i isyân etmesi ve Rusya içinde muhârebat dâhiline yeniden baş göstermesi ve binâen-aleyh Romanof'un İsveç ve Leh devletleriyle akd-i muâhedeler bozulması üzerine birdenbire Rusya yine eski hâline gelmiş idi.

Bunun üzerine Aleksey aklını başına toplayıp meslek-i kadîmîni tutarak var kuvvetini bazuya verip Kazakları taht-ı itâate getirerek (62) üzerlerine bir vâli nasb ve ikad ve Lehlileri dahi bir bâd ile Semvansık⁴⁵² ve sâir bâzı eyâletleri kurtardı ise de öte taraftan dâhi İsveçlilere mağlûb oldu.

Öteden beri Rusya'da ara sıra zuhûra gelen bu gibi fesâdat-ı dâhiliyeyi Leh Kralları tamam maksadlarına vesîle ittihâz ederek Rusya sandali-i hükümetin kendilere teslimi bekâ-yı selâmetlerini mûcib olacağını ahâlinin kulağına koyup Rusya Hükümetine göz atarak böyle fesâdattan istifâde emeline oldukları gibi muşârün-ileyh Aleksey'de Lehlilere böyle bir muâmelede bulunmağı yani Leh Krallarının yapacakları oyunu kendisi

⁴⁵⁰ Yer adı olabilir. Metinde (حیلوسلاوک) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁵¹ Metinde (حیلوسلاو) şeklinde yazılmıştır.

⁴⁵² Metinde (انسق) şeklinde yazılmıştır.

oynamayı kurmuş ve Lehistan'ın tarruzat-ı mütetâbiasına bu sûretle mukâbileyi zihninde karârlaştırmış ve bu aralık ise Devlet-i Aliyye Lehistan fethiyle uğraşmak da olduğundan muşârün-ileyh Aleksey, Lehlilere yardım ederek Devlet-i Osmânîyye'ye pek çok sarf ü ziyân îrasını bâis olmasıyla Devlet-i Aliyye hemen Rusyalıya îlân-ı harb ederek meşhûr Hotin muhârebe-i müdhişesi açılmış idüğünden Aleksey şu gâile sebebiyle ıslâhat-ı dâhiliyesini icrâyâ vakit bulamayıp fakat Lehli'ye arz-ı haşmet ü emniyyet etmek ve Lehistanca kurduğu garezi bu sûretle yürütmek için Avrupa devletlerinden istiâne ve istimdâd etti ise de nâil olamaması üzerine yalnız kendi kuvveti ile böyle bir muhârebe-i azîmede sebât ederek başa çıkarabildiği ve bunca fedâkarlıklarda bulunduğu hâlde dahi Lehistan Krallığına olan emelin icrâyâ muvafık olamadı.

Bundan sonra artık bütün himmetini ıslahat-ı mülkiyeye hasrederek Avrupa'dan ustalar celbiyle bir takım akmeşe desteğe hâlleri küşad (63) eyledi. Bunların mâmûlatını Asya'ya ve Asya'nın eşyasını Rusya'ya idhâl için ve Volga Nehri'ni⁴⁵³ mecrâ-yı ticaret hâline koymak üzere iki kıta sefîne inşâ ettirdi. Lâkin Kazaklar sefineleri yakmalarıyla işin bu sûreti de yarım kaldı ise de dâhil-i memâlik de az vakit içinde hiç yoktan bunca sanâyî icâd ve bir tarafdanda tarîk ticâreti tevsî ile mârûfun ilerlemesi için dâhi matbaalar küşad etmeğe çalışıp Avrupa'nın semend-i himmetini şehrah-ı terakkîde Allah bildiğine yürüttüğü bir zamanda memleketinin henüz hâl ü vahşetde bulunduğunu gördükçe öyleyken umûr-ı muazzamayı birden başa çıkarmaya say ederek bütün ömrünü bu gibi ıslâhat ve terakkiyât uğruna sarf eyledi ve 1676 sene-yi milâdiyesinde vefât edip yerine oğlu Fudor çıktı ise de müddet-i idâresi on dokuzuncu cildin zamanına tesâdüf etmekle tafsîlî oraya bırakıldı.

(İspanya) ve (Danimarka) ve (İsveç, Norveç) ahvâli târih sırasınca bu kitabın hitam müddet-i olan 1659 sene-yi milâdiyesinden sonraya müsâdif olmasına ve hâlbuki her cildin beyân eylediği vukûanın kendi zamanı vukûatını tecavüz etmesi usûl-i ittihâz kılınmışyken her nasılsa evvelki cildlerde bu kâideye tevfiğ olunamadığı ve çünkü her pâdişâhın zaman-ı idâresi başka başka birer cildde muharrer olup muşârün-ileyhimin muâsırını bulunan sâir mülûk ve hükümdâran ahvâlinin dahi mezkûr cildler de beyânıyla adeta târih-i umûmi tarzında güzel bir çığır açılmış olduğu cihetle mezkûr-i usûle riâyet olunmak lazım geldiğine binâen her cild vukûatı kendi zamanıyla (64) birleşinceye kadar

⁴⁵³ Volga Nehri, Avrupa'nın en uzun nehridir. Rusya'nın batısında doğup Hazar Deniz'ine dökülmektedir.

bundan sonra çıkarılacak cildlerde şu gibi noksaniyyed tabîî görünmüş olmasıyla bu cildde zarûrî düvel-i muşârûn-ileyhim ahvâli gösterilmedi. (65)

Fasl-ı Sâlis

Sultân İbrâhim Han Hazretlerinin Müddet-i Saltanatlarında Olan Vekâyi-yi Umûmiyenin Hülâsıdır

Sultân-ı muşârûn-ileyh hazretlerinin sekiz sene kadar mümted olan zaman-ı saltanatlarında mirât-ı kâinatta cilve-nüma-i zuhûr olan vukûât-ı dâhiliye ve şûnat-ı hâriciye'nin yukarıda fasl-ı mahsûsun mütâlaasından istifâde buyurulacağı vechile bu müddet-i kalîle tarafında Devlet-i Aliyye-yi Osmânîyye'nin derecat-ı selleme-yi satvet ve idâresinde tedenniyat veya terakkiyâtınca pek de tesîrat-ı kalîle filiyyesi his ve müşâhid olunacak kadar başlıca vukûât yoktur.

Ancak bu müddet-i yesirenin ibtidâîlarında mihver-i umûr-ı devlet ve hâl ü şân-ı mülk ve millet on yedinci cildde tafsîl gösterildiği üzre öteden beri dâhili ve hârici bir takım müşkilât-ı zarûriyenin tezelsül-i sademâtına göğüs gererek Sultân Murad-ı râbinın eser-i himmet ve zor u bâzû gayretiyle husûla gelen ıslâhat ve tanzîmat ve Vâlide Mâhpeyker Sultân ile vezîr-i azam Kara Mustafa Paşa'nın muvafık oldukları hasenü'l-tedbîr ve icraât sayesinde bu müddette de biraz âsûdelikle vakit geçirilmiş ise de sonraları Mustafa Paşa'nın izâlesi ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi vefâtına âtîde beyân olunan sebebler dahi munzam olup yine idâreyi devlet hâl-i sâbıkına rucû ederek bir hicrân içinde kalmış gerçi meydanda olan vehâmet ü fenâlıkların birazı bervech-i mâhrur zaman-ı atîden yani muşârûn-ileyh Sultân Murad-ı râbi asrından evvel mütevâliyen zuhûra gelen hâlât-ı nâ-marziadan müdevver (66) olarak bu cildin hâvi olduğu müddette şehriyâr-i muşârûn-ileyhe atf olunacak sebebler cülûsundan evvelce müddet-i medîde giriftar olduğu mahbûsiyet belâsından zihnince bâzı mertebe şûriş hâsıl olmasıyla şu hâlden dolayı dâhilen ve hâricen idârece her sûretle müdâhale vukû bularak muazzamât umûr-ı devlet'de o gibi mukarriblerin sevk ettikleri geliri vadilere sapılması ve o cihetle idare-i umûr bir takım na ehiller eline geçerek hele Mustafa Paşa gibi sahib-i tedbîr bir vezîr-i dilirin bâzı ashâb-ı ağrâz iğfâlatıyla o sırada katl olunması ve bir taraftan da hazîne-i devlet pâymal ve isrâf olunarak askere vakt ü zamanıyla ulûfe verilememesi maddeleri olup bunlar ise bi'l-âhire envâ-yi şûriş ü şikâyet ve iki baştan türlü türlü ihtilâlat vukûna bâdî oldu.

Çünkü öyler nâ-ehil kesândan ileri gelen ve kellâ idâreyi düşünmek şöyle dursun yek-dîğer rekâbetle herbiri kendince bir meslek-i sakîm tuttukları gibi şehriyâr-ı muşârûn-ileyh dahi sûi karînlerin iğfalat ve tevîlât-ı semeresi olmak üzere şân-ı saltanata el vermeyecek tercih⁴⁵⁴ bâzı hâllerde bulunduğu cihetle idâre umûr-ı devlete her güne durgunluk gelerek söz ayağa düşmüş ve işte eski fenâlıklara şu tadâd olunan şeyleriyle erkân-ı devletin yek-dîğer ile olan rekâbet ve sûi idâresi munzam olup her yüzden Osmanlıların arslan bürklerini dağdar-ı teessûf ve hırman etmiş idi.

Nasıl olmasın ki ta Genç Sultân Osman merhûmun zamanından beri İstanbulca ocaklı takımının vilâyeti ve elviye-yi mülhakade dahi celâlîler gürûhundan nâire-yi fiten ü fesâtları Sultân Murad-ı râbi asrında biraz teskîn ü itfâ olunabilmişken taht-ı (67) remâd da kalmış olan şerâre-i şer ü tuğyânları bu zamanda tekrar alınarak ez-ser-i nev liva-i isyânı kaldırıp ve tehâcüm barbarlığı yine ele almalarıyla Sultân Murad'ın bu uğurda sarf ettiği nice himmet ve gayretlerle husûle getirilmiş olan asâr-ı ıslâhiyyeyi mahvettikten mâada her vakit vukû-i bünyân-i devleti esâsından lerze-nâk etmekte olan hal maddesi gibi bir vaka-i fecîanın zuhûrunu dahi intâc ederek nihâyet şehriyâr-ı muşârûn-ileyhin haliyle biraz iskât olunabilmişlerdir. Maamâfih bunca şûriş ü ihtilâl arasında ve sultân-ı muşârûn-ileyhin zaman-ı saltanatı olan bir müddet-i kalîle zarfında yine şâyan-ı teşşekkür muazzamadan olarak Girid cezâiresince bir hayli fütûhât zuhûra gelmiş ve fakat bu arada ânifen beyân olunduğu vechile idare-i devletin dâhili ve hârici bir hâl hicrân içinde bulunması fütûhât-ı mezkûrenin oralarca memul olan mertebeye îsaline hâil ü mâni olmuş ve istikbâlde ikbâl ve terakkiyât memuli şöyle dursun Sultân Murad'ın açtığı tarik-i necât bu arada halel-pezir olarak kalyon kapanmasına mebnî hâl içinde bile şîrâze-i idâre usûl ve intizâmından çıkmış idi.

Bu müddetde düvel-i ecnebiyye vukûâtına âtf-ı nazar olununca memâlik-i ecnebide dahi on yedinci cildde gösterilen ahvâl-i mâlûme harcında bir vukûât cismiyye olmayıp devrân eden mesâil-i politikaya ve hâlât-ı umûmiye şunlardan ibâret idi:

Şöyle ki İngiltereli evvel vakitlerden beri teşkîl ettikleri cumhuriyetin tesisi için muhâlifin fırkalarıyla uğraşıp çarpışmakta Fransa Kralı ise Felemenk Cumhuriyetin tahrikâtıyla aleyhine (68) muhârebe açmış olan Avrupa devletleriyle öteden beri cenk ü cidâldan geri durmayıp cümlesine galebe çalmış olmasıyla o yüzden kazandığı şân ü

⁴⁵⁴ İlk harfi tam okunamamaktadır. Metinde (ترجہ) şeklinde yazılmıştır.

şöhretini âleme duyurmakda Rusya Devlet’i dahi bir taraftan Kırım Hanlarına mukâbele ile beraber Lehistan Krallığına destres olmak için Lehliler ile birleşip Osmanlı aleyhine var kuvvetini husr ve sarf ederek bir taraftanda terakkiyât-ı asra ilcâât-ı zamana göre Rusya memâlikinin maârif ve sanayice bir kat daha imâr ve terakkiyatına çalışmak da Almanya ile memâlik-i mütecâvire sekenesi ise otuz sene mümted olduğu hâlde önu henüz alınabilen muhârebe-i müdhişenin yüzünden çıktıkları zarar ü ziyânın telâfisi için bu müddetde dâhi tedârikât-ı harbiye ile meşgûl olmakda ve İranlılar Devlet-i Aliyye’nin şöyle dağdağalı vaktini fırsat bilerek melûf olduğu meslek taâdî-kârisi üzre aralık aralık hudûd-ı Osmânîyyeye tecâvüzî kâr âdîyle Sultân Murad-ı merhûmundan yedikleri zahmın acısını çıkarmaya çalışmak da idiler. Lâkin asıl şâyan-ı istiğrâb olan ciheti şurasıdır ki umûm-i devletler için henüz bir hâl-i itidâl-i hâsıl edilemeyen şöyle bir zamanda bile düvel-i ecnebiyye terakkiyât-ı medeniyyenin mebnî-i aleyhi ve esbab-ı mâmûriyetin en başlıcası bulunan ulûm ve maârifin istihsâl ve istikmâli emrinde lâzım gelen tedârikât ve teşebbüsatda asla tekâsül göstermeyip hüner ve maârifçe say ve içtihatları târif kabul etmez derece idi.

Devlet-i Osmânîyye’de ise onuncu asırdan evvelce hezâr tekellüfat ile vücûda getirilmiş olan maârif ve harf ve sanâyinın muhâfaza ve terakkîsi esbabına tevessülde asır-ı mezkûreden sonraları ihmâl u tekâsül vukûndan ve husûsiyle sûi idâre (69) yüzünden ileri gelen ihtilâlatın tesîr-i sademâtından nâşî refte refte zâyî buz tutmuş idi. Ancak devlet-i ebed-i müddet-i Osmânîyye ibtidâî-i zuhûrundan beri bu inkılâbına ilmin şiddetli dâhiyesine tesâdüf etmiş iken esâs bünyân-ı devleti kemâl ihlâs ve satvet üzerine kurulmuş bir mebnâ-i azîm’l-şevket olmasıyla esâsen tezelzül etmeyip mucerred inâyet-i İlâhiyye ve eser-i rûhâniyet-i nebeviyye’nin istidrâkiyle sonraları serîr-i saltanat-ı Osmânîyyeye cülûs eden selâtin-i izâm hazretinin hasenü’l- tedbîrleri sayesinde devlet-i ebed müddet mümtâze-i hayat-ı taze kesb ederek muhâfaza-i hukukun kâfil-i dâimâsi olan şer-i şerif ve kânûn-ı münife riâyet ve bi-kadrü’l-istitâa neşr envâr-ı muaddiline itinâ ve himmet artırıldıkça Osmanlı’nın şân ü şöhreti kat kat irleyerek kulub-i âmade heybet ve muhabbet ve teceddüd etmeğe ve bahar-sitan marûf ve sanâyi tâze revnak ve tarâvet bulunmakla başlamıştır.

Sâye-i Marûf-i Pîrâyen Hazret-i Abdülaziz Hanı'da Aliyye-yi Osmânîyye Târihinin işbu
on sekizinci cildi dâhi Sultân Bayezid civarında Tavşan Taşında Süleyman Efendi
mabaasında tab olunarak on dokuzuncu cildinde

Karîben tab ü neşirine yine muvaffakiyeti

Cenâb-ı Hakk'dan tamamını ederiz.

Sene

1292⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Miladi 1875/1876 yılıdır.

SONUÇ

XIX. yüzyılın önemli tarih yazarlarından Hayrullah Efendi'nin kaleme aldığı Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi (Hayrullah Efendi Tarihi), Osmanlı tarih yazımında yeni bir yöntemi kullanmasıyla dikkat çekmektedir. Müellif, eserini kendinden önceki tarihçilerin üslup ve anlayışından farklı olarak “usûl-i cedîd üze” tanımlanan yöntemle kaleme almıştır. Otuz iki cilt olarak tasarlanan bu büyük eser, yalnızca on sekiz cilt halinde yayımlanabilmiş; son üç cildi ise zeyl olarak Ali Şevki Efendi tarafından tamamlanmıştır.

Çalışmanın odağını oluşturan XVIII. cilt, Ali Şevki Efendi tarafından kaleme alınmış olup Sultan İbrahim dönemini konu edinmektedir. Bu cildin günümüz Türkçesine transkripsiyonu ve içerik yönünden değerlendirilmesi araştırmanın temel çerçevesini belirlemektedir. Tez, aynı zamanda müellifin tarihçilik yöntemini çözümlemeyi ve Osmanlı tarih yazımındaki yenileşme sürecini somut biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, metin incelendiğinde müellifin Osmanlı tarihini sade fakat dikkat çekici bir üslupla aktardığı görülmektedir. En çok üzerinde durulan konular fetihler ve kuşatmalar olup, özellikle Girit Seferi'nin ayrıntılarına geniş yer verilmiştir. Donanmanın hazırlık süreci, limanlardan hareket eden gemiler, askerlerin mevzilenmesi ve kalelerin kuşatılması da önemli başlıklar arasında yer almaktadır. Tüm bu hadiseler canlı betimlemelerle okuyucuya sunulmuştur. Hanya ve Resmo'nun fethi yalnızca askerî bir başarı olarak değil, aynı zamanda dini ve sosyal düzenin yeniden kurulmasıyla birlikte bir dönüşüm olarak tasvir edilmiştir. Kiliselerin camiye çevrilmesi, vakıfların tahsisi ve padişahın gönderdiği fermanlar, müellifin gözünde zaferin meşruiyetini pekiştiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bunun yanında doğumlar ve ölümler, hanedan sürekliliğinin toplumsal psikoloji üzerindeki etkisini gösterecek biçimde işlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde rol alan padişahlar, şehzadeler ve yüksek rütbeli devlet adamları, yalnızca siyasi kararların alınmasında değil, aynı zamanda hanedan geleneklerinin ve bürokratik düzenin oluşumunda da belirleyici olmuşlardır. Bu kişilerin doğum ve ölüm tarihleri, bireysel biyografilerin ötesinde, dönemin sosyo-politik yapısını çözümlemeye imkân veren önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle padişahların tahta çıkışları ve vefatları,

devletin yönetim anlayışında ve dış ilişkilerinde kayda değer değişimlere zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, Osmanlı idaresinde öne çıkan şahsiyetlerin doğum ve ölüm bilgilerinin eserde yer alması, tarihsel sürekliliğin daha somut biçimde izlenmesine olanak tanımaktadır.

Eserde şehzadelerin doğumları halkın umut ve sevincini artıran olaylar olarak sunulurken, paşaların ve Sultan İbrahim'in ölümü çarpıcı bir şekilde betimlenmiştir. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve boğularak öldürülmesi, saray merkezli siyasi çekişmelerin ve yönetim mekanizmasındaki istikrarsızlığın en çarpıcı örneği olarak değerlendirilmiştir. Müellif, bu olayları aktarırken yalnızca tarihî bilgiyle yetinmemiş, aynı zamanda ders çıkarma amacı güden bir üslup da benimsemiştir.

Görev dağılımları, görevden almalar ve idamlar, Osmanlı'da iktidar mücadelesinin en görünür tezahürleri olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle atama, azil ve idamlar eserin bir diğer ağırlık noktasını oluşturur. Sadrazamların, şeyhülislamın ve kaptan paşaların sık sık değişmesi, devlet düzenindeki istikrarsızlığın göstergesi olarak sunulmuştur. Müellif bu değişimleri eleştirel bir dille aktarmıştır. Ehil olmayan kişilerin müdahaleleri, mali düzenin bozulması ve isyanların çıkması, Osmanlı'nın kurumsal yapısının zayıfladığını gösteren işaretler olarak değerlendirilmektedir.

Yabancı devletlere ayrılan bölüm ise Osmanlı merkezli anlatının ötesine geçerek genel bir dünya tarihi perspektifi sunmaktadır. İran, Hindistan, Çin, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya gibi devletlerin genel durumları özetlenmiştir. Bazı kısımlarda, olayların ya da kişilerin hangi ciltte ele alındığına dair küçük notlar düşülmüş, kimi zaman önceki ciltlere, kimi zaman da henüz yazılmamış sonraki ciltlere göndermeler yapılmıştır. Diğer devletlerin durumları ile alakalı bilgiler nispeten daha kısa ve özetleyici olmakla birlikte, Osmanlı'nın çağdaşlarıyla birlikte değerlendirilmesi, eserin kapsamını genişleten bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

Sultan İbrahim dönemine ayrılmış olan XVIII. ciltte, olaylar hem askerî başarılar hem de siyasi çalkantılar üzerinden aktarmıştır. Müellif, bir yandan Girit Seferi gibi büyük fetihleri ayrıntılı biçimde aktarırken, diğer yandan devlet içindeki istikrarsızlığı, entrikaları ve padişahın ruhsal sorunlarını eleştirel bir dille ortaya koymuştur. Metnin yalın çizgisi, zaman zaman yapılan destansı bir anlatımın görkemiyle zenginleşmiştir.

Sonuç olarak transkribe edilmiş sade bir metin ortaya konmuş ve müellifin tarih yazımındaki uslbu değerlendirilmiştir. Bu alışmada Hayrullah Efendi'nin önceki ciltlerdeki anlatımıyla sistematik bir karşılaştırmaya gidilmemiş, dönemin tarihçilerinin üslup ve perspektifleriyle de kıyaslama yapılmamıştır. Bu konuda ileride yürütülecek daha kapsamlı araştırmalar için bir adım atılmıştır. Böylece Osmanlı tarih yazıcılığına dair örnek bir metin erişilebilir hale getirilmiş ve tarih yazımı ile üslup çözümlmelerine yönelik yeni araştırmalara yön verecek imknlar ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İrade Dâhiliye, H-17-06-1269, 269/16828, 1-2.

Telif Eserler

- Armaoğlu, F. (2020). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) (İstanbul: Kronik Kitap Yayınlar), 232.
- Aktepe, M. (1989). Ahmed Lütü Efendi: Vak'anüvis Ahmet Lütü Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 9:52.
- Babinger, F. (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Coşkun Üçok, (Ankara: Kültür Yayınları), 390-391.
- Başar, F. Gökhan, İ. ve Özalp, Ö. H. (2017). Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Makaleler (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 786.
- Bayrak, M. O. (2002). Osmanlı Tarihi Yazarları (İstanbul: Milenyum Yayınları), 173.
- Ersanlı Behar, B. (1992). İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu, (İstanbul: Afa Yayınları), 41.
- Çalışkan, V. (2022). “Mustafa Naîma Efendi’nin Târih-i Naîma Bağlamında Tarihçiliği”, Dini Tetkikler Dergisi, 5/1, 130-132.
- Coşkun, İ. (1990). “Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine”, içinde Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler, (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları), 43-44.
- Dervişoğlu, E. (2018). “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kroniklerin Yeri”, içinde Genç Türkologlar Çalıştayı Bildirileri Kitabı: Hüseyin Yıldız, Abdulkadir Öztürk, (Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları), 85-86.
- Efendi, H. (1971). Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:1, çev. Zuhuri Danışman,(İstanbul: Son Havadis Yayınlar), 3-4.
- Efendi, H. (1971). Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:2, çev. Zuhuri Danışman,(İstanbul: Son Havadis Yayınlar), 131-208.
- Efendi, H. (1971). Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:3, çev. Zuhuri Danışman,(İstanbul: Son Havadis Yayınlar), 5- 144.
- Efendi, H. (1971). Osmanlı Devleti Tarihi Cilt:4, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Son Havadis Yayınlar), 115 -230.
- Efendi, H. (2002). Avrupa Seyahatnamesi, çev. Belkıs Altunış-Gürsoy, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), IX.
- Emecen, F. (2018). Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, (Kapı Yayınları: İstanbul),23.
- Erdoğan, M. (2016). “Şâni-zâde Mehmed Ataulah Efendi, (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Etkileri)”, Eskişehir (Yüksek Lisan Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 25-26.
- Gümüşçü, O. (2024). Tarihi Coğrafya, (İstanbul: Yeditepe Yayınlar).
- Hayta, N. Ünal, U. (2013) Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı, (1789-1909) Türkiye’de Tarih Yazımı (İstanbul: TDK), 117-145.

- Hammer, J. V. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Kumsaati Yayınları: İstanbul), 47.
- İnalcık, H. (2022). Devlet-i Aliyye “Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II”, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul), 526.
- İnalcık, H. (2008). Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat “Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu” (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 407.
- Kayalık Şahin, D. (2020). Vak’ anüvîs Tarihlerinde Edebî Muhtevâ, (İstanbul, Paradigma Akademi), 619-631.
- Kütükoğlu, M. S. (2014). Tarih Araştırmalarında Usûl, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 23.
- Kuran, E. (1999). “Tanzimatçı Osmanlı Aydını Hayrullah Efendiye Göre Fransız Bilim Ve Eğitim Kurumları”, içinde Milletlerarası Kongresi Tebliğleri, Haz. Hidayet Yavuz Nuhoglu, (İstanbul: IRCICA) , 67.
- Kuran, E. (2013). Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 211-212.
- Oral, M. (2002). Türkiye’de Romantik Tarihçilik, (Ankara: Asım Yayın Dağıtım), 67.
- Ortaylı, İ. (2009). Tarih Yazıcılık Üzerine, (Ankara: Cedit Yayıncılık), 86-87.
- Ortaylı, İ. (2005). Gelenekten Geleceğe, (İstanbul: Ufuk Kitapları,), 38- 45.
- Özcan, A. (2023). Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri,(İstanbul: Kronik Yayınları), 239-240.
- Öztürk, N. (2015). İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları), 232.
- Özcan, Z. (1995). Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri II (İstanbul: Yeni Tıp Araştırmaları Yayınları), 110.
- Sezen, T. (2017). Osmanlı Yer Adları, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın).
- Pitcher, D. E. (2023). Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakcı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 186.
- Turan, R. (1971). “Kültür Alanındaki Gelişmeler”, Türkiye Cumhuriyet Tarihi (Komisyon), Cilt: II, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlar), 189.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). Osmanlı Tarihi “ II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar” Cilt: III. (Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara), 225-226.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1987). Osmanlı Tarihi, Cilt: IV, (Ankara: TTK Yayınları), 597.
- Ünver, S. (1986). “Tabib Hayrullah Efendi ve Makâlât-ı Tıbbiyye”, içinde Tıp Tarihi Araştırmaları, ed., Hasan Ali Göksoy, Hüsrev Hatemi, Nil Sarı, (İstanbul: Renkler Matbaacılık), 12.

Ansiklopedi

- Akün, Ö. F. (1998). “Hayrullah Efendi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 17: 67.
- Akün, Ö. F. (1998). “Hayrullah Efendi Târihi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları),17: 76.
- Aktepe, M. M. (1989). “Ahmed Lütfi Efendi”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2:97-98.

- Aktepe, M. M. (1998). “İbşir Mustafa Paşa,” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 22: 375-376.
- Ak, M. (1998). “Siyavuş Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 37: 310-31.
- Ak, M. (1998). “Gürcü Mehmed Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 28: 510- 511.
- Aktaş, Ş. ve Özcan, N. (1998). “Ahmed Râsim”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2:117-119.
- Aynur, H. (1998). “Surnâme”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 37:565-567.
- Ebüzziya, Z. (1998). “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 10:374-378.
- Bostan, İ. (1998). “Piyâle Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 34: 296-297.
- Çiçek, K. (1998). “Osman Paşa, Özdemiroğlu” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 33: 471- 473.
- Çolak, S. (1998). “Zülfikar Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 44: 557- 559.
- Devellioğlu, F. (2010). “Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik” Lugat, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emecen, F. (1998). “Mehmed Paşa, Sultanzâde” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 36: 228-229.
- Emecen, F. (1998). “Sâlih Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ek-2: 461 - 462.
- Emecen, F. (1998). “Şâhin Giray” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 38: 275-277.
- Emecen, F. (1998).“İbrâhim I.” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 21: 279- 281.
- Göyüç, N. (1998).“Kenan Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 25: 253-254.
- İpşirli, M. (1998). “Ebûsaid Mehmed Efendi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 10: 253-281.
- İpşirli, M. (1998). “Mehmed Efendi, Hoca-zâde” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 28: 452-453.
- İpşirli, M. (1998). “Muîd Ahmed Efendi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 31: 87-88.
- İlgürel, M. (1998). “Kösem Sultan” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 26: 273-275.
- İlgürel, M. (1998).“Hüseyin Paşa, Deli” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 19: 4-6.
- İşbilir, Ö. (1998).“Nasuh Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 32: 426- 428.
- İnalçık, H. (1998). “Hüsrev Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 14: 363- 367.

- Kara, M. (1998). “Abaza Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 1: 11- 12.
- Kaya, B. A. (1998). “Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâde” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 43: 245-246.
- Kaya, N. (1998). “Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 24: 381- 383.
- Köksal, M. F. “Riyâzü’n Nükabâ”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 35:145-146.
- Orhonlu, C. (1998). “Habeş Eyaleti” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 14: 363- 367.
- Özcan, A. (1998). “Ahmed Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2: 111.
- Özcan, A. (1998). “Ahmed Rifat Efendi, Yağlıkçızâde”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2:130-131.
- Özcan, A. (2012). “Hayrullah Efendi” içinde Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi (İstanbul: Kültür Yayınları), 211.
- Özcan, A. (1998). “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 29: 245-249.
- Özcan, A. (1998). “Kemankeş Kara Mustafa Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 25: 248-250.
- Özcan, A. (1998). “Mustafa Paşa, Tekirdağlı” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ek-2: 324- 325.
- Özcan, A. (1998). “İsmet Efendi, Fındıklılı”, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 23:139-140.
- Özcan, A. (1998). “İbrâhim Paşa, Kara” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 21: 329- 330.
- Özcan, A. (1998). “Tayyar Mehmed Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ek-2: 585-586.
- Özcan, A. (1998). “Hezarpâre Ahmed Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 17: 301- 302.
- Önal, A. (1998). “Varvar Ali Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 42: 530-531.
- Sami, Ş. (2021). Kâmûs-ı Türki (Latin Harfleriyle), hzr., Gündoğdu, Raşid, Adıgüze, Niyazi ve Önal Ebul Faruk (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık).
- Tanırdı, Z. (1998). “Nakkaş Hasan Paşa” içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 32: 329-330.
- Woodhead, C. (1998). “ Şehnâmecî” İslâm Ansiklopedisi, içinde Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 25: 456-458.

Dergiler ve Tezler

- Afyoncu, E. (2003). “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1/ 2, (İstanbul): 169.

- Boyacı, B. M. (2021). “‘Hayrullah Efendi Tarihi’nin X. Cilt Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü), 8-9.
- Cihangir, M. (2015). “‘Rifâ’a Râfi’ El-Tahtâvî’nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi’nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı Ve Batılı İmgesi”’, (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 77.
- Erdoğan, M. (2016). “‘Şâni-zâde Mehmed Ataullah Efendi (Hayatı, Kişiliği, Eserler, Etkileri)’”, (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 24-26.
- Erol, H. İ. (2012). “‘Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”’, İnsan ve Toplum Dergisi, 2/3, (İstanbul), 33-56.
- Havza, E. (2021). “‘Hoca Sadeddin Efendi’nin Tâcü’t Tevârîh Adlı Eserinde I. Murâd Dönemi Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”’, (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 3-4.
- Karslı, İ. (2000). “‘Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri”’, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 89-90.
- Kılıçkaya, D. (2015). “‘Hayrullah Efendi ve ‘Şık Beyler’ (Silvilizeler/Centilmenler)’”, Uluslararası Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17 /3, 39-45.
- Lokmacı, S. (2017). “‘Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah’ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi”’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21/2, 699.
- Özcan, A. (2013). “‘Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”’, FSM İli Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 1, 275.
- Özaydın, Z. (2017). “‘Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”’ (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), 26.
- Özuslu, E. (2020). Mütercim Asım Efendi’nin (1755-1819) Eserleri ve Kayıp Aile Kabristanı”, GİBTÜ, İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 1, 102-103.
- Özdemir, R. , Aydın, A. (2019). “‘Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler Üzerine”’, Anasya, 3 Aylık Ulusal-Sürelî Dergi, 7, 108.
- Pekdoğan, S. (2025), “‘Girit Seferi’nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri Târih-i Feth-i Hanya”’, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 12/58, 66-73.
- Takva, H. N. (2017). “‘Naima’ya Göre Osmanlı Devleti’nin Siyasi Yapısı (1574-1659)”’, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 19-21.
- Tomakin, A. Y. (2017). “‘Bursalı Mehmed Tahir: Hayatı, Eserleri ve Bibliyografya Üzerine Düşünleri”’, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/17: 102-106.
- Yalçın, A. O. (2017). “‘Mütercim Asım Efendi’nin “Merahu’l-Me’Âlî” Adlı Esei ve Kelâmî Görüşleri”’, (Yüksek Lisan Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 31.
- Yüksek, H. (2006). “‘XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliği”’, (Yüksek Lisans Tezi, Eski Şehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 33.

İnternet Sitesi

Ayverdi, İlhan. Kubbealtı Lugatı, (Erişim Tarihi 29.5.2025),
<https://lugatim.com/s/%C4%B0ST%C4%B0HDAM>.

Türk Tarih Kurum, “Tarih Çevirme Kılavuzu”, (Erişim Tarihi 29.05.2025),
<https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>.

“Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, (Erişim Tarihi 22.06.2025),
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sani-abdulkerim-sani-efendi>.

EKLER

EK-1: Eserin Orijinal Basımı

BSB Bayerische
StaatsBibliothek

MDZ Münchener
Digitalisierungszentrum
Digitale Bibliothek

İ-Hairallāh Efendi

Ta' rīh-i devlet-i 'aliye-i 'otmāniye (Dewlet-i 'aliye-i 'otmāniye ta' rīh-i)

Istanbul 1292/1875

A.or. 6699 t-10/18

urn:nbn:de:bvb:12-bsb11312534-6

(اون سگزنجی جلدك فهرستی)

(فصل اول)

نومرو

- ۳ استانبول وقوعاتی
- ۵ ولادت شهزاده کان و وفات شاه ایران
- ۶ ولادت سلطان مراد و نصوح پاشا زاده حسین پاشا و وقعاتی
- ۷ تسخیر قزاق
- ۸ دو نهای احوالی و وفات شهزاده سلطان مراد و جنبی خواجه و وقعاتی
- ۹ وزیر اعظم قره مصطفی پاشا نك شهادتی
- ۱۰ وزارت سلطان زاده محمد پاشا
- ۱۱ بعض توجیهات و حضرت پادشاهك ادرنه بی سیاحتی
- ۱۲ کرید فتوحاتی و مقصود پاشا نك و وقعاتی
- ۱۴ دو نهای همایونك کرید جانبیه حرکتی
- ۱۵ ایا طودوری قلعه لرینك فتحی
- ۱۶ خانه نك محاصره سی
- ۱۹ عساکر اسلامك خندقه هجومیه آتش حرب و جدالك علونمسی
- ۲۰ خانه حصارینك فتحی
- ۲۳ بعض توجیهات
- ۲۵ دو نهای همایونك مظفرأ استانبوله عودتی
- ۲۶ کریدجه بعض وقوعات و انکروس سرحدینك احوالی
- ۲۷ بعض وقایع غریبه و توجیهات
- ۲۹ سوده حصارینك فتحی و سردار محمد پاشا نك و وقوع وفاتی
- ۳۰ غراموزه و رسمو قلعه لرینك فتحی و قیودان موسی پاشا نك شهادتی
- ۳۲ قنده محاصره سی و بوسنه ده بعض وقوعات

- ۳۳ حمید سنجاغنده اشقیا ظهوری و وزیر اعظم صالح پاشانك
قتلی ایله احمد پاشانك صدارته تعیینی
- ۳۴ مصالحه نیجه و فرانسه و بعض توجیهات
- ۳۵ قندیه حصارینك محاصره سی
- ۳۶ وار واراوغلی علی پاشانك اعدامی
- ۳۷ استانبولده عظیم زلزله وقوعی و بعض تکلیفات غریبه
- ۳۸ ظهور اختلال ایله سلطان ابراهیم خانك خلعی
و شهزاده سلطان محمد خانك مقدمه جلوسی
- ۳۹ وزیر سابق احمد پاشانك شهادتی
- ۴۰ مشار الیه سلطان محمد خانك تخت عثمانی به قعودی
- ۴۱ سلطان ابراهیم خانك وقوع شهادتی
- ۴۲ مقام و کالتده بولسان ذوانك ترجمه احوالی و مشیخت
اسلامیه بی احرازیدن ذوات
- (فصل ثانی)
- معاصر بولسان ملوک و حکمداران احوالی
- ۴۸ اقطار حجاز و یمن و احوال ایران
- ۴۹ چین و ممالکی
- ۵۴ هندستان احوالی
- ۵۵ المانیا و ممالک متجاوره احوالی
- ۵۹ انکلتره احوالی
- ۶۰ فرانسه و روسیه احوالی
- (فصل ثالث)
- ۶۵ سلطان ابراهیم خانك مدت سلطنتده وقایع عمومیه نك
خلاصه سی

﴿ ذیل تاریخ خیراللہ افندی ﴾

(جلد)

﴿ اون سکرنجی ﴾

﴿ اثر ﴾

﴿ علی شوقی ﴾

﴿ میر: دیوان احکام عدلیہ ﴾

۱۲۹۲

﴿ تاريخ دولت عليه عثمانیه ﴾
﴿ من سنه ۱۰۴۹ الى ﴾
﴿ سنه ۱۰۵۸ ﴾

﴿ بسم الله الرحمن الرحيم ﴾

﴿ فصل اول ﴾

سلطان ابراهيم خان بن سلطان احمد خان اولك مدت سلطنتي
بولنان سكر سنه طقوز ماه ظرفنده اولان وقايي بيان ايدر

سلطان مراد رابعك وقوع ارتخالي اوزر بيه برادري سلطان
ابراهيم ۱۰۴۹ شوانك اون يدنجي جمعه كوني اون سكرنجي
بادشاه اولق اوزره يكرمي بش ياشنده سر بر سلطنت عثمانيه يه
جالس اولغله برادري مرحوم مشار اليهك نعشي بعد التجميز
پدرلري سلطان احمد خان اول تر به سنه دفن ايدلدي
قانون قديم اوزره عموم اركان طرفندن رسم بيعتك ايفاسند نصكره
جلوس عطيه لري طاغيدلدي

(استانبول)

(استانبول وقوعاتی)

قره مصطفی پاشا ینه مقام صدارتده بحی افندی مسند مشیخته
قاله رق سلحدار پاشایه روم ایلی موسی پاشایه بودین ایالتلری
ویرلدی حسین پاشا قبودان دریا نصب اولندی ابو سعید
افندی به روم ایلی احمد افندی به انا طولی قاضی عسکر لکی توجیه
ایدلدی

مصطفی پاشا صدر دولته استقلال پیدا ایدرک ظهور ایدن
اشقیایه امان و یرمیوب سلطان مراد رابعک زمان اداره سنه
خلیل کتور بامک طرفنی التزام ایله نظامات موجوده بی شدتله
اجرایه صرف همت و مصالح دولتی بر قاتدها انتظام الهیه الهرق
ایراد ایله مصرفی قارشولشدیردقدنصکره بلکه ارتیرمغه بیله
غیرت ایلدی

والده ماهیپکر سلطانک انضمامی تدبیری ایله دول اجنبیه به
نامه لر کوندریلوب معاهده لر تجدید ایدلدی اوستریا ایله مجاز
حدودنده تحدت ایدن معارضه زه حسن صورت ویرلدی

بو آرا ده اردل وراغوزه دن ویرکولر روسیه و ایران دن هدیه ز
کلدی وزیر اعظم خیلی سکه کس دیروب بوز یکر می بش افجه به قدر
ترقی ایتش اولان غروش سکسان افجه به وایکی غروشه چیقمش
اولان التوتی بوز التمش افجه به و مصر پاره سنی ایکی افجه به تنزیل
ایدرک مسکو کاتجه ظهور ایدن اختلالی بر طرفی ایلد کدن بشقه
ممالک محروسه نک تحریری ضمیمه مأمورلر کوندردی

۱۰۵۰ حسین پاشا ادرنه محافظه سنه تعیین اولنه رق سلطان

مراد مرحومك سلكدارى سياوش پاشا وزارتله قپودانى دريا
نصب ايدلدى محرمده غلطه نك طشيره اسكله سنده ظهورايدن
حريقده وزير اعظمك يوزى يانمغله اوج آي قدر تداوى ايله
اوغراشد يغندن بومدنده كنعان پاشا قائمقام نصب
اولندي
نقاش پاشا مصر ايلته نصب ايدلدى قرق اوج سنه سنده
ردوسه نفى ايدلس اولان شاهين كرايك ازاله سي دخی علاوة
مأموريت اولنمغله ردوسه وارد قده ايفاي مأموريت ايدلى
سنه مزبوره جمادى الاولنده وقت ظهر دن صكره استانبولده
مجبوجى جامى طرفندن برقصرغه ظهوريله جامك جامكانى
وجوارنده بعض مساجد ايله ملاكورانى جامعى اوستنده
اولان قورشونلرى قوپاردى مراد پاشا جامعنه واروب قالدى
ماه مزبورك اون اوچخى كوني بلاط اقبوسنين اتش ظهوريله
سلطان سليمه قدر طباندی
ذی الحجه ده اردل حاكمى راقوجى طرفندن اردل خراجى اوله رق
اون بشيك التون كلمكله متفرقه اسماعيل الخايه توديعا جوابنامه سي
كوندرلدى
۱۰۵۱ محرمده اوزى محافظى حسين پاشا ازاك اوزرينه
سر صكره نصين اولنديغندن وقریم خانيله برلشوب اوج اى محاصره
ايندى ايسه ده مئراولوب عودت ايدلى
ربيع الاولده تهنية جلوس همچون عجم شاهى صفى خان طرفندن
ابراهيم نام ايلچى كلمرك مظهر التفات اولوب يدى قله ده محبوس
ايراقى امراسنك برلكده هودتنه اذن ويرلدى
روم ايلي قاضى عسكرى ابوسعيد افنديك عزيله يرينه معيد افندى
نصب ايدلدى

قریم خانی بهادر کرای ازاق محاصره سندن خسته اوله رق
عودتنده وفات ایتدیکندن شعبانده کوجک برادری محمد کرای
یرینه تعیین اولندی

(ولادت شهزاده کان)

بروقتدنبرو وارث سلطنتک عدم وجودی عمومک اضطراب
و خلجانی بادی اولشیکن سنه مزبوره رمضانده عرفه کیجه سی
سلطان محمد خان حضرتکینک قدمنهاده ساحه عالم اولسی
اوزرینه خلقدده اولان اضطراب و اکدار مبدل شادمانی و مسار
اولدی او عصرک شعرای بنامندن شانی مرحوم (نوردر
کلدی محمد صلب ابراهیمدن) مصراعنی تاریخ دوشورمشدر
سنه مزبوره ذی القعدة سنده سلطان زاده محمد پاشا معیتنه
کلینلو عسکر و یربله رک ازاق محاصره سنه سردار تعیین وارسال
قلندی

۱۰۵۲ محرمک اون بشنده سلطان سلیمان و ذی الحججه ده
سلطان احمد دخی دنیا به کلرله قلوب مسلمون برقاتدها بوی سرور
و نشاطله مشغون اولدی

(وفات شاه ایران)

صفیرک اون دردنده عجم شاهی صفی بن میرزا وفات ایدرک سکر
یاشنده اوغلی عباس میرزا ایران شاه اولدی
ربیع الاخرده قزاقلرک ازاق قلعه سنی بالتخلیه صاوشد قلمری
خبرالذهرق سردار محمد پاشا معرفتیه قلعه نک امر تعمیری اجرا
ایتدیرلدی

(ولادت سلطان مراد)

۱۰۵۳ محرمی غره سنده سلطان مراد خامس تولد ایلدی
پیا له پاشا ازاله اولنه رق بکر پاشا قپودانی دریا نصب ایلدی

(نصوح پاشا زاده حسین پاشا وقعاتی)

حلب بکر بکیسی نصوح پاشا زاده حسین پاشا وزیر اعظم مصطفی
پاشانک بعض امورینه مداخله و اعتراض یولنه کتمسندن ناشی
عزل ویرینه سیاوش پاشا نصب اولندقدہ صورت عصیانده
بولندیغی جمعه له سیواس بکر بکیلیکنه تعیین و سلفی کور خزینه دار
ابراهیم پاشا ابازه پاشا پرورده زندن بولنمغله ازاله سی چاره سنک
استحصالی خفیاً کندوسنه اشعار و تلقین ایدلدیکندن سیواسه
واردقدہ طرفین عسکری قارشولشوب جنکه باشلادیلر ایلک
هجومده ابراهیم پاشا اوریلوب دوشمسيله سیواس عسکری طاغملار
ایسه ده حسین پاشا سیواسک ضبطندن صرف نظرله وزیر اعظمک
کندویه اولان انفعالنندن دلکیر اوله رق اخذ انتقام قصدیه
طوغریجه استانه یه متوجهما حرکت ایلدی

وزیر اعظم ایسه حسین پاشانک منع و دفعی حقنده بکر بکیلره
امر کوندروب اناطولی بکر بکیسی عثمان پاشایی دخی سردار
نصب وارسال و خروج علی السلطان تهمتی ایله اراقه دمی
واجبدر دیرک علمادن فتواسنی استحصال ایلشدی

حسین پاشا ازمیده کلده کده سردار عثمان پاشا قارشو کلوب
جنکشمش ایسه ده اول سیل کوه اندازه مقابله دن عاجز قاله رق
بوزلدقلرندن حسین پاشا اسکدارک بولغورلی جوارنده سردار
تپه سی نام محله قدر کلوب طیانندی برو طرفدن خیلی عسکر

(و طو بلر)

وطوبلرایله کورچی محمدپاشا اسکداره کوندربله رك پادشاه عالمپناه
 دخی اسکدار باغچه سنده قرار ایلشیدی
 حسین پاشا اتلوسنك كثرتی جهتیله اولکون برحمله ده اسکدارك
 التتی اوستنه كتورمك ممكن ایکن او وضع ناهمواره مباشرت
 بالاخره بادی خسران وندامت ایدو کین تعقل ایدرك بن عصبانی
 قبول ایتیم فقط وزیر اعظم ایله شرعا محاکمه اولغه کلدیم ممکن دکل
 ایسه فرمان بیوریه جق محله کیدرم دیورکاب همایونه اورادن
 عرض انقیاد واطاعتده بولنش ایسه ده تحت امکانده اولدیغنی
 کوردیکندن علی السحر اوغلی ایله سبکبارچه قره دکر
 کنارینه واروب برقایغه بینه رك قارشویه کچدی بوصره ده
 برادری علی بك محرك فتنه تمهتیه دیار عدمه کوندردی حسین
 پاشا روسجغه یاقلا شتمده ایکن اردندن تعقیب ایتمکده اولان
 بوستانچی باشی یتشوب اوغلی ایله کندوسی بلا امان برغوسده
 اعدام ایلدی برروایتده کندوسی حیا وزیر اعظمه كتوریلوب
 سیاست ایله شهید وسرمق طوعی باب همایونه قونیه رق اوغلی
 اطلاق ایلدی صفد سنجاغندن منفصل ذوالفقار پاشا حسین
 پاشانك پرورده سندن بولندیغنی جهته قبریس ایالتی ویریلوب بعده
 قیودان پاشا دونما ایله واردقده بیچاره بی دخی ازاله ایلدی
 بو وقعه متأله ربيع الاخره اولوب بحکمة الله تعالی وزیر اعظم
 دخی سنه نهایتنه وارمادی جزای سزاسنی بولدی

(تسخیر قزاق)

ارالق ارالق قره دکر سواحلی استیلا وغارت ایتمکده اولان قزاق
 اشقیاسنك قرار کاهی بولنان اطه ایله چرکس وکرمان وضاجه
 نام حصارلی کفه بکر بکیسی اسلام پاشا ضبط و تسخیر

واها لیسنی ضرب وتکیل ایدرک درونلرنده اسیر ایدلش اولان
بش بیک قدر اهل اسلامی خلاص ایلدی

(دونما احوالی)

دونمای همایون ایله اق دکرده طولاشمقده اولان قپودان پیاله
پاشا برقاج پاره دشمن سفینه ری ایله سکسان قدر اسیر طوتوب
شعبانده خلیج استانیه به داخل اولدی
استانبول سراینده سپنجی کوشکی نام قصرک هدمیله یرینه التی ای
ظرفنده وسعتلیجه برقصردلکشایا بلدی

(وفات شهزاده سلطان مراد)

ذی القعدة نك التيجي كونی شهزاده سلطان مرادك وقوع وفاتيله
اجداد عالیترادری تر به سنه دفن ایلدی

(جنجی خواجه وقوعاتی)

پادشاه عالمپناهك قبل الجلوس مدت مدیده تنها نشین اولدقاری
صرده حفقان و سحر کبی بعض سودا علته مبتلا اولملرندن
ناشی جلوس همایوندن صکره خیلی مداوات ایدلش ایسه ده
چاره می بولنه مامشیدی والده سلطان مداوات جسمانیه نك عدم
تأثیرینی کورمکله روحانی علاج تدارکی فکرینه دوشه رک حسن
افندی مدرسه سنده طلبه دن حسین نام بر شیخ زاده نك ادعیه
مأثوره بیلدیکنی استخبار ایله جلب ایتدیردی ومومی الیه بعض
نیرنجات ایله معالجه ایتدکده کیف ماتفق پادشاه حضر تلرنده
براز خفت مشاهده اولنمسیله در حال معلم سلطانی تعیین

و بروجہ ارپہلق غلطہ قضاسی احسان بیورلدی
 کوندن کونہ اقبالی ارتوب قرہ چلبی زاده محمود افندی یہ داماد
 اولدی واولکونلرنده وزارتله طشره چیتیش اولان سلحدار
 شهر یاری یوسف اغایله یکجهت اوله رق وزیر اعظمه خلا فکیرلکه
 باشلادیلر بواراده روم ایلی بکیر بکیسی فائق پاشا ایله صوفیه
 قاضیسی محمد افندی ییننده برماده دن طولای مغایرت ظهور
 ابدوب محمد افندی استانبوله کلرک عرض شکایتده بولنمیه
 حضور همایونده ایکی اخصمک مرافعه سی بالا جرافائق پاشانک
 ظلم وعداوقی ثابت اولدیغندن وزیر اعظم صورت تشفعده
 بولندی ایسه ده مئر اولمیب قتل ایدلمیه بو خصوص وزیرک
 کرکی کبی کسر نفوذینی موجب اولشیدی

(وزیر اعظم قره مصطفی پاشانک ازاله سی)

مصطفی پاشا فائق پاشا وقوعاتی بروجمله هضم ایده میوب رجب
 پاشا طرزی اوزره یکچیری طائفه سین تحریرک واولا سلحدار
 یوسف پاشانک ازاله سین تصمیم ایلدی ایسه ده کیفیت طویلوب
 بالا طرف سمع همایونه القا اولمغله شهر یار حضرتلری غایتله متأثر
 وغضبناک اوله رق وزیر اعظمی حضورلرینه جلب ایله کیفیتی
 استفسار ایلدکلرنده خبری اولدیغنه قوینندن بر مصحف شریف
 چیقاروب کذب اوزرینه یمین ایتدیکنندن حکمت خدا غضب
 شاهانه بر قاتدها آرمغله بو ستانجی باشی حبسنه ویرلدی
 اورادن بر تقریب ایله چیقوب سراینه وارد قده اتباعنه
 سلاحلرینی امر ایلدی وکیمسه سوزینه تبعیت ایتدیکنندن
 چاره سز قاله رق تبدیل جامه ایله ارقه طرفدن یوله چیقهرق

فرار ایتک استدی ایسه ده سراینی بوستامجیلرا حاطه ایتش
اولملریله اردنه دوشدکلرندن طوتوب کتورمکده لرایکن خواجه
پاشا چارشوسنده کائن سبیل اوکنده بوستامجی باشی به خط
همایون ایریشدیکندن علی ملاءالناس مخوقا شهید ایدیلوب
بنا ایلدیکی تر به سنه دفن اولندی

(وزارت سلطان زاده محمد پاشا)

مهر وزارت شام والیسی بولنان محمد پاشایه ارسال قلنهرق
کنعان پاشا وزیر اعظمک ورودینه دکین قائم مقام نصب
اولمشیدی وزیر اعظم ذی الحججه اوآخرنده آلائی والا ایله استانبوله
کلدکدن صکره انا طولی ایالتی قائم مقام کنعان پاشایه شام
ولایتی کورجی محمد پاشایه ارضروم ولایتی سیاوش پاشایه سیواس
ولایتی موسی پاشایه قرمان ایالتی چاوش باشی طوراق اغایه
توجیه قلندی

ذی الحججه ده شیخ الاسلام یحیی افندی ارتحال ایدرک نعشی
بیک تاریمخنده شیخ الاسلام بولنان پدری مرحوم زکریا افندی
تر به سنه دفن ایلدیکندن مسند جلیل فتوی ابوسعید افندی به
توجیه قلندی

لکن قره مصطفی پاشانک وفاتیله یحیی افندیکنک ارتحالندن صکره
لجسام امور سلطنت سرای خلقنک التماس وسوقیله ایلروکلان
برطاقم نااهلر الله کچهرک و پادشاه ایسه معاشرت نسوانه رغبت
ایتمیله امور دولت اوکی نتیجه خالی بیلرزنک مداخله لری الینه
کیهرک بونلرک حددن افزون اولان تخصیصاتی خزینة دولتی
قوریدوب عسکره وقتیله علوفه ویریله مامکله بالاخره نهایتسرن

(شهرش)

شورش و شکایت وقوعی و افاعیل عجیبه و غریبه ظهورینی
بادی اولدقدن بشقه بر طرفدنده کثرت تبدلاتدن مصالح مهمه نك
مذاکره سنه بیله وقت بولنه میوب نظام و انتظام دولت بردن بره
دوچار انواع پریشانی و فلاکت اولمشدر که تفصیلی محاکمه
فصلنده کوسترلمشدر

(بعض توجیهات)

۱۰۵۴ محرمنده دفتردار قوجه محمد پاشا عزل یری قره حسن
افندی به ویرلدی مصر بکلیسی مقصود پاشانك دخی
انقصالیه یرینه ایوب پاشا کجی بوسره ده بر شهزاده وجوده
کلوب شملکرا اجرا اولندی دلی حسین پاشا دخی بغداددن کلوب
ایکینچی وزیر و برقاج کونده مصاحب شهر یاری اولمش ایکن
وزیر اعظم چکه میوب بودین ایرانی و یریله رک تبعید ایدادی

(پادشاه حضرتلرینك ادرنه بی سیاحتی)

جمادی الاولینك یکر می سکزنده سلطان ابراهیم خان سبکیارجه
ادرنه بی تشریف ایله برماه قدر آرام واقامتدن صکره استانه
علیه زینه عودت بیوردیلر یکچیری اغاسی صالح اغا وزارتله
دفتردار تعیین بیورلدی

(بعض دول اجنبیه وقوعاتی)

بو اشناده اسوچ ایله نمچه واردل اوزرینه فرانسه ایمپراطوری ایله
اسپانیا قرالی بالاتفاق یوریدیلر ایسه ده مؤخرأ (اسپانیا)
اولکهنه سنی فرانسه به (بومرانیا) یی دخی اسوجه ویروب

صلح اولدیله تفصیلانی دول اجنبیه وقوعاتی فصلنده
کله جکدر

نجه دن الچی کلوب کاکان بقای صلح وصلاح ایله برابرادل
حاکمی (راقوجی) نك نجه طپراغنه اولان تعدی و تجاوزینک
دفعی ایچون امرایهمایون اسطارینی رجا ایتسیله مساعده
بیورلدی

حلب ایالتی والیسی احمد پاشا بعض ایالت ضبطندن صکره
دیوان همایونده حاصلر تعیین اولمشیدی اوصره ده ارتحال
دار بقا ایتدی

(مصردن معزول پرزینلی مقصود پاشانک قتلی)

مومی الیه دفتر دار عمر افندی سایه سنده سپاهی اولمشیدی
استانه ده دفتر دار کتخداسی ایکن قره مصطفی پاشا وزارتله
دیار بکر ایالتنه کوندردی واورادن مصره نقل اولندی ایسه ده
استحقاقیله مصطفی پاشانک اتفاقنه مغرور اولوب مصره
اولور اولماز دعوازله یاپیشوب خلقی باشنه اوشورمکله کندوسنی
اهالی تحت حبسه اهرق کیفیتی استانه یه اعلام ایتلر یله بری
ایوب پاشایه ویرلدی بعض موادده وزیر اعظمک رضاسنه دخی
مخالفت ایتش اولدیغندن اغبراری وار ایدی مصردن کلور کلز
وزیرک القا آتیه سنه مزبوره رجبنده قتل ایدلدی

(کرید فتوحاتی)

۱۰۵۴ او اخرنده کرید سفری اچیلوب بونک باشلیجه سبی
شو کیفیت اولمشیدی که دارالسعاده اغاسی سنبل اغانک بعض
اطوارندن ذات شاهانه دلکیر اولمغله مصره نفیی حقنده

(ا. ا. ده)

اراده صادر اوله رق بالجمله ماملکیله برسفینه یه ارکابا محل
منفاسنه کوندربلش و مکه قاضیسی بروسه لی محمد افندی و بش
التي بوز قدر حجاج دخی رفاقتنده بولنمش ایدی اثنای راهده
ردوسه قریب بر محله اوکلرینه التي باره مالطه کیلری چیقهرق
اغای مومنی الیهی شهید وقاضی افندی ایله حجاجک کافه سنی اسیر
وجهله ماللرینی غصب ایتمش و کرچه مذکور سفینه لر دخی
مالطه یه وارمقسزین فورتنه یه طوتیلوب کاملا فرق و شکست
اولوب ایچلرندن جانلرینی بیله قورقاراماش ایسه زده کیفیت
آستانه یه عکس ایتدکده مالطه قورصانلربنک شو حرکتی و ندیک
ایله اولان صلحک تقضی مؤدی و کرید جزیره سنک مدت مدیده
محاصره سیله فتح و تسخیرینه بادی اولدی

شویله که ۱۰۵۵ اوائلنده برأ و مجراً مهمات حربیه نک اکیال
وسوقنه باشلانیه رق اناطولی ایالتلرینه فرمانلر اصدار اولوب
روم ایلی امراسنه دخی احکام شریفه کوندردلی که ساقز
مقابله سنده (چشمه) نام محله حاضر بولنه رقره مان والیسی
طوراق پاشایه جله عساکری سفاینه قوبوب کوندرمسی بیلدیرلدی
مقرب حضرت خنکار سلحدار یوسف اغا قودان دریا منصبیله کامکار
و دونمای همایون عساکرینه دخی سردار اولوب سالار لشکر
بر و بحری عهده رویتنه علاوه مأموریت قیلندقدن بشقه
قرابت مصاهرته نائیلیته ارکان دولت میاننده سرفراز اولندی
سردار مشارالیه مهمات سفریه و تدارکات حربیه یی اکیال
ایلدی بوضرعه روم ایلی ایالتی کوچک حسن پاشایه و یریلوب
زغره جی باشی مراد اغا یکچیری اغای پرینه سفره تعیین ایلدی

قائم‌مقام سابق موسی پاشا جمیع مهمات و آلات جبهه سیله طقسان پاره
قره مرسل و قاپون و شایقه ایله سلا نیکه و التمش پاره سفینه دخی چشمه به
واروب لشکر انداز اولدیلر بواشاده امرای بحریه حضور سرداره یوز
سورمه که آغاز ایلدیلر انلردن ممش پاشا اوغللری ردوسدن چپه قوب
کلورکن امکری اطه سی لیمانده برمالطه یکسینه راست کلوب تسخیر
وایچنده بولنان اوتوزالتی نفر اعدایه ضرب شمشیر ایله درزنجیر
ایدرک حضور سرداره کتوروب خلعتلر ایله انواع تلطیفانه
مظهر اولدی و بوقصه فتح و ظفر بر فال خیر عداید لدی بری طرفه
جزایر و طونس و طرابلس او جاقلرینه احکام شریفه کوندیر یلوب
انلردخی سفره حاضر و قدوم سه سالاره منتظر اولدیلر

(دونمای همایونک کرید جانبنه حرکتی)

سردار اکرم لشکر بحری که جزایر قلمی ایله مسمی در ماوانه زه
و قدر غه زه توزیع و تقسیم ایتدی کور کجیلر و مهمات سائر بی
اکمال و اتمام و بادشاه عالمناه بالذات ترسانه عامره بی تشریف
ایله سفائن و طوبلر و آلات قلعه لر احضارینه تشبث و اقدام و امور
عسکریه و تدارکات حریه به اهتمام بیورلدی
ماه صفرک یکر می ایکنجی چهارشنبه کونی سفر ظفر رهبره مأور
اولان او جاق آغازینه و چور باجیلره خلعتلر کیدروب همان
عزیمته امر بیور دیلر آصف جم یوسف پاشا ربیع الاولک در دنجی
کونی حضور همایونده دونمای نصرت پیمای ایله عرض شوکت
و طوب و تفنک شنلکاری ایله نهنگ مثال انکینه صالوب عزیمت
ابتدیلر و طوغری ساقز لیمانه واردیلر
ربیع الاولک یکر می بشنجی کونی اناطولی عسکری قرق پاره شایقه

(ادا)

ایله ساقز لیمانه و سکز کون صکره قزل حصار لیمانه کلدیله
 یواریده روم ایلی سپهسالاری حسن پاشا دخی ایالتی عسکری
 ایله قزل حصار لیماندن سردار اکرم ایله برابر (ترمش)
 نام حصار لیمانه کیرمشلردی

روم ایلی عسکری دخی غره ربیع الاخرده طقسان سفینه ایله
 (ترمش) سواحلنده دونمائی همایونه ملاقی اولدیله
 کافه امرای اسلام و میرمیران کرام هر جانبدن کلوب سفائن
 همایون ایله (چوقه) اطه می قربنده لنگرانداز اولدیله
 ایرتسی کون اورادن حرکت و کرید قربنده (سکیه) نام
 خرابه اطه یه موصلت اولندقدده کریدک طاغیری سچیلوب
 کیمیلردن فانوسلر ابقاد و اشعال اولندی اول وقت که عساگر
 اسلام کال دبدبه و اختشام ایله کرید ساحلنه سایه انداز سطوت
 اوله رق رکز خیام ایلدیلر و هیچ طور میوب بتون قرا و بیوت
 اعدایی تارومار ایتدیله و خیلی اعدانک باشلرینی سردارک اوکسند
 یو وارلدیلر

ایرتسی کون روم ایلی بکر بکیسی حسن پاشا روم ایلی عسکری
 ایله ویکچیری کتخداسی مراد اغا و صامصونچی باشی ابراهیم اغا
 اوکلرینه دوشوب کیمیلردن مهمات لازمه نقل اولندقدن صکره
 حانیه حصاری محاصره می فرمان اولندی
 بوضره ده عساگر منصوره بر هجوم دها کوستروب غنائیم پیشمار
 ایله مغتم اولدیله و وافر اسیر و مال الدیلر

(ایا طودوری قلعه زینک فتحی)

یونلر کرید جزیره سنه قریب اوج درت میل و مدور برچزیره ده

واقعدر جزیره نك ایکی طرفنده دیوارلرینک عرضی الی وارتفاعی
اون ایکی زراع اوله رق ایکی حصاره تیندرایا طودوری قلعه لری دیمکه
معروفدر درونلری بال یمز طویلر وجبه خانه و ذخیره لری ایله
مالا مال ایدی عساکر نصرت مآثرک شدتلی صواشلرندن درت
ساعته قبضه تسخیره الندی

سردار کامکار کیمجه عسکری حایه جانبه ارسالدن صکره میرلوا
اماسیه لی احمد پاشا و ترحاله بکی احمد بک و سردن کچدی اغازی
وطونس و طرابلس عسکرندن برازی سفائندن چیقاریلوب
صندالری بلاشکر مه لری ایله ساحل جبل جزیره یه کوندردیلر
لشکر حصار میانته واردقلرنده بالای حصاردن کوردیلرکه
قبولی آچیلش فی الحال بی رزم وجدال کک یروب قبض
ایتدیلر

ایرتسی کون خیلی جنک اولدی و بک چوق هجوم کوسترلدی
واعدانک باشنه اتش کبی طویلر وکله لریاغدرلدی لکن غازیلر کال
غیرتلرندن بردن بره حصاره یوروش ایتدکلرنده مکر قپو ایچنده
اولجه اعدا طرفندن برلغم حاضرلنش ایمش بردن بره آتش
اله رق طرفیجه خیلی تلفات ظهوره کلدی

بونک اوزرینه غازیان اوکلرینه کلانی قهر و تدمیر ایتمکه باشلادی
ایسه ده سردار مرحت نثار اهالی قلعه یه برکونه ایراث خسار
ایتمه لری ایچون عساکر اسلامه تنبیهات اکیده اصدار
ایلدیکندن اهالی هر طرفدن اردویه دخالتله زخایر وارزاق
سأ ره سنجه خدمت ایتمکه باشلامش لری ایدی

(خانیه نك محاصره می)

جمادی الاولینک اوچنجی کونی لشکر منصور خانیه قلعه سی کلیسانی

(قسطنطنین)

قسطنطين تپه سندن متريس قوردیلر
تپه ده روم ایلی بکر بکیسی حسنی پاشا وصاغ قول وصول قول
الای بکری والاجه حصار واولونیه والبصان بکری یدی عدد جسیم
بال عزم طویلر ایله اماده اولوب یکچیری کنخداسی یکچیری طائفه سیله
متریسه کیردی صامصونجی باشی ابراهیم اغا نفریله متریس
قوردی میرلوا دوقه کین علی بک سپاهییلر ایله و سرددن کچدی
اغازی وتونس دلاورلی سوده بوغازنده محافظه به کلن
اعدایی حصاره دخولدن منع و دفعه تعیین اولندیلر وجناب
سردار توابیله اولاطاش کپریده عسکر طرفنه و ثانیاً دونما کمیلری
جهتینه نکهتیهان قودیلر

حانیه قلعه می تعریف قبول ایتمز درجه ده بر حصار متیندر که
ممالک محروسه ده بو طرز اوزره مثلی یوقدر وندی کلور درت یوز
سنه دبر و بونک انشا و عمارینه وجبه خانه و مهماتنه کمال مرتبه
متانت و بر مشلر ایدی یدی برج رفیعی واردر که هر بری وسعت
وارتفاعده برر حصاره مماثلدر و هر برنده یکره میشر بال عزم
طویلر و ایدی دیوارینک عرضی بش اتلوجندی اوینا به پیلور درجه ده
واسعدر نه طوب کار ایدر ونه ده سائر صورتله ظفر یاب اولنه بیلور
بونلردن بشقه طقوز طایبه می دخی واردر که اون بشر بال عزم
طویلر ایله شهری محافظه به یالکز بونلر کفایت ایدر و ایکی
کوشه سنده ایکی خاکی طاغ چیقارلمشدر که بتون برج و طایه زه
و بر و بخره نظارتی شاملدر و بر محفوظ لیمانی وغایت جسیم
ترسانه می واردر

خز براتک اون یدیسی ایدی که علی الصباح طویلر ایله قلعه
دو کلمه مشرت اولندی و اولقدر جنک وجداله اقدام قلندی که

اعدای بد کردار روگردان فراره باشلدیلر اوزرلینه
شدتلی برهجوم کوستریلوب عساکر عثمانیه اکثر
اعدایی قلیچدن کچوردیلر برطاقی جباله فرار ایلدیلر بوسره ده
مردن کچدی اغایی خیالی زاده ارن بود حسین اغا شهید اولغله
پرینه یوسف اغا کچدی

مخاصره نك اون یدنجی کونی روی دریادن یکر می قدر فلک
فلک رهبرایله جزایر عسکری دخی باش کوسترد کلرندن سوده
لیمانده محافظه تعیین اولندیلر بوجه قله اعدا حصاره دخیولدن
مأیوس قالدی

سردار طایبه لر سورلمسینه اقدام ایدوب ایکی طایبه دوزلدی
یکچیری وسکه بان وروم ایلی تفنک اندازری کنکره حصاره
چیققان اعدازی مقهور ایلدیلر

وطایبه نك محافظه سینه میراوا اسکوبی علی بك وچور باجی
علی اغا مأمور اولدیلر
اعدای مغوم عساکر منصوره اوستسینه برهجوم کوسترمش
ایسده ینسینه مقهور ره فراره ایاق باصدیلر

جغاذی الاولینک یکر می یدنجی کونی که محاصره نك یکر می بشی
ایدی حضرت پادشاه طرفندن خط همایون ایله جناب سردار
برقبضه مرصع سیف ایله ایکی زربفت سمور قابلو خلعت
کرائمایه کلوب خط همایون دیوانده کمال تعظیم
ایله فتح و قرائت اولنه رق عساکر اسلام التفات پادشاهیدن
مسرور اولدیلر

(عساکر)

(عساكر اسلامك خندقه هجموى)

وزیر حسن پاشا و مراد اغا نصف نهارد روم ایلیدن
ویکچریدن و سردن کچدی عسکرندن مرکب خیلی بهادر کسه لری
زیر لواء نصرت پیراده جمع ایلیوب اعدانك خندقدن زیر
طایبه یه کلدکلری کورلسیله مقابله و خیلی محاربه دن صکره
حصاره فرارایدوب کتدیله لکن اولکون حسن بك زاده حسین بك
اولونیه لی برماه جهان در با ایدی شهید اولدی و خیلی غازیله
دخی شربت شهادتی ایچدی

محاصره نك قرق بشنجی کونی خندقده اولان بش پاره طوپه
بر یردن آتش و یرلدکده غزات شدتله یوروش ایتدیله
کروه مکروه پای ثباتی محکم طوتوب عظیم چنك اولدی غزاتك
کیمی مجروح و کیمی شهید دوشدی

الاجه حصار بکی داود بك و حضر چورباجی و او طه
باشیلرونجه بکار جام شهادتی ایچوب بیکن متجاوز یکچری
و پاشا اغازینه کزند ایرشدی حسن پاشا و مراد اغا دخی
یاره لندیله

لکن محاصره نك الی ایکنجی کونی ایدی که عساكر عثمانیه عنایت بی
غایت حضرت کردکاری ایله رایات نصرت ایاتی سر برجه دیکدیله
وصدای تکبیر و غلغله ضرورنا و نفیری ائمانه ایرشدیردیله

صامصونجی باشی قولنده اولان روم ایلی و انا طولی عسکرلی
ویکچری سردن کچدیله دخی لغم کدیکندن حصاره صعود
ایدوب امیرالامرا حسن پاشا و مراد اغا و احمد پاشا زیر لوانزیده
اولان بهادران دلیران ایله قاعه یه کیروب کدکلری ضبط ایتدیله

لكن اعدا محل رزم اولان بر جدن يوكسك طاييه يه فرار ايتملر
ايسه ده لب درياده اولان ارسلان بور جي طاييه سي اره سنده كي
يوكسك طاييه دن عسكري نشانه طوپ
وتفنك ايتاريله خيلي كمسه مجروح وشهيد اولدى ايچنه كيرمك
مكن اوله مدي صاغ قول الای بكي مصطفى بك وسابقا الاجه
حصار بكي محمود بك وسردن كچدى اغاسي يوسف اغا و بکچرى
سردن كچدى اغاسي دلى قورد شهيد اولديلر يانيه بكي ارسلان
باشا ونجه چور باجیلر و اووه باشیلر خيلي جريحه يديلر

(حاييه حصارينك قتي)

عساكر منصوره نك كال صولت وتهاجلرندن محاصره نك
الى دردنجي كوني ایدی كه دشمنك معاونلری ذردارزی
وقودانلری وطوپچیلری اكثر هلاك اولوب عنایت حق ايله ارتق
عساكر اسلامك پنجه سطوتلرندن خلاص جانه تسليم حصاردن
بشقه بر چاره اولمديغنى كوردیلر

بونك اوزرینه امرا وعساكر وشهر خلقی بالمشاوره تسليم باب
حصاره چاروناچار رضاداده اولديلر سنه مزبوره رجبنك برنجی
پنجشنبه كوني قپودانار طبل چالهرق يورويش محلی اولان كديكه
كلديلر عساكر الات چنگه دست اورديلر

اول ساعت اعدا بروج حصارده نشانه جنك اولان سپاه
پیراغی اشاغی آلوب بر آق سنجاق ديكمشلر و صدای الامانی كنكره
اسمانه ابرشدير مشلر ایدی

ايكي معروف كمسه حصاره رهين وضع اولنوب امرای اعدانك

(ايكي)

ایکی مصلحتگذاری که بری و ندیکدن و بری شهر دن ایدی حضور
سرداره چیقدیله اولا خار جدن کلس اولان اعدانک جاننه و مال
عیالنه کیمسه دکیوب کیمیلر ایلله مملکتلرینه کتملرینه و اهل شهر کدخی
مال و عیال و خانه لرینه هیچ بر کیمسه مداخله ایتیموب هر کس
آسوده حال اوله رق سائر رعایای دولت علیه کبی بکنملرینه
امر و برلدی عدالت عثمانیه بلا نقصان بوراده دخی اجرا
اوله رق دشمنک قلبلری مطمئن اولدی

بو ایکی الحیی به خلعتلر کیدیردیله و بوشارت امن و امان
ایلله حصارده بولنان اعدای ناتوان شادمان اولدیله
بونک اوزرینه هر کس برا و بحر ایرلرینه چکیلوب کتدیله و جزایر
قولندن بیک قدر نفوس دخی حصاردن چیقوب صوده
سواحلنه دوکلدیله

بوندن صکره عساکر اسلام خیامی کتوروب حصاره
قوندیلر جمله دن مقدم صالته نيقولا دیمکله مشهور و معروف
اولان کلیسا که بر معبد قدیم ایدی جامع شریفه تحویل ایلله
محراب و منبر وضع اولندی و پادشاه نامنه منسوب جمعه نمازی
قلندی حالا خنکار جامعی دیمکله معروفدر

حایه ده ایکی معظم کلیسا ده ها و ارایدی که پک مشهور و اوقاف
پیشمار ایلله معروف و مذکور ایدی بونلر دخی جامع یاییلوب
بری یوسف پاشایه و او بری موسی پاشایه منسوب اولیدی
بونلره مال غزادن اوقاف عظیمه تعیین ایدلدی

قلعه ده اوجیوزدن زیاده بیوک و کوچک طوپلر ایلله خیلی مهمات
بولندی

سردار قوجیلر کتخداسی حسین اغایی و چور باجیلردن عمر اغایی

جعفر نام قبودان ايله بوقمچ چلیک خبر بشارت اثرینی استان
فلک اشیانه کوندردی

رجبک اون دردنجی کونی مرده جیلر استانبوله واصل اولسیله
وزیر اعظم حضور پادشاهه چیقاردی و عرض سرداری
سمع همایونه اولاشدیردی

پادشاه زمان شکر و ثناله تر زبان اولوب کلنلری خسروانه
خلعتلر ايله بهره مند بیوردی و هر طرفده و بالجمله سرحدلده
شهر دوتملاری اجرا قلندی قوجیلر کتخدای حسن اغایی قلیچ
خفتان ايله جانب سرداره اعاده بیوردیلر

وزیر احمد پاشا و سبکان باشی به اناتولی و قره مان عسکری
ایله کیر و دوتملاری ایچون خط همایون کوندردی که سردار
مرمات حصار ايله مشغول ایکن فتحک سکرنجی کونی امراء بحریه دن
بش عدد قدرغه ايله بش شایقه اکر بیوزه کوندردی که
انده اولان بکلک ذخیره بی عسکره بنشدیره فتحک اون بشنجی کونی
سردار سیرایدن چیقوب اوطاغه کلدی اولایکچری و سائر
اهل وظائف علوفه لری و یریلوب وزرا و اغایان و سائر ضابطلره
فتح خلعتلری کیدیریلوب هر کس یرلو یرینه کتدی

فتحک اون دردنجی کونی اعدانک دوتملای قلاع کریددن
غرامبوس نام محله واصل اولدی دوتمانک یرار بکاری اغریبوزه
کیدوب امرادن اسکندریه مصر بکی قاسم پاشا و امراء
سالیانه دن مصه فی اغریز اوغلی وفات ایدوب سائر سفائن دخی

(باغلنمه)

باغلمغه چیقمش و جزایر و طرابلس عسکری صحرا نشین بولنش
ایلی

سکسان قدرغه چکدیره و درت ماونه و خیلی بورتون ایله قلعه
اوکندن پکوب سوده قاعه سی لیمانه کتدی مائه و دوقه و فرانسه
و پاپا و اسپانیا و ونڈیک کیملری بش سردار ایله انده لنگرنداز
اولدی لر لکن اصلا طشره چیقماغه و قرايه واروب ذخیره المغه
درمانلری اولیوب چیقانلر دخی طعمه شمشیر غازیان کشور کیر
اولدی لر فرمان سردار ایله مغرب عسکری سفائنه کیردی لر

(بعض توجیهات)

البصان سنجاغی اوخریدن معزول احمد بکه والایه حصار
جمالی حسن بکه و اوخری بکی یانیه لی مصطفی پاشا ایله الوب
یری خواجه زاده علی بکه توجیه قلندی وصول قول صاغ قول
الای بکلری دخی محمولدن زعامت الدیلر بیکده بکی سابقا قپوجیلر
کتخداسی اولان حسن بك وفات ایتمکله یری حسین پاشا کتخداسی
روم محمد بکه و یرلدی حانیه فتحی مورخی پیری پاشا زاده فخری
بك دخی روم ایلی دفتدار کتخداسی اولدی سردن کچدی اغاسی
حضر اغایه زعامت و یرلدی

فتحک یکرمنجی کونی روم ایلی عسکری یوقله اولنوب حضور
سردارده براتلرینه خط سرداری ایله اشارت اولنه رق کلینلرک
تیمار وزعامتلری معزول و وجود اولان بهادرلر و شهدانک
تیمار وزعامتلری یوز بیکه وارنجیه اولاد و برادرلرینه احسان
بیورلدی

شعبانک بشنچی کونی جعفر چاپی قدرغه سی ایله استانه دن

حسن انا کلوب خلعت وشمشیر وخط همایون کتور مکه امرا
واغایان اسکله ده استقبال ایدوب حضور سرداره چیقاردیلر
بعده خط همایون قرائت اولوب جله عسکر پادشاهه دعا بتدیلر
موسی پاشا و حسن پاشایه احسان بیوریلان قیلو خلعتلر
کندولرینه ویرلدی سردار امرای بحریه بی دیوانه د عون ایدوب
علی مراتبهم خلعتلر کیدردی وهر برین انواع نوازش والتفات
ایله تلطیف ایدرک عظیم دوتنار وشنلکرا اجرا قلندی

اعدانک دوتنای کورفر حصارینی محافظه ده ایکن عساکر
اسلامک حانیه بی محاصره ایلدکلرینی ایشیدوب بمالك محروسه به
قصدا ایدرک اولاد بلاد موره دن بالی بادره نك تخرینه اقدام ایله
قرق چکدیریر ودرت ماونه و اوتوز قدر فرقه ایله ساحل بحره
کلوب دوکلدی

اهل شهر مقدسجه اعدانک ورودندن خبردار اوله رق جله
ماملکلرینی حصاره قومشلر وکندولری الات حربه ال اوروب
مجار به به حاضر بولتمشلر ایدی

عساکر اعدا قوه جسمیه ایله شهر اوزرینه هجومه اجتر ایلدیلر
ایسه ده اهل اسلام یمین و یساردن تفنکه طوتوب عظیم مجار به
اولدی و برقاج خانه علو کیر اشغال اولدقدن صکره اول گروهی
شهر دن چیقاردیلر و التمش قدر اعدانک باشلرینی میدان فلا کته
دوشوردیلر انجق غزاتدن ایکی کشی شهید اولغله باشلرینی
حضور سرداره الوب کتورنلر مظهر عنایت اولدیلر

(دوتنای)

(دونمائی همایونک مظفر استانبوله عودتی)

رمضان شریفک غره سنده سردار غازی قالیونلر و شبقه لک
استانبوله عودتی امر ایتمسبله نصف نهار ده روم طرفنه متوجه الیماندن
حرکت اولنمه رق موافق روز کار ایله بر قاج کون ایچینده ممالک
محروسه سواحلنه لنگر انداز اولدیلر

بحکمہ الله تعالی کبیلر دکرده ایکن شدتلی بر پو برازظم وریله
هر سفینه براطه یه دوشدی ایسه ده سردار فورسه قدرغه لری ایله
کبیلری بریره جمع ایدرک ممکن مرتبه محافظه سنه اعثنا ایتدی و اون
درت کون قدر روز کار تمتد اولدی

آک اون سکرنجی کونی قزل حصار لیمانه کلیدیلر انلر لیمانده ایکن
طرف سلطنتدن احمد باشا ایکی قدرغه و سکر قالیون و شبقه ایله
اورایه واصل اولدی

کریده فلان عسکر ایچون بغدادی و بکسمات و پرنج و سایر ماکولات
کوندر مشاردی مصردن دخی برچوق کبیلر کلیدیکندن پرنجک کبیلی
یکرمی سکر ایچیه قدره مایعه اولندی بلطفه تعالی شو سفرد
واقع اولان نصرت و مظفریت اولوقتلرده هیچ بر سفرد جلوه کر
اولما مشیدی شو قدر که بوفتحده عسکرک ایچنه برخسته لک دوشوب
خیلی نفوس ضایع اولدی

عموم سفائنک استانه یه کلسی ایچون اراده پادشاهی صادر
اولمغله دونمائی همایون شوالک التنجی کونی کال دیدبه ایله
قسطنطین لیمانه واصل اولدی

حضرت شهریار اوجاق اغار یله رؤسای بحریه یه فاخر خلعتلر
احسان ایدوب التفاتلر کوستردی

بوفتح جلیل القدره شعرای زمان چوق تار یخلر سویلدیلر موسی

پاشا کلبندن فخری افندی (غزای اول) لفظنی بولدی
مورخ فتح پیری پاشا زاده حسین بك دخی بوكونه نظم ایلشدر
(بیت) سپاه رومه سوردم فتحن اولدم * دیدیلر فتحنه
تاریخ غزامن)

(کریدجه بعض وقوعات)

سوده لیمانه براز اعدا کیلری کلدیله ایهسه ده حسن پاشا عسکر
اسلام ایله چیقوب اوزرلینه هجوم ایتدی. بعون الله غالب کلوب
اعدا منهزم اولدی
بودین بکلر بکیسی حسین پاشا کرید محافظه سیله مأمور
اولوب ایکنجی وزارت پایه سیله موره سنجاغی ارپه لقی ویریلرک
خزینه و مهمات ایله کوندردیکندن ذی الحججه نك اون بشنجی کونی
حائیه لیمانه واصل اولدیله و عظیم شناه کلر ایلدیله ذی القعدة نك
اواسطنه طوغری بش اتی بیک اعدا بریره کلوب طو پسز زردبانه
حضاره هجوم قصدین ایتدیله ایهسه ده کوچک حسن پاشا
برمقدار عسکر ایله سوده یه چیقوب برقاج یوز قیونلرینی سوروب
اعدای بد کردارک نیجه سن اخذ واسیر ایتلر ایله اعدایه بتون بتون
دهشت کلدی

(انکروس سرحدینک احوالی)

بوارالق نیچه ایله فرانسه ییشنده ایمپراطوراق مسئله سندن طولایی
نزاع ظهور ایدرک فرانسه نك تحریکی ایله انکروسه له جرمانیا
یعنی نیچه دیارلینه تجاوز و تعدیدن خالی دکلرایدی

(بوضره ده)

بوصره ده ایمپراطوره طرف سلطنتدن الحیمک ایله فردیناندوس
تعیین اولنه رق یوسف چاوش ربیع الاخرک بشنده ایمپراطوره نامه
همایون ایله طرف شاهیدن کوندر یلان هدایای اعطاسا
ایلدی

بواشاده اسوج صسکری طونه نک قارشویقه سنده واقع بیج قلعه سنده
نخمیناسکز میل یرده نجه نک بریم نام قلعه سنی محاصره ایدوب
برنجه زماندنبرو راقوجینک عسکری یاقوسی دخی آق یسلانک
اوته اوچندن بیج قرا مملککنده کشت وکذار وتعدی انجسبله قرا
اهالیسی فرار ایتدیلر تفصیلی فصل مخصوصنده کله جکدز

(بعض وقایع غریبه)

جاذی الاولینک ایکنجی کجه می استانبولده سلطان بایزید
قربنده حریق ظمور یله تا قوم قبویه وارنجیه قدر یانوب ایرتسی
ایکندی وقتنده سوندی

مکه مکرمه ده دخی عظیم باران اولوب سیل فراوان طغیان ایدرک
اوج کون قدر حرم شریفده ادای صلاة ممکن اوله مدی

(بعض توجیهات)

شوالک اوچنده صدر روم محمود افندی عزل ایدیلوب مسندی
عبدالکریم افندی به توجیه اولندی یکریمی بدیسنده محمد پاشا سردار
تعیین اولندی مهر همایون دخی مع وزارت دفتر دار اولان صالح
پاشایه ویرلدی ذی القعدة نک یکریمی طقوزنده شیخ الاسلام ابوسعید
افندی عزل ایله مشیخت اسلامیه معید احمد افندی به احسان
بیورلدی ذی الحجه نک دردنجی کونی فاتح حانیه وداماد ومقرب

حضرت پادشاهی قبودان یوسف پاشا مظهر قهر شهریاری
اوله رق شهید ایلدیکندن منصب قبودانی موسی پاشایه
وبرلدی

۱۰۵۶ سنه سی صفرینک یکر می ایکی سنده وندکلور بوزجه اطه
قلعه سنی محاصره ایلدی ایسه ده روم ایلی بکر بکیسی کوچک
حسن پاشا بش قدرغه ایله اوزررینه هجوم ایدرک اعدای
بد کردار حصاردن فرار ایلدیلر

بونک اوزرینه اعدادن اوج درت بیک قدر تفنک انداز سوده نک
حائیه جانبنده اولان (استرقی) نام متین و مستحکم قلعه
مثابه سنده اولان مناسره التجا ایدوب فرصت بولدفجه اطرافه
مترسلر قوروب طوب کیره چک یوللری طاشلار ایله سید
ایتمکدن کرو طومدیلر ایسه ده حسین پاشا بر مقدار پیاده و سواری
عسکر یله واروب یوللری تخلیه ایلدی

بوصره ده عسکر اسلام طرفندن قردینال دخی تسخیر اولندی
ربیع الاولک ابتدا سنده قندیه جنرالی طرفندن بوغاز سمتنه اوتوز
بش قطعه بورتونه و قالبون سوق ایدلمش اولسایله موسی پاشا
دریادن وزیر اعظم سابق محمد پاشا قره دن بوغازه ارسال
اولنوب کلیبولی به وارمشار ایلدی

ربیع الاخرک اوننجی کونی سردار محمد پاشا دونغا کیمیلری ایله
کلیبولیدن قالقوب برعظیم جنک وجدال ایلدیلر لکن سردار ایله
موسی پاشا ارمه سنده اولان اتفاق مبدل نفاق اولغله بر برلرینی
در دولته عرض ایتدیلر

بوصره ده قره دکز دن احمد پاشا دعوت اولنوب اون قطعه
قدرغه ایله امداده کوندرلدی

(جادی)

جہادی الاولیٰ ابتداء شدہ استرئی مناسبتی دخی فتح اولوب
نیچہ اعدا بومحاربہ دہ اسیر طعمہ شمشیر اولہرق ماملکنی اغتنام
ایلدیلر

(سوده حصارینک قتی)

جہادی الاولینک یکریمی سکزندہ دوننای همایون کمال شوکت
واقبال ایله سوده لیسانی سردار اکرم محمد پاشا معنی ایله
محاصرہ ایلمدی

دوتسا کریدہ وصول بولدقده اعدای بد کردار بتون بتون
غنائم ماتزده اولدیلر

ماہ مذکورک بدنجی کونی ایکی طرفدن دخی طوپلر قوریلوب
وتفنکرله آنشاریغدییریلوب سوده حصاری دوسکامکہ
باشلانندی

اعدا قدرتیاب اولہمیوب حصاردن فراری خبری وارد اولدقده
جہادی الاخرہنک سکزننجی کونی حسین پاشا سردار اذنی ایله
کیدوب کلیسازندہ اذان قرائتله ضبط اولندی منصور ومظفرا
حانیہ عودت ایتدیلر

(سردار محمد پاشانک وقوع وفاتی)

بروزیر دلیر وصاحب تدبیر ایدی لکن نہ فائده کہ صالح
پاشانک مکر وخدعه سی ایله منصب صدارتدن معزول اولوب
ضمناً نفی صورتندہ علناً سردارلق مأمورینندہ بورایہ کوندرلشیدی
کمال غموم هجومندن حمای محرقہ یہ مبتلا اولوب ماہ مزبورک
اوتوزندہ وفات ایتمکله جنازہ سی استانبولہ کوندرلدی

(غراموزه قلعە سنك فتحي)

حسین پاشا و قبودان موسی پاشا نو بتله امور حربیه به نظارت
ایدوب کوچک حسن پاشا روم ایلی قولنده و چفته لو عثمان پاشا
انا طولی طرفلارنده اصلا فتور کتور کسزین محاصره
و محاربه به دوام ایلدکلرندن بعنایه الله تعالی غراموزه
دخی فتح اولندی

(رسم و قلعە سنك فتحي)

خیلی چنك وجدالدن صکره عسکر اسلامک مظفریق و امراتک
مهارت و قوتی ایله رسم و قلعە سنی دخی فتح ایلدی
(لطف عیم و فتح مبین) تاریخ نفیسی باب حصاره نقش
اولندی

(قبودان موسی پاشانک شهادتی)

قبودان پاشا حایه ایمانه واصل اولوب کیمیلردن زخیره
چیقاریر ایکن حکمت خدا ذمهیری ایچنده برعظیم فورتنه اولدی
ویک چوق آدمیر غرق اولوب اوراده ارام غیر ممکن اولمغله
دونماید همايون موره سمتنه عودت ایلدی ایدی بوآراده اعدانک
برقالیونی ایچنده اتیلان تفنک دانه سیله موسی پاشا شهید اولمسیله
جنازه سی استانبوله کتور یلوب اسکداره دفن ایلدی

(بعض تبدلات)

صفرک اون برتده یکچیری اغاسی برنجی زاده پیغا سنجاغنه
محافظه به تعیین بیورلدی بری سپاهیلر اغاسی طابخ محمد اغایه

(ویرلدی)

ارسال واعزام اولدی

(قنده محاصره سی)

ربیع الاولک اون یدنجی کونی رسمو خارجنه سردار کامکارک
اوطاغی قورلشیدی سائر عسکر اسلام اوراده نصب خیمام
ایلدیلر یکریمی دردنده الایلر ایلله شهردن چیقوب قاهه کیرلک
لوازمی ایچون دونمائی همایونک ورودینه منتظر اولدیلر
اقسرای سنجاغنه متصرف محمد بک رسمونک محافظه سنه مأمور
اولدی استانه دن قوناقچی علی اغا ایلله پاشایه خلعت فاخره
کلدی وسائر اعیان عسکره دخی خلعتلر توزیع و عنایت
ایلدی

جمادی الاخره ده قبودانلق منصبی فضلی پاشایه ویریلوب بش
بک یکجیری و اوتوز قطعه قدرغه ایلله چیقوب ساقزه کلدیلر و دونمائی
همایون برلشوب عمومی قبودان پاشا ایلله کریده کتدیلر
قنده نک محاصره سیچون دونما کیلیری ایلله طو بلر نقلی امرنده
برپاره دوشنلش ایسه ده دشمن طرفندن بک چوق چکدیری
وقلیون کیلیری کلوب طو بلرک نقلی منع ایتدیکنندن دونمائی همایونک
عودتنه فرمان پادشاهی صادر اوله رق ترسانه عامره یه داخل
اولدی

(ایالت بوسنده بعض وقوعات)

بوسنه ایالتی والیسی ابراهیم پاشانک اهمال و تکاسلی سببیه دشمن
بعض قلاعی غارت و یغما ایتمسی اوزرینه ایالت مزبوره تکه لی پاشایه
توجیه و صندره و شبنک سر عسکری تعیین اولنوب اوائل محرره ده

(اشاغی)

اشاغی بلوکلرک بری ایله کوندرلشیدی یکریمی طقوزنده ایکی
بیک یکچیری ایله خاصکی حسین اغا وصول وایکیوز سپاهی دخی
مأمور اولوب الای ایله مراج خانه قربنده اجی چشمه بولندن
کچدیلر پادشاه عالمپناه صالح پاشانک خانه سنده بنا اولنان
شهیدشدن سیرایلدی

(حمید سنجاغنده قره حیدر اوغلنک عصیان)

برقاج سنه دنیرو انا طولیده کزوب یولارده کروان بوزان حرامی
قره حیدر بوانسارده حمید قصبه اتندن اولو بولیده مشهور
ولی بابا تکیه سنه واروب یاترایکن بعض کسهلر شقی مزبوری
قتل ایلدیلر ایسه ده اوغلی محمد نام شقی باباسنک انتقامنی المی ابحون
ولی بابانک خانه سنی باصوب متعلقاتی ایله برابر کسندوسنی قتل
ایتد کدنصکره یانه خیلی اشقیبا اویدیروب باباسندن زیاده طریق
شقاوقی طوتوب سکوت طاغندن خروج ایلدی

(وزیر اعظم صالح پاشانک قتلی ایله مهر وزارتک
احمد پاشایه ویرلمسی)

پادشاه عالمپناه بعضا تحت روان و بعضا ات اوزرنده اوله رق
متمادیا شهری سیر و تماشا ایدر و کندولرینی بعض مشایخ و ارباب
عزایمه اوقوتدیرمغله متسلی اولورلر ایدی
ینه برکون وقت عصرده داود پاشا اسکله سی سمتندن ارباب
عزایمدن برامامه کیدر ایکن اوکارینه برعربه تصادف ایتمکله
مقدما منع اولنمش اولدیغنی حالده ینه ظهوری وزیرک عدم تقید
واهتمالندن نشأت ایتمش اولدیغنه جل ایله آتش غضب پادشاهی

کند کجه فروزان اولوب دردمند صالح پاشایی سراینده ایکندی
دیوانه حاضرلورکن کتوردوب امامک خانه سنده قویو ایپی ایله
بوغدیردقدن صکره مهر وزارت احمد پاشایه ویرلدی

(مصالحه نیجه و فرانسه)

اون بش سنه دنیرو نیجه ایله فرانسه دولترینک ایمپراطورلق
مسئله سندن طولایی منازعه نری سبی ایله ازلنده جنک وجدال
اکسک اولزایدی اسوج عسکری فرانسه طرفندن نیجه ولایتلرینی
غازت ایدوب دفعات ایله غالب اوله رقی کلی خسارت
ایتمشیدی بالاخره جهت شمالده پومرانیا اولکده سی اسوج النده
قالق اوزره فرانسه ایله نیجه باریشوب ازلنده مصالحه عقدایتدیله
تقصیلی فضل مخصوصنده در

(توجیهات)

ذی القعدة نك یكرمی سكرنده داماد شهر یاری قبودان فضلی پاشا
عزل ایله بری ترسانه عامره كنجده سی معمار اوغلنه ویرلدی محرمك
اوننده وفات ایدن انقروی نقیب افندیك برینه زیرك زاده یونس
اقتدی نقیب تعیین ایدلدی منصب نقابت قوجه نقیب اوغلنه
انا طولی صدارتی پایه سیله توجیه واحسان بیورلدی مکی زاده
مصطفی افندی استانبول قاضیسی اوله رقی بری قدس زاده یه
ویرلدی شوالك یكرمی اوچنده چویرزاده روم ایلی قاضی عسکرلکته
تعیین اولندی شعبانده دباغ احمد پاشایه حلب ایالتی توجیه
قلندی

۱۰۵۸ محرم‌نده ابصاره لیمانده بولنان دشمن کیلرندن اون قطعه قدرغه وسکز قطعه قلیون باتوب ایجنده بولنان اعدانک اکثری بو غلشدیر

مقدما خرقه صحراسنده لبقوتربه نام‌قاعه قرینه اولان محاربده جنرال اوغلی ایله بر قپودان اوغلی اسیر ایدلشیدی بابایی بودفعه سردار غازی به الحی کوندروب عرض مطاوعت ووقوعبولان جنککردن طولایی بیان معذرت ایلدی ایسه‌ده قبول اولنمبوب رد ایلدی روم ایللی وانا طولی ویکچری و سپاهی الایلرینی صف صف قوروب الحی به کوستردیلر

مقدما فتح (ملواتیله) حصارینک محافظه‌سنه یکچری وطوبحی وجهه‌حی ایله یواشجه محمد اغا قونمشیدی برکجه علی الغفله بر قاج چکدیری ایله بیکنن زیاده اعدا واروب برکون برکجه طوب ایله محاربده و محاصره ایتدیلر سردار کامکار کتخداسی ولی اغایی وطوغانی حسن اغایی عین و یسارالای بکاری ایله امداده کوندردی خیلی جنک و محاربده اولدی

بو ائشاده حانیه محافظه‌سنه مأمور اولان سکبان باشی مراد اغا عزل ایدیلوب یکچری کتخدالغی ایله قره چاوش یرینه کچن حمزه اغایه ویرلدی کتخدالق مصلح الدین اغا دامادی بوسنوی محمود اغایه توجیه ایلدی ربیع الاول ابتداسنده قندیه محاصره‌سنه باشلانلدی

(قندیه حصارینک محاصره‌سی)

مقدمجه عسکر اسلام کربده قندیه حصاری خارجنده قشلاوب قره طرفنی بالکلیه ضبط ایدرک جمله مهمات اماده قلنش و مواجب

و ذخیره و لغجی و طوبیگر کتوردیلوب دونمای همایونک و رودینه
انتظار اولنمقده بولنش ایدی

بوتر فدن دونمای همایون ارسال اولنوب بوغازه وارد قده اعدای
خاکسارک قالیونلری بوغازه لشکر انداز اوله رق کدر کاهی
محاصره ایتمش اولدقلری سردار طرفندن عرض اولنمسیله
در حال حسین پاشانک غیرتیه روم ایلی و اناطولی متریسلیری اوکنده
اوجرقله مثالنده اولان طابیه زاجی صاچه طوبلر و جنگجی زایله
مالامال ایدلدی

جاذی الاخره نک اون در دنده اناطولی قولندن اعدا اوزرینه برلغم
آتلدیغندن اول ساعت حسین پاشا توابی ایل و یکچیری و اناطولی
عسکری طابیه به هجوم ایدوب عظیم چنک اولدی

(وار وار اوغلی علی پاشانک اعدای)

پاشای مومی الیه عثمانجه قدر هجوم ایتکله ابشر پاشا دخی بری
طرفندن و کداملر موجنبجه ایالتی عسکری ایل اول سمته حرکت ایدوب
یکرمی التنجی کونی چرکشه کلدکده کور حسین پاشا و طور به لی
علی پاشا بر منزل یرده ایکن دعوت ایدوب مخالفقلرینی بیله رک
اوزرینه واردی بوزوب کیرو منزلنه کلورکن ابشر پاشا یولده
اوزرینه و اراق علی پاشا اتباعی ایله براز چنک ایتدکدنصکره
بوزیلوب ابشر پاشا مومی الیه وار واری بوغدیروب و باشنی
در دولته کوندردی ابشر پاشانک بو خدمته مقابل سیواس ولایتی
کندوسنه توجیه قلندی

(بعض)

(بعض وقوعات)

جماذی الاولی غره سنده اعدا کیلری کلوب بوغازی طودی
دوئنا بوغاز حصارنده قالبو طوپلر کوندرلدی استانبول
قاضیسی ملقب عزل ایدی اولوب بری بو فزاده یه ویرلدی خنی افندی
اناطولیدن عزل ایله یرینه تمکزاده کوندرلدی روم ایلی صدری
اولان بالی زاده افندی تقاعد اولوب ملقب مصلح الدین یرینه
کچدی یکچیری اغاسی حمزه پاشا زاده رفع ایله اغالق سلحدار
اغاسی امیر مصطفی اغایه ویرلدی قپودان معمار زاده حصارده
قتل اولوب بری احمد پاشایه ویرلدی

(استانبولده زلزله عظیمه)

جماذی الاخره نك اون النجی کونی که یوم الاحد ایدی قبل الغروب
استانبولده عظیم زلزله اولوب پک چوق اوجاقلر و بعض ابنیه
عالیه ییقلدی

(بعض تکلیفات غریبه)

بو ائنده داخلا اختلال امور نهایت ایشوب موالی عظامک
ادرنه و بورسسه پایه سنه وارنجیه قدر منصبده اولنلره پادشاه
ایچون برر سمور قپلو کورک ویرلک تکلیف اولندی که هر بری
ایکیشر تخته کور کدن اوله رق ادنی مرتبه بیک غروش صرفیله
انجق وجوده کله بیلور ایدی بو کور کلری شیخ الاسلامدن تابورسه
پایه سنده اولنلر ویردی لر انجق غلطه قاضیسی عیدالرحیم زاده
ویرمیوب بو بایده وزیر اعظم ایله براز مناقشه ایلدی کی شایع
اوله رق نتیجه سی انواع فسادی وودی اولدی

﴿ سلطان ابراهيم خانك خلعيلاه شهزاده سلطان محمد خانك
سبب جلوسي ﴾

اوله يکچري کتخداسی اولوب مؤخرا کرید محافظه سنه تعیین
قلنس اولان مراد اغا استانبوله کتورلشیدی مومی الیه ایله سابق
سکبان باشی مصلح الدین اغا و سائر اوجاق اغازینه دخی موالی
عظام کی برر سمور کورکلی قیانتسه تکلیف اولندقدنه بونلر
بوکی تکلیفی سوق ایلان وزیر اعظمدر بونک تدارکنه باقلق
مهمدر والا فساد و طغیان ازدیاد بولوب عالم خرابه وارردیو
اورته جامعده جمع اولوب اوده باشیری کندوزینه اویدردیلر
اول کجه سلطان محمد واعظی ولی افتدی اغاز طرفندن
شیخ الاسلام عبدالرحیم افتدی به واروب اغازک تدبیرینی اعلام
و کندورله برلکده اولسی ایچون اقدام ایلدی بیک الی سکر
سنه بی رجبیک اون یدنی جمعه کونی شیخ الاسلام صباح
نمازینی سلطان محمد جامعنده قیلوب محرابه اوتوردقندن صکره
موالی عظام و اوجاق اغازی و اوطة باشیلر ایله جامع شریف
حرمی طولدی جمله می برلکده وزیر اعظم احمد پاشانک مفسد
و واجب القتل اولدیغنی پادشاهه اعلام و دفتر دار سابق باقی پاشا
کتخداسی قوجه محمد پاشانک وزیر اعظم اولسنی استرحام ایلدیلر
بونک اوزرینه وزیر اعظم احمد پاشاهمان عزل ایلدیلرک مهرهمایون
قوجه محمد پاشایه و برلدی لکن احمد پاشانک قتلی طلب اولنمسیله
وزیر جدید حضور همایونه واروب عرض کیفیت ایتدکده زیاده
عنف ایله معامله کورمکله لایعقل اوله رق خانه سنه دوشوب
احوالی سلطان محمدده طولنان جمهوره بیلدردی او یله وقتبنده
جمله علما و اغاز یکچری او طه زندن اورته جامعه کتدیلر و شهر

(قیورینی)

قبولینی ضبط ایدوب احمد پاشای قتلہ و حضرت پادشاهی خلعہ
اتفاق ایلدیلر

(وزیر سابق احمد پاشانک شہادت)

اولکون درد مند احمد پاشا اختفا ایتمک ملا حفظہ سیلہ یانہ برہکبہ
التون الہرق و نرہ یہ کیدہ جکئی شاشرہ رق تبدیل صورت سلیمانیہ
قریندہ بر محرمک اوینہ واردی ایسہ دہ صاحب خانہ قبول
ایتمدی اورادن روزنامہ جی ابراہیم افندی اتباعندن مراد پاشا ترہہ سی
اوکنندہ ساکن بہرام اغانک خانہ سنہ وارد قدہ مرقوم اول امر دہ استقبال
ایدوب بعدہ وزیر اعظم جائنہ خبریتشدیرمش اولسیلہ مخصوص
آد لر کلوب درد مندی پاشا قپوسنہ کتوردیلر برازمصاحبندن صکرہ
کعبہ یہ کتمک امیدینی عرض ایتمشیدی اول اندہ فتوی و بریلوب
بوغلدقدنصکرہ جثہ سنی ات میداننہ القایدیلر بوکادہ قناعت
ارلنمیوب اول کیجہ ملالریکچیری اوطلہ لرینہ مسافرة توزیع قتلہ رق
ایرتسی یوم السبتندہ پادشاهی خلع قصیدیلہ شیخ الاسلام
وسائر موالی عظام ایلہ یکچیری ضابطلری مسلح نفر ایلہ و سپاہ
ملائقہ سی کروه کروه ات میداننہ کلوب اغار احمد پاشا چثہ سی یانندن
ات قالدیرمغلہ کچوب جامع حرمنہ داخل اولدیلر

اناطولی وروم ایللی قاضی عسکری مصلح الدینک دخی باشنی چوقدارلر
قلج ایلہ پارہ پارہ ایلدیلر وجثہ سنی احمد پاشانک یانہ قویدیلر
بونندن صکرہ اعیان وارکان جامعک جرمی صفہ سنہ اوتوروب
پادشاهک خلغنہ جمہورا اتفاق اولندیغنہ دائر والدہ ماہیکر
سلطانہ خبر کوندردیلر و بیوک شہزادہ آوچی سلطان محمدی بیعت
ایچون جامعہ کوندرمسنی طلب ایتدیلر

والده طرفندن جامعده جلوس اولز سرایه کلسونلر دبه جواب
و بر بلرک بعض نصایح دخی ایراد ایلدی ایسه ده اصفا ایتدی
وسرایده بوستانجیلرک سلا حله اماده اولدیغی خبری شایع اولدی
ایسه ده بوستانجی باشینک کلسنه توقف ایتدیلر بوستانجی باشی کلده کده
اگرچه بوستانجیلردن بر حرکت حس اولنور ایسه بوستانجی نامیلله
کسه قالمز دیدیلر اوده بر حرکت اولدیغنی سویلدی دیوان هما یونه
واردیلر اصحاب حل وعقد باب السعاده اوکنده طوروب شهزاده بی
اجلاس ایچون طلب ایلدکلرنده ینه والده سلطان اوغلی بولدن
چیقاروب اختلال اموره سببیت و یرن حقیقتده منزل ایکن شمدی
نیچون بو یوله کیدر سزدیو بعض عتابده بولندی ایسه ده بر طاقم
سقیم جوابلر ایله مقابله و مرادلرینی اجراده اصرار ایتدکلرندن
ناچار ایجروندن تخت چیقاریلر رق باب السعاده اوکنه
قورولدی

(آوجی سلطان محمد خانک جلوسی)

ماه رجبک اون سکنجی کونی ساعت طقوزده آوجی سلطان
محمد خان سریر سلطنته جلوس ایلدی اصحاب حل وعقد امور کاملاً
بیعت ایتدیلر پدرلری سلطان ابراهیم والده رأیله حبس خانه به
قونلدی احمد پاشانک میدانده اولان جنازه سنی پاره پاره
ایلدیلر

رجبک یکرمی التنجی کونی پادشاه جدید الای ایله حضرت ابی
ایوب انصاری رضی عنه الباری زیارتنه کیدوب خلقه عرض
دیدارا یلدی من شریفلری عدد کامل اولان سبعة به ابر شمشیدی

(سلطان)

(سلطان ابراهيم خانك وقوع شهادتی)

مشار اليه بوجه محرر سرايده براوطه به حبس ايدلشیدی
غایت زندان کبی قرانلق اولوب صاغلغنده قهره قونمش ایدی
فریادندن سرای خلقي مانعزده اولدی ینه جلوس ایتدیرمک
نیتسده بولندقلری طشره خلقة منعکس اولدقد اعیان وارکانک
ایچلرینه قورقودوشوب مادامکه پادشاه مخلوع حیاتده در نظام دولت
بر وجهله دوزله من علی الخصوص او یله مناصب علمیه وسیقیه بی
ناهلنه توجیه ایدرک نظامه خلل ویرن پادشاهک خاع وازاله سی جائزدر
دیوبالاستفتی امضا الیدلر شعبانک سکرچی کونی شیخ الاسلام محبی افندی
وزیر اعظم محمد پاشا ویکچیری اغاسی ایچروکیروب جلاد بدو معتمد
قره علی یدیله مشار الیهی شهیداً عالم بقایه کوندردیلر نمازینی قیلوب
ایاصوفیه قیوسی یاننده عم محترم لری سلطان مصطفی خان
تر به سنه دفن ایدلدی

پادشاه مغفورک سنی اوتوزدن متجاوز وحد ذاتنده سلیم القلب
وغایت مخامی چوق الووب لطفنی **﴿**ورماش یوغسیدی
مدت سلطنتی سکر سنه طقوز آی ایدی لکن قبل الجاوس
عمر عزیزلرینی حبسده کچوردکلرندن و برادرلرینک کوزی اوکمنده
وقوع شهادت لری اوزرینه بیم جانندن مخرف المزاج اولدیغندر
آوان جلوسسندده بیله شعورینی دوزلده مامش ایدی اعیان
وارکان دولت ایله مصاحب لک سؤ حالنک انضمام ودلالتیه نهایت
بوکبی سوزشلی بره صیبت نتیجه حالی اولدی

(طاب الله ثراه وجعل الجنة مثواه)

(مقام وکالتده بولسان ذواتك ترجمه احوالی)

(قره مصطافی پاشا) ارناودلقدن کلهرک برمدت اوجاق
اغازندن برینک خدمتنده بولمغله یکچیری کروهنه داخل
وتیراندازلقله شهرت الوب برارالق یکچیری کتخدالغی ایله سکیان
باشلیغه نائل اولدقدن صکره ارضروم محافظه سنه کوندردلی
اوراده ایکن ابازه پاشا ایله حسن امتزاج ایتسیله ابازه پاشانک
سلطان مراد رابعه تقرینده وقوعبولان مدح وستایشی اوزرینه
مومی الیه حقنده توجه شاهانه حاصل وروانه کیدرکن یکچیری
اغالغنه نصب اولنهرق اوراجه ابراز ایتدیکی حسن خدمتی
سپیله نزد شاهانه ده قدری درجه کماله واردیفندن عودتده
قبودانلق وترسانه جه کوسه تردیکی اصلاحات خیره ثمره سیله
از وقتنده قائمه قاماق مقاملرینی بالاحراز ظیار محمد پاشانک
شهادتندن صکره وزیر اعظامق منصب جلیله واصل اولدی
گرک سلطان مراد کرک سلطان ابراهیم زمانلرنده متمد اولان
وزارتی ائنده تحریر نفوس وتنظیم عسکر وتصحیح سکه امرنده
صرفی مقدرت واداره ملک وملتجه پک چوق اصلاحات واجرااته
ذیرت ایدرک امور دوائیه کوزل نظام وبروب مومی الیهک سعی
واجتهادیه دولتهک ایرادی مصارفنه غلبه ایدوب هر اور
ساعت کبی محورنده دورانه باشلادی ایسده ارکان دولتهک
حسد ورقابتی بوزندن شوبله برخیرخواه وزیر صاحب تدبیر
۱۰۵۳ سالنده شربت شهادتی ایچدی کندی خیرات وحسناتک
نعدادی قابل دکلدر (رحمة الله علیه)

(محمد پاشا) رستم پاشا اخفادندن ووالده سی سلطانلردن
اولسیله سلطان زاده لقبیه مشهور بر نوجوان غیور ایدی

(خواتین)

خوتین سفریده خاص او طه دن قپوچی باشلیق ایله چپقه رق
 اثنای محاربه ده خیلی شجاعت کوسترمکله جوان قپوچی باشی
 دینوردی حسب و ندرینه رعایه بردن وزارت رتبه رفیع سبله
 قبه نشین و قرق یدیده مصر و الیکنه تعیین اولنه رق اوج سنه قدر
 حسن اداره ایدوب بعده سردارقله ازاق اوزرینه سوق ایدلدی
 قوه طالعی یوزندن مومی ایسه اورایه وارمزدن اول قزاق
 قلعه بی ترک ایدرک کتمش اولمسیله استانبوله عودت ایتدیکندن
 طولانی خلقت کندوسنه اولان توجهنی مصطفی پاشا استرقاب ایله
 شام ایالتنه تعیین وارسال ایتش ایسه ده مقتضای طالعی اوزره
 مصطفی پاشا تک یرینه وزیر اعظم اولمشیدی لیکن اثنای
 اداره سنده ظهوره کلان اوضاع غریبه دنناشی وزیر اعظم
 صالح پاشایه بالتوجیه کندوسی سردارقله کریده کوندربله رک
 ۱۰۵۶ سنه می کریده وفات ایدوب جنازه می استانبوله نقل

ایدلدی

(صالح پاشا) بوسنده دنیا به کلمه رک اوائل حالنده دفتر دار
 مصطفی پاشا سوقیله سپاهی کروهنه کیرد کدن صکره روزنامه چی
 ابراهیم افندی به انتساب ایتدیکندن مومی الیهک دلائله
 محاسبه و دفتر و مطبع و ترسانه امانت لرنده استخدام اولنوب برارالق
 بیوک میراخورلغه بعده یکچیری اغالغنه ارتقا واریسی چوق
 کچمکسزین یعنی الی بش ذی الحجه سنده وزیر اعظم لق مقامنه
 اعتلا ایلدی ایسه ده الی بدی شعباننده شربت شهادتی ایچره رک
 عازم دار بقا اولدی جود و مخاسی عظیم و حسن خلق ایله متصف
 بر ذات کریم ابدی

(احمد پاشا) هزار باره لقبيله مشترايدى مومى اليه استانبولده طوشان طاشى محله سنده بر سپاهينك صلبندن تولد ايدرك دفتر دار عمر افندى تربيه سيله فن جليل كابتده كسب مهارت واشتهار ايتمه كله قره مصطفى پاشانك وزارتنده بيوك تذكره جيليكده قوللانلقده ايكن محمد پاشانك وزارتنده موقوفانجيلق منصبته ايصال بعده دفتر امانتنه ومقر بان شهر يارى دلا تپله از وقتده صالح پاشا يرينه دفتر دارلغه كچوب متعاقبا وز بر اعظملى مقام جليلنه قدمنهاده عز واقبال اولدى ايسه ده عافيت مومى اليه دخی مرتبه شهادتى بولدى

(مقام مشيخت اسلاميه ي احراز ايدن ذوت)

محيى افندى ابو سعيد افندى معيد احمد افندى عبد الرحيم افندى مومى اليهمدن محيى وابو سعيد افنديلر سلطان مراد رابع زماننده دخی مسند جليل مشيخته بولنمشلردر

﴿ فصل ثانى ﴾

(سلطان ابراهيم خان حضرتلى زماننده معاصر بولسان دول وحكمدارانك احوالى)

(اقطار حجاز وعين)

حوالى مرقومه يه دائر اولكى جلدلرده ويريلان معلومات پكده درجه كفاهده اوليوب صكره لرى عصر مزك يتشد يرديكى بعض ذواتك اثرى اوله رق دسترس اوله بيلديكمز تاريخلره نظراً اورازك دولت عثمانيه طرفندن صورت فتح

(واستيلامى)

واستیلای حقنه ابتدای ضبطندن اعتباراً اشبو جلده مختصراً براردها معلومات اعطایی لازم کلمه وقوعات سابقه بی بوجلدک زمانی وقوعاتیه برلشدیرله رک تفصیل ایدلدی شوبله که یاوزسلطان سلیم خان حضرتلرینک ۹۲۳ سنه هجریه سنده دولت چراکسه دن مصر قاهره ملکی سلطان غورینک الندن حوالی مصری ضبط و بحر احمر سواحلی سویشدن باب منسبه قدر تسخیر ایتدیکی صره ده خطه حجاز و یمن برقاج حکومت منقسم اولوب برارالق حکمدارلردن (سلطان عامر) ک متغایاید استقلالنه کچمش ایدی

دولت عثمانیه طرفندن بعد الفتح مصر امارتی سابقاً دولت چراکسه دن ملک الامرای حلب (خیری) بکه توجیه قلندیغی کبی سلطان غوری زمانده اقلیم یمندن صنعاً و حوالیهی ضبط و مصره الحاق اولمش خصوصیه خطه حجازیه دخی اوصره ده خاقان مشارالیهک اثر اقدامیه ضمیمه ممالک عثمانیه ایدلش بولمسیله یمن حوالیسینک امر حکومتی دخی اسکندر بکه توجیه قلندی و ملک یمنده آیین عثمانی اوزره بوتاریخده نام شهنشاهی به خطبه اوقوندی بوندنصکره خطه مذکوره حکمدارلردن سلطان عامر ایله یمن امارتنه تعیین اولسان امراییننده پک چوق محاربه لر وقوع بولدی و خطه یمانیه یمنه برطاق امارلرک ید تغایینه کچمک بونلردن امام شرف الدین استقلال پیدا ایتدی ایسه ده یکدیگر یله خیلی مقاتله لر وقوع بولمسیله نهایت ۹۴۵ سنه سنده دولت عامر یه انقراض کلدیکی کبی ۹۶۱ ده امارلر دخی زواله یوز طوتدیغی جهته عساکر عثمانیه اوز تیور پاشانک ممره

اقدام به اقليم عني بالسعوله كاملا ضبط واستيلا بلمشيدى لكن ۹۸۱ هـ
حوالى مذكوره بالقوه شريف مطهر واحقادينك ايادى استقلاله
كجوب بمن واليسى مراد پاشا شهيد ايدلمسيه عثمانلونك اورالجه
اولان نفوز واستقلاله كركى كې طور غنلق كلهرك ۱۰۱۳
تاريخه قدر خطه مرقومه بر حال شور شده قالدى

مؤخرأ بمن واليسى حسن پاشا ايديله خطه مذكوره اولاد مطهر
ايادى تصرفلرندن دخی استخلاص واسترداد ايديله رك صاحب
نفوذ اوللردن برقاچى استانبوله جاب وتغريب قلندى وارتنق
بر مدت آخرك تسلطنندن قورتلدى ايسه ده ۱۰۲۶ سنه سنده
والى سابق جعفر پاشانك سؤتديرى ايله امام حسين يسه
حوالى مرقومه نك اكثر محللر بنى هجوم وضبط وعساكر عثمانيه
اردوسنى بر حيله ايله محو و پريشان ايلديكندن والى لاحق يتشوب صلحا
براز ايشك اوكى الله بيلدى وشو جهتله ۱۰۳۶ تاريخه قدر
حوالى مرقومه يسه بر طاقم اماملرك يد تغلبه كچكه باشلابوب
حال تفرق وتشتتده قالدېغى كې

۱۰۴۵ سنه سنده والى بولنان قانصو پاشانك سؤتديرى سبييله يوز
سنه دنبرو اداره دوات عثمانيه الله بولنان اويله بر حوالى جسيمه
بالضروور امام محمد مؤيد ابن قاسميه ترك اولنوب امام
مزبور اقطار يمانيه بى كاملا دوات عثمانيه اداره سندن الهرق
(شمار) نام بلده ده مستقل اجراى حكومت ايتكه باشلادى
دولت عليه نك اقليم مذكوره يوز سنه قدر جارى اولان نفوذى مدتده
فانح بمن دېكه شاين اولان اوز تيمور پاشان اعتباراً مرقوم قانصو

(پاشايه)

پاشایه کاجه به دکن اون طقوز والی کلوب کیتشیدی جعفر
 وقانصو پاشا زک سؤ تدبیر لر بنه استانه دن امداد و معاونتک
 عدم ظموری دخی منضم اوله رق بو حال یکر می او توز بیک قدر صا کر
 عثمانیه ایله بونجه نقود و مهمساتک تلف و پریشانیته برابر حوالی
 مرقومه نک کاملا دولت عثمانیه بدندن چیتیمسنه سبب مستقل اولمشیدی
 چونکه دولت عثمانیه نک استانبولجه اولان غوائل اراستده بعدیتی
 درکار اولان حوالی مرقومه به تکرار اوله بر قوه کلیه دخی تدارک
 و امداد ایده میه جکی بروقته تصادف ایتمسینه بونجه قانلرد و کیله رک
 اله کچورلش اولان او کبی بر اقلیم جسم بر دن بره الدن چیقیدی
 اقلیم مرقومه به بالایحساب سوق اولنسان عسکر دن بشقه مدت
 مرقومه ایچنده بمن اردوسنک موجودی اون بش بیک قدر
 ترک و قول طائفه سیله بشیک نفر عسا کر موظفه که جمایکر می
 بیک دائمی صورتله سلاح بدست عسکر دن و واردات
 سنویه سی دخی بشیوز بیک اتوندن عبارت اولمسیله هر سنه
 عسا کر موجوده و ماورین معاشات و مصارفاتی بعدالتسویه
 یوزالی بیک التون دیار یمندن خزینه مالیه به کلور ایدی
 هر نه حال ایسه صده کله لم مرقوم امام محمد مؤید بن قاسم
 ۱۰۴۶ تاریخندن صکره سکر سنه قدر اقلیم عز کورده بالاستقلال
 حکومت ایدرک اولمده ایکی سنه قدر غایت شدت لوفحط و غلا وقوع
 بولوب پک چوق نفوسی تلف اولدی مرقوم مدت حکومتنده
 شهر دن بر طرفه چیتیمبوب ۱۰۵۴ سنه سنده اوراده وفات
 ایتمسینه برینه برادری امام متوکل اسماعیل ابن قاسم کچیدی
 ایسه ده مدت اداره سی اون طقوزنجی جلدک زمانه مصادف
 اولمسیله وقوعانی اورابه بر اقلدی

(ایران)

(شاه صفی) بن جهانگیر صفی میرزا بن شاه عباس ۱۰۳۸
سنه سنده مهر بر ابرانه جلوس ایدرك وقوعاتندن برازی بوندن اولکی
جلدده کوسترلشدی مشار الیه اول باول پدرینک اعدامنده
ذی دخل بولنانلری برر برر ارا یوب حقارندن کلدی

۱۰۳۹ سنه سنده طرف دولت علیه دن خسرو پاشا ایران
اوزرینه هجوم ایتسیله شاه صفی قرق بیك قدر عسکر ایله ذیل
خانی خسرو پاشایه قارشو سوق ایدرك مهر بان قلعه سی اوکنده
وقوعبولان محاربه ده ذیل خان منهزما فراره مجبور اولسیله شاه
صفی طرفندن قتل اولندی

خسرو پاشا همدان ودرکیرن اطرافنی تخریب وضبط ایله برابر
بغدادی برمدت محاصره ایلدی ایسه ده فتحنی بالاجباب وقت
اخره تعلیق ایدرك محاربه بی ترک ایدوب حله نك سورینی تعمیر ایله مشغول
ایکن شاه صفی حله بی استیلا و بغدادی تعمیر و ترمیم ایدرك یرینه
گتدی

۱۰۴۴ سنه سنده شاه صفی اوتوز سنه دنبرو شیراز خانی اولوب
استقلال وکثرت اموالنه مغرورا طغیان ایدن امام قلی خانک
اعدامنی قوروب امامک اون ایکی اوغلندن غایت حسن و جمال ایله
اراسته فتح علی بك نام اوغلنی خدمته طلب ایتدی ایسه ده
امام موافقت ایتدیکنندن شو وسیله ایله امامک دیگر اوغلارینک

(بعضیسی)

بعضی قتل و بعضی سنک کوزرینه میل چکه رک حبس ایتسیله
امام قلی خانک برادری کنجه حاکی داود خان عتبه علیه
عثمانیه به التجا ایتدی ۱۰۴۸ سنه سنده سلطان مراد خان
رابع حضرتلری بمالك ایرانه هجوم ایدرک روانی ضبط ایله
اندن بغداد اوزرینه یوریوب قرق کون قدر محاصره ایدرک شاه
صفی دن بغدادی کاملاً استرداد موفقی اولسیله شاه صفی
نهایت ۱۰۵۰ سنه سنده صلح اوله رق سلطان مراد شجاعت
نژاددن کوچ ایله یقه بی قورتاره بیلدی

بواننده هند بادشاهی حرم شاه دخی فرصت بولهرق ایران
اوزرینه هجوم ایله قندهاری شاه ایراندن استرداد ایتشدی
دولت علیه ایله صلح وقوعندن صکره شاه صفی قندهار اوزرینه
کلینلو عسکر ایله امیرالامرای رستم خانی کوندروب کندوسی
جانب روانه کتدی ایسه ده بولده یعنی ۱۰۵۱ سالنده
وقوع وفاتیه سریر ایرانه اوغلی شاه عباس جلوس ایتدی
شاه عباس در حال سلطان ابراهیم خانه غایت عظیم الجثه
برقیل و سایر هدایای ملوکانه ایله ایلچی کوندروب تجدید
مصافاته مبارعت ایلدی

مشار الیهک جلوسندن صکره امراسی بشنده داخله بعض
حالات میدانه کلدی ایسه ده تفصیلی صکره کی جلدلرده در

(چین)

چین ممالکی حکومتی سنین وفیره دنبرو قبضه تصرفلرینه
کچورمش اولان (منغ) خانداننک بعض اختلالات
داخلیه نک ظهوری وارباب عصیانک غلبه سیله نصورته ممالک

(۲)

ناشی بالسهوله ضبط واستیلا ایلشیدی
 شو حاله نظرا بالجمله ممالك جینک اوصردده قبضه تصرفه النسی
 اسمیل اموردن بولندیغی حالده تاتار عساکری
 قوماندانندن جینلورک تاتار عادتیه امتثالا باشلرینی تراش ایتلری
 لازم کله جکنه دائر عادات قدیمه رینه مخالف اولان برامرک
 صدور ایلسی چین اهاالیسنک خواب غفلتدن قیامتیش اولان
 کوزرینک اچلمسینی و دولت و وطن اغورنده جان و باش فدا
 ایدرجه سنه طورانسنی موجب اولدی
 اهاالینک استخلاص وطن اغورنده بردن بره کوستردیکی غیرت و برقاج
 محاربه ده نائل اولدیغی مظفریت تاتارلرک کارینی دشوار و بلیکده
 یکی قورلش اولان حکومتلرینک اساسنی اساسندن رخنه دار
 ایده جک درجه یه وارمش ایسه ده نه چاره که (منغ)
 زاده کانندن اولان اسکی سردارک او یله برمساعده لی وقتده
 یکدیگره امداد ایتک شویله طورسون هر بری ایمپراطورلق
 دعواسنه صاپمش اوللرندناشی بر نتیجه حسنه حصوله
 کله مدی

کرجه تاتارلر (قوانفس) نام ایالتده دخی دین عیسوی بی
 قبول ایتیش و شجاعت و مهارتیه کسب شهرت ایلش اولان
 جینلو (طوماس کیس) نام جنرال طرفندن یک شدید
 مخالفت کورمشلر و (فوکین) ایالتنده دخی بر راهبک
 باشنه کلینلو عونه طوبایه رق رفع لوای عصیان ایلسنندن
 خلیجه مشکلاته اوغرامشلر ایسه ده اول امرده راهب مر قومک
 التجا ایتدیکی قلعه قح و تدمیر و اوچپوز بیک نفوسدن عبارت
 اولان عساکر و اهاالینسنی کشته شمشیر ایدرک کرک جینلو جنراللرک

(اتفا)

انفاقسزلفی و کرک اوتیه برویه وعد و توزیع ابتدکاری هدایا
و مکافات کلیه اثری اوله رق تاتارل اوج درت سینه ظرفنده
اولوالی بی بالکلیه استیلایه موفق اولدیله تاتارل ممالک چین
ضبط و تسخیر ایله حکومتلرینک اسباب تأمین بقاسنی دوشمنکده
ایکن (طای طوفع) شهرینک محافظه سینه مأمور اولان
چینلو (کان) لوای اختلالی رفع و در عقب درتوز الی
بیک پیاده و یوز قرق بیک سواری عسکری باشنه جمع ایدوب پرقاج
محارب به ده غلبه ابتدکنی و ایشک کندیجه کسب اهمیت ایلدیکنی
پای تخت دولتی اولان پکین شهرنده حکمدار (شونجی) نک
عمیسی و اداره امور دولت ایچون وصی عمومیسسی بولسان
(اماوان) نام ذات استخبار ایله در حال کلیتو عسکر ایله
میدان محارب به به پیشه رک مرقوم کانی دوچار هزیمت و شهر
مذکوری ضبط و تسخیر ایدرک غنایم و قیره ایله بکینه عزیمت
ایلدی

رأی و تدبیرینک اصابتی و امور عسکر به ده مهارتی حسیله
چین ممالکینک استیلا سینه و تاتار حکومتینک تأمین بقاسنه مذهب
مستقل اولان مومی الیه (اماوان) شو مظفریت اخیره دن
برایکی سینه صکره وفات ایدرک مشیار الیه (شونجین) هنوز
سن رشیده واصل اولما مشیدیسده ارکان و امرانک بو باده
ظهوره کلان دعوائی و صیایت و نزاع تفوقلرینه محل قائماقی
اوزره بالذات عنان امور دولتی یدینه الوب برنجی ایشی پدري
وولی نعمتی مقامنده مومی الیه (اماوان) نک کوپا
حیانتده اهانتی وقوع و ایشدر ظنیله مدفنندن نعشی جبقاروب
انواع حقارات ابتد کد نصره باشنی قوپاروب سوقاق اورتیه سینه

آتمشدر

مشارالیه (شوچی) امور داخلیه نك اصول قديمه اداره سني
اصلا تغيير ايتيه رك اكثر يا امور مهمه ده درايت وقابليت لری
عند الامتحان تبين ايدن يرلوری استخدام وابقا وصنوف تبعه سنك
هر يوزدن مظهر عدل و داد اولسنه كماليله دقت واعتنا
ايلدی

چينلوزك اوتوده بروده ظهور ايدن اختلال ريني دفع ايدرك هر درلو
مخاطر اتدن تخليص كر بيان ايلدكدن وچين ممالك نك اسایش
واسستراحتنی حالا واسسته بالاً تأمین ايتدكدن صكره مشارالیه
(شوچی) تلذذات و حظوظات نفسانيه سنه ميدان
ويروب لیل ونهار ذوق و صفاسيله وقتنی امرار ايتكدده ايكن
حسن و آنته وجلوه و جمالته دلدادده اولديغي بر خاتون دلربانك
وقوع وفاتی اولدرجه ده كندوسنه تأثير ايلدی كه عاداتا شعور پنه
خلل كلوب برمدت امور دولتی بتون بتون ترك ايله سرسری
برمعبددن ديكر معبد قلددرانه روش كزرك ونهايت الامر
هنوز بكرمی درت ياشنی اكمال ايتماش اولديغي حالده بركون اركان
وامرای دولتی يانته جلبيله ايمپراطورلق مسندینی سكر ياشنده
بولنان صغير اوغلی (قانغهي) به ترك ووقت بلوغه دكین
امور دولته نظارت ايتك اوزره درت ذاتی دخی نصب وتعيين
ايدرك ميلادك ۱۶۶۲ سنه سنده داربقايه كتمدی

(هندستان)

هند پادشاهلغی ميلادك ۱۶۴۹ سنه سندن صكره شاه
جهانك وفاتيله منحصر اورنك زيب عهد سنده بولنش

(ومشار)

و مشار اليه ۹۴ سنه معمر اوله رق پادشاهلق ايتمشدر
يعنى ميلادك ۱۷۰۷ سنه سنه دكين مقام سلطنتده قالسى
جهتله نتايج احوالى شايان بيان بولنمش ايسه ده اشبو تاريخك
زماننى متجاوز اولمسيه بالطبع بوندن صكره چيقه جق جلد
براغلمشدر

(المانيا وممالك متجاورة)

المانيا ده اوتوز سنه ممتد اوله رق پريشائى عبادى و ويرانه بلادى
منتج اولان محاربه به نتيجه ويرلك اوزره ۱۶۴۸ سنه سنه
جفالى نام محله ده عقد اولسان مصالحه نك شامل اولديغى
مواددن بريسي دخی (پلى با) يعنى ابكين ممالك اسميله مسمى
اولان واليوم قلمتک وبالحيقا دولتلرينه تابع اولان و بونلره
مجاور بولسان محللرى حاوى اولان قطعه نك تصديق و تأمين
استقلالى ماده سى اولديغندى و تاريخ عثمانينك اشبو جلدينه
كلجيه دكين محال مذكوره به دائر معلومات ويرلديكى كې
بوجلدك زماننده المانيا لور محاربه يوزندن كوردكلى ياره نك
النيامنى دوشمنكله وقت كجوروب بوراده تفصيله شايان وقوعات
سائر بولنديغى جهتله يالكز بوراده ممالك مذكوره احوالدين
مختصرا براز معلومات ويرلسى تنسيب قلندي

ممالك مذكوره خلفاي عباسيه دن هارون الرشيدك معاصرى
اولان المانيا ايمپراطورى مشهور (شارلمان) لك تشكيل
ايلديكى دولت جسيمه به تابع اولديغى حاليه ميلادك ۸۴۳
سنه سنه مشار اليه اولاد و اخفادى بيننده دولت مشار اليه
ممالكك مقاسمه سنه محال سائر ايله برابر (لوتر) نام

حكمدارك تحت اداره سنه و يريلهرك مؤخرا (دوق دؤ براوانس)
اسميله معروف اولان زادكانك يد اداره سنده قالمشيدى
بالاخره انلك مضمحل اولسه مبنى ممالك مذكوره بك چوق سنه
برصورت غير مطرده ده اوله رق مستقلا بعض اصحاب نفوذ
يدنده قالوب نهايت الامر فرانسه زادكانندن (دوق دوق
رقوسنى) نام ذاك قبضه تصرفنه كيردى وبعض محال
مجاوره دخی صلاوه ايديلهرك ثروت ونفوسجه اول عصرده
اوروپانك الك بيوك دولتلى صره سنه كچمشيدى

دوق دو بورن زادكاندن اولوب شجاعت واهليتله مشهور
اولان شارلك وفاتندن صكره فرانسه قرالى اون يدنجى لوى
ممالك مذكوره بي فرانسه دولته الحاق نيتنده بولنديغى حالده
موى اليه شارلك منحصرا وارث اولان كريمه سى ماريك
المانيا امپراطورى برنجى (ماقسميلين) ايله ١٤٧٩ سنه سنده
صقد نكاح ايللرينه مبنى فرانسه قرالى مداخله نيتندن فراغتله
فقط اذهان اهالى بي افساد و بعض اختلالات ايقاع ايتديرمش
ايسه ده برئمره سى كوريله مامش و ممالك مذكوره مشاراليه
برنجى (ماقسميلين) ايله اخلافتك تحت انقياد نده
قالمشيدى

مشار اليهك حفيدى بشنجى شارل لامك جدى بولنان اسپانيا
قرالى فرديناندك وفاتندن صكره اسپانيا دولتك دخی بالورائه
صندالى حكومتنه قعود ايدوب ممالك مذكوره اهاليهك تكاليف
ميريه بي طرح و محاربه ظهورنده و يرلسى لازم كلان عساكر
معاونتهك مقدارينى كندولرى تعيين ايللرى كبي من القديم
حازا ولدقلى امتيازاتى الفايلىديكى مثلواوغلى ايكنجى فيليب

(ممالك)

ممالك مذكوره لك حقوق استقلاليه سني تماميله اخلاص ايدراك
 (دوشش دوپارم مارغريت) نام همشيره سني دخي ممالك
 مذكوره يه قائم مقام نصب وتعيين وبوكا مشاور اولوق اوزره
 رارسه بيسقپوسى (فرانول) ي ترفيق ومملكه ك اصحاب نفوذ
 واغنياسندن بولنان (كيلوم دورانت قوت عجونت) ي مجلس
 خاصه وقوت هورنى دخي دونما ايرالغنه تعيين ايتشيدى لىكن
 توجيه مناصبه اجانبه رجحانيت صورتده بولمى ودرون
 مملكته اسپانيا صكرينك دائمي بولنديراسى ومشار بولنان
 مومى اليه قرانولك كبر و غدارلغى اله المسى وپروتستانلر علمنده
 انواع مظالم وتعدياته بولمى اهانلنك اولدرجه نفرت انفعالى
 موجب اولديكه در عقب مومى اليه قرانول عزل وتبديل ايله برابر
 مذاهب مختلفه لك استقلالى اعلان قلنديغى حالده برمدتجك
 آتش اختلال تسكين اوله بيلش ايسه ده مؤخرأ اسپانيا قرالى
 طرفندن محافظه وتأمين اسائش ايجون اهزام اولنان عسكر
 قوماندانى جنرال (اليا) بك برطاقم تجاوزى حر كاتده بولمى
 ومومى اليه (مارغريت) ك رآى ورضامى منضم اولمى سزى
 انف الذكر قوتك برقاج حكومنى برلشديره سى اوزريه طورى
 دكشديروب عجونت وهورن كپى مرعى الخطاير ذواتى بلا سبب
 حبس وتوقيف ايلمى مومى اليها مارغرينك مأموريتندن بالاستعفا
 ايتاليابه عزيمتنه مجبوريت ويرمش وبوندن صكره امور مملكه مومى اليه
 جنرال اليانك اداره سنده قالمش ايسه ده مومى اليه دخي اهالى مملكه ك
 من القديم حائز اولديغى امتيازات داخليله سنى الفاو برطاقم تكاليف ثقيه
 طرح واستيفا ايلمى وانكيزلر ايله اخذ واعطايى منع ايلمى
 بتون بتون صتوف سكه نك على الخصوص پروتستان مذهبده

بوانسان فلنك متمكنلرينك نفرت وحدتنى مؤدى اوله رقى اهالى
عرقومه رفع لواى عصيان ايله مومى ايله (كيلوم دورانت) ك
قرال قائم مقاملى تصديق واعلان ايتلرينه مبنى مومى ايله جنرال
(ايا) دخی، انحرور حكومتدن چكياوب مملكتنه كستى

بونك اوزرينه يعنى ۱۵۷۸ سنه سنده ممالك المذكوره نك اداره مى
اسپانيا قرالى طرفندن مومى اليها (مارغريت دپارم) ك مخدومى
(عليكساندر فارنزه) به توديع اولنه رقى مومى اليه ارباب رويت
ولياقتدن اولوب امور عسكريه ده دخی يد طولاسى اولديعى
جهتله اون درت سنه ممتد اولان اوان حكومتنده امتيازات قديمه
مملكتى اعاده واجرا وهر كسك استمديكى مذهبي قبولده مخير اولق
قاعد سنى وضع وايچساد ايتسيله آسايش ومعموريت مملكت
برمدتجك تأمين اولنه بيلش ايكن فلنك پروتستانلرينك
(دورن) ك قراللىقى وفلنك وبلچيكا ايتلرينك تمامى استقلالى
اعبلانه قيام ايتلريله اوصره ده مومى اليه عليكساندر ك ناكهمان
برمحلده ائتلاف ايدلمسى آتش اختلالك از سر نو اشتداد وارباب
عصيانك انكلتره قرالچى سى الير ايتدن استمداد ايتسسته باعث
اولوب بوخبرر اسپانيا قرالى ايكنجى فليبه عكس ايتدكده اول امرده
انكلتره دولتيله محاربه ايتمكه وبعده عصاة طاقنك دفع وتكيلي
چاره لرينه باقغه قرار ويروب درخال سفقان متعددده نجم پزيله
انكلتره سواحلنه سوق واسبال ايلش ايسه ده ذكر اولنان دونما
امالى نامسبوق شدتلو برفورتيه اوغرايوب كلياً محو و نابيد
اولشدر ارباب عصيان دونمانك شو وقوعاى اوزرينه برفاندها
يوز بولوب وانكلتره ايله فرانسه دولتلرينك اثر معاونت معنويه

(وماديه)

ومادیه سی اوله رق کون بکون کسب قوت ایلد کلرندن اسپانیایا
دولتجه اون ایکی سنه مبارکه استمداسنه و بعده وجفاییده عقید
اولنان مصاحبه ده فلنک ممالکنک تصدیق استقلالی مجبوریتنه
کرفتار اولدی فقط بلجیقا ایالتی اسپانیانک تحت اداره سنده قالدی
ایسه ده یوز سنه صکره بلجیقاده دخی اوستریانک قبضه تصرفه
کچمشدرکه تفصیلی بوندن صکره کی جلدلرده کوستریله جکدر

(انکلتزه)

اون یدنجی جلدده تفصیل ایلدیکی اوزره انکلتزه قرالنک پارلانتو
قرار یله سیاسته اعدامندن صکره اوغلارندن برنجی شارل
اسقوجیالوز طرفندن اسقوجیایا تختنه دعوت اولنوب اودخی
اجابت ایدرک حکومت جمهوریه علیهنه حرکت ایلش ایسه ده
حکومت جمهوریه بوخبری آلور آنز ینه برمنتظم اردوایله رئیس
جمهور جنرال قرومولی اوزرلینه سوق ایلش اولسایله مومی الیه
قرومول ادیبورغ جوارنده قرالت طرفدارلرینی تارومار
ایتدیکندن مومی الیه شارل فرانسه طرفه قاچق استمش ایسه ده
طرفدارلرینک لندن یقه بی قورتار ماسیله بتکرار تشکل ایدن
برفرقه ایله انکلتزه یه کچوب اوراده دخی کسندو نامنه فرته زجمع
ایتمک افکارینه قالمشش اولدیغی حالده حکومت جمهوریه قوه
مجبوره سندن اهلینک کوزی ییلش اولسایله کیمسه یرندن بیله
قلدانمقلرندن جنرال قرومول ایسه شارلک ارقه سنی بر اقدیفلمن
دومبار نام موقعه ده دخی شارلک جمعیتی پریشان ایتسی اوزرینه
شارل انواع فلاکتله اوغرامش واولیابده شایان بیان بعض وقوعات
ظهوره کلمش ایسه ده تفصیلی طبیعی صکره کی جلدلر زمانه
قالدی

بوکابك ختمام مدتی اولان بیک الی طقوز سنه هجریه سنده یعنی میلادك ۱۶۴۸ تاریخندن صکره لری فرانسه ده قرالی اون دردنجی (لویی قاتورز) اولوب فلنك جمهوریتك تحریکاتیه بتون اوروپا دولتلری مشار الیه قارشو محاربه لر اچش اولملریله مشار الیه لویی بونلره دخی هر یوزدن غلبه چالهرق فرانسه نك شان وشهرتی برقاندها عالمه طویوردی حتی فرانسه نك الك مشهور شاعر و منشی مورخلری اول عصر ك رجالندن اولوب از جمله قورنیل وراستین ومولیه رولافونتن وبوالو بوسونه وفلون کبی اثرلری یالکز فرانسه بی دکل دنیای طولدیرمش اولان ارباب شعر وانشا هب اوزماتک فریدلندن بولملریله بونلرک اثرکالی ومشار الیه لوینك قوه جربزه سی سایه سنده هر یرده بتون امور دیپلوماتیکه جه فرانسه لسانی قولانلمغه باشلادی مشار الیه لوینك طول مدت اولان اداره سنده تعریف وتوصیفی قابل اولیه جق درجه ده ابراز ایلدیکی بونجه محسناتک وطوتدینگی مسلك ومشوارک تعداد وایرادی امثالنه عبرت وعبرت بخش اوله جق شیلردن اولمسیله ممکن اوله بیلدیکی درجه سنك بیانی وظیفه دن عد اولندی ایسه ده اصل مهمجه لری اون طقوزنجی جلدك ابتدای مدتی اولان ۱۶۴۹ تاریخندن صکره یه مصادف اولمسیله بالطبع اوراده کوستریله جکدر

اشبو جلدك مصادف اولدینگی زمانده دخی رومانوف خاندانندن میخال عنوانیه علیکسی روسیه قرالی بولمسیله وفاتنه قدر اولان

وقوعاتی اون یدنجی جلدده مختصراً کوسستلمش ایسه ده دهها
صکری کله جک جلدز زمانه تصادفی ایتمکله بوراده مشار
الیسه علیکسی زماننده اولان احوالک براز دهها تفصیلنه
کریشلدی

قرال علیکسی رومانوف خاندانندن پدری مبخمالاک ۱۶۴۵
سنه سنده وقوع وفاتی اوزرینه بو یارزک اتفاقیله چارلق مقامنه
اجلاس ایدلدی

متصف اولدیغی فطانت وزکاوتی ایجابجه بدرینک پک چوق
همنلره قزانه بیلش اولدیغی امنیت داخلیه یی غائب ایتمک اوزره
همان بر یول طوتدی ایسه ده کندوسنه مستشارانخاذا ایلدیکی
بجناغی حیلوسلاو ک سؤ تدیری کندوسنی براز یولدن چیقاردی
چونکه حیلوسلاو روس ملتک دایما قهر و تنکیل اتنده قوللانمیشی
قرالک فهنه القادن حالی اولیوب مشار الیه اغضالا اهالی به
او یولده معامله به باشلامی بالا آخره نفرت اهالی یی موجب
اوله رق حتی بو یارز و دولتک ایلرو کلورلی بیله مشار الیه دن
یوز چوردی ملت ایسه ذاتا اختلاله میال بولندقلری علی الخصوص
قزاقلر استرداد استقلاله کندولرنده قوت کوردکلری جهسته
اوتده بروده ظهور ایدن کوجک کوجک اختلالر قزاقلر ایچون
براه سال عد اوله رق ازدرهان الکاسنک رفع لواهی عصیان
ایتمسی و روسیه ایچنده محاربات داخلیه یکیدن بلش کوستره سی
و بناء علیه رومانوفک اسوج وله دولتر یله عقدایتدیکی معاهده نر
بوزاسی اوزرینه بردن بره روسیه ینه اسکی حاله کلمشیدی

بونک اوزرینه علیکسی عقلنی باشنه طوبلایوب مسلاک قدیمنی
طوته رق وارقوتی بازویه و یروب قزاقلری تحت اطاعت کتوره رک

اوزرلینه بروالی نصب واقعا د و له لوزی دخی برباد ایله سوانسق
وساثر بعض ایالتلری قورتاردی ایسه ده اوته طرفدن دخی
اسوجلوره مغلوب اولدی
اوته دنبرو روسیه ده اره صره ظهوره کلان بوکبی فسادات
داخلیه بی له قرالری تمام مقصدلرینه وسیله اتخاذ ایدرک روسیه
صندالی حکومتک کندوره تسلیمی بقای سلاطینینی موجب
اوله جغنی اهلینک قولاغنه قویوب روسیه حکومتنه کوز آته رق
بویله فساداتدن استفاده املنده اولدقلری کبی مشارالیه علیکسیده
له لوزره بویله بره معامله ده بولمغنی یعنی له قرالری پیا جقلری
اویونی کندوسی اوینامغنی قوروش و لهستانک تعرضات متابعه سنه
بوصورتله مقابله بی ذهننده قرارلشدیرمش و بواراق ایسه
دولت علیه لهستان فتحیه اوغراشمقده اولدیغندن مشارالیه
علیکسی له لوزره یاردم ایدرک دولت عثمانیه به پک چوق ضرر
وزیان ایراثنی باعث اولمسیله دولت علیه همان روسیه لویه اعلان
حرب ایدرک مشهورخوتین محاربه مدهشده بی آجلش ایدوکنندن
علیکسی شوغائله سببیه اصلاحات داخلیه سنی اجرایه وقت بولدم یوب فقط
له لویه عرض حشمت و امنیت ایتک و لهستانجه قوردیغنی غرضی
بوصورتله یورتک ایچون اوروپا دولتلرندن استعانه واستمداد
ایتدی ایسه ده نائل اوله مامسی اوزرینه یالکز کندو قوتی ایله بویله بر
محاربه عظیمه ده ثبات ایدرک باشه چیقاره بیایدیکی و بونجه فدا
کارلقلرده بولندیغنی حالده دخی لهستان قرالاغنه اولان املنی اجرایه
موفق اوله مدی

یوندن صکره ارتق بتون همتی اصلاحات ملکیه به حصر ایدرک
اوروپادن اوسمه ز جلب ایله برطاق اقصیه دستکاهلری کشاد

(ایلدی)

ایلدی بونلرک معمولاتی اسپایه واسیانک اشپاسنی روسیه به
ادخال ایچون وولنا نهرینی مجرای تجارت حاله قویق اوزره
ایکی قطعه سفینه انشا ایتدیردی لکن قزاقلر سفینه لری یاقلریله
ایشک بوضورتی ده یارم قالدی ایسه ده داخل ممالکده از وقت
ایچنده هیچ یوقدن بونجه صنایع ایجاد و برطرفنده طریق
تجارتی توسیع ایله معارفک ایلروله مه سیچون دخی مطبعه ز
کشادایتمک چالیشوب اورو بانک سمندهمتنی شهره اترقیده اله بیلدیکنه
یورتدیکی برزمانده مملکتک هنوز حال وحشته بولندیغنی
کوردکجه اوبله ایکی اور معظمه بی بردن باشه چیقارمغه سعی
ایدک بتون عمرینی بوی اصلحات و ترقیات اضوریته صرف
ایلدی و ۱۶۷۶ سنه میلادیه سنده وفات ایدوب برینه اوغلی
فدور جیقیدی ایسه ده مدت اداره سی اون طقوزنجی جلدک
زمانه تصادف ایتمکه تفصیلی اوریاه براقلدی

(اسپانیا) و (دانمارقه) و (اسوج نوروج) احوالی تاریخ
صره سنجه بوکتابک ختام مدتی اولان ۱۶۵۹ سنه میلادیه سفدن
صکرهیه مصادف اولسنه و حالبوکه هر جلدک بیان ایلدیکی
وقوعانک کندو زمانی وقوعاتنی تجاوز ایتماسی اصول اتخاذ قلنش
ایکن هر نصله اولکی جلدلرده بوقاعدهیه توفیق اولنه مدیغنی
و چونکه هر پادشاهک زمان اداره سی بشقه بشقه برر جلدده
محرر اولوب مشارالیه معاصرینی بولنان سائر ملوک و حکمداران
احوالنک دخی مذکور جلدلرده بیانی ایله عادات تاریخ عمومی طرزنده
کوزل بر چیغر آچیلش اولدیغنی جهته مذکور اصوله رعایت
اولنق لازم کلدیکنه بناء هر جلدک وقوعاتنی کندو زمانیه

براشنجه به قدر بوندن صکره چیقار یله جق جلدلرده شوکی
 نقصانیت طبیعی کورنمش اولسیله بوجلسدده ضروری
 دول مشار الیهم احوالی کوستریله مدی

﴿ فصل ثالث ﴾

(سلطان ابراهيم خان حضرتلرينك مدت سلطنتلرندە اولان وقايع عموميه نك خلاصه سيدر)

سلطان مشاراليه حضرتلرينك سكر سته قدر تمتد اولان زمان سلطنتلرندە مرأت كائناتندە جلوه نماي ظهور اولان وقوعات داخلية وشؤون خارجيه نك بوقاروده فصل مخصوصي مطالعه سندن استفاده بيوريله جنجي وجهله بومدت قليله ظرفنده دولت عليه عثمانيه نك درجات سلم سطوت واداره سنده تدنيات وياترقيما نجه يكدە تأثيرات كليۀ فعليۀ سي حس ومشاهده اولنه جق قدر باشليجه وقوعات يوقدر

انجق بومدت يسيره نك ابتدازندە محور امور دولت و حال و شان ملك و ملت اون بدنجي جلدده تفصيلا كوسترلديكي اوزره اوتە دنبرو داخلي وخارجي برطاقم مشكلات ضروريه نك تزلزل صدماتيه كوكس كره رك سلطان مراد رابعك اثرهت وزور بازوي غيرتيله حصوله كلان اصلاحات وتنظيمات ووالده ماه پيكر سلطان ايله وزير اعظم قره مصطفى پاشانك موفق اولدقلري حسن تدبير واجراآت سايه سنده بومدنده برز آسوده ليكله وقت كچورلمش ايسه ده صكره لري مصطفى پاشانك ازاله سي ايله شيخ الاسلام محيي افنديك وفاته آتيدە بيان اولنان سبيلردنجي منظم اولوب ينه اداره دولت حال سابقته رجوع ايدرك بربحران ايجنده قالمش وكرچه ميدانده اولان وخامت وفناالقلرك برازي بر وجه محرر زمان عتيقدن يعني مشاراليه سلطان مراد رابع عصرندن اول متواليه ظهوره كلان حالات نا مرضيه دن مدور

اوله رقی بوجلدك حاوی اولدیغی مدته شهریار مشارالیه عطف
اولنه جق سیلر جلوسندن اولجه مدت مدیده کریمسار اولدیغی
محبوسیت بلاسندن ذهینجه بعض مرتبه شورش حاصل اولسبله
شوحالدین طولانی داخلا و خارجا اداره جه هر صورتله ندخله وقوع
بوله رقی مغطیات امور دواتده اوکی مقربلرک سوق ایتدکلی وادیلره
صالحیتی و اوجمهتله اداره امور بر طاقم نااهلر الیه کچه رک هله مصطفی
پاشاکی صاحب تدبیر بروز بر دایرک بعض اصحاب اغراض اغفالاتیه
اوصره ده قتل اولمیشی و بر طرفدنده خزینه دولت پایمال و اسراف
اوله رقی عسکره وقت و زمانیه عاوفه و بر بله مامسی ماده لری اولوب
بونلر اینه بالاخره انواع شورش و شکایات و یکی باشند درلوه رلو
اختلالات و قوعنه بادی اولدی
چونکه اوله نااهل کساندن ایلری کلان و کلا اداره بی دوشمک
شوبله طورسون یکدیگره رقابتله هر بری کسندجه برمسلك سقیم
ملوئدق لری کچی شهریار مشارالیه دخی سو، قرینلرک اغفالات
ونسویلاتی ثمره سی اولق اوزره شان سلطنته الیوریه جک
هرجه بعض حاللرده بولندیغی جهته اداره امور دولته هرگونه
ملور غنلق کله رک سوز ایاضه دوشمش و اشسته اسکی فناقلره شو
تعداد اوائان شیلر ایلره ارکان دولسک یکدیگر بله اولان رقابت
وسو اداره سی منضم اولوب هر یوزدن عثمانی لیلرک ارسلان
بورک لری داغدار تأسف و حرمان ایتشیدی
فصل اولسونکه تاکنج سلطان عثمان مرحومک زماندنبرو
استانبولجه اوجاقلی طاقنک وایالات والویه ملحقه ده دخی
جلالیلرک رو هنک ناره فتن و فساد لری سلطان مراد
رابع عصر نده براز تسکین و اطفاء اولسه ییلشیکن تحت
(رماده)

رمادده قالمش اولان شراره شر وطفیانلری بو زمانده
تکرار علولنه رک از سر نو لوای عصیان قالدیروب آهساج
و بار بار لغی بنه اله آلمر یله سلطان مرادک بواغورده صرف ایندیکی
نیجه همت و غیرتله حصوله کتورلمش اولان اثار اصلا حیهی
محویت کدن ماعدا هر وقت وقوعی بیسان دولتی اساسندن
لرزه ناک ایتکده اولان خلع ماده سی کی بروقه فجیعه نک ظهورینی
دخی آتساج ایدرک نه سایت شهر یار مشار الیهک خلع یله براز
اسکات اولنه بیلشار در مع مافیه بونجه شورش و اختلال اره سنده و سلطان
مشار الیهک زمان سلطنتی اولان بر مدت قلیله ظرفنده بنه شایان
تشکر واد معظمه دن اوله رق کرید جزیره سنجیه برخسلی
فتوحات ظهوره کلش فقط بواراده انفا بیسان اولاندیغی
وجهله اداره دولتک داخلی و خارجی بر حال بحران ایچنده بولندی
فتوحات مذکوره نک اورالرجه مأمول اولان مرتبه یه ایصاله
حائل و مانع اولمش واستقباله اقبال و ترقیات مأمولی شویله
طور سون سلطان مرادک اجدیغی طریق نجات بوآراده خلل
بزر اوله رق کلیاً قیامه سنه مبنی حل ایچنده بیله شیرازه اداره
اصول و انظمامندن چقمیشیدی

بومدده دول اجنبیه وقوعاتنه عطف نظر اولنجه بمالک اجانبیه
دخی اون بدیجی جلدده کوسستریلان احوال معلومه خارچسند
بر وقوعات جسمیه اولیوب دوران ایدن مسائل بوتقیه و حالات
عمومیه شونلردن عبارت ایدی

شویله که انکتره لو اولوقندبرو تشکیل ایتدکلری جمهوریتک
تاسیسی ایچون مخالفین فرقه لریله اوغراشوب چارشمقدم
فرانسه قرالی ایسه فلنک جمهوریتک تهر یکنایله علمیه

مخاربه اچش اولان اوروپا دولتلیله اوتله دنبروجنك وجدالدين
 كيرو طور ميوب جمله سنه غلبه چالمنش اولمسيله او يوزدن قزانديغي
 شان و شهرتني عالمه طو يورمقده روسيه دولتي دخی برطرفدن
 قريم خانلرينه مقابله ايله برابر لهستان قراللغنه دسترس اولمق
 ايجون لهلولز ايله برلشوب عثمانلی عليهنه وار قوتني حصرو صرف ايدرك
 برطرفنده ترقیات عصره والجا آت زمانه كوره روسيه ممالكينك معارف
 وصنائجه برقانده اعمار و ترقیاتنه چالشمقده المانيا ايله ممالك متجاوره
 سکنه می ايسه اوتوز سنه متمد اولديغي حالده اوکی هنوز انه بيلان
 مخاربه مدهشه نك يوزندن چكديكلى ضرر و زیانك تلافیسی
 ايجون بوهندنده دخی تداركات حریبه ايله مشغول اولمقده
 و ایرانلوز دولت عليه نك شویله داغدغلی وقتنی فرصت بيله رك
 مألوف اولديغي مسلك تعدی كاریسی اوزره ارهلق ارهلق
 حدود عثمانیه به تجاوزی كار عديله سلطان مراد مرحومدن
 يدكلى زحك آجیسی چيقارمغه چالشمقده ايدیلر ليكن
 اصل شایان استغراب اولان جهتی شوراسیدركه عموم دولتلی
 ايجون هنوز برحال اعتدال حاصل ایديله میان شویله بر زمانده
 بيله دول اجنبیه ترقیات مدنیه نك بنی علیهی واسباب معوریتك
 لك باشلوجه منی بولسان علوم و معارفك استحصال واستیکمالی
 امرنده لازم گلان تداركات و تشبیهاتده اصلا تكمیل
 کومسترمیوب هنر و معارفجه سعی واجتهادلی تعریف قبول
 ایتز درجه ده ایدی دولت عثمانیه ده ايسه اونجی عصردن اولجه
 هزار تکلفات ايله وجوده کتوراش اولان معارف و حرف
 وصنائعك محافظه و ترقیسی اسبابنه توسلده عصر مذکوردن
 منکره لری اهمال و تكمیل وقوعیندن و خصوصیه سوء اداره

(يوزندن)

بوزدن ایلروکلان اختلالاتک تاثیر صدماتسندن ناشی رفته رفته
ضایع اولغه یوز طوتمش ایدی انجق دولت ابد مدت عثمانیه ابتدای
ظهورند نبرووانقلابکاه عالمک شدتلی شدتلی داهییه ستم تصادفی ایتمش
ایکن اساس بنیان دواتی کمال اخلاص وسطوت اوزرینه قورلمش
بر مبنای عظیم الشوکه اولمسیله اساسا تزلزل ایتمیوب مجرد عنایت
الهییه و اثر روحانیت نبویه نک استدر اکیله صکره لری سریر
سلطنت عثمانیه به جلوس ایدن سلاطین عظام حضراتک
حسن تدبیر لری سایه سنده دولت ابد مدت متمتازه حیات
تازه کسب ایدرک محافظه حقوکل کافل دائمیسی اولان شرع
شریف وقانون منیفه رعایت و بقدرالاستطاعه نشر انوار
معدنیه اعتنا و همت ارتداد فیه عثمانلونک شان و شهرتی قات قات
ایلرولیه رک قابوب عامه ده هیبت و محبت تجدد ایتمک
و بهارستان معارف و صنایع تازه رونق و طراوت
بولغه باشلا مشدور

سایه معارف پیرایه حضرت (عبدالعزیز) خانیده دولت
علیه عثمانیه تاریخک اشبو اون سکزنچی جلدی دخی سلطان
بایزید جوارنده طاوشان طاشنده سلیمان افندی
مطبعه سنده طبع اولنه رق اون طقوزنجی جلدنیکده
قریبا طبع و نشرینه موفقیتی جناب حقین

تمنی ایدرز

سنه

۱۲۹۴

Bayrische
Staatsbibliothek
München

Bayrische
Staatsbibliothek
München

Ek-2: Sultan IV. Murad⁴⁵⁶

Ek-3: Sultan I. İbrahim⁴⁵⁷

Ek-4: Sultan IV. Mehmed⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 659.

⁴⁵⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 660.

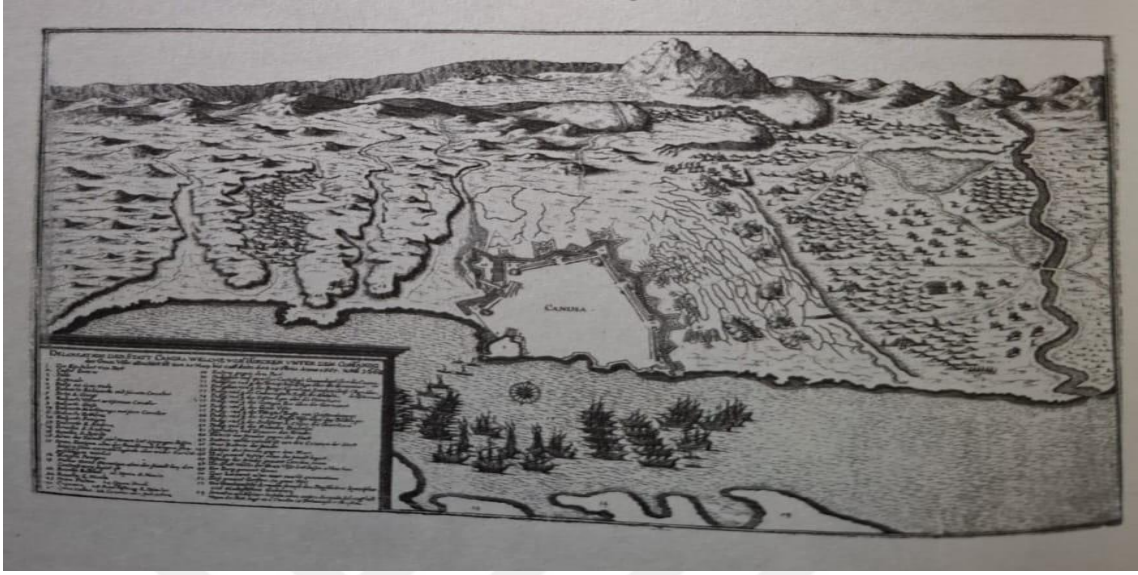
⁴⁵⁸ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 661.

A circular, sepia-toned portrait of a man with a full, dark beard and mustache. He is wearing a dark suit jacket over a light-colored shirt and a dark tie. The portrait is set against a dark, circular background.

[illegible]

⁴⁶⁰ Özaydın, “Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, 34.

**Ek-7: Hanya Kuşatmasında Donanma ve Ordunun Konumlarını Gösteren
Döneme Ait Bir Çizim⁴⁶¹**

Ek-8: Büyük İstanbul Yangını⁴⁶²

⁴⁶¹ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye “Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II”, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2022), 526.

⁴⁶² İnalçık, Devlet-i Aliyye “Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II”, 518.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Özge TUNÇASLAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	